iyiliği düşünmek

Derleyenler:
Zülfü Livaneli - Ayla Göksel

iletişim

iyiliği düşünmek Derleyenler: Zülfü Livaneli - Ayla Göksel

Ayla Göksel ve Zülfü Livaneli'nin, çok farklı anlamlarda kullandığımız "iyiliğin" yeniden ele alınması, konuşulması, hayatın her alanında kalıcı olması fikrinden yola çıkarak derledikleri *İyiliği Düşünmek*, iktisattan psikolojiye, dinden sivil toplum kuruluşlarına, gazetecilikten bilime, felsefeden doğaya uzanan geniş bir aralıkta iyiliğin izini sürüyor, iyiliğe farklı açılardan bakıyor. Kitaba katkı sunan Ioanna Kuçuradi, Tanıl Bora, Bekir Ağırdır, Yankı Yazgan, Ahmet İnsel, Hidayet Şefkatli Tuksal, Ömer Madra, Kemal Sayar, Nurcan Baysal, Serdar Tekin, Hakan Altınay, Burcu Karakaş, Mehmet Ali Çalışkan ve Zafer Köse, kendi bakış açılarını aktararak iyiliği tartışırlarken, bizi de başka bir gözle bakarak iyilik ve iyiliğin imkânları üzerine yeniden düşünmeye davet ediyorlar.

Neye maruz kalacağımızı kendimiz belirleyemezsek bile, insan her durumda bir tercih yapabilir. Kişiliğine, içinde yetiştiği kültüre, inancına, duygularına ya da sadece aklına dayanarak eylemini saptayabilir. Öyleyse, "İyilik ve kötülük bir seçimdir, insanın kendi özgür iradesiyle seçtiği bir tutumdur," diyebilir miyiz? Bence evet.

Zülfü Livaneli

THG
0022911
SNH

ISBN 13: 978-975-05-3015-9
9 789750 530159
KDV'DEN MUAFTIR

iletişim

İyiliği Düşünmek

Derleyenler: Zülfü Livaneli - Ayla Göksel

Derleyenler
ZÜLFÜ LİVANELİ - AYLA GÖKSEL

İyiliği Düşünmek

İletişim Yayınları 2957 • Bugünün Kitapları 252
ISBN-13: 978-975-05-3015-9
© 2020 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM
1. Baskı 2020, İstanbul
2. Baskı 2021, İstanbul

EDİTÖR Merve Öztürk
YAYINA HAZIRLAYAN Funda Dörtkaş
KAPAK Yeşim Demir Pröhl
UYGULAMA Hüsnü Abbas, Suat Aysu
DÜZELTİ Büşra Bakan
BASKI Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 45030
Litros Yolu, 2. Matbaacılar Sitesi, B Blok, 6. Kat, No: 4NB 7-9-11
Topkapı, 34010, İstanbul, Tel: 212.613 38 46
CİLT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003
Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387
Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,
Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

Derleyenler
ZÜLFÜ LİVANELİ - AYLA GÖKSEL

İyiliği Düşünmek

iletişim

İyiliğe ilham veren,
her gün özünde yaşayan ve yaşatan
sevgili Ayşen Özyeğin'e...

içindekiler

Sunuş
AYLA GÖKSEL 8

İyilik Kavramı Üzerine Düşünmek
ZÜLFÜ LİVANELİ 16

'İyilik' Üzerine
İOANNA KUÇURADİ 28

Şüpheden Eyleme: İyilik
TANIL BORA 38

Toplumda İyilik, Kötülük, Yardımseverlik
BEKİR AĞIRDIR 50

İyilik: Beyin/Organizma ve Davranış Açısından Bakış
YANKI YAZGAN 70

Ekonomi Politikalarında İnsan İyiliğini Odağa Koymak Mümkün müdür?
AHMET İNSEL 86

Yeni Bir İyilik Düzeni Kurmanın İmkânları Açısından Türkiye'de Din ve Dindarlar
HİDAYET ŞEFKATLİ TUKSAL 98

Habaset, Hamaset ve İsyan Çağında Kötülükle İyiliğin İlginç Trigonometrisi
ÖMER MADRA 112

İyiliğin Bilimi
KEMAL SAYAR 126

Savaş ve Şiddet Ortamında İyilik
NURCAN BAYSAL 148

İyilik Üzerine: Felsefi Yol İzleri
SERDAR TEKİN 158

Medeni - Müşterek - Muhabbet
HAKAN ALTINAY 176

"Siz de Hep Kötü Haberler Yazıyorsunuz"
BURCU KARAKAŞ 192

İyi, Kötü, Kirli - Sivil Toplum Hikâyesi
MEHMET ALİ ÇALIŞKAN 204

Mecburiyet ve Taraf Olarak İyilik
ZAFER KÖSE 214

Yazarlar 232

sunuş

AYLA GÖKSEL

Yaşamın bana bir lütfu ile yirmi bir yaşında Ayşen Özyeğin ile tanıştım ve onun önderliğinde ülkemizde henüz gelişmekte olan sivil toplumda çalışmaya başladım. Eğitim, kadın, kırsal kalkınma ve yoksulluk alanları başta olmak üzere, onun kurduğu veya kuruluşunda destek olduğu farklı kurumlar aracılığı ile sayısız insana dokunan güzel işler yapılmasına birlikte vesile olduk. Bu çalışmalar için yaptığımız birçok uzun seyahatte geçen sohbetlerimizde hep oku nasıl daha ileri fırlatacağımızı hayal eder, işimizin özünü sorgular ve sınırlarımızı zorlamamızı teşvik ederdi. İşte bu kitap sevgili Ayşen Özyeğin ile yaptığımız o uzun sohbetlerin birinden esinlendi.

Hızla geçen yirmi beş yılın sonunda Türkiye'de sivil toplumun içinde bulunduğu zorlukların karşısında oldukça karamsar bir ruh halindeydim. Daralan sivil alan, toplumda artan kutuplaşma ve güvensizlik ortamı sadece sivil toplum sahasını değil, kişisel olarak beni de etkisi altına almıştı. Gerçekleştirdiğimiz onca faaliyet ve sıralayabileceğim veriye rağmen, yetersiz ve mutsuz hissediyordum. Ayşen Özyeğin o gün bana özlemini duyduğumun farkında bile olmadığım, sivil toplumda "iyilik ruhu"nu hatırlattı. O sohbette neyi temsil ettiğimizi, asıl amacımızın ne olduğunu giderek daha az tartışır olduğumuzu fark ettim. Adalet, eşitlik ve barış gibi en temel kavramların bile içinin hızla boşaldığını ve içinde bulunduğumuz toksik ortamdan etkilendiği için, bunları konuşmaktan, tartışmaktan nasıl kaçındığımızı düşündüm. Çalışmalarımızda gururla

öne çıkardığımız rasyonellik, verimlilik, etki gibi somut kavramların yanına güven, empati, merhamet ve belki en bulanık olan iyilik gibi temel değerleri ortaya koymadığımızı –hatta pek de düşünmediğimizi– üzülerek fark ettim. Halbuki insanların, kurumların hatta toplumların "iyilik" ve komşu değerler üzerine kurulması bizim gibi sivil toplumcuların sadece hayali değil, varlık sebebiydi. O gün "iyilik" üzerine daha fazla düşünmeye başladım. Yüzyıllardır filozofların, düşünürlerin cevabını aradığı, "İnsan doğasında iyi midir?", "İyilik bir değer mi eylem mi?" gibi soruların yanı sıra "İyiliğin bilimi neye benzer?", "Bugün toplumda iyilik algısı nedir?", "Ekonomi politikalarında iyiliğin yeri var mı?", "İyi kurumlar nasıl olur?" gibi farklı sorular merakımı artırdı.

Ben bu sorular üzerine kafa yorarken, belki de algıda seçicilikten, iyilik kavramını her yerde görmeye başladım. Herkes iyi insan olmayı öğütlüyor, iyi insan yetiştirmeyi hedefliyor, iyilik yapılmasını telkin ediyordu. Bundan daha güzel ne olabilir? Hep bir ağızdan iyi olmayı yüceltirsek daha iyi olacağız diye düşünmek mümkündü. Ancak öyle olmadığını biliyoruz. İnsanlık tarihinde gelişimin, aydınlanmanın en önemli temel taşlarından biri iyilik olmasına rağmen bugün bir paradoksla karşı karşıya olduğumuzu düşündüm. Bir yandan insanların nasıl yozlaştığını, şiddet toplumu haline geldiğimizi, hatta "sistematik kötülük" içinde yaşadığımızı tartışıyor; diğer yandan iyilik yapan bireylerin hikâyelerini çoğaltıp içimizi ısıtıyoruz. Birini toplumsal bir gerçek diğerini bireysel anomaliler olarak görüp, iyi insan ile iyi toplum arasındaki köprüyü geçmekte zorlanıyoruz. Her yerde karşıma çıkan iyilik kavramının böylece hızla tüketilen, dilimize düşen birçok kavram gibi zayıfladığını, içinin boşaldığını, anlamsızlaştığını düşünmeye başladım.

Diğer yandan iyilik; sevgi, güven, merhamet, içtenlik, şefkat, anlayış, dürüstlük, sabır gibi elzem ve birbirine komşu değerleri barındırırken, "ciddi" şeyler konuşmaya başladığımızda nedense iyilik kavramından kaçındığımızı düşündüm. Hatta toplumda iyilik konusu bireysel güzel hikâyeler ötesine taşındığında tartışma "asıl meseleden" uzak, saf temenniler gibi geliyor. Çünkü iyilik toplumsal bir değer veya yaşam biçimi olarak değil, birinin birine yardımı –genelde zenginin fakire veya güçlünün güçsüze– olarak algılanıyor, böylece iyilik olgusu da "yardım" eylemine hapsediliyor. Oysa iyilik gerek kavram gerekse varoluş biçimi olarak yüzyıllardır bizimle ve insanlıkla beraber evriliyor.

Bu konuların etrafında dolanmaya başlayınca, dünyada "iyilik" anlatımı üzerine yükselen bir akım olduğunu, bireysel iyilik hareketlerinden kamu politikalarını kapsayan ve nörobilim, davranışsal ekonomi, felsefe ve psikoloji gibi farklı disiplinlere dayanan, hızla gelişen ve heyecan verici bir literatür olduğunu keşfettim.

İyilik yapmanın sadece ruhumuza değil, bedenimize de çeşitli faydalar sağladığını ortaya koyan araştırmalara rastlamaya başladım. Tansiyonumuzun, kalp damarlarımızın, hormon dengelerimizin hepsinin olumlu yönde etkilendiğine dair araştırmaların popüler literatürde yer bulduğunu gördüm. İleriki sayfalarda Yankı Yazgan'ın yazısında okuyacağımız gibi, aslında bilimsel temelleri henüz zayıf olmasına rağmen bu araştırmalardan cesaret alanların, bedenimize ve ruhumuza iyi gelen bireysel iyilikleri çoğaltmak için harekete geçip örgütlendiklerine şahit oluyoruz. Dünyanın birçok ülkesinde iyilik hareketleri çoğalıyor, adında "iyilik" olan kurumlar kuruluyor. Okullarda iyilik haftası kutlanıyor, Uluslararası İyilik Günü ilan ediliyor. Türkiye'de de benzer şekilde "İyilik Okulu", "Uluslararası İyilik Ödülleri", "İyilik Peşinde Koş", "Sepette İyilik" gibi sayısız projeler türüyor. Kültürümüzün çok önemli bir parçası olan yardımlaşmaya, özellikle bir afet anında örgütlü örgütsüz herkesin seferber olmasına sıkça rastlıyoruz. Bu girişimlerin hemen hepsi yardım odaklı bireysel iyilikleri teşvik ediyor.

Benim esas ilgimi çeken ise daha az alışkın olduğumuz bir şekilde iyilik kavramının sosyal adalet ve kamu politikaları tartışmalarına da girmeye başlaması oldu. Bazı lider ve fikir önderlerinin "iyi" (*kind*), "insani" (*humane*) gibi değerlerden daha fazla söz eder olduklarını, söylemlerinin merkezine bu kavramları yerleştirmeye başladıklarını gözlemledim (belki, yaşadığım yine algıda seçicilik olabilir ama her halükârda bunları hiç fark etmemekten iyi olduğunu düşünüyorum). Kimisi iyiliği toplumda öfke ve ayrışmanın panzehiri, kimisi de gelişmenin öncülü olarak ortaya koyuyor. Örneğin, İngiltere'nin en büyük düşünce kuruluşlarından biri olan Carnegie UK, "iyilik" kavramının kamu politikalarında yerini araştırıyor ve raporun sonucunda kamu hizmetlerinde "rasyonel" dilimiz olan hesap verilebilirlik, nesnellik, hedef odaklılık, verimlilik kavramlarının yanına "ilişkisel" veya "duygusal" dil olan iyilik, empati, güven kavramlarını yerleştirmezsek bir krize doğru gidildiği sonucuna varıyor ve yerel belediyelerde bu yönde projeler başlatıyor. Son günlerin yükselen yıldı-

zı Yeni Zelanda Başbakanı Jacinda Ardern ise hükümet programının temel prensiplerinden birini iyilik (*kindness*) olarak kayda geçirip, Birleşmiş Milletler 2018 Genel Kurulu'nda yaptığı konuşmada iyilik prensibinin ırkçı, korumacı ve popülist söylemlerin karşısında duracağını söyleyince ayakta alkışlanıyor. İskoçya Hükümeti'nin 2018 yılında hükümetin temel değerlerinden ve hedeflerinden birini "iyilik" (haysiyet ve merhametin yanı sıra) olarak açıklaması ve vatandaşına böyle bir taahhütte bulunması hiç azımsanacak bir hareket değil. 2019 yılında OECD Forum Başkanı Angel Gurria, "Politikalarımızın artık duygular ile buluşması gerekiyor, veri temelli duygusal politikaların zamanı geldi," çağrısı ile insanlar, duygular ve değerler ile ilişkilendirilmeyen sistem ve politikaların başarısız olmaya mahkûm olduğuna dair uyarıyor. Yapay zekânın yükselişi ile bilim ve hümanizmin karışımından elde edeceğimiz yeni düzende daha sürdürülebilir ve onurlu bir varoluşun mümkün olduğunu iddia ediyor.

Yukarıda verdiğim örnekler tekil olmayan bir desen ortaya çıkarıyor. Şimdiye kadar konuştuğumuz dilden farklı, insanların iyiliğini ve duygularını yücelten bir akım var. Aynı zamanda eskiyi tamamen göz ardı etmeyen, günümüze uyarlamayı ve duygusal tarafımızı tekrar merkeze koymayı öneren bir akım. Bireysel hareketlerin yanı sıra bilim dünyasında, sivil toplumda ve de siyasette iyiliğe yönelik bir hareket var ve hızlanıyor. Bu yazının başında eksikliğini hissettiğimi ifade ettiğim, Ayşen Hanım'ın bana hatırlattığı değerlerin çok daha geniş yansımaları ilgimi perçinledi.

Toplumda kırılmalar ve yozlaşmaların arttığı bir dönemde, "iyilik" arayışımızın ve temel değerlere yeniden dönme ihtiyacımızın da tırmandığına inanmaya başladım. Konuyu sivil toplum etrafında düşünürken sevgili Zülfü Livaneli'nin, "Bu kadar temel bir konu ana akımın parçası olmalı, farklı disiplinleri, düşünceleri ortaya koymalı ve herkes bu tartışmanın içinde yer alabilmeli," tavsiyesi bu çalışmamda en belirleyici unsur oldu. İyilik kavramını irdelemek ve kazanmak için Türkiye'nin önde gelen yazar, düşünür ve aktivistlerinin yer aldığı bir derleme kitap fikrini oluşturduk. Davetimize katılan yazarlar ile okura toplumun farklı kesimlerinden, farklı görüşler sunulmasını arzu ettik.

Her bir yazarımız "iyilik" kavramını kendi açılarından ele aldı. **Zülfü Livaneli** tarihten, edebiyattan, yaşamdan zengin örnekler ile konuya gi-

riş yapmamızı sağlarken, **Ioanna Kuçuradi** engin birikimiyle bize felsefede "iyi"nin ne olduğunu hatırlattı, "iyiliği" ve "iyilik yapmanın" göreceliği üzerinde durdu. **Tanıl Bora**, iyilik kavramına şüpheyle yaklaştı, sürekli "iyilik"ten bahsedilmesinin derinlerine indi, insanların neden iyilik faaliyetlerinde bulunduklarına yakından baktı. **Bekir Ağırdır** konuyla ilgili yapılan araştırmanın sonuçları etrafında toplumda insanların kendilerini hangi kriterlere göre iyi olarak tanımladıklarını, çevreleri tarafından ne kadar "iyi" göründüklerini, "iyi" tabir edilmenin toplum nezdindeki ön kabullerini toplumun cevaplarıyla ortaya koydu, aynı şekilde neyin "kötü" olarak tanımlanabileceğinin izini sürdü. **Kemal Sayar** konuya bilim açısından yaklaştı ve "İyi olmak neden iyidir?" sorusunu takip ederek empati, merhamet, şefkat kavramları üzerinden ilerledi, iyiliğin neden olmazsa olmaz olduğunu ifade etti. **Burcu Karakaş** insanların moral bozucu, "kötü" haber görmekten neden sıkıldıklarını, bunun haber okuma ve takip etme isteğini nasıl azalttığını gösterdi ve "kötü" olayları dahi "iyi" tarafına bakarak anlamlı bir iyimserlikle haber yapabilmenin olanaklarını, sosyal medyanın bu anlamdaki etkilerini sundu. **Yankı Yazgan** iyiliğin nörobilimdeki karşılığını ele aldı, iyiliğin bünyemize, vücudumuza nasıl "iyi geldiğinin" bilimsel açıdan yaklaşımlarını irdeledi, iyiliğin "doğalımızda" olup olmadığı sorusu üzerine gitti. **Nurcan Baysal** bir çatışma ortamında gençlerin hayvanları korumasını, Ezidi kadınların satın alınmasını bir iyilik örneği olarak sunarak iyiliğin ne denli farklı biçimlerde karşımıza çıkabileceğini gösterdi. **Ömer Madra**, "iyilerle kötüler" arasında mücadelede, çevre hareketinin aslında gelecek nesillere yaşanabilir bir dünya bırakma maksadıyla ilerleyen bir iyilik hareketi olduğunu ve bu iyilik hareketinin "kazanan" olmaması durumunda dünyanın yaşayacağı felaketleri göz önüne serdi. **Ahmet İnsel** ekonomi politikalarında insan iyiliğini odağa koymanın imkânlarını ve iyiliğin bir maliyeti olup olmadığını ele aldı. **Hakan Altınay**, insanların karşılıklı olarak gitgide birbirine daha da bağlı hale geldiği dünyamızda, bencilliği önceleyen modernite anlayışının yerini erdemin, dayanışmanın, yardımlaşmanın alması gerektiğini, oyun teorisinden örneklerle besleyerek ancak bu şekilde "iyiliğe" yaklaşabileceğimizi anlattı. **Hidayet Şefkatli Tuksal**, Türkiye'de din ve dindarlar açısından iyiliğe yaklaştı, dine ve mezhebe dayalı ayrımcılığın toplumu çoğulculuktan gitgide daha fazla uzaklaştırdığını ortaya koydu, bu koşullarda iyiliğe nasıl ulaşabileceğimizi tartıştı. **Meh-**

met Ali Çalışkan, iyilik denince belki de akla ilk gelenlerden biri olan sivil toplum kuruluşlarının, dokundukları insanlardaki karşılıklarını, sorunlarını ve bu sorunların hangi yollarla çözülebileceğini, birisi için iyi olanın diğeri için de iyi olup olmadığından ne kadar emin olabileceğimiz üzerinden inceledi. **Serdar Tekin** iyiliğe felsefi açıdan yaklaşırken, iyiliğin ne olduğunu sorguladı, insan doğasında iyiliğin izlerini aradı, duygularımızın kökenine indi. **Zafer Köse** iyilik kavramına tersten bir yaklaşımla, birinin iyilik olarak nitelendirdiğinin genelgeçer iyilik olup olmadığını ve bir insanın iyi insan olarak nitelendirilmesi için iyilik yapmasının yeterli olup olmadığını sorguladı. Tüm bu yazılar bir arada, iyiliğe başka başka açılardan yaklaşarak özgün bir derleme oluşturdu ve iyilik tartışmasına muazzam bir malzeme sundu.

Bu derlemede amacımız öncelikle okuyucuyu "iyilik"le ilgili zengin bir yolculuğa çıkarmak. Sevgili Mehmet Ali Çalışkan ilk sohbetimizde, "İhtiyacımız iyiliğe övgü değil, aslında iyilik kavramını yıkıp yeniden inşa etmemiz gerekiyor," diyerek bana çok önemli bir uyarıda bulunmuştu. Bu derlemede yer alan tarihten, bilimden, felsefeden, toplumdan hikâyeler içeren yazılarla okuyucunun "iyilik" kavramını çok boyutlu olarak düşünmesini, değerlendirmesini ve –umuyorum ki– başlatacağı tartışma ile iyilik kavramının toplumumuzda yeniden inşa edilmesine katkı sunacağını düşünmek isterim.

Dünya birçok tehdit ile karşı karşıya. Sadece bugünün siyasi veya ekonomik krizleri ile mücadele etmekle kalmıyoruz, aynı zamanda gelecekte ne boyutta olacağını henüz kestiremediğimiz yapay zekâdan küresel ısınmaya, bugün içinde yaşadığımız pandemiye kadar tüm yaşamlarımızı etkileyecek gelişmelerle karşı karşıya olduğumuz bir çağdayız. Bunlarla baş edebilmek için temelimizin güçlenmesi ve birbirimizle yardımlaşma kapasitelerimizin gelişmesi gerekiyor. İnsanı insan yapan temel değerleri sadece bireysel hareketlerimiz açısından değil, toplumsal davranış kodlarımız ve hatta kamu politikalarımız açısından bir daha düşünmeliyiz. İyiliğin ise temel değerlerin başlangıç noktası olduğunu düşünüyorum.

İyilik üzerine düşünceler derlemenin naif bir tarafı olduğunu kabul ediyorum. Uzun yıllardır süregelen sosyal ve ekonomik adaletsizliklerin karşısında, iyilik olgusunun kalıcı kazanımlar sağlamakta çok yetersiz olacağını düşünmek mümkün. Ancak iyi insan olmanın önündeki engelleri daha iyi tanımlayıp, iyilik hareketlerimiz arasındaki bağları güç-

lendirip, yeni bir dil ve anlayış kazanarak daha iyi bir toplum yaratmak da mümkün. Bu seçim biraz da bize bağlı. Bugün içinde bulunduğumuz yüzeysel anlayıştan kendimizi çıkarıp, "sistematik kötülük" yerine belki günlük küçük iyilikleri ve davranışları içine alan "sistematik iyiliği" tartışabilirsek sosyal mutabakatımızın iyilikle birlikte tanımlanması için bir adım atmış oluruz. Bu kitabın iyilik kavramını tartışma, yeniden üretme ve kazanma yolculuğumuzda bir katkı olmasını ümit ediyorum.

En güç zamanlarda bile olumluyu gören ve bu konunun esin kaynağı olan Ayşen Özyeğin'e, fikir önderliği ile cesaretlendiren Zülfü Livaneli'ye, değerli fikirleri ile ufkumu açan, bu çabaya güç katan tüm yazarlarımıza teşekkür ederim.

iyilik kavramı üzerine düşünmek

ZÜLFÜ LİVANELİ

İyilik kavramı üzerine bir tartışma başlatma fikri, değerli sivil toplumcu dostlarım Ayşen Özyeğin ve Ayla Göksel'den doğdu. Yıllardır yürüttükleri sivil toplum kuruluşu çalışmalarının faydasını sorgulamakla başlamışlardı, değerli yazarlarımızın katılımıyla proje kapsamı genişledi.

Binlerce yıldır filozofların, doğa bilimcilerin, antropologların, ilahiyatçıların ve daha pek çok uzmanın incelediği iyilik ve kötülük kavramları üzerine yeni bir söz söyleyebilmek zor. Jean Jacques Rousseau'nun "doğa ve eğitim" sorunsalı ve Marcus Aurelius'un ortaya koymuş olduğu bazı argümanlar hâlâ tartışılıyor. Tıpkı insan türünün yıkıcılık niteliklerini inceleyen Freud ve ondan etkilenen ama koşulların etkisini öne çıkaran Erich Fromm'un düşünceleri gibi.

Gündelik hayatın da bir konusu

Sadece düşünürler ve bilimsel çalışma yürütenler değil, gündelik hayatın içindeki insanların da üzerinde durduğu bir konu bu. Sıkça yargılar ve kanaatler dile getiriliyor. İyilik ve kötülük üzerine söylenen sözler çoğu zaman "insan iyidir" veya "insan kötüdür" gibi genellemeler içeriyor. Bu duruma biraz da, yaşamaya devam edebilmemiz ve kendimizi koruyabilmemiz için böyle değer yargılarına ihtiyaç duymamız neden oluyordur. Oysa konu üzerinde daha uzun durdukça, daha kapsamlı inceledikçe, genelleme türündeki kanaatlerimiz zayıflıyor, soru işaretlerimiz ve şüphelerimiz çoğalıyor.

Serenad romanımın kahramanı Maya'ya büyükannesinin iyilik konusunda verdiği öğütler, çeşitli kitaplarımdan alıntılanan sözlerin başında geliyor. Okurların en fazla ilgi gösterdikleri konuların başında iyilik-kötülük geldiğini bu örnekten de görebiliyorum. Şöyle diyordu büyükan-

ne: "Bu dünyada sana kötülük yapmak isteyen insanlar çıkacak karşına, ama unutma ki iyilik yapmak isteyenler de çıkacak. Kimi insanın yüreği karanlık, kimininki aydınlıktır. Geceyle gündüz gibi! Dünyanın kötülerle dolu olduğunu düşünüp küsme, herkesin iyi olduğunu düşünüp hayal kırıklığına uğrama! Kendini koru. ... insanlara karşı kendini koru!" Görüldüğü gibi, filozoflardan büyükannelere, bilim insanlarından okurlara kadar herkesin iyilik ve kötülük üzerine söyleyecekleri var.

Nikbinlik, bedbinlik

Böyle konulardaki yazılardan genellikle kötülük övgüsü değil de iyilik kavramının öne çıkarılması bekleniyor. Bu da piyasayı kaplayan kişisel gelişim kitaplarındaki "evren", "karma", "pozitif düşünme" gibi safça görüşlere kapılmak ve içi boş bir iyilik övgüsü yapar durumda kalmak türünde tehlikelere neden olabiliyor. Bu tuzağa düşmemek için kelimelerin etimolojik kökenlerinden ve değişik kültürler içinde aldığı biçimlerinden yola çıkmak gerekebilir.

Toplumumuzun zaman içinde oluşturduğu kelime ve kavram bütünlüğünü göz önüne alınca, iyilik ve kötülük diye dile getirdiğimiz olguların, özünde "hayır ve şer" kavramlarıyla ilişkili olduğunu görüyoruz. "Hayır işlemek" (bir tek kişiye iyilik yapmak değil, genellikle tanımadığınız insanlara faydası dokunacak işler yapmak), "hayrat yaptırmak", "Hayırlı olsun", "Hayrın karşı gelsin", "Yap bir hayır at denize, balık bilmezse halik bilir", "Her şerde bir hayır vardır", "Hayırlara vesile olsun", "Allah bizi onun şerrinden korusun" gibi sözler toplumun kültür kodları olarak içimize yerleşmiş. Bu kavramları, deyimleri, bunlarla ilgili sözleri, düşünceleri dilimizden ve kültür geçmişimizden çıkaramayacağımıza göre, bunlara öncelik vererek düşünmekte yarar var.

İyilik ve kötülük diye dile getirdiğimiz olguların, özünde "hayır ve şer" kavramlarıyla ilişkili olduğunu görüyoruz.

Hayır ve şer sözcükleri, Batı dillerindeki *kindness* ve *meanness*'ı, *evil*'ı daha iyi karşılıyor. Mesela İngilizcede iyilik, *good* kelimesinden gelen *goodness*, kötülük de *bad* kelimesinden türeyen *badness* değil. Bizdeki "iyilik ve kötülük" biraz zorlama kelimeler ve tarihsel derinlikleri yok.

İyimser kelimesini "iyilik"ten, kötümser kelimesini ise "kötülük"ten

türetmişiz. Eskiden bu kavramları nikbin ve bedbin sözleriyle karşılıyorduk. Latinceden gelen optimizm (*optima*), bir şeyin iyi olması ile iyilik yapılması arasındaki anlam farklılığını kesin çizgilerle ayırır. Aynı şekilde pessimizm (*pessima*) de öyle, bir şeyin kötü olması ile kötülük yapılmasının anlam farklılığı belirgindir. Latince iyi (*bonum*) ile kötü (*malus*) kelimelerinin bizdeki gibi iyimserlik ve kötümserlik kavramlarının kökeni olmadığı çok açık.

Mesela bu köklerden gelen ve doktorlarımızın kanser için kullandıkları benign (selim) ve malign (habis) kavramlarını düşünelim. Bu kelimelerin vücuttaki tümörün iyi ve kötü cins olmasıyla ilgisi var elbette ama iyilik yapmak veya kötülük yapmak kavramlarıyla ilgisi yok. Ayrıca iyimser ve kötümser olmakla da bir alakası bulunmuyor.

İyilik ve kötülük kavramlarını hem etken hem de edilgen olarak ele almamız gerekiyor.

Başka birçok alandaki düşüncelerde olduğu gibi, bu konuda da etimoloji sorunu, aşılması gereken bir engel gibi karşımıza çıkıyor. Kavramları karşılayan sözcükleri üreten bir dil (kültür) geliştiremeden, kelime ikameleriyle anlam kaymaları yaşayan, bazı kavramlar için genelgeçer bir kelime uydurma tutumumuzdan dolayı, belki de dilimizin en kısıtlı dönemini yaşıyoruz. Terminoloji birliği olmadığı için tartışmalarımızı bir sağırlar diyaloğu haline çeviriyoruz. Bu yüzden önce terminoloji üzerinde uzlaşmalı, ancak ondan sonra fikir belirtmeliyiz. İyi/kötü, iyilik/kötülük, iyimserlik/kötümserlik kavramlarını ele aldığımız bu kitapta kelimelerin kapsamı üzerinde durmam bu titizlikten kaynaklanıyor. Çünkü anlayabilmemiz ve anlatabilmemiz –bu anlamda– aynı dili kullanmamıza bağlı.

Demek ki "iyi olmak" ile "iyilik yapmak", hele "iyimser olmak" aynı anlamda kullanılamaz, anlamları birbirinden türetilemez. Çok iyi bir insan da yeri geldiğinde kötümser olabilir. Hatta hayat onun iyi hayallerini karşılamadığı için, "kötü" diyebileceğimiz insanlara göre daha sık "kötümserlik" dalgalarına kapılabilir.

Etken, edilgen

"İyi insan" veya "kötü insan": Böyle değişmez, katı bir tanım var mıdır sahiden? 19. ve 20. yüzyılların önemli kriminologu Lombroso ve onun

öğrencisi olan Ferri, suçun genetik yollarla geçtiğine, bu yüzden bazı insanların suçlu doğduğuna, bu özelliğin de fizyonomiye yansıdığına inanıyorlardı. Bu nedenle bazı "katil doğanlar" daha suç işlemesine imkân bulamadan görünüşlerine göre ayıklanıp birtakım adalara kapatılmalıydı. Bu düşüncenin özellikle Ferri'yi ister istemez Mussolini faşizminin kucağına oturttuğunu söylemeye gerek yok sanırım.

"İyilik ve kötülük bir seçimdir, insanın kendi özgür iradesiyle seçtiği bir tutumdur" diyebilir miyiz? Bence evet.

Elbette bu görüşler artık terk edilmiş durumda. Ancak hâlâ "iyi niyetle" ortaya çıkan kötülükler devam ediyor. İşyerlerinde, aile içlerinde, okullarda, çeşitli ortamlardaki ilişkilerde karşısındakinin iyiliğini hedefleyen ama ona zarar veren tutumlara rastlanıyor.

İyilik ve kötülük kavramlarını hem etken hem de edilgen olarak ele almamız gerekiyor kanısındayım. Bizim iyiliğe ya da kötülüğe eğilimli oluşumuz başta akıl, sonra görece olarak ahlâk ve değerler sistemiyle düzenlenebilir belki de. Başkalarının iyilik veya kötülük yapması ise bizim bireysel irademize bağlı değildir. İyiliğe ve kötülüğe maruz kalmak, elimizde olmayan bir durumdur. Sartre bu yüzden mi, "Başkaları cehennemdir," deme gereğini duymuştu acaba?

Neye maruz kalacağımızı kendimiz belirleyemezsek bile, insan her durumda bir tercih yapabilir. Kişiliğine, içinde yetiştiği kültüre, inancına, duygularına ya da sadece aklına dayanarak eylemini saptayabilir. Öyleyse, "İyilik ve kötülük bir seçimdir, insanın kendi özgür iradesiyle seçtiği bir tutumdur," diyebilir miyiz? Bence evet. Çok sağlıksız ortamlar ve koşulların zorlamasıyla bazen aklı ortadan kaldıran devirler hesaba katılmazsa, insanlığın geneli için kabul edebileceğimiz bir saptama bu. İyiliğe yönelmek ve kötülükten kaçınmak, büyük ölçüde bizim hayata karşı tutumumuzu yansıtan temel bir değer ölçüsü.

Aslında "kötülük" yapan insanlar genellikle eylemlerinin kötülük olduğunu düşünmezler. Çoğu durumda, kötülüğü tercih etmekten çok, bir referans sorunudur bu. Namus, gelenek, toplum, vatan, din, mezhep, parti, kabile, hatta futbol kulübü gibi bağlılık talep eden kavramlar, kişilerin en canavarca eylemlerini bile iyilik olarak gösterme yani çarpıtma gücüne sahip. 20. yüzyılın kötülük zirvesi Üçüncü Reich bile, Alman ırkını kurtaracak büyük ve uzun vadeli bir iyilik eylemi(!) peşindeydi. En

kirli emeller de bir kutsallık ve toplumun genel çıkarı maskesiyle örtülü olarak sunulur. Dolayısıyla, neyin iyilik, neyin kötülük olduğu konusunda doğru karara varabilecek temel referanslara sahip olmak gerekiyor.

Jean Paul Sartre'ın verdiği örnek, ilk gençlik dönemimden beri, iyi-yi seçmek konusunda düşüncelerimin şekillenmesinde etkili olmuştur. Kahramanımızın ülkesi Fransa, savaştadır. Bizim delikanlının da iyi bir yurttaş olarak, hatta "normal" bir yurttaş olarak, vatan savunması için askere gitmesi gerekmektedir. Öte yandan, ölüm döşeğinde ve tek oğlundan başka hiçbir dayanağı olmayan yatalak annesi vardır. Bu durumda "iyi insan" nasıl davranır; delikanlı nasıl karar verecektir? Askerden kaçıp annesini yaşatmak mı önceliklidir, yoksa annesinin ölümü pahasına anayurdu savunma savaşına katılmak mı?

Bu ikilemi çözmek için kutsal kitaba başvurur ama bir yanıt bulamaz. Çünkü kitabın farklı bölümlerinde her iki eylemin de şart olduğu yazılıdır. Delikanlıya ne papaz yol gösterebilir ne devlet ne de toplum. Dolayısıyla seçimini kendi yapmak zorundadır. Ve bu tercihi sonucunda, hayatının geri kalanını artık o kararı vermiş kişi olarak yaşayacaktır; yani, kendini seçmek durumundadır. Sartre'ın varoluşçuluk felsefesini güçlendirmek için verdiği bu çarpıcı örnek, konumuza da uyuyor ve bizi aydınlatıyor sanıyorum.

İnsana "iyi" ve "kötü" konusunda kim ya da ne yol gösterecek?.... Akıl. Koşullanmamış, kirletilmemiş ve gerçeği aramaktan vazgeçmeyen, iğfal edilmemiş akıl.

İnsanlığa her çağda, her coğrafyada ve her koşulda değişmez kurallar koyan ve bu kurallar kendi içinde çelişse bile üstü kapatılarak mutlak kabul edilen kitle yönlendirmelerini bir tarafa bırakacak olursak, insana "iyi" ve "kötü" konusunda kim ya da ne yol gösterecek? Sartre'ın delikanlısı kendisini nasıl seçecek?

Benim düşünce dünyamda bu soruların tek bir cevabı var: Akıl. Koşullanmamış, kirletilmemiş ve gerçeği aramaktan vazgeçmeyen, iğfal edilmemiş akıl.

İnsan düşüncesinin en üst aşamalarından biri olan aydınlanmayı benimseyen bir insan olarak, başka bir yol gösterici kabul etmem mümkün değil.

Bir konuda düşünürken, elbette öncelikle daha önce o konu üzerinde durmuş büyük düşünürlerin çalışmalarını incelemek gerekir. Bir kısmı-

na katılmasak ve bir kısmı da artık geçerliliğini yitirmiş de olsa, onların düşünceleri yolumuzu aydınlatan fener işlevi görürler. İyilik-kötülük konusuna Baruch Spinoza'nın yaklaşımını hatırlatmama izin verin lütfen:

Spinoza'ya göre; bir eylem, insanın nefret ya da başka türden kötü bir duyguyla etkilenmiş olmasından doğmuşsa kötüdür. Edilgen bir durumda, iyilik veya kötülük duygusu hissetmeden de çeşitli eylemlere yönlendirilebiliriz.

Açıktır ki Spinoza her türlü eylemin akla ya da akıldan kaynaklanan duyguya bağlı olarak gerçekleşmesi gerektiğini savunuyor. Davranışları bu açıdan değerlendiriyor. Karşısındakine yumruk atmak veya ateş etmek gibi davranışlar, aklın egemenliğindeki bir kişi açısından anlamsızdır. Korkunun güdümünde hareket eden ve kötü bir şey yapmaktan kaçınmak için iyi bir eylemde bulunan insan, aklın güdümünde hareket etmiyor demektir. İnsan akıldan doğan arzu sayesinde iyinin peşine düşer ve kötüden de dolaylı olarak kaçınır. Böylece, aklın kılavuzluğunda iki iyi arasında daha iyi olanın, iki kötü arasında da daha az kötü olanın peşine düşeriz.

Meselenin yönleri

Her olgunun prizma gibi değişik yüzleri var ve biz hangi açıdan bakarsak onu görüyoruz. İyilik-kötülük meselesine sosyolojik açıdan bakmak, kuşkusuz önemli. Onlarca yüzü bulunabilen prizmaların sadece bir-iki yüzünü incelemek yanılgılara neden olacaktır. Ne var ki 20. yüzyılda iyice kanıksanan uzmanlaşma fetişizmi, bir vida gibi hep olduğu yeri delen tek boyutlu algılamalara neden oluyor ve "ağyarını mani efradını cami" bir biçimde konuları kavramakta güçlük çekiyoruz.

İyilik ve kötülük konusunun, romanlarının temeline "şefkat" duygusunu yerleştiren Rus edebiyatçılarını en çok uğraştıran temalardan biri olduğunu hatırlayalım: Rus Çarlığı'nda kölelik kaldırıldığı zaman, aniden özgürleşen kitlelerin taşkınlıklarını "kötülük" olarak nitelemekten geri durmayan Dostoyevski ile ilerici yazarlar arasında da aynı tartışma çıkmıştı. Daha anlayışlı olan yazarlar bu aşırılıkları kölelik yüzyıllarının yarattığı sosyal koşullara bağlarken Dostoyevski, kötü insanın içten gelen bir dürtüyle kötülük yaptığına inanıyor ve minik kızını cezalandırmak için elini kaynar semaver suyuyla haşlayan bir anneyi hiçbir sosyal koşulun aklayamayacağında ısrar ediyordu.

Öte yandan savaş çılgınlığının yayıldığı dönemde yerinden yurdundan olan ve çene kanserinin yarattığı büyük acılar içinde ölümü bekleyen Sigmund Freud, bir yandan da bilim insanı olarak insandaki yıkıcılık teorisinin doğrulanması tatminini yaşıyordu.

Ancak birey açısından baktığımız zaman bize doğru gelen görüşler, siyasal ve toplumsal düzlemde anlamını yitirebiliyor. Yönetimlerin, çarpıtılmış haber, sahte bilgi ve propaganda bombardımanı altında kalan halklar, bir uçtan öteki uca kolayca savrulabiliyor. Çünkü, gelenekler ve milli karakterler önemli roller oynasa da halklar statik değil, dinamik. Bu yüzden bugünkü Alman ve Japon halkları İkinci Dünya Savaşı'ndaki ataları gibi değiller, yönetimlerin ideolojik mankurtlaştırma metotlarından kurtulunca farklılaştılar. Bu büyük kaymaları Türkiye'nin yakın tarihinde de görmek mümkün. Unutmayalım Aristoteles'in tarifiyle "zoon politikon" olan insan soyu, çevresinin ve özellikle iktidarın çarpıtmalarından ari değil.

Her olgunun prizma gibi değişik yüzleri var ve biz hangi açıdan bakarsak onu görüyoruz.

İlahi iyilik olabilir mi?

Gelmiş geçmiş ve halen yaygın olan bütün dinlerin temel sorunsalı iyilik ve kötülük kavramları ile şekilleniyor. Kabaca iyilerin ödüllendirileceği, kötülerin ise cezalandırılacağı söylemi bütün dinlerde var. Ama buradaki temel konu, neyin iyi neyin kötü olduğu sorusudur. Buna kim karar verecek? Tanrı mı, toplumun ahlâk anlayışı mı, mahkemeler mi, hükümdar mı? Bunların tümü, bölgeye ve çağa göre değişiklik gösterdiğine göre kim, neye göre hareket edecek?

İslâm ermişi bir kadın, bir elinde su dolu kovayla, öteki elinde bir meşaleyle yürüyormuş. Nereye gittiğini soranlara, "Bu su ile cehennemi söndüreceğim, meşale ile de cenneti tutuşturacağım," diyormuş. "İnsanlar iyilik ve kötülüğü ödül ve ceza için yapmasınlar."

Zaten doğada iyilik kavramı yoktur. İnsan zihninin bir ürünü olan iyilik, kötülük, merhamet, ahlâk gibi kavramların doğada bulunmaması ve bu kavramlarla ilişkilendirilen tanrı düşüncesinin de "doğal" olmayışı bizi yine zihnimizle sınırlı bir kavramaya götürüyor. İnsan zihnindeki tanrı; iyilik ve kötülük konusunda yine bizim algımıza göre karar-

lar verir. Daha doğrusu, o tanrıların düzeni, Avesta'dan İbrahimî dinlere, Budizmden Hinduizme kadar hepsinin; bulunduğu bölgenin koşullarıyla, düşünce tarihiyle ve ahlâk anlayışıyla oluşmuş bir ödüller ve cezalar zinciridir.

Pek çok tanrı, insanın hayal bile edemeyeceği (belki de "ancak hayal edebildiği" demek daha doğru) en korkutucu işkencelerle insanları cezalandırma meraklısıdır. Yangınlar, depremler, seller, günahkârların boğazına erimiş kurşun akıtmalar, ellerin kolların kesilmesi ama tekrar uzayarak sonsuza kadar acının yinelenmesi gibi birçok ceza tarif ederler. Soğuk İskandinav memleketlerinde ortaya çıkan dinler yayılmış olsaydı, herhalde cehennem denen yer buzlarla kaplı olurdu. Ortadoğu çöllerinde ise insanın tahayyül edebileceği en büyük acı sıcaktır, en büyük kötülük insanı yakmaktır.

Ama bunları dünya ölçeğinde ve bütün zamanlarda geçerli bir model olarak kabul etmek olanaksızdır. Dinsel iktidarların cezalandırma yöntemleri de zamana bağlı olarak değişir. Örneğin, bugün bazı bölgelerde vahşi uygulamaların devam etmesine rağmen, engizisyon ya da pogrom gibi birçok "dinsel" metot terk edilmiş durumdadır. Bütün güçlü direnişlerine karşın, zaman, dinleri de değiştirir. Daha doğrusu her devrin zihniyeti, dinin yeni bir yorumunu yapar.

İyilik insan zihnine aittir dedik ama bu durum bir eksiklik gibi görülmemeli; tam tersine kendinin bilincine varan tek varlık olduğu için, insan seçimini ilk önce yaşama ve ölüme karar vermekte yapar. Yaşatmak ya da öldürmek yollarından birini seçer. Oysa Afrika'daki bir aslan için bir ceylanı yemek onun seçimi değildir. Dünyadaki besin zinciri iyilik, kötülük, ahlâk kavramlarıyla açıklanamaz.

Bugün, bir annesi ve bir yüzü olan, acı çeken bebek canlıları kesip onların bedenlerini yememek için yapay et hücrelerinden laboratuvarda et üretmeye uğraşılıyor. Mesela bu, dünya ölçeğinde çok büyük bir iyiliktir, iyiliği seçmektir.

İyilik yapma kandırmacası

Aynı sözcükleri kullanırken farklı anlamlar kastetme sorunu, galiba en çok toplumsal konuların tartışılmasında ortaya çıkıyor. *Huzursuzluk* romanına bir alt söz olarak, "Merhamet zulmün merhemi olamaz," yazmış-

tım. Çünkü, toplum halinde yaşamak, birilerinin diğerlerine iyilik yapmalarına bağlı olmamalı; yurttaşlık görevleri, bir arada yaşama kültürü, adil toplanan ve şeffaf harcanan vergiler, insanları merhamete ve iyiliğe muhtaç bırakmamalı. Bunun önkoşulu da tek tek herkesi merhametli kılmak gibi umarsız bir uğraş yerine, üretim ve paylaşım etkinliklerinin düzgün biçimde yürütülmesi. Çağdaş ve sosyal bir örgütlenme için devlet bütün sorumluluğu üstlenmelidir. Böyle bir topluma ulaşabilirsek insanların birbirine merhamet etme, iyilik yapma tavırlarına da gerek kalmaz.

Lacan, aşkı tarif ederken "sahip olunmayan şeylerin adanmasından" söz eder. İyilik de biraz böyle olmalı. Çünkü iyilik insanlar arasında eşitsizliğe, üstünlük duygusuna ve karşı koymalara yol açabilir.

Hz. Ali'ye gelip, "Filanca adam senin aleyhinde konuşuyor," demişler. Ali biraz düşünmüş ve, "Hayret," demiş. "Oysa ona bir iyiliğim de dokunmamıştı." Bu anekdot, derin bir insan gerçeğine dikkat çekiyor: Veren elin, alan elden üstün olduğu inancına. Birçok durumda iyilik bir üstünlük duygusuna, karşısındakini ezmeye, yani bir agresyona dönüşmektedir.

Toplum halinde yaşamak, birilerinin diğerlerine iyilik yapmalarına bağlı olmamalı; yurttaşlık görevleri, bir arada yaşama kültürü, adil toplanan ve şeffaf harcanan vergiler, insanları merhamete ve iyiliğe muhtaç bırakmamalı.

Marx öncesi işçi sınıfı örgütlenmelerinde, harekete bağışla katkı yapma sistemi yoktu. Üye işçiler düzenli biçimde küçük bir miktar ödemeyi görev bilmişlerdi ve bu aidat sistemi her türlü manipülasyonu önlüyordu. Daha sonra bu hareketlere büyük bağışlar yapılmaya başlandı ve birçok yorumcunun görüşüne göre hemen yozlaşma baş gösterdi.

Bir başka örnek de Kuzey Amerika ve Kanada'daki bazı yerli kabileler arasındaki potlaç geleneğidir. Potlaç, birbirine düşman olan iki kabilenin savaşmaması ama karşısındakinden daha üstün hediyeler vererek rakibi ezmesi anlamına gelen bir sözcük. Bir çeşit, ölümcül bir cömertlik yarışı. Her kabile aldığı hediyeye misliyle karşılık vermek suretiyle üstünlük duygusunu yitirmemeye çalışıyor. Sonunda verecek hiçbir şeyi kalmayan kabilelerin, kendi köylerini ateşe vererek oradan göçtükleri bile görülmüş.

Kendiliğinden iyi tavırlar

Günümüzde herhangi konuda toplumu gözlemek, insanların eğilimini anlamak için uğraşırken sosyal medyayı yok saymak mümkün değil. Artık bir tür anket platformuna dönüşmüş olan sosyal medya ortamlarındaki binlerce mesajda insanların iyilik/kötülük konusuna yaklaşımını izleyebiliyoruz. Son yıllarda toplumda artan şiddet eğilimi, özellikle kadınlara ve çocuklara yönelik akıldışı istismar olayları sosyal medyada çok yankı buluyor. Büyük bir kesimin izlediği davalarda, gönüllü ve duyarlı insanlar, kadınlara, çocuklara, hayvanlara yönelik suçların cezasız kalmaması için adeta çırpınıyor. Çünkü ne yazık ki bir "cezasızlık" dönemi yaşanıyor ve alternatif mekanizmalarla adalet arama yollarını bulamayan insanlar sosyal medyada sesini yükseltiyor.

Taraf olduğu yönde bir siyasi kaygı gütmeden insana sadece insan, acı çeken hayvancıklara sadece hayvan olduğu için üzüldüğü belli olan ve acılı ailelerin yanında durarak adaletin tecelli etmesini isteyen bir kitlenin varlığı açıkça görülüyor. Sayıları hiç de az olmayan bu insanlar, ülkenin geldiği bu aşamada çok açık ve etkili bir iyilik eylemine imza atıyorlar. Onlar sayesinde birçok davanın üzeri kapatılamadı, birçok katil hak ettiği cezalara çarptırıldı, unutturulmaya çalışılan birçok vaka da gündemde tutulmaya devam ediliyor. Tüm kurumları kendine bağlamayı başaran bir hükümeti bile etkileyen, zaman zaman onu denetleyen bir güç ortaya çıkabiliyor.

İyilik insanlar arasında eşitsizliğe, üstünlük duygusuna ve karşı koymalara yol açabilir.

İşte benim gördüğüm ve tereddütsüz "iyilik eylemi" dediğim tavır budur. Bu katılımcıları hiç kimse bu işe davet etmiyor, herhangi bir çıkarları yok, tam tersine bazı riskler yükleniyorlar ama hayata "iyilik yapma, dayanışma ve vicdan" açısından bakarak, iyiliği seçiyorlar, bu konudaki duruşlarını netleştiriyorlar.

Demek ki her şeye rağmen "iyilik" konusunda umut var. Yüz binlerce insanla bunu paylaşabiliyoruz, umudu canlı tutabiliyoruz. "İnsan"a hâlâ güvenmemizi sağlayan bu insanlara şükran duyuyorum.

Ayrıca AÇEV'in uzun süredir başarıyla yürüttüğü gibi, toplumun köklerine ulaşarak oradan bir "iyilik" hareketi başlatmış olmak dünya çapında takdir gören bir "iyilik modeli" oluşturuyor.

Ne var ki ortak amaç için ortak hareket etmek konusundaki handikaplar, kalıcı sonuçlar elde etmemize olanak vermiyor.

Ayrıca, çeşitli ortamlarda insan; iyilik ne güzel şeydir, şefkatli merhametli olmak ne hoş bir duygudur diye başlıyor ama kavram üzerinde biraz düşününce "ölümcül iyilik" gibi ilk başta saçma gelebilecek bir noktaya da ulaşabiliyor. Bu açıdan, "İyi niyetli olması kişinin verdiği zararları telafi eder mi?" sorusu çok önemli.

İşte bu kitabın da amacı, böyle soruları çoğaltmak, konuyla ilgili düşünceleri derinleştirmek. Mademki iyilik kavramı, düşünürleri, doktorları, psikiyatrları, teologları, gazetecileri, edebiyatçıları, sivil toplumcuları farklı düşünmeye sevk eden çok yönlü bir kavram, o zaman prizmanın sadece bize bakan kısmını değil de bütününü görebilmek açısından, değerli isimler barındıran bu kitabın önemli bir işlevi olduğu ortaya çıkıyor. Emeği geçen herkese teşekkür ederken her şeye rağmen iyi kalan insanlara, iyi okumalar diliyorum.

Umutlu olalım çünkü umutsuz olanın atı koşmaz.

'iyilik' üzerine

İOANNA KUÇURADİ

"İyilik yap, denize at. Balık görmezse, halik görür." Halk bilgeliğinin bir ürünü olan bu söze ben, etik bakımdan değerli eylemin özelliklerini olabildiğince yalın bir dille anlatmaya çalışırken, "halik de görmesin" diye ekliyorum. Neden?

'İyilik' kelimesinin, Türkçede, iki ana anlamda kullanıldığını görüyoruz. Bir anlamda 'iyilik', bir şeyin varlıksal bir özelliğini – iyi *olma* özelliğini dile getiriyor. Bir nesne için kullanıldığında 'iyi' –iyi bıçak, iyi araba gibi– o nesnenin işlevini tam bir şekilde yerine getirdiği; bir işi yapan için kullanıldığında ise, onun o işin bütün gereklerini –ne ise o gerekler– yerine getirerek yaptığı kastediliyor – iyi piyanist, iyi marangoz gibi. Nitekim Aristoteles de, "Erdem nedir?" sorusuna cevap vermek yolunda bazı konuları tartışırken, "insanın işi"nden söz eder.[1]

Diğer anlamda 'iyilik' kelimesi ise, *yapılan* bir şeyi; belirli nitelikte olan bir *eylemin özelliğini* dile getiriyor. Kelimeyi kullananın 'iyilik yapmak'tan kastettiği ne ise, onu yapan 'iyi insan' oluyor.

Etik bakımdan değerli eylem –"halik de görmesin" dediğim eylem–, o eylemi yapanın herhangi bir *karşılık beklemeden* –ona dönmesini beklediği bir şey olmadan–, başka bir insanın herhangi türden nesnel bir ihtiyacını karşılamak için, ilgili konuda *bilgiye dayanarak*[2] yaptığı eylemdir. Acaba 'iyi eylem'den, yani bu anlamda 'iyilik'ten, 'etik bakımdan değerli eylem'i anlamak mümkün müdür?

Bu soruya ve bu gibi sorulara cevap verebilmek için, felsefenin ezeli sorusu olan "İyi nedir?" ya da "İyi olan nedir?" sorusunu burada *bir daha* sormak gerekiyor. Ancak ona bir cevap vermeyi denemeden önce, felsefe tarihinden ilgili bazı görüşleri seçerek, onların "İyi nedir?" sorusuna verdikleri cevaplara bir göz atmak öğretici olur.

1 Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, çev. Saffet Babür, Ayraç Yayınları, Ankara, 1097b 25.

2 Acıyarak veya empatiyle değil!

*

Platon'a göre iyi "ideaların ideası"dır. Büyük bir kısmı erdemlerden oluşan idealar merdiveninin tepe noktasında bulunur iyi. Bir idea/bir fikir olan iyiye belki de üst (*meta*) idea denebilir. İyi şeyleri iyi yapan ise, şu üç özelliği bir arada taşımaları: ölçülü/dengeli, kendine yeter ve kendileri amaç –başka bir şeye araç olarak değil, kendileri amaç– olmalarıdır. Teker teker bu özellikleri taşıyan çeşitli şeyler olmakla birlikte, üçünü birden –bunların bir "karışımını"– taşıyan, ancak bir yaşam biçimidir: *theoria* yaşamı.

Bir anlamda 'iyilik', bir şeyin varlıksal bir özelliğini – iyi olma özelliğini dile getiriyor. Diğer anlamda 'iyilik' kelimesi ise, yapılan bir şeyi: belirli nitelikte olan bir eylemin özelliğini dile getiriyor.

Aristoteles'te de 'iyi' bir yaşam biçimidir, ama Platon'dakinden biraz farklı bir yaşama biçimi. Ona göre a) "sırf kendileri için aranan erdemler" iyidir. Bu erdemler bilgelik (*sophia*), usluluk (*phronesis*), doğru yargıda bulunma (*synesis*) gibi düşünce erdemleri ve birer orta olan adalet, hakkaniyet gibi karakter erdemlerinin bir kısmıdır. b) Bu erdemlerin gerektirdiği gibi etkinlikte bulunmak da iyidir.

Aristoteles'e göre de bir şeyin iyi olması için, şu üç özelliği taşıması gerekir: sırf kendisi amaç olması, kendine yeter olması –ki bu iki özellik Platon'un 'iyi'sinin de özellikleridir– ve süreklilik göstermesi. İyi, sürekli olarak bu erdemlere göre etkinlikte bulunmak ve c) bundan memnun olmaktır. Ya da bu cümlenin öznesi ile yükleminin yerlerini değiştirdiğimizde, "sürekli olarak erdemlere göre etkinlikte bulunmak ve bundan memnun olmak, yani böyle yaşamak, iyidir" denebilir.

Aristoteles'e göre bir tek eylemin iyi olup olmadığı söylenemez. İyi eylem ancak *spoudaios*'un/dört başı mamur insanın –bütün insansal yeteneklerini geliştirmiş insanın– yaptığı eylemdir. İyi eylem, bir durumda orta olanı gerçekleştiren eylemdir. Bir durumda orta olanı ise ancak *spoudaios* isabetli bir şekilde bulabilir. Aristoteles'te iyi, bir yaşama biçimi (*bios theoretikos*) olduğu gibi, bir insana yüklenebilecek bir yüklemdir de: İyi insan, sırf kendileri için istenen erdemleri huy edinmiş, bunların gereklerini yapa yapa –"iyilik" yapa yapa– olduğu gibi olan insandır.

Kant'ta 'iyi', bir insanın ya da eylemin değil, istemenin bir özelliğidir. Ona göre, "dünyada, dünyanın dışında bile, iyi bir istemeden başka kayıtsız şartsız iyi denebilecek hiçbir şey düşünülemez".[3]

İyi isteme "saf aklın", yani çıkarlardan/tutkulardan arınmış "aklın" belirlediği istemedir. Kant'ın kendi sözleriyle, istemenin "ahlâk yasası" tarafından ya da onun açılımları olan "kesin buyruk", "ödev buyruğu", "pratik buyruk" tarafından belirlenmesidir. Bu "yasa" ve "buyruk"lardan yaşamda en "kolay" kullanılabilecek olan "pratik buyruk" şöyle buyurur: "Her defasında insanlığa, kendi kişinde olduğu kadar başka herkesin kişisinde de, sırf araç olarak değil, aynı zamanda amaç olarak davranacak biçimde eylemde bulun."[4]

Kant'ın bu "buyruğu" şöyle diyor bize: Başka bir insana bir şey yaparken, bu eylemi sana bir şeyin dönmesini bekleyerek yapma – bu yaptığın, iyilik olsa bile. Kant'ın isteme için verdiği bu değerli eylem ölçütü –doğru olanı kişinin çıkarına uygun olduğu için yapmak, yani "ödeve uygun" eylemde bulunmak *değil*, "ödevden dolayı" başkasına bir şeyler yapmak– karmaşık bütünler olan eylemlerin isteme öğesiyle ilgili aşılamayacak bir ölçüt olmakla birlikte ve bir eylemin değerli olması için şartsa da, yeterli değildir. Camus'nün sözleriyle, "İyi isteme aydınlanmamışsa, kötü isteme kadar zarar verebilir". Ben buna "bilgiyle, doğru bilgiyle aydınlanmamışsa" diye ekliyorum.

İyi insan, sırf kendileri için istenen erdemleri huy edinmiş, bunların gereklerini yapa yapa –"iyilik" yapa yapa– olduğu gibi olan insandır.

Felsefe tarihinde "iyi"lik konusunda bir şeyler daha görmemizi sağlayan bir görüş de **Friedrich Nietzsche**'nin görüşüdür. Ona göre 'iyi' ile 'kötü' karşıt iki değer değildir. Kendi başına iyi ya da kendi başına kötü olan bir şey yok, iyi veya kötü diye adlandırılan şeyler –iyi ve kötü yüklemleriyle kurulan değer yargıları– ve değer yargıları bütünleri olan ahlâklar vardır. İnsanla ilgili her şeyi değerlendirirken kurulan bu değer yargıları, insan tipine göre[5] değişiklik gösterir. Ayrıca bu yargılar "sürüden sürüye"

---

3 Immanuel Kant, *Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi/Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*, çev. İoanna Kuçuradi, 6. baskı, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 2009, s. 8.

4 *A.g.e.*, s. 46.

5 Ve Nietzsche'de üç insan tipi ayırt edilebilir: sürü insanı, özgür insan ve yaratıcı insan tipleri. Bkz. İoanna Kuçuradi, *Nietzsche ve İnsan*, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 6. baskı, Ankara, 2016, s. 20-92.

de farklılık gösterir. Değerlendiren "sürü insanı" olunca, kendisine ve sürüsünün o sürü olarak devamına zarar veren her şey "kötü"dür; sürüsünün devamını sağlayan her şey ise "iyi"dir. Sürü insanının insanları değerlendirmesinde ve insan idealleri ortaya koymasında da durum aynıdır: Sürüsünün değer yargılarını kullanmayan insanlar –hem değer harcayan insanlar hem de olan bitene kendi gözleriyle bakabilen ve değer koruyabilen yaratıcı insanlar– sürü için tehlikelidir. Onlar "kötü insan"dır. Değerlendirmelerini grubun değerlendirmelerine göre yapan ise, "iyi insan"dır. İyidir, çünkü zararsızdır, çünkü korkulacak bir yanı yoktur.

En yaygın görünümüyle 'iyi' ve görelisi olan 'kötü', sınırları çeşitli şekillerde çizilebilecek olan bir grupta oluşan, geçerli hale gelen ve zamanla değişen genel değer yargılarının yüklemleridir.

Sürü insanlarının lideri –"sürü başı", ki Nietzsche'ye göre kendi zamanında Avrupa'da bu "lider", rahip tipidir– ezilmiş sürü insanlarının iyileşemeyen hastalığını iyileştirmek, her an patlamaya hazır kızgınlığını dağıtmak veya kılığını değiştirmek/ona başka bir yön vererek onu zararsız hale getirmek için "kendine karşı" çevirir; böylece yeni bir ideali, yeni putları olan bir ahlâkı geçerli kılar, yani "değerleri" (o grupta değer sayılanları) "yeniden değerlendirir". İnce ve korkunç bir mantıkla, bu tip sürü insanı sıyrılamayacağı şeylere yeni bir anlam verir. Avrupa'da değerlerin "yeniden değerlendirilmesi" sonucu "zayıflık *meziyet*" olur; "karşılık verme gücünün eksikliği *iyilik*" olur; "korkaklık alçak gönüllülük" olur;[6] "... zayıf insanın kendini sövülmüş duymaması, bol bol korkaklığı bile, kapıda durması, kaçınılmazcasına beklemek zorunda olması, burada 'sabır' gibi iyi adlar kazanır; onlara erdemin *kendisi* denir; öç alamamaya öç almak istememe, hatta belki de suçu bağışlama denir".[7] İşte Nietzsche'ye göre, bunlar ve bu sözüm ona "değerler", yeniden değerlendirilmesi gereken değerlerdir. Yaratıcı insanlardan da beklenen budur.

Nietzsche'ye göre yaşanan çatışmalar iyi ile kötü (*Gut und Böse*) arasında değil, iyi-kötü ile iyi-fena (*Gut und Schlecht*) arasında olan çatışmalardır, yani iki farklı türden ahlâk ve iki farklı insan tipi arasındadır: grubunun değer yargılarına uygun davranan veya davranır görünen insan ile

6 Bkz. *a.g.e.*, s. 41.

7 *Zur Genealogie der Moral*, Birinci Deneme, 14.

yaratıcı insan arasında. Çünkü yaratıcı insan çağında ve çevresinde geçerlikte olan ahlâkın *dışında*, "iyinin ve kötünün ötesinde" olan insandır. "İyinin ve kötünün ötesinde" olmak, geçerlikte olan ahlâksal değer yargılarına ('iyi'lere-'kötü'lere göre) değerlendirmeler yapmamak, içinde yaşanılan bir sürünün değer yargılarına göre, sürünün çıkarını göz önünde bulundurarak değerlendirmelerde bulunmamak demektir. Ama bu anlamdaki "iyinin ve kötünün ötesinde olmak", "iyinin ve fenanın ötesinde olmak" demek değildir. Başka bir deyişle, burada çatışan, sürü insanı ile yaratıcı insandır. Yaratıcı insanın zararlı olarak, "fena insan" olarak gördüğü insan tipi –sürü insanı–, sürü insanının "iyi insan" dediği insandır; sürü insanı için ise "kötü insan", kendi sürüsünün ahlâkı dışında olan insan ve bu arada yaratıcı insandır.[8]

Nietzsche kendisi, değer (bir şeyin değeri), değerler ve değer yargıları kavramları arasında açıkça bir ayrım yapmasa da söyledikleri önyargısız okunduğunda ve en temelde söylemek istediği görüldüğünde, yani bu kavramlara karşıladıklarıyla birlikte bakıldığında, bize bu kavramların farklarını görmeye ve onları birbirinden ayırt etmeye yardımcı oluyor.

*

20. yüzyılda değer konularını felsefenin gündemine getirenlerin başında Max Scheler ve Nicolai Hartmann geliyor.

Max Scheler'e göre 'iyi' içerikli bir değer, içeriği *duyulabilen* bir değerdir, ama "bütün en son değer fenomenleri gibi" tanımlanamaz. Ancak yaşanır iyi ve kötü. İyinin bu içeriği, bir edimin gerçekleştirmek istediği şey değildir. İyi, daha yüksek ve pozitif değeri[9] gerçekleştiren isteme ediminde, o edimin yapısı gereği *onda* bulunan değerdir. İyi, böyle bir edimin "arkasında/sırtında" (*auf den Rücken des Aktes*) taşınır. Yüksek ve pozitif bir değeri gerçekleştiren edimler, iyi değerinin taşıyıcısıdırlar, ama iyinin taşıyıcısı olan bu edimler obje haline gelemezler; başka bir deyişle, iyi tanımlanamaz, 'iyi'nin ancak bir üst (*meta*) tanımı olabilir.

İşte, Scheler'e göre, bu özellikte olan *edimler* iyidir, bu edimlerin merkezini oluşturan *kişi* (*Person*) iyidir ve kişinin ahlâksal olarak yapabileceklerinin yönleri –daha yüksek değerleri gerçekleştire*bilmesi*, yani er-

8 Bkz. İoanna Kuçuradi, *a.g.e.*, s. 85-87.

9 Max Scheler değerleri "yükseklik" bakımından, ayrıca bu yükseklik dereceleriyle birlikte "negatif ve pozitif" değerler olarak ayırır.

demler– iyidir. Ya da bu özellikte edimler gerçekleştirmek iyidir, bu özellikte edimleri gerçekleştiren kişi iyidir ve erdemler iyidir. Ama bunlar "obje haline gelemezler". Bu "obje haline gelememe"yi ise "belirli durumlarda farklı farklı olabilirler" şeklinde anlamak mümkün görünüyor.

Nicolai Hartmann'da 'iyi', ana ahlâksal değerdir, ama *novum*'u[10] tanımlanamaz. İyi, değerlerin real dünyada teleolojisidir – yani değerleri yaşamda gerçekleştirmeyi amaç edinmektir. Hartmann'ın bu söylediğini teknik terimlerden sıyırarak söylersem; gerçekleştirilmesi istenen değerli olunca, bunun gerçekleştirilmesi ne kadar çok amaç edinilirse, bunu gerçekleştiren eylemin değeri de o derece artar, yani eylem o derece iyi olur.

İyi, edimlerin değeridir, bir edimin "değere yönelmesi"nde bulunur, yani yönelimin/niyetin değeridir. Burada görüldüğü gibi 'iyi' –ayrım yapılmaksızın– 'bir şeyin (edimlerin) değeri' ve aynı zamanda *bir* değer sayılıyor.

'İyi'nin ne olduğuna ilişkin gözden geçirdiğimiz bu görüşlerden şu sonuç ortaya çıkıyor: 'İyi' ya o filozofların *iyi* olduğunu düşündüğü –hiç de yabana atılmayacak görüşler olmakla birlikte *onların* iyi olduğunu düşündüğü– "şey"dir ya da ancak bir üst (*meta*) tanımı yapılabilen bir "şey"dir.

*

Yaşamda 'iyi' ile 'kötü' kelimelerinin nasıl kullanıldığına baktığımızda ise, şunu görüyoruz: Bir "şey"e –o ne olursa olsun– birisi 'iyi' dediğinde, bundan ancak o kişinin onu tasvip ettiğini, beğendiğini, onayladığını öğreniyoruz. Bu durumda, ancak bunu tasvip eden kişiyi tanıyorsak, yani neleri iyi neleri de kötü saydığını biliyorsak, iyi ya da kötü olarak niteleDiği eylem için bir şeyler anlayabiliyoruz.

En yaygın görünümüyle 'iyi' ve görelisi olan 'kötü', sınırları çeşitli şekillerde çizilebilecek olan bir grupta oluşan, geçerli hale gelen ve zamanla değişen genel değer yargılarının yüklemleridir – "şu iyidir / bu kötüdür", "şunu yapmak iyidir / bunu yapmak kötüdür" gibi. Bunların sistemleri çeşitli ahlâkları oluşturur. Günümüz dünyasında bu değer yargıları sistemleri, yani farklı ahlâklar, aynı anda aynı mekânda iç içe bulunuyor, çeşitli çatışmalar da kaynağını bu olguda buluyor.

Davranış normlarına –yani "şu yapılabilir/yapılmalı ya da yapılmama-

10 Onda yeni olan özellik veya özellikler bütünü.

lı" diyen normlara– kolayca dönüştürülebilen değer yargılarını ve değer yargılarına kolayca dönüştürülebilen davranış normlarını, yani *davranış* ve *değerlendirme* normlarını, işlevleri bakımından birbirinden dikkatle ayırmak gerekiyor. Belirli koşullarda türetilen davranış normları, basiretle türetildiğinde, o koşullar sürdüğü sürece kamu yaşamında önemli bir işlev görüyor. Ne var ki aynı şeyi değer yargıları için söylemek mümkün görünmüyor. Çünkü genel değer yargıları eylemler, durumlar vb. değerlendirmek için –benim "değer biçmek" dediğim tarzda değerlendirmeler yapmak için– kullanılıyor. Bu değerlendirmeler de –rastlantısal çakışmalar dışında– ezbere değerlendirmelere götürüyor, yani değerlendirilenin değerine ilişkin bilgi ortaya koymanın gerektiği yerde, özel değer yargıları ortaya konuyor.

Kişilerin değerlendirmelerini belirleyen genel değer yargılarına karşılık, eylemi belirleyen deney kaynaklı davranış normları, belirli gerçeklik koşullarında öyle davranan kişilere çoğu zaman verdiği zarara ya da sağladığı yarara göre oluşurlar. Bunların nasıl oluştuğunu ve aynı grupta nasıl değiştiğini göstermek sosyolojinin işidir. Bu normlardan basiretle türetilmiş olanlar, türetildikleri koşullar *devam ettiği sürece*, kişileri koruyabilen normlardır. Ne var ki bu davranış normları genel değer yargılarına dönüştürülüp, karmaşık bir yapıya sahip olan kişi eylemlerini değerlendirmek için –iyi mi-kötü mü olduğunu belirleyebilmek için– kullanılınca, yanlış bile denemeyecek ezbere değerlendirmelere götürüyor. Örneğin, bir kişinin belirli bir eyleminin değerinin bilgisini verecek yerde, o kişinin birkaç öğeden oluşan belirli bir eylemine, o eylemin yalnızca *bir* öğesi olabilen bir davranışın adını vererek, ona "değer biçiyor".

Kimilerine göre 'iyilik yapmak', bir insanın başka bir insana, mecbur olmadığı halde, tasvip ettiğimiz bir eylemi yapmasıdır.

İşte bu değerlendirme normlarının (yani değer yargılarının) geçerli olduğu yerde, bu yargıların türetildiği koşullar değiştiği ve bu normlar davranış normları olarak bu koruyucu işlevini yitirdiği zaman, dolayısıyla o gruptaki bir kısım insanlar böyle davranmadığı halde, grup mensupları, onlara "bizim değerlerimiz/bizim kültürümüz" diyerek bu normları sürdürmeye çalışıyor. Ama aynı konuyla ilgili "yeni" normlar onların yerini almaya başladığı için, aynı anda kullanılan bu iki farklı normun çatışmalara ve insan hakları ihlallerine yol açtığını görüyoruz.

'İyi', *bir* değer sayıldığı sürece, yani "bir şeyin değeri", "değerler" ve "değer yargıları" kavramları, dolayısıyla karşıladıkları bilgi nesneleri birbirinden ayırt edilmediği sürece, "İyilik nedir?" sorusunun cevaplarının da bir kısır çember (*circulus vitiosus*) içinde dönüp dolaşmaktan kurtulmaları zor görünüyor.

*

'İyi' genel değer yargılarının yüklemi ise ve yalnızca bu sözü kullananın tasvibini gösteriyorsa, Platon'un belirli bir durumda *spoudaios*'un ne dediğine bakmak gerektiği düşüncesi aydınlatıcı olabiliyor. Bu defa da, "Yaşamda kimin *spoudaios* olduğu nasıl belirlenebilir?" sorusu ortaya çıkar. Bu konuda burada, bu sorunun doğru değerlendirme konusuyla ilgili olduğunu söylemekle yetineceğim ve daha önce söylediklerime dayanarak "İyilik ne olabilir?" sorusuna bir cevap vermeye çalışacağım.

Ne var ki hukuk yasaklamıyorsa her şeyin yapılabildiği günümüzde, hukuk gerektirmese de insan olma bilincinin ve insan onuru taşımanın gerektirdikleri vardır.

Kimilerine göre 'iyilik yapmak', bir insanın başka bir insana, mecbur olmadığı halde, tasvip ettiğimiz bir eylemi yapmasıdır. Bunu, "o anda geçerli hukuk bakımından mecbur olmadığı halde bir eylemi yapması" şeklinde anlamanın uygun olacağını düşünüyorum. Ne var ki hukuk yasaklamıyorsa her şeyin yapılabildiği günümüzde, hukuk gerektirmese de insan olma bilincinin ve insan onuru taşımanın gerektirdikleri vardır. Yüksek lisans ve doktora adaylarının tezlerini yazan bir büro sahibinin, bir gazeteci ona bunu nasıl yapabildiğini sorduğunda verdiği cevaba –"Hukuk bakımından bir engel yoktur," cevabına– karşılık; Nurcan Baysal'ın bu kitapta yer alan yazısında sözünü ettiği, bir Ezidi kadının "satın alınması" örneği, çarpıcı olduğu kadar, söylediğimi aydınlatıcı bir örnektir: "Gece çöküyor. Ezidi kadınlar ve çocuklar uykuya dalıyor. Musul sınırında ise başka bir hareketlilik başlıyor. Gündüz sessizce toplanan paralar birleştirilmiş, bu gece bir Ezidi kadın daha IŞİD'ten 'satın alınarak' ailesine kavuşturulacak."[11] "İnsanlar mal olmadığından satılıp alınamaz" düşüncesinin savunulduğu ve bir insanı satmanın ve satın almanın insan

11 Bkz. bu kitapta s. 154.

haklarına aykırı olduğu açıkça bilindiği halde, Ezidi kadını "satın alanlar" iyilik yapıyor. Sağ olsunlar.

Bu söylediğim, dostça bir istek üzerine kaleme aldığım "iyilik" konusunda bu yazıda, "iyilik"ten ne anladığımı da gösteriyor: Kendisi istemiş olsa ya da olmasa da, başkasının nesnel bir ihtiyacını, başta insan haklarıyla ilgili ihtiyaçları olmak üzere, karşılamayı.

Yapılan bir eylemle ilgili olan 'iyilik'ten bu anladığımın "nesne"sine ışık tutup tutmadığını tartmak, bu yazıyı okuyanlara düşüyor.

şüpheden eyleme: iyilik

TANIL BORA

Hep iyilikten söz ediyorlar

Kızılay, hep iyilikten söz ediyor. İyilik Koşusu düzenliyor, İyilik Filosu tertip ediyor. Sosyal medyadan da yaydıkları iyilik sloganları var: "Bir adım at, iyilik için olsun. İhtiyaç sahipleri iyilik bulsun." "İyilik insanlık sanatıdır. Siz de bugün kan bağışında bulunarak iyilik için bir adım atın."

Kızılay gibi kamu kurumu niteliğinde olmayan Deniz Feneri Derneği'nin sloganı da, "İşimiz sadece iyilik". Lakin Deniz Feneri Derneği'nin Almanya'da faaliyet gösteren şubesinin 17 Eylül 2008 tarihinde biten davada, topladığı paranın bir bölümünün usulsüz kullanılmasından suçlu bulunduğunu da biliyoruz. "İşimiz sadece iyilik" diyenlerin işi sadece iyilik olmayabilir. Çok fazla iyilikten söz edenlerden, iyilik yapmasıyla övünenlerden şüpheye düşebilir insan. Birçokları da düşüyor zaten.

Yardım amaçlı kuruluşların bol bol iyilikten söz etmesinde yadırganacak bir şey yok. Siyasi partiler söz konusu olunca, bu o kadar "normal" karşılanmayabilir. Oysa, Türkiye'de bir İYİ Parti var. Kurucuları kendilerini demokratik-milliyetçi olarak tanımlıyor, ama genellikle politik terimler kullanmamayı yeğliyorlar. Sloganları: "Türkiye iyi olacak!" İyi Parti İngilizce medyada "*Good Party*" diye çevriliyor. Good Party isminde bir parti Güney Afrika'da da var; taze bir parti, İYİ Parti'den bir yıl sonra, 2018 sonlarında kurulmuş. Sosyal demokrat eğilimli, ama onlar da politik terimlerdense "iyilik için" gibi sloganları yeğliyorlar.

Kuşkusuz, politik terimler yerine "iyilik" iddiasını öne çıkartan partiler, "kucaklayıcı", "itiraz edilemeyecek, herkesin onaylayacağı..." Kim "iyi"ye karşı çıkar, "Hayır, kötüyü istiyorum!" der? Ama politik bir tanımlama yapmaktan, öneride bulunmaktan, tartışmadan kaçınan bu isim-sıfat tercihinde açıkça apolitik bir yan da yok mu? Biz siyasi parti-

lerden "iyi" olmalarını değil, siyaset yapmalarını, yani belirli birtakım çıkarlara, tutumlara, fikirlere karşı belirli başka çıkarları, tutumları, fikirleri savunmalarını bekliyoruz değil mi? "İyi", tavır ve fikir belirtmekten kaçınmanın yolu olsun, istemeyiz.

Şöyle düsturları da çok işitiyoruz: iyi tarım, iyi yönetim, iyi yönetişim, iyi eğitim... Demek tarım, yönetim, eğitimde kötü durumlar var. Başka deyişle, belki de bu kadar fazla "iyilik" vaadi, kötüye işarettir!

"İyi insan"a dair şüpheler

Şüphelerle başladık. İyi'den bahsedilmesinin şüphe uyandırıcı bulunduğu hallerle... Zaten "iyi" *lafından* şüphelenmenin güçlü bir düşünsel geleneği var.

İlkin, "iyi insan"a veryansın eden Friedrich Nietzsche geliyor akla. Modernliğin birçok yönden ilham verici olan ve çok daha "kafa karıştıran" filozofu, "iyi insan" mefhumuyla kavgaya tutuşmuştu. Kendini "iyi insan" görenler, "herhangi bir konuda samimiyetsiz-riyakâr bir tavırdan başka bir şeye ehil değil" idiler ona göre. Onlar riyakârdılar; ya "masum-riyakâr" ya "içten-riyakâr" ya "saf-riyakâr" ya "erdemli-riyakâr". Çünkü onlar kendilerini sorgulamazlardı; yeni değerlere, yeni bir şeyi anlamaya kapalıydılar. "İyi insan", belki zararsız ama aynı zamanda da yararsız bir vasatlığı temsil ederdi. "Naifliğin zirvesi" idi; "iyi insan", rahatlatır, gevşetir, zahmet ve acı verici yüzleşmelerden uzak tutardı.[1]

Çok fazla iyilikten söz edenlerden, iyilik yapmasıyla övünenlerden şüpheye düşebilir insan.

"İyi İnsanın Eleştirisi Üzerine" başlıklı metninde Nietzsche'nin "iyi insan" hakkındaki sorgulaması daha serinkanlıdır: "Hakkaniyet, onur, ödev duygusu, adil olmak, insaniyet, dürüstlük, doğruluk, vicdanlılık – kulağa hoş gelen bu sözlerle sahiden bu nitelikleri bizzat kendi uğruna onaylamış ve olumlamış olur muyuz? Yoksa burada kendi başına herhangi bir değer yüklü olmayan nitelikler ve durumları, onların bir değer kazanacağı bir bakış açısına mı oturtmuş oluruz? Bu niteliklerin değeri onların kendi içinde midir yoksa doğurdukları faydada, sağladıkları avan-

1 Friedrich Nietzsche, *Aus dem Nachlaß;Werke in drei Bänden: III*, Hanser Verlag, 1999, s. 528-577.

tajda mı?"[2] Kısacası, araçsalcı-faydacı ahlâkı eleştirir Nietzsche. Hepsi de bir "iyi"yi yücelten Hıristiyan ahlâkının, merhamet ahlâkının, İngiliz fayda ahlâkının (utilitarizm), "hayatı, özerk kendi kaderini tayin iradesini, geleceğin fırsatlarını, kendileri olumlu bir şey ortaya koymadan zayıflattığı" kanısındadır.

Zaten Nietzsche'nin derdi, kitaplarından birine verdiği isimle, İyi ve Kötü'nün ötesine geçmektir.[3] İyi-Kötü kategorilerini aşmak, geleceğe dönük, önünü açık bırakan bir ahlâk kurmaktır. İyi-Kötü kategorilerini aşmak, töreleşmiş hazır değerlere sığınmadan, her özgül durumu kendi gerçekliğiyle tanımlamayı ve değer yaratmayı göz almayı gerektirir. Nietzsche'ye göre, "korkak ve kuşkucu köle-insan", bundan kaçınıp iyi-kötü ölçütüne sığınır, böylece durumu iyileştirebileceğini umar. Ancak kendisini yüceltebilecek kadar kendinden emin olan, Nietzsche'nin "efendi-insan" dediği aristokratik insan, iyi-kötü ölçütüne sığınmadan değer yaratabilir. Nietzsche'nin felsefesinin, eşitsizliği doğal sayarak "üstün insan" kavramını geliştiren "karanlık" yanı olduğu kadar insanı kurmaya, inşa etmeye, değer yaratmaya çağıran "aydınlık" yanı da vardır bu tasavvurda. İsterseniz, –Nietzsche'yi mezarında döndürmeyi göze alıp–, "iyi" ve "kötü" yanı da diyebilirsiniz!

Kim "iyi"ye karşı çıkar, "hayır, kötüyü istiyorum!" der?

"İyi insan"ın varlığına dair şüphelerle "oynayan" kadim anlatıları hatırlayalım bir de...

Antik Yunan'dan bir destanda, Tanrı Zeus'la oğlu Hermes, insanları "tartmak", iyiliklerini sınamak için kılık değiştirerek dolaşmaya çıkarlar. Kapısını çaldıkları kimse onlara şefaat göstermez. En nihayet kenar mahallede bir kulübede yaşayan yaşlı ve yoksul bir çift, Filemon ile Baucis, bu tanrı misafirlerine –ki aslında bizzat tanrıdırlar!– büyük misafirperverlik gösterirler, kıt imkânlarıyla canla başla ağırlarlar onları. Misafirlerinin tanrı olduğunu öğrenince, ikramlarının mütevazılığından ötürü özür dilerler. Zeus'la Hermes memnuniyetle takdir ederler bu çifti.

İncil'deki *Sodom ve Gomore* anlatısında tanrı, günahkâr şehirleri mahvetmeden evvel, suçlularla "iyileri" yani masumları ayırt etmek için meleklerini gönderir. Sodom'da on "iyi" kişi çıksa helâk edilmeyecektir şe-

2 *A.g.e.*, s. 645.

3 Friedrich Nietzsche, *İyinin ve Kötünün Ötesinde*, çev. Ahmet İnam, 9. baskı, Say Yayınları, İstanbul, 2018.

hir, ama on "iyi" bile bulunamaz. İbrahim'in yeğeni Lût, yegâne günahsız olarak tespit edilip kurtarılır.

Nasıl yorumlamalı bu eski anlatıları? Ortak nokta "iyi insan"ın nadiren bulunabileceği ve müstesna olabileceğidir. Antik Yunan destanı, asıl veya yegâne iyilerin zayıflar, yoksullar olduğunu söyler. Dünyanın az da olsa var olan iyi insanların hatırına tamamen çökmediğine dair halk hikmetinin ipuçlarını da bulabiliriz burada.

İyilik yapmaya, en azından hesapsız, karşılıksız iyilik davranışına enayilik olarak bakan "halk bilgeliği"...

Çağdaş bir destan, Bertolt Brecht'in 1942'de tamamladığı *Sezuan'ın İyi İnsanı*,[4] bu iki kadim anlatıdan esinlenerek "iyi insan"a dair bu şüpheleri devam ettirir. Bu oyunun olay örgüsünü biraz uzunca aktaracağım.

Çin'in Sezuan eyaletinde, üç tanrı, şu dünyada iyi insanların da yaşadığını kanıtlamak istiyorlardır. Tanrıları teşhis eden su satıcısı Wang, onlara barınacakları bir yer bulmaya çalışır. Başvurduğu bir dizi varlıklı adam, onu geri çevirirler. En nihayet, fahişe Şen Te onlara kapısını açar. Elinden geldiğince ağırlamaya çalışırken parasızlıktan yakınınca, tanrılar ona konaklamaları karşılığında olağanüstü yüksek bir ücret öderler. Şen Te bu parayla bir tütüncü dükkânı açar ve artık hep "iyi" davranacağına dair tanrılara söz verir.

Şen Te, zor durumda kalmış insanları evinde barındırmaya devam eder. Ama bu insanlar onu hep istismar ederler. Bunun üzerine Şen Te, asalak yeğeni Şui Ta'nın şahsiyetine bürünerek tacizcileri kovalar. Bu arada da borçlandıkça borçlanır. Etraftakiler varlıklı bir adamla evlenmesini tavsiye ederler.

Bu arada parkta, işsiz kalmış, intihara hazırlanan pilot Yang Sun'a rastlar Şen Te. Onu intihardan caydırmak için sohbet ederken aşka düşer. Beraber olurlar. Sonra, Yang Sun'un annesinden, Pekin'de bir iş imkânı olduğunu, ama işi almak için rüşvet vermek üzere beş yüz gümüş paraya ihtiyaç olduğunu öğrenir. Şen Te, kira için ödünç aldığı iki yüz gümüş parayı tereddütsüz Sun'a verir. Ama daha fazlasını tedarik edemez, gereken parayı tamamlayamaz. Para gelmeyince, Yang Sun da Şen Te'yle evlenmekten vazgeçer.

Sucu Wang, tanrılara Şen Te'ye yardım etmedikleri için kızar. Tanrı-

4 Bertolt Brecht, *Sezuan'ın İyi İnsanı*, çev. Adalet Cimcoz, İzlem Yayınları, 1975.

larsa sadece gözlemci olduklarını, hem sırtındaki yükün artmasının "iyi insan"ın kudretini ve kıymetini artıracağını söylerler. Hamile kalmış olan Şen Te, çaresizlik içinde, yine "kötü" yeğeni Şui Ta kisvesine bürünerek, bir dizi yolsuzluk ve usulsüzlük yapmaktan geri kalmadan, bir tütün fabrikası kurar. Sevgilisi Sun'u da orada işçi olarak işe alır. Şui Ta rolü içinde, soranlara Şen Te'nin seyahate çıktığını söyler. Wang ve Sun buna inanmakta zorlanırlar. Hatta Şui'nin onu öldürdüğü şüphesine kapılırlar.

Sonunda Şui Ta, mahkemeye çıkartılır. Yargıç makamında üç tanrı oturmaktadır. Şui Ta, yani Şen Te, tanrıları tanıyınca gerçek kimliğini açığa vurur, tanrılara kendilerini ağırlamış olan kişi olduğunu hatırlatır. Hikâyesini anlatır. Anlaşılır ki bu dünyada "iyi olmak" neredeyse imkânsızdır. Şen Te, iyi ve ahlâklı kişiliğini "saklayıp", katı bir kişilik peydahlamak zorunda kalmıştır, çünkü ancak böyle hayatta kalabiliyordur. Oyunun sonu açık kalır, yorumu seyircilere bırakılır.

İyiliğe, "iyi insan" olmaya dair şüphelerin bir resmigeçidi vardır *Sezuan'ın İyi İnsanı*'nda. Oyunun ilham aldığı kadim anlatıların anlattığı gibi, "iyi insan" nadir bulunur bir cevher midir? O nadir örnekler de –fahişe Şen Te gibi–, madunlardan, garibanlardan mı çıkar? Gerçekten kâmilen "iyi insan" olmak imkânsız mıdır? Dahası, bizzat "iyi insan" olabilmek için acaba gerektiğinde "kötü" olmak mı gerekiyordur? Tanrılar – veya tanrı–, niye "iyi" insanları belayla, azapla imtihana çeker de onlara yardım etmez? (Bu sonuncu soru, tabii teodisenin ağır sorusuyla, "Tanrı varsa haksızlık, adaletsizlik neden var, kötülük neden var?" sorusuyla bağlantılı.)

"İyi"yi tırnak içine almanın bir başka yordamı da, "Kimin için iyi? Ne için iyi? Neyin iyisi?" sorularıdır.

Malum, sadece destanlarda, mesellerde, hikâyelerde-oyunlarda değil, gündelik hayatta, halk arasında, popüler dilde de güçlü bir şekilde yaşayan bir şüphe, bir *sinizmdir* bu. "İyilikten maraz doğar" sözünün özetlediği sinizm... İyilik yapmaya, en azından hesapsız, karşılıksız iyilik davranışına enayilik olarak bakan "halk bilgeliği"...

Zamanımızda, bu sinik tutumun politik bir kullanımı da var. Almanya'da *Gutmensch*, yani *iyi insan,* son derece popüler bir alaycı deyim. En hafif anlamıyla, iyi niyetli fakat naif insanları tanımlamak için kullanılıyor. Aslında daha fazlasını kastediyor: "İyilik" iddiasıyla ahlâkçı ve kitabi bir tutum benimsediği düşünülenler alaya alınıyor; sözgelimi "özgürlük",

"barış" ve "insan hakları" yanlısı olmak adına "kötülere", "düşmanlara", "teröristlere" karşı yersiz bir hoşgörüyü beslediği düşünülenler nişan tahtasına koyuluyor. *Gutmensch*'i hedef alan bu alaycılığın, evet, kimi zaman "gerçekçiliği" ihmal eden soyut "iyilikçiliği", cehennemin yollarına taş döşeyebilecek enayice bir "iyi niyeti" sorgulamaya yaradığı doğru. Ama ağırlıkla, bizzat "iyi" değerleri küçümsemeye, değersizleştirmeye yol açtığını, bizzat "iyilik" niyetini enayilikle damgaladığını göz ardı edemeyiz.

Kimin için iyi?

Bir başka sinik halk sözü, "Nasılsın?" sorusuna, "İyiler iyi!" cevabını verir. "Sınıf bilinci"nin halk şuurunda kökleşmiş bir geleneksel bilgeliği vardır burada. Eşitsizliğin, yani kaynakların, fırsatların, imkânların eşit dağılmamış olmasının farkında olarak, ancak hali vakti yerinde olanların "iyi" olabileceğini, onların zaten hep "iyi" olduğunu, serveti-gücü-imkânı olmayanların zaten kolay kolay "iyi" olamayacağını yüze vuran bir tavır...

"İyi"yi tırnak içine almanın bir başka yordamı da, "Kimin için iyi? Ne için iyi? Neyin iyisi?" sorularıdır. Politik bir sorgulamayla sorulan ya da gayriihtiyari zihinden geçen sorular... Öyle ya; çıkarların, hedeflerin, emellerin birbiriyle çeliştiği durumlarda –ki hayatın birçok alanında, önemli önemsiz, böyle çelişkiler hep olur, vardır–, ortak "iyi", herkes için "iyi" olabilir mi?

O zaman, "iyi"yi vasıflandırmak lazım gelecektir. Neyin "iyi"si? Her özgül değerin, her "işin" veya becerinin kendi içindeki liyakatini de "iyi" diye sıfatlandırmaz mıyız? Hırsızlığı iyi beceren, gibi... İyi yalan söyleyen, gibi... Kötülüğün de "iyi"si olabilir yani –mükemmel– kötülüğün timsali olan bir "iyilik"!

"İyiyim"[5]

"Nasılsın?" sorusuna, binbir müşkülatla, zulümle boğuşurken bile inadına, "İyiyim!" cevabı verenler de vardır. Kötü zamanlarda, insanların baskı veya mahrumiyet altında bulunduğu koşullarda "iyi" olmanın zillet sayılacağının bilincinde olmasına rağmen yine de, "İyiyim" demek-

5 Bu alt başlıkta söylediklerimi daha önce yazmıştım: https://www.birikimdergisi.com/haftalik/9285/nasilsin#.XcPQOTMzaUk

te belki bir tutam kara mizah da saklıdır. Ama bir "Yel kayadan ne aparır" kostaklanması, bir efelenme de gösterir kendini burada. Direnme azmi, iradesi vardır. "Düşmanlara", "kötülüğümüzü isteyenlere" karşı başı dik tutmak vardır.

Sözün kurucu kudretine, dilin şifasına selam veren bir yanı da vardır, "İyiyim" demenin veya bir başka popüler sözle: "İyi diyelim iyi olsun" demenin. Lafın müphemliği, sözün hem zehir hem panzehir oluşuyla alakalı değil mi? Malatya deyişi nasıl söylemiş: "Söz sözü, söz de döner kalbi açar." "İyiyim" deme iradesi, insanların birbirine "iyi gelmesi"ne talip bir mesajdır. Hal hatır sorarak iyiliğini isteyeni boş çevirmemek; iyi niyet alışverişiyle birlikte iyi olmaya gayret etmek...

"Etkin diğerkâmlık", fikir olmaktan öte küçük çaplı bir hareket olmuş.

Usta hikâyeci Memduh Şevket Esendal, oğluna ve kızına mektuplarında, memleket hali ve kendi hayatları üzerine dertleşirken, sözü çoğun şöyle bağlar: "Olur gider, eyidir..." Bir keresinde, şöyle açar bu "eyidir"i: "Her biçimsiz işin bir de eyi tarafı vardır."[6]

Bu da hayat karşısında, iki ayrı uca bükülebilir bir tavır yine... "İyi yanından bakmak", düştüğü yerden kalkabilmeye, en kötü şartlara rağmen yılmamaya, devam etme azmine dayanak olabilir. Fakat vasata razı olmanın, bir meseleyi hafifseyerek geçiştirmenin teslim bayrağı da olabilir.

İyilikseverlik

"İyilikseverlik" faaliyetlerinin, yazının başında "şüpheli" yanlarına değindik; yani bu kuruluşlarla ilgili yolsuzluk ihtimali şüphelerine, "gerçek maksatları" ile ilgili şüphelere... Daha önemlisi, hiçbir yolsuzluk gölgesi düşmeden, yüzde yüz "iyi niyet" ve verimlilikle çalışan iyilikseverlik/hayırseverlik faaliyetleri hakkındaki yapısal şüphelerdir. Şüpheden öte, bir kızgınlık... Sistem yapısal olarak eşitsizliği büyütürken, kâr itkisiyle işleyen ekonomi muazzam servetleri katlayıp yoksulların üç kuruşluk istifadesinden tasarruf etmeye bakarken, iyilikseverlik/hayırseverlik faaliyetleri kanayan yaraya merhem çalmaktan, kanser hastasına aspirin vermekten ileri gider mi? Daha da fazla kızanlar vardır: Yoksulluğu, mahrumiyeti hayırseverlik faaliyetleriyle "halletmeye" çalışmak, onun sebeple-

6 Memduh Şevket Esendal, *Oğullarıma Mektuplar*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2003, s. 575.

rini gözden kaçırtıyordur zira; eşitsizliği, yoksulluğu yaratan ve günbegün devam ettiren sistemi değiştirmek gerektiğinin şuuruna varmaktan, bunun mücadelesine girmekten geri tutuyordur. Bir de üstelik, "iyiliksever" tuzu kurular, tuzu kuru hayatlarını sürdürürken "iyilik" yaptıklarını düşünerek vicdanlarını rahatlatıyorlardır.

Peter Singer'in geliştirdiği "etkin diğerkâmlık"[7] fikri savunucuları, bu tutuma karşı çıkıyorlar. Onlara göre; soyut olarak insanlığın iyiliğini gözetmek, etrafındaki insanların, *somut* insanların iyiliğini gözeten bir şeyler yapmaktan alıkoymamalı. "Mümkün olduğu kadar fazla iyilik yapmak" şiarını benimsiyorlar. Dünyanın, insanlığın, ülkenin en önemli meselesinin, dolayısıyla en elzem iyiliğin ne olduğunu sorgulamak yerine, "Ben en etkili ne yapabilirim?", "İmkânım ne gibi bir iyilik yapmaya elveriyor?" diye sormak gerektiği kanısındalar.

Eylemek ile "iyi"nin bu kökteşliğini, bu akrabalığını hiç unutmamalı. Eylemek, iyi gelir!

"Etkin diğerkâmlık", fikir olmaktan öte küçük çaplı bir hareket olmuş. Kendilerini tamamen iyilikseverlik faaliyetlerine adamış, varlıklarının zaruri ihtiyaç fazlası kısmını yardıma ayıran, zaruri ihtiyaçlarını da asgariye indiren, tüketimlerini kıstıkça kısan, gerçekten bunun için hayatlarını değiştiren insanlar bunlar. Hiç şüphe yok, birtakım somut insanlara somut faydaları dokunuyor, onlara iyilik yapmış oluyorlar. Küçümsemek, alay etmek ayıp geliyor. Ama gerçekten genellikle "sistem" diye bir sorunları yok! Kapitalizm "gölgesini satamadığı ağacı keserek" ebediyete kadar sürse, onlar da ebediyete kadar merhemleriyle aspirinleriyle koşturmaya devam edecekler.

İyilikseverlerin kendi hayatlarını değiştirmeyi göze aldıkları bu "candan" iyilikseverlik faaliyeti ile "kötülüğü" kökünden değiştirmeye azmeden bir politik mücadele arasında dostane bir ilişkiyi, bir alışverişi ummak, herhalde bahsettiğim o "iyi insan" alaylarına maruz kalmaya talip olmak anlamına gelecek!

İyicil itki

Peki şu "etkin diğerkâmlık" hareketinin mensupları, bu işi niye yapıyorlar? Niçin kendilerini iyilikseverlik faaliyetlerine adıyorlar?

7 Peter Singer, *Effective Altruismus*, Suhrkamp, Berlin, 2016.

Şaşırarak soruyoruz; çünkü sadece destanlar, meseller, hikâyeler değil, kadim siyasi teoriler de iyiliği "kıt kaynak" kabul ederler. İnsan "özünde" kötülüğe yatkındır buna göre; çünkü bencilce çıkarını ve kendi hayatta kalma "avantajlarını" düşünür; yasa ve ahlâk tarafından gemlenmezse, ondan iyilik beklenmez.

Kısacası, "esasen kötü ama iyiliğe muktedir" olarak görülür bu pencereden insan. Son dönemde kimi evrim biyologları ve psikologları bu denklemi tersten kurmayı öneriyorlar. Yani, insanı, "esasen iyi ama kötülüğe muktedir" olarak görmek de mümkün onlara göre. Saygın bir evrim psikoloğu, Frans de Waal, çubuğu o tarafa doğru bükenlerin önde gelenlerinden biri.[8]

De Waal insandaki –ve insansı maymunlardaki– özgeci/diğerkâm "itki"nin, uzun zaman yok sayıldığını, hatta bundan söz edenlerin alaya alındığını hatırlatıyor. "Cila kuramı" terimini kullanıyor; diğerkâmlığın yüzeyde bir ciladan ibaret olduğu varsayımına dayanan bu kabul için. Oysa son yıllarda yapılan araştırmalarda sistematik olarak memelilerin, primatların, –daha "geri" başka bazı hayvanların da–, özgeci/diğerkâm davranışlarının keşfedildiğini gösteriyor. Topluluğun faydası uğruna fedakârlıkta bulunma eğilimi, hayatta kalmak için, "can havliyle" veya kendi çıkarı için takınılan tutumların yanında pekâlâ kendine sağlam bir yer buluyor.

İyiyle yetinmemek, pek iyi'yi, çok iyi'yi, daha iyisini istemek –ve tabii o uğurda eylemek–, insanı ileri götürür, şüphe yok.

"Biz grup hayvanıyız, birbirimize güvenir, ihtiyaç duyar, bu yüzden de yardım etmekten, paylaşmaktan zevk duyarız," diyor de Waal. İnsan –son defa tekrar edeyim: ve insansı maymun– topluluklarının işleyiş dinamiğinde, "iyilik değiş tokuşu" kilit bir rol oynuyor. Bilim insanı, bu arada "grup hayvanı" olmanın var ettiği iyilik itkisinin bir hududuna da dikkatimizi çekiyor: Gruptan ötesini, insanlığı, bütün insanları gözeterek onların iyiliği için bir şey yapmak, itkiden fazlasını gerektiriyor; yani bilinci, düşünmeyi...

Velhasıl, eğer *itkilerden* söz edeceksek "iyicil itkiler" de var Frans de Waal'e göre. Dayanışma, zor durumdakine yardım etmek, karşısındakine güvenmek, otomatik itkiler değiller; bilişsel mekanizmaların süzgecinden geçiyorlar ama varlar! Sözün özü, içten gelen, *içkin* bir iyilik var; iç-

8 Frans de Waal, *Bonobo ve Ateist*, çev. Aslı Biçen, 2. baskı, Metis Yayınları, İstanbul, 2018.

kin, yani dinden ve ahlâk öğretilerinden önce gelen, *kendiliğinden* bir ahlâk. Birçok durumda "iyilik" yapma kararını duygularımız veriyor onun bulgularına göre, sonra mantık bu iyilik davranışını akla uygun getirmek için icabını yapıyor. Ve de Waal'in bulguları arasında şu da var: "İyilik yapmak iyi geliyor." İyi hissettiriyor, güçlendiriyor...

İyi - eyi - eyleme

Bir kavram etrafında düşünürken, etimoloji çok defa zihin açar. "İyi" kelimesinin, eski Türkçe "işlenmiş şey, yararlı şey" anlamındaki edgü'den bozularak-değişerek geldiğini öğreniyoruz. Eygi'ye dönmüş, oradan eyü'ye dönmüş, oradan eyi'ye dönmüş (hani Esendal'ın zevkle kullandığı "eyi"!), oradan iyi'ye varmış.

"Eyleme"nin, "eylem"in eyi/iyi'den türediğini bilir miydiniz peki? Eski Türkçe iyi anlamındaki edgü'nün *éd* veya *ed* kökünden, *edle-* yani "işlemek, yararlı, iyi hale getirmek" fiilinden evrilmiş. Eylemek ile "iyi"nin bu kökteşliğini, bu akrabalığını hiç unutmamalı. Eylemek, iyi gelir!

Daha-iyi

İyi, pekiştirme zarfı olmadan kullanıldığında, vasatın kıyısına yanaşmıyor mu çok defa? "Pek iyi, çok iyi, gayet iyi" değil de yalın yapıldak "iyi" dendiğinde, "idare eder" anlarız bundan. İyi ama çok iyi de değil. Karnede "iyi" notu, sınıfını geçmekle yetinecek öğrenciyi –ve velisini!– tatmin eder, ama hırslı, iddialı, parlak öğrenciye "iyi" neredeyse aşağılama gibi gelir.

Mükemmel, iyinin en büyük düşmanıdır. Voltaire'e atfedilir bu meşhur söz. O da İtalyancadan almış. Mükemmele gözünü dikmek, ondan aşağısına razı olmamak, insanı atıl bırakabilir. Mükemmelin hayaliyle iyiye gönül indiremezken, ondan da mahrum kalabilirsiniz. Yine vasata razı olmak var tabii tartının öteki kefesinde. Ama öteki kefede, vasata razı olmayayım diye, eylemsiz kalmak var. Oysa az evvel sözlük bize hatırlatmadı mı; iyi, eylemek ile akrabadır!

İyiyle yetinmemek, pek iyi'yi, çok iyi'yi, daha iyisini istemek –ve tabii o uğurda eylemek–, insanı ileri götürür, şüphe yok. Yaşayan kıymetli düşünürlerden Zygmunt Bauman, zamanımızın global meselesinden, her yerde "yerleşiklerin" dehşetle baktığı göçmenlerden bahsederken, "Hepi-

mizin istediğini istiyorlar," diyor: "daha iyisini."[9] Daha iyi'ler farklı olabilir tabii; kendi koşullarının daha-iyi'sini arzulamak, Nietzsche'nin dediği gibi söyleyelim, insanca, pek insanca bir şey...

Liberal-pragmatist düşüncede *meliorizm* kavramı var. *Daha-iyicilik* diye çevirebiliriz. Bir iyimserliği anlatır bu kavram: Dünyanın gitgide daha iyiye gittiğini, kötülük yok olmasa da iyiliğin giderek ağır basmakta olduğunu telkin eder. Pragmatizm felsefesinin kurucu düşünürlerinden, kendini felsefi bakımdan anarşist olarak tanımlayan William James ise, bu kavramı biraz daha farklı kullanır. Ona göre *meliorizm* yani *daha-iyicilik*, dünyanın değişeceğine ve insanlığın kurtulacağına dair iyimserlikle, böyle bir ilerlemeci iyimserliğe eleştirel yaklaşan kötümserlik arasında "arabulucu" bir tutumu ifade eder.[10] James'e göre; dünyanın, insanlığın iyiye gitmesine, gidebileceğine bir *ihtimal,* bir *olanak* olarak bağlanmalı, bu ihtimali olabildiğince, elden geldiğince büyütmek için uğraşmalıyızdır. Yine: İyi ile eylemenin kökteşliği...

İyilik için eylemek – galiba, elimizden gelenin en iyisi bu!

Neyin iyi, ne için iyi, kimin için iyi olduğunu sorgulamayı bırakmadan... İyi'nin göreliliğini unutmadan... "İyi niyet"e evet, güvenmeden ama bir İyi'ye niyet etmenin kıymetini de tanıyarak... İyilik için eylemek – galiba, elimizden gelenin en iyisi bu! "İyicil itki"ye dikkat çeken evrim psikologlarını dinlersek, bize iyi gelecek olan da...

KAYNAKÇA

Bauman, Zygmunt, *Kapımızdaki Yabancılar*, çev. Emre Barca, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2018.

Bora, Tanıl, "Nasılsın?", *Birikim*, https://www.birikimdergisi.com/haftalik/9285/nasilsin, 02 Ocak 2019.

Brecht, Bertolt, *Sezuan'ın İyi İnsanı*, çev. Adalet Cimcoz, İzlem Yayınları, İstanbul, 1975.

de Waal, Frans, *Bonobo ve Ateist*, çev. Aslı Biçen, Metis Yayınları, İstanbul, 2018.

Esendal, Memduh Şevket, *Oğullarıma Mektuplar*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2003.

James, William, *Pragmatizm*, çev. Tahir Karakaş, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

Nietzsche, Friedrich, *Aus dem Nachlaß;Werke in drei Bänden: III*, Hanser Verlag, 1999.

Nietzsche, Friedrich, *İyinin ve Kötünün Ötesinde*, çev. Ahmet İnam, Say Yayınları, İstanbul, 2018.

Singer, Peter, *Effective Altruismus*, Suhrkamp, Berlin, 2016.

9 Akt. Zygmunt Bauman, *Kapımızdaki Yabancılar*, çev. Emre Barca, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2018, s. 34.

10 William James, *Pragmatizm*, çev. Tahir Karakaş, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s. 28 ve 205 vd.

toplumda iyilik, kötülük, yardımseverlik

BEKİR AĞIRDIR

İyilik ve kötülük kavramları üzerinde insanlık tarihi boyunca çok sayıda tartışma üretildiğini söyleyebiliriz. Kişilerin iyilik ve kötülük kavramlarını zihinlerinde nasıl oluşturdukları, nelerden ve nerelerden referans alarak iyilik/kötülük tanımları yaptıkları, felsefe, dinbilim, sosyoloji, antropoloji, psikoloji, hukuk gibi birçok bilim dalının konusu kuşkusuz.

Tartışma ve teorilerde iyilik/kötülük ya da iyi olmak/kötü olmak arasında geceyle gündüz gibi birbirinden farklı yaklaşımlar olduğu kadar kavramları daha geçişken kılan gri bir alan olduğunu savunan yaklaşımlar da var. Galiba yaklaşımlar ve teoriler arasındaki temel farklılık bir önkabulden besleniyor. İyilik ya da kötülük insan doğasında olan bir dürtü müdür, yoksa sonradan öğrenilen bir şey midir? İnsanın doğasında da olsa, sonradan öğrenilen bir şey de olsa iyilik/kötülük ya da iyi olma/kötü olma halleri, içinde yaşanılan toplumdan ve zamandan bağımsız olarak tanımlanabilir, insan tutum ve davranışları açıklanabilir mi?

Toplumun yarıya yakınına göre iyi insan "dürüst", üçte birine göre de "ahlâklı" ve "namuslu" insan demek.

Tarih boyunca süren bu tartışmaların bugün yeniden alevlenmesinin bir nedeni var. İnsanlığın ve evrenin sonu hakkında tarih boyunca sonsuz denecek sayıda teori/kehanet söz konusu. Ama ilk kez küresel iklim değişikliği, nükleer silahların yaygınlaşması, küresel terör, adalet ve açlık konusundaki sorunların kalıcılaşması, her toplumun iç çatışmalarının yayılması gibi nedenlerle insanlığın sona bu denli yakın olduğuna dair kaygı büyüyor. Şimdiye kadarki tüm teori ve kehanetler gelecekteki bir günü işaret ederken şimdi ilk kez kuşaklar kendi hayatlarında bu olasılığı mümkün görüyor ve panikliyor.

Bu "evrensel son" olasılığını yok etmeye dair farkındalığı artırmaya ve örgütlemeye, sağlam ve evrensel mutabakat üretecek politikalar dizi-

ni oluşturmaya yönelik arayışların bir katmanı da bizi kök sorunu tartışmaya yönlendiriyor belki de. Bu ihtiyaçtan yola çıkarak günümüz Türkiye'sinde, toplumdaki iyilik/kötülük tanımlarını, tutum/davranışları anlamak amacıyla KONDA Barometresi'nin Kasım 2019 araştırmasının teması da iyilik ve kötülük idi.[1]

İyi insan olmak

Toplum nezdinde "iyi insan" tanımı iki farklı temele oturuyor: "Hangisi en iyi insandır?" sorusuna yanıt olarak iki tanımdan birini seçmelerini istediğimizde %57'lik çoğunluk "iyi insan" kavramını "erdemli biri" olarak tanımladı. %43'lük, yine toplumun yarıya yakınına karşılık gelen kesiminde ise "inançlı, dindar biri" iyi insan olmanın en uygun tanımı.

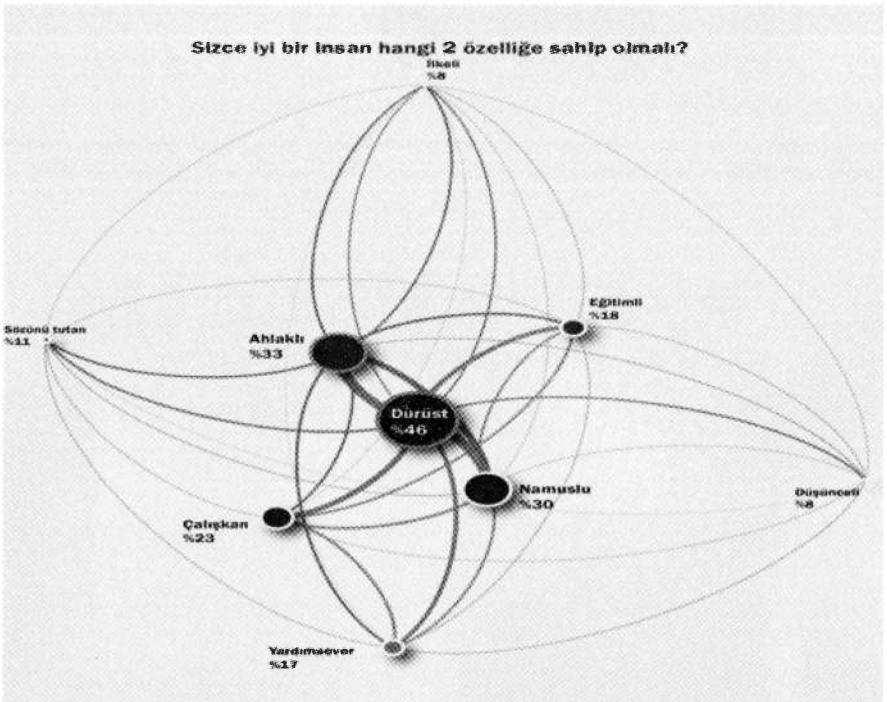
Gençler, eğitim seviyesi ortalamanın üzerinde olanlar, hayat tarzını modern olarak tanımlayanlarda kayda değer biçimde farklılık oluşuyor ve "erdem" öne çıkıyor. Dindarlık seviyesi yoğunlaştıkça da "inanç" çok daha yoğun biçimde vurgulanıyor.

Toplumun yarıya yakınına göre iyi insan "dürüst", üçte birine göre de "ahlâklı" ve "namuslu" insan demek. Elbette bu bulgu ve oranlar en az tercih edilen özellikleri toplumun önemsemediği anlamına gelmiyor; ancak "iyi insan" denildiğinde çoğunlukla akla gelen ilk özellikler "dürüst", "ahlâklı", "namuslu" olmak.

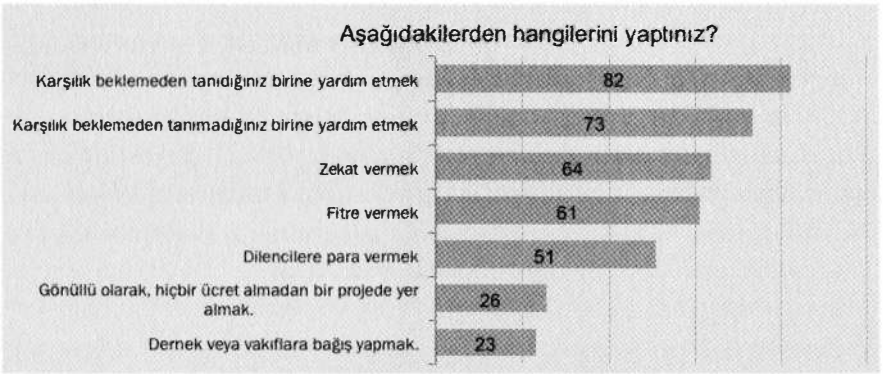
1 KONDA Kasım 2019 Barometresi Araştırmalar Dizisi, ayın teması: İyilik ve kötülük, saha çalışması, 2-3 Kasım 2019, 18 yaş üstü yetişkin nüfusu temsil eden 2.714 kişi ile 28 ilin merkez dahil 104 ilçesine bağlı 154 mahalle ve köyünde, hanelerinde yüz yüze görüşmeler.

İyi insanı toplumun hangi iki özelliğe göre bir arada işaret ederek tanımladığını gösteren aşağıdaki görselde en ön plana çıkarılan dürüstlük, yine en çok söylenen ahlâklı/namuslu sıfatlarıyla birlikte düşünülüyor. Ahlâklı/namuslu ikilisi de oldukça yaygın. Bu ikili kombinasyonlar özelliklerin söylenme sıklığıyla paralel olsa da çalışkan/namuslu ve çalışkan/yardımsever ikililerinin daha görünür, namuslu/eğitimli ikilisininse söylenme sıklığına kıyasla daha az görünür olması dikkat çekiyor. İyi bir insan için namuslu sıfatı dürüstlük ve ahlâkla ilişkilendirilse de diğer özelliklerin arasındaki ilişkilerin yoğunluğu göz önüne alındığında, bu ikisi dışındaki özelliklerle çok daha az ilişkilendiriliyor.

"Siz ne kadar iyi bir insansınız?" ve "Çevrenizdekiler sizi ne kadar iyi görüyor?" şeklinde sorulunca toplumun %62'si hem kendisini iyi biri olarak görüyor hem de çevresindekilerin kendisini iyi gördüğünü düşünüyor.

İyilik eylemleri

Toplumda her beş kişiden dördü karşılık beklemeden tanıdığı birine, her dört kişiden üçü de tanımadığı birisine yardım etmiş. İslâmi şart olan zekât veya fitre verdiğini belirtenler ise %60 mertebesinde. Diğer dikkat çekici bir bulgu ise, her iki kişiden birinin dilenciye para vermesi. Gönüllü olarak bir projede yer alanlar, dernek veya vakıflara bağış yapanlar ise dörtte bir oranlarında. Bu eylemleri kişilerin gelir seviyelerine göre incelediğimizde özel bir değişimle karşılaşmıyoruz. Bu yardım eylemlerinden sadece gönüllülük yapanların gelir seviyesi diğerlerine göre daha yüksek. Ancak diğer yardım eylemlerini yapanların gelir seviyeleri toplum ortalamasıyla paralel gözüküyor. Hayat tarzına göre oluşan farklar, beklenebileceği gibi fitre ve zekât gibi dinî gerekleri, modernlerin muhafazakâr hayat tarzı kümesine kıyasla daha az yerine getirdiklerini, gönüllülük/bağış gibi pratikleri daha fazla yaptıklarını gösteriyor. Dolayısıyla gönüllülük ve bağışları modern iyilik pratikleri olarak tanımlamanın mümkün olduğu anlaşılıyor.

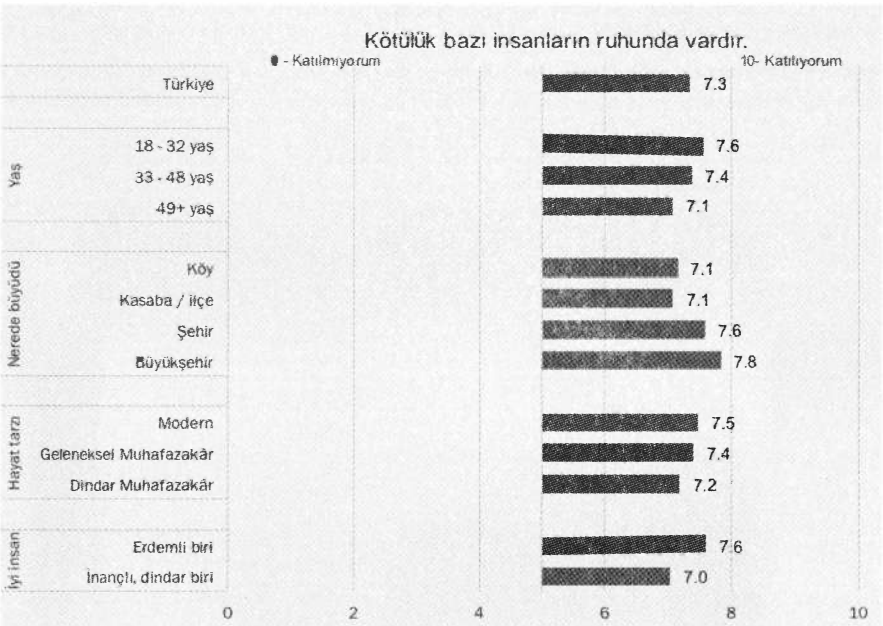
Sivil toplumla ilişki

Toplumun %30'u dernek veya vakıflara bağış yaptığını belirtiyor. Bağış konusunu somutlaştırmak amacıyla en görünür, kamuoyunda adı en fazla geçer olduğunu düşündüğümüz bazı dernek ve vakıfların isimlerini bir kartta gösterip hangilerinin ne oranda bilindiğini ölçtük ve ardından

hangisine bağış yapmayı tercih edeceklerini sorduğumuzda daha az siyasi olduğu varsayılan örgütlenmeler öne çıktı.

Kötülük

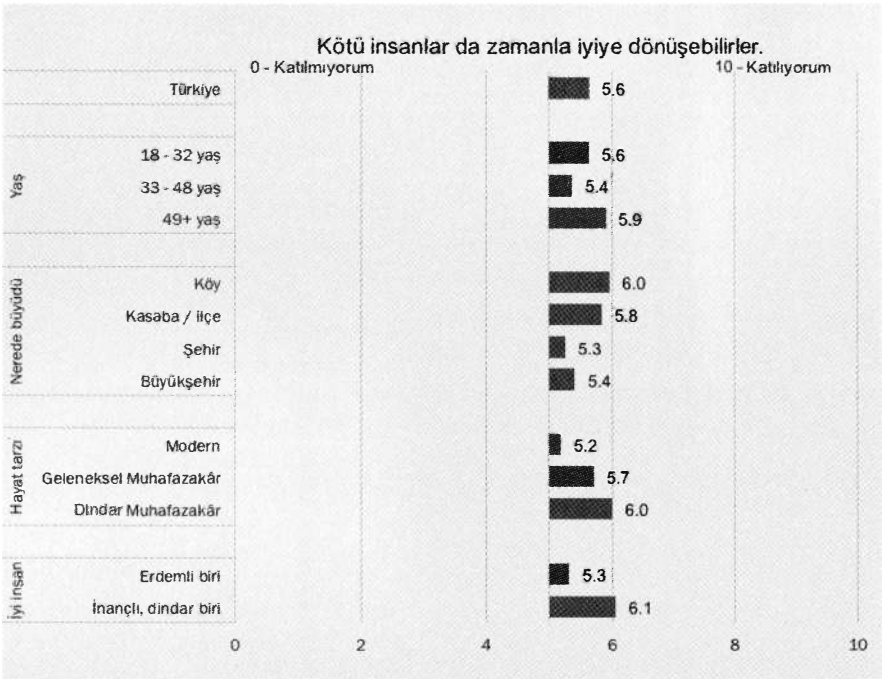
Türkiye toplumunun bu konulara bakışını anlamak için araştırmamızda biri, "Kötülük bazı insanların ruhunda vardır" diğeri de "Kötü insanlar da zamanla iyiye dönüşebilirler" şeklinde iki önermeye yer verdik. Bu önermelerle insanların kötülüğün kaynağını tanımlamalarına, aslında kötü diye tarif edilen insanların neden kötü olduğunu düşündüklerine ve aynı zamanda kötülüğü sabit bir durum olarak mı, yoksa değişken bir hal olarak mı yorumladıklarına baktık.

Görüştüğümüz kişilere yönelttiğimiz, "Kötü insanlar da zamanla iyiye dönüşebilirler" önermesine "0-Katılmıyorum" ile "10-Katılıyorum" aralığında verilen yanıtların Türkiye ortalaması 7,3 oldu, yani Türkiye toplumu, insanların bir kısmının doğuştan kötü olduğuna önemli ölçüde inanıyor. Hatta "10-Katılıyorum" cevabı ile kesinlikle katıldığını belirtenler %48 oranıyla toplumun yarısını oluşturuyor.

Toplumun her kesimi bu önermeye katılsa da bazı nüanslar görülebiliyor. Yaş ilerledikçe bu görüşe katılma azalıyor. Gençler yaşlılara kıyasla kötülüğün insanların ruhunda olduğuna, içten geldiğine daha yüksek oranda inanıyor. Orta yaş grubu, Türkiye ortalaması gibi düşünüyor. Görüştüğümüz kişilerin büyüdüklere yere göre baktığımızda görülüyor ki kötülüğün insanın ruhunda olduğu görüşü kırdan metropole geldikçe daha çok destek görüyor. Modernler, geleneksel muhafazakârlara, onlar da dindar muhafazakârlara kıyasla bu önermeye daha yüksek oranda katılıyorlar. Son olarak, "Kötülük bazı insanların ruhunda vardır" önermesini iyi insan olmayı erdemli olmak şeklinde tanımlayanlar (ort. 7,6) inançlı ve dindar olmak şeklinde tanımlayanlara (ort. 7,0) göre daha yüksek oranda doğru buluyor.

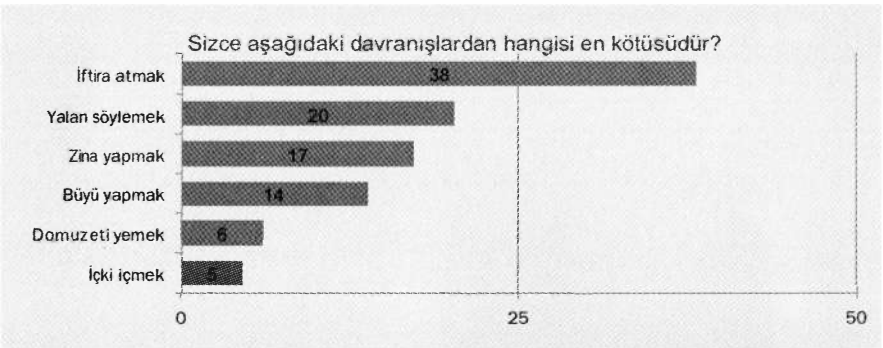
Türkiye toplumu, insanların bir kısmının doğuştan kötü olduğuna önemli ölçüde inanıyor.

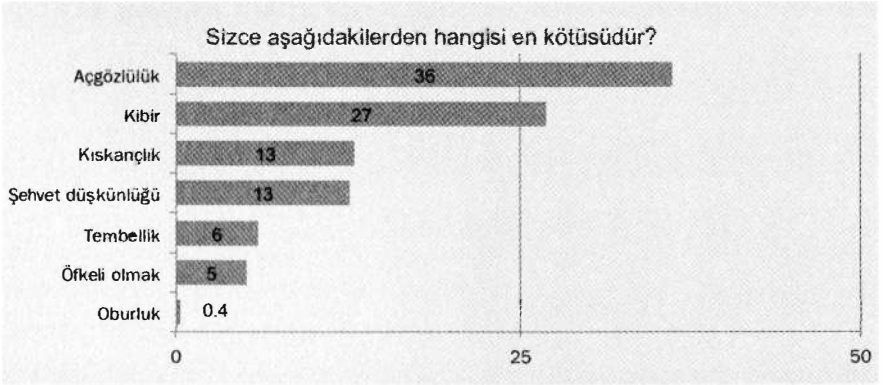
"Kötü insanlar da zamanla iyiye dönüşebilirler" önermesine 0- Katılmıyorum ve 10- Katılıyorum aralığında aldığımız cevaplara göre görüştüğümüz kişilerin ortalama görüşü 5,64 ile ufak bir farkla pozitif yönde yer alıyor. Diğer bir deyişle, güçlü bir inanç olmamakla birlikte toplum geneli kötü insanların iyiye dönüşebileceğine inanıyor. Gençler Türkiye ortalaması gibi düşünürken orta yaşlıların genel kanaati bu görüşü onaylamamak yönünde. Yaşlılar ise önermeyi daha fazla onaylıyorlar. Köyde, kasabada, ilçede büyüyenler bu görüşe şehir ve metropollerde büyüyenlere kıyasla daha fazla katılıyorlar. Hayat tarzı modern olanlar *kötü insanların zamanla iyiye dönüşebileceğini* ortalamanın altında düşünürken, dindar muhafazakârlar ortalamanın üstünde düşünüyor. Ayrıca iyi insanı inançlı, dindar biri olarak tanımlayanlar erdemli biri olarak tanımlayanlara kıyasla bu önermeye daha fazla katılıyor.

Kötü davranış ve huylar

Araştırmada bazı davranışları ve huyları içeren iki ayrı soruya yer verdik ve görüşülen kişilere iki soruda da hangi seçeneğin en kötüsü olduğunu sorduk.

En kötü davranış sorulduğunda "iftira atmak" cevabı %38'lik bir oranla açık ara önde çıkıyor. "Yalan söylemek", "zina yapmak" ve "büyü yapmak" seçenekleri toplumun sırasıyla %20, %17 ve %14'ü tarafından "en kötü" olarak belirtilirken, %6 ile "domuz eti yemek" ve %5 ile "içki içmek" cevaplarının nispeten düşük oranlarda çıkması dikkat çekiyor.

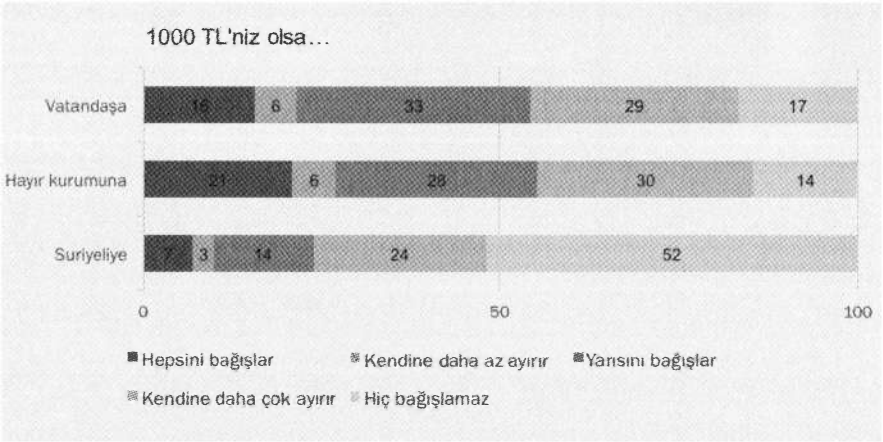
Kötü addedilen huylar arasından en kötüsü için bir tercih yapılması istendiğinde görüşülen kişilerin %36'sı "açgözlülük", %27'si de "kibir" seçeneğini tercih ediyor. "Şehvet düşkünlüğü" ve "kıskançlık" seçeneklerinin ikisini de toplumun %13'ü en kötü olarak algılarken, %6 oranında "tembellik" ve %5 oranında "öfkeli olmak" en kötü olarak görüyor. "Oburluk" seçeneği ise ‰ 4 gibi bir oranla toplumun gözünde kötü bir huy olarak değerlendirilmiyor.

Kötü olduğu belirtilen huylar ve davranışların ilişkisine baktığımızda doğrusal, tutarlı bir dağılım görüyoruz. Kötü huylar/davranışlar arasında en çok tercih edilenler, açgözlülük ve iftira atmak. İkisini birden en kötü olarak tarif edenler, en geniş grubu oluşturuyor. Kibrin iftira atmak ve yalan söylemekle, kıskançlığın iftira atmakla, şehvet düşkünlüğünün zina yapmakla olan ilişkileri de dikkat çekiyor.

Yardımseverlik ve ayrımcılık

Yardımseverlik konusu psikoloji, ekonomi ve sosyoloji gibi pek çok bilim dalının araştırma konuları arasındadır. Biz bu çalışmada yardımseverliğin ekonomik boyutuna odaklandık. Araştırma kapsamında kişilerin yardımseverlik konusundaki yaklaşımlarını bir de pratik bir mekanizma üzerinden anlamaya çalıştık. Bu çerçevede görüşülen kişilere "Size 1.000 TL versek ne kadarını kendinize ayırır, ne kadarını ihtiyacı olan bir vatandaşa verirsiniz?" sorusunu yönlendirdik. Sonrasında aynı soruyu, "Bir Suriyeli vatandaşa ne kadarını verirsin?" kalıbıyla yönlendirdik.

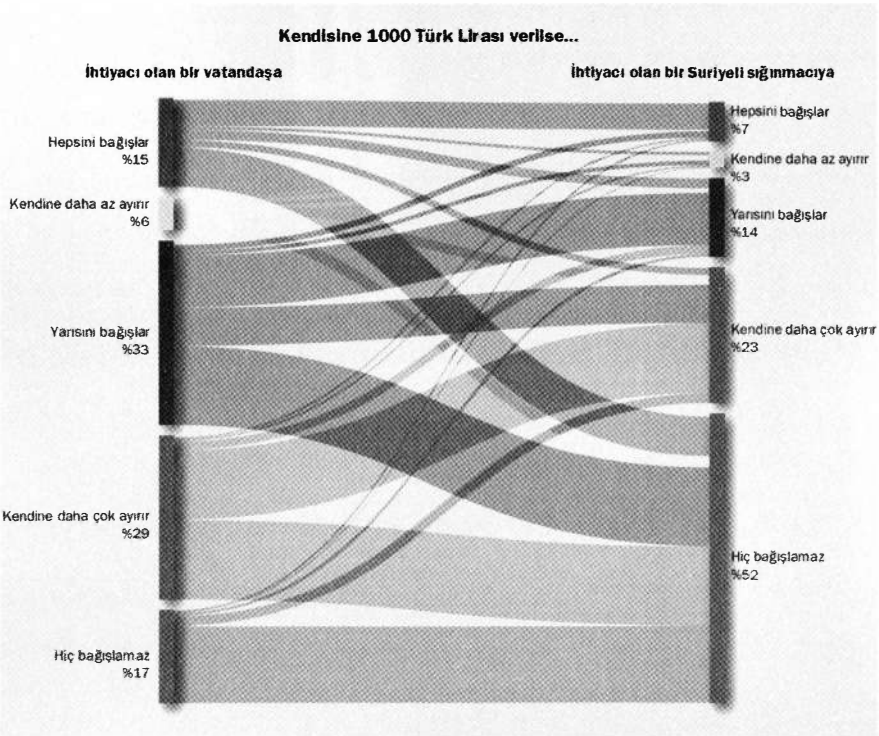
Ayrıca benzer bir kalıpla 1.000 TL'nin ne kadarının bir hayır kurumuna verileceğini de sorduk. Genel olarak bu sorulardan karşımıza çıkan en çarpıcı bulgu ise Suriyelilere yapılan ayrımcılıktı. Suriyeli mülteciler meselesinin Türkiye gündemindeki belirginliği göz önüne alındığında soruların bu şekilde kurgulanmasındaki amaç, Türkiye toplumunun iyilik anlayışı ve yardım davranışlarının, biz/onlar ayrımının memleket üzerinden olası etkisini ölçmekti.

İki farklı duruma bakıldığında, ihtiyacı olan bir vatandaşa hiç bağış yapmayacağını beyan eden oran %17 olarak karşımıza çıkarken, Suriyeli sığınmacılara hiç bağış yapmamayı tercih eden grup %52'lik dikkat çekici bir oranı gösteriyor. Bu anlamda, toplumun yarısından fazlasının Suriyeli sığınmacılara yardım konusunda isteksiz bir tutum sergilediği gözlemleniyor. Tabloya Türkiye vatandaşları nezdinde bakıldığında karşılaşılan en sık cevap ise %33'lük bir oran ile ihtiyacı olan vatandaşa 1.000 TL'nin yarısını bağışlamak. Aynı soru Suriyeli sığınmacılar nezdinde sorulduğunda ise elindeki tutarın yarısını bağışlama eğiliminin %14'te takılı kaldığı görülüyor. Çalışma yapılan kişilere soru hem vatandaşlar hem de Suriyeli sığınmacılar adına sorulduğunda *kendine daha çok para ayırma* oranları birbirine yakınlık gösteriyor: Verilen miktar *ihtiyaç sahibi vatandaşlara yardım* için sorulduğunda kişiler %29 oranında kendi-

En kötü davranış sorulduğunda "iftira atmak" cevabı %38'lik bir oranla açık ara önde çıkıyor.

ne daha çok ayırma eğilimindeyken, Suriyeli vatandaşlar kapsamında sorulduğunda bu oran %23. Eline geçen 1.000 TL'nin hepsini ihtiyacı olan bir vatandaşa bağışlayacağını söyleyen kesim %15 iken bu miktarın hepsini ihtiyaç sahibi bir Suriyeli sığınmacıya veririm diyenler %7'lik küçük bir azınlık olarak görülüyor.

Bu iki sorudan ortaya yukarıdaki gösterimi çıkarttığımızda toplumdaki ayrımcılık daha net bir şekilde görülüyor.

Genel anlamda Türkiye toplumu yardımseverlik eylemlerine olan tutumuyla olumlu bir tablo sergilerken Suriyeli sığınmacılara bu tutumunu aynı oranda gösteremiyor. Bu anlamda toplum, aslında bağış yapmaya yakın bir seyirde, ancak Suriyeli sığınmacılar söz konusu olduğunda olumsuz düşüncelerinin önüne geçemiyor. Yine belirtilmelidir ki 1.000 TL'nin farklı miktarlarda bağışlanma oranları toplandığında %48'lik kesimin bu parayı Suriyeli sığınmacılarla paylaşma eğilimine sahip olduğu gözlemleniyor.

Toplum yardımsever, ama ayrımcılığı aşamıyor. Araştırma bulgularına bakıldığında öne çıkan en belirgin sonuç, toplumun maddi yardım söz konusu olduğunda Suriyeli sığınmacılara karşı daha olumsuz bir tutum takınıyor olması. Söz konusu olumsuz tutum din, cinsiyet, eğitim durumu, aylık gelir durumu vb. bütün farklı alt grupların bağış davranışında kendini net bir şekilde gösteriyor. Toplum yardım yapılacak kişinin o yardıma ihtiyaç duyma oranını göz ardı ediyor ve yardım yapacağı kişinin memleketi burada daha kritik bir rol oynuyor. Bu bahsedilen ayrım, farklı siyasi parti tercihleri için genel olarak bir değişiklik göstermiyor, sadece HDP ve AK Parti seçmenlerinin diğer siyasi parti seçmenlerine kıyasla Suriyeli sığınmacılara maddi yardımda bulunma eğilimleri daha fazla.

Toplum yardımsever, ama ayrımcılığı aşamıyor.

Toplum, ihtiyaç sahibi Türkiye vatandaşına maddi yardım ve hayır kurumlarına bağış konusunda benzer oranlarda yardımsever bir tutum sergilerken, ihtiyaç sahibi kimse Suriyeli sığınmacı statüsündeyse bu oran belirgin bir şekilde düşüyor. Yani mesele maddi yardımsa, toplum hayır kurumu veya ihtiyaç sahibi kişi ayrımı gözetmezken Suriyeli sığınmacılar konusunda farklı ve çok daha olumsuz bir tutum takınıyor.

"İyilik eden iyilik bulur"

Sonuçlara baktığımızda toplum ölçeğinde iyilik kavramının ana hatlarına dair bir fikir birliğinden bahsedilebilir. İnsanların çoğunun iyi insan tipine yönelik tanımlamalarında öncelik sıraları değişse de hemen hemen aynı özelliklere işaret ediyor. Ancak kişilere *en çok kötülük belirten* davranışlar sorulduğunda verilen cevaplar, din ve inanç hassasiyetinin değişen seviyelerine göre farklılaşıyor.

Toplum nezdinde "iyi insan" tanımı iki farklı temele oturuyor. %57 "iyi insan" kavramını "erdemli biri", %43 ise "inançlı, dindar biri" olarak tanımlamış. İyi insanın özelliği sorulduğunda ise karşımıza en ortak fikir olarak "dürüstlük" çıkıyor. İyi insan tanımını çeşitli özellikler üzerinden detaylandırdığımızda toplumun iyi insanı, dolayısıyla iyiliği, dürüstlük, ahlâklı olmak ve namuslu olmak temeline oturtmak konusunda mutabık olduğunu görüyoruz.

Kişilerin iyilik kapsamında değerlendirilecek davranışlardan hangileri-

ni yaptıklarına baktığımızda ise her beş kişiden dördünün karşılık beklemeden tanıdığı birine, her dört kişiden üçünün de tanımadığı birisine yardım ettiğini görüyoruz. İslâmi şart olan zekât veya fitre verdiğini belirtenler %60 mertebesinde. Gönüllü olarak bir projede yer alanlar, dernek veya vakıflara bağış yapanlar ise dörtte bir oranlarında. Bu çerçevede kişilerin bağış yapmak için hangi vakıf ve dernekleri tercih ettiklerini de inceledik. Toplumun farklı kesimleri farklı dernek ve vakıflara yönelmeyi tercih ediyor.

Kötü huylar, kötü davranışlar, insandaki kötülüğün kökeni gibi konularda önemli ölçüde ortaklaşan fikirlere sahip olduğumuzu ifade edebiliriz. Toplum olarak açgözlülük/kibir, iftira atmak/yalan söylemek gibi birbirinin akrabası sayılacak huy ve davranışları kötü görüyor, kötülüğün doğuştan geldiğini yani kötülüğü ruhumuzda barındırdığımızı düşünüyoruz. Ancak diğer yandan, daha dindar olanlar kişilerin sonradan doğru yolu bulabileceğini, kötüden iyiye dönüşebileceğine daha çok inanıyor.

Toplumumuzun kendisine yapılan iyiliklere iyilikle cevap vermek (pozitif karşılıklılık) eğilimi demografik küme fark etmeksizin oldukça yüksek, ancak kendisine yapılan kötülüğe kötülükle cevap vermek, yani cezalandırma, intikam alma eğilimi (negatif karşılıklılık) milliyetçi hisleri yüksek, eğitimli ve daha az inanan gruplarda daha yüksek ölçülüyor. Pratiklere baktığımızda toplumun genel karakterinde sosyal dayanışma ve yardımlaşmanın önemli yer tuttuğunu ancak kendisinden olmayana da mesafeli davrandığını söyleyebiliriz.

İyi veya kötü tutum ve davranışların kökenleri

Benim kişisel kabulüm, insan zihnindeki ve ruhundaki "iyilik" dürtüsünün ve mekanizmasının insanın doğasında olduğu yönünde. Çünkü gündelik yaşam, başladığı andan itibaren bir diğer insanla ilişki, beraberce bir şey yapmak üzerine kurulu. Yani iyilik/kötülük olarak tanımlanan tutum ve davranışlar, içinde yaşadığımız topluma, zamana göre belirleniyor, değişiyor. Fakat bireylerde bu mekanizmanın harekete geçmesi, çalışması için bir dürtüye ihtiyaç var. Bu dürtü, kimi zaman zihnî ve ruhi gönüllülük kimi zaman da zorunluluk. Ancak zihnin ve ruhun kendi doğasından ötürü iyi davranmaya yönelecek bir arzu ve gayret ihtiyacından söz edebiliriz. Diğer bir deyişle, kişinin önce iyilik yapma sürecini tetik-

leyen bir dürtü gerekiyor, sonra neyi/nasıl yapacağına dair karar verdiği zihnî süreç çalışıyor. Bu noktadan yola çıkarak kişisel tanımım, iyiliğin ileriye doğru, kendimizden dışarıya doğru bir duygu, tutum ve davranışken; kötülüğün korunma, sakınma dürtüsünden beslenen içe dönük bir tutum ve davranış olduğu.

Tüm süreçler ve davranışlar, bu tanımlar gereği bilinçli ve iradi. Halbuki son yıllarda yapılan araştırmalar gösteriyor ki gündelik hayatta her gün verdiğimiz irili ufaklı binlerce kararın yalnızca %10'u böylesi bilinçli ve iradi süreçler sonunda veriliyor. O nedenle iyilik/kötülük biçiminde tanımladığımız tutum ve davranışların kaynağı olan bilinçaltımızdaki birikim ve deneyimleri, endişeleri, kaygıları ya da umutları besleyen unsurları, alışkanlıkları veya refleksleri tetikleyen kodlamaları çözümlemek gerekiyor.

İyilik/kötülük olarak tanımlanan tutum ve davranışlar, içinde yaşadığımız topluma, zamana göre belirleniyor, değişiyor.

Bilinçaltımızı belirleyen aktörlerin ilki ise, eğitim sistemi ve öğrenme süreçleri. Eğitim ve öğrenme süreçleri konusunda Türkiye toplumunun hangi noktada olduğuna dair yüzlerce –küresel kıyaslama olanağı da veren– sayısal veri var elimizde. Biliyoruz ki bugünkü toplumsal sorunlarımızın önemli bir kısmı eğitim sistemimizden kaynaklanıyor. Eğitim sistemi, müfredat, öğretmenler vb. tüm boyutlarıyla hem kamunun hem de sivil toplumun yoğun emek harcadığı, devletin ve kamunun çözmesi gereken konular.

Bilinçaltımızı, iyi veya kötü olarak tutum ve davranışlarımızı da şekillendiren çok daha karmaşık aktörler, boyutlar, süreçler ve yaşanmışlıklar var. İyinin/iyiliğin güçlü olduğu birey/toplum hayaline ulaşmak istiyorsak eğitim sistemi kadar insanın bilinçaltını biçimlendiren, dolduran düşüncelerle, alışkanlıklarla, ezberlerle, toplumsal dogma/tabularla mücadele etmemiz gerekiyor. Bilinçaltımızı biçimlendiren aktörlerin ve unsurların toplumsal naturamızdan kaynaklanan kısımları olduğu gibi bireysel yaşanmışlıklarımızın tarihsel kökenine bağlı, bu bağlılığı günceldan besleyen gerekçeleri de bulunuyor.

Göç ve gecikmiş modernleşme sağlıklı gelişmiyor

Toplumun davranış kodlarını belirleyen en önemli karakteristiklerden birisi ahlâki ve kültürel kodları. Bu toprakların ahlâki ve kültürel kodları güçlü olsa da son elli yıldaki büyük iç göç bu kodları değişime zorluyor. Gecikmiş bir modernleşme yaşayan toplum, kentleştiği, özellikle de metropolleştiği oranda ahlâki/kültürel kodlarını sürdürmekte zorlanıyor. Bu bir bakıma doğal bir süreç, ama güncel bazı gerilimler nedeniyle de ahlâki ve kültürel kodlar güncelleniyor, yeni yaşam biçimlerine ve mekânlarına uygun şekilde dönüşmeye zorlanıyor.

İyinin/iyiliğin güçlü olduğu birey/toplum hayaline ulaşmak istiyorsak eğitim sistemi kadar insanın bilinçaltını biçimlendiren, dolduran düşüncelerle, alışkanlıklarla, ezberlerle, toplumsal dogma/tabularla mücadele etmemiz gerekiyor.

Son elli yılda ülke nüfusunun yarıya yakını göç etmiş. Bugün Türkiye nüfusunun %50'si 11 büyük metropole, %36'sı il/ilçe merkezlerine yığılmış durumda. Kırsal alanda, il/ilçe merkezlerinde ahlâki ve kültürel kodlamalar mahalle baskısı gibi mekanizmalarla sürdürülüyor. Bu durum, iyi/güzel/doğru veya ayıp/günah/suç kodlarında da geçerli. İlişki, dayanışma, yardımlaşma büyük ölçüde ortak yaşam evreninde biçimleniyor. Metropollere gelindikçe birbiriyle tanışmış kalabalıklar içindeki tüm ilişki, dayanışma, yardımlaşma ağları çöküyor ve yok oluyor.

Metropolleşmeyle beraber mahalle ve sokak kavramı değişiyor. Karakteristik özellik barındırmayan, ortak yaşam alanı yaratamayan, apartman tarlaları şeklindeki konut/yerleşim birimleri insan ilişkilerinin niteliğini dönüştürüyor (selamlaşma, ilişki mesafesi vb.). Böylelikle insani ilişkileri ortadan kaldırarak üreten bir yaşam biçimi dayatıyor. Arkadaş, komşu, mahalleli kavramları ve ilişkileri mekândan kopuk. Dolayısıyla bu türden ilişkiyi zorlayan değil, tahrip eden bir dinamik çalışıyor.

Zaman ve mekândan bağımsız, hızlı gündelik hayat ritmi

Tüm kodlama ve referansların bozulmasında göç kadar etkili olan diğer dinamik, gündelik hayatın hızlanan ritmi. İletişim, bilişim, ulaşım, tek-

noloji alanlarında ve imkânlarındaki büyük değişiklikler gündelik hayat ritmini hızlandırdı. Bu durum, zaman ve mekândan bağımsız iş yapma, eğitim, ticaret, insani ilişkiler olmak üzere yaşamın bütün alanlarını değiştiriyor. Bu yerçekimsiz hayat ritmi, tanışılmayan, iletişim kurulmayan mekânlardaki fiziksel koşullarla birleşince ahlâki/kültürel kodlamalar hızla çözülüyor.

Üstelik bu, zamandan ve mekândan bağımsız, iletişim ve karşılıklı ilişki kurulmayan bir evrendeki gündelik yaşam, bireysel endişe duygusunu besleyen, güvenlik arayışını çoğaltan, insani ilişkilerden uzak tutan bir yaşamı üretiyor. İnsanlar giderek birer salyangoz gibi kabuklarının içine saklanarak, endişelerini, korkularını dışarıda bırakmaya çalışarak yaşayacakları alanlar inşa ediyor. Haliyle bu endişe ve sakınma, iyilik hakkındaki tanım, tutum, davranışları daraltan, eksilten bir sürece neden oluyor.

Duygusal geniş aile ve bireysel davranış kalıpları

Toplumun bir başka karakteristiği, hayatın öznesinin aile oluşu. Bireyselleşme, bireycilik toplumun yalnızca beşte birinde gelişmiş özellikler. O nedenle bireysel özgürlük ya da iş hayatındaki bireysel rekabet toplumu oluşturan bireylerde gelişmiş özellikler değil. Göç ve kentleşme süreçlerine, hanelerde yaşayan kişi sayısının azalmasına, aile yapısındaki farklılaşmalara (çekirdek aileye dönüş) karşın ülkemizde "duygusal geniş aile" diyebileceğimiz başka bir form oluşuyor. Hanelerdeki kişi sayısı ortalama 3,7 kişiye düşmüş olsa da hafta sonları dört kişiden biri, aile ziyaretleriyle vaktini geçiriyor, iletişim olanakları sayesinde ailesiyle daha yoğun ilişki kuruyor.

Aile aynı zamanda hayata hazırlanmak için öğrendiklerimizin, toplumla ilişki referanslarını ve algılarını ilk edindiğimiz sosyolojik birim. Örneğin, üniversite gençlerinin bile %72'si öğrendiklerini okuldan, kitaplardan, öğretmenlerden değil, ailesinden öğrendiklerini söylüyor. Birçok alışkanlığımızı aileden öğreniyoruz, rol modellerimiz anneler/babalar. Bu aile yapısı ve ataerkil kültür, sokaktan beslenen endişe duygusunun etkisiyle dışa dönüklüğü, iyiliği değil, sakınmayı, kötüden ve kötülükten uzak durma arzusunu tetikliyor.

Bireysel hayatında çoğulcu/iyiliksever, ortak hayatında ikircikli toplum

Bir diğer toplumsal davranış kodlamamız, iki ayrı paralel evrende var olma hissi yaratan bireysel hayat-ortak hayat noktasında. Bireysel hayatımız (ki çoğu zaman ailemiz) ile sokaktaki hayata dair değer setlerimiz ve pratiklerimiz ayrı. Bireysel hayatımızda çoğulcu, hayalci, sorun çözücü, barışçı, dayanışmacı, iyiliği önceleyen iken sokakta daha monolitik, garantici bir hayatı istiyoruz, sorunların çözümüne dahil olmaktan kaçınıyoruz, endişeliyiz. O nedenle değişim talebi kararsız ve ikircikli. Bireysel hayatımızda yenilikçi/değişimci, ortak hayatta tedirgin/kararsız bir değişim talebimiz var. Çünkü bireysel hayatımıza umutlarımız, ortak hayata ise endişelerimiz ve korkularımız yön veriyor. Tam da bu nedenle değerlerimiz ile gündelik hayat pratiklerimiz arasında bir ayrışma, hatta yarılma var. Sokaktaki hayattan korktuğumuz için ortak hayatta doğru bildiğimizi yapmaktan kaçınıyoruz, korkularımızın yönlendirmesiyle ötekilere vehmettiğimiz davranışlara göre karşı davranış geliştiriyoruz. Doğal olarak bu davranış/düşünüş biçimi, rasyonel olanı değil, duygusal olanı, içgüdüsel dürtüleri ve içe kapanmayı üretiyor. Dışa dönük yaşamak her karşılaşılan yeniyi, durumu, kişiyi muhakeme etmeyi, üzerine düşünmeyi gerektiriyorsa, içe kapanmak da tersinden ezberleri, alışkanlıkları, yeniden kaçınmayı, bildik koşullara, kalıplara sığınmayı kolaylaştırıyor ve çoğaltıyor.

Ortak hayatta korkular, tabular, kutuplaşmalar

Ortak hayatı belirleyen unsurlara ve düşünmeme rahatlığını üreten aktör ve katmanlara bakmak gerekiyor. Bu toprakların insanlarının, özellikle de Türk kimliğinin ana unsurlarından bir tanesi, "güvenlik arayışı". Cumhuriyet'le beraber yeniden inşa edilen Türk kimliği, Osmanlı'nın son yüzyılının yaşadıkları, milliyetçi akımlar, Osmanlı'dan ayrılarak kendi bağımsız devletini kuran birçok etnisitenin yaşanmışlığı, parçalanmışlık, yenilmişlik-işgal-Kurtuluş Savaşı, göçler ve mübadele gibi bir dizi tarihsel gelişme, modern Cumhuriyet'in Türk kimliği inşa sürecindeki tarih anlatısı, devletin öncülüğü ve biçimlendirmesiyle yaşanılan modernleşme süreci... Tüm bu hikâyenin özeti, bugünkü Türk kimliğinin ana yapıtaşlarından birisi olan güvenlik talebini ve arayışını üretmiş olma-

sı. Her dış gerilimi, dış güçlerin yeni bir parçalanmışlığı istediği, planladığı algısı, içerideki her kimlik talebinin dış güçlerin ülkeye dönük kötücül planları olduğu algısı, "Türklerin DNA'larını çıkarmaya çalışıyorlar", "Türkleri kısırlaştırmaya ya da dinini değiştirmeye oynuyorlar" paranoyalarının tümü, kimliğimizdeki bu ana yapıtaşıyla ilintili. Akıldışı ve bilim dışılığa düşkünlük ya da komplo teorilerine yatkınlık da aynı damardan besleniyor.

İnsanlar giderek birer salyangoz gibi kabuklarının içine saklanarak, endişelerini, korkularını dışarıda bırakmaya çalışarak yaşayacakları alanlar inşa ediyor.

Bu durum ise beş bin yıllık tarihi kabullenmeyi, sahiplenmeyi, zaferiyle hezimetiyle yüzleşmeyi engelleyen toplumsal dürtüyü besliyor. Tabular, ezberler oluşuyor. Bu tabular, ezberler, toplumsal kabul ve dürtüler metropolleşen hayatta ilişkileri güçlendirmeyi değil, kalabalıkların içindeki yalnızlığı besliyor. Bu ruh hali de iyilik/kötülükten önce ilişkilerden sakınmayı ve içe kapanmayı üretiyor.

Devlet hayatı düzenlemek için değil, denetlemek için var

İyilik ve kötülüğü besleyen ya da tüm bunlardan üreten bir başka, belki de en önemli unsur, toplumda var olan devlet ve hukuk algısı. Toplum, devleti ve hukuku hayatı düzenleyen değil, hayatı denetleyen mekanizmalar olarak görüyor. Toplumun tarihsel deneyim birikimi, devletin ve güçlü olanın hukukun dışında kalabildiği üzerine. Bu nedenle de devlet mekanizmalarına değmeden yaşamak, hukukun kenarından dolaşmak meşru görülüyor. Hukukun üstünlüğüne inancın düşük oluşu, ortak hayattaki sorun alanlarında ortak çözüm mekanizmaları geliştirmeyi, diğer insanlara güven duygusunun yükselmesi, iyi ve iyiliğin çoğalması, yardımseverlik gibi bir dizi tutum ve davranışı engelleme görevi görüyor.

Siyasal kutuplaşma

Bu süreçleri daha da güçlendiren ve yeniden inşa ederek çoğaltan bir başka unsur, yaşanmakta olan siyasal ve toplumsal kutuplaşma. İki yüzyıla yaklaşan ve Cumhuriyet'le beraber taçlanan, ülkenin kalkınma ve mo-

dernleşme sürecinin neleri başardığı, neleri başaramadığı üzerine toplumun kendi deneyimleriyle ulaştığı bir kanaati var. Kalkınma ve modernleşme süreçleri boyunca kendisini mağdur ya da yoksun hisseden, bu algı ve kanaatle davranan oldukça büyük sosyolojik, kültürel ve ekonomik kümeler var. Bu toplumsal kümeler aidiyetlerinin, inançlarının, hayat tarzlarının, fikirlerinin mağduriyet ve yoksunluk için belirleyici, sistematik ve bilinçli olduğunu düşünüyor. Dolayısıyla yıllardır çözümlenmeden süren bu mağduriyetler ve yoksunluklar siyasileşmiş durumda. Şimdi siyasileşmiş sorunlar, siyasi/toplumsal kutuplaşmalara dönüşmüş halde. Ülkedeki üç insandan ikisi herhangi bir meseleyi o meselenin kendi dinamikleri, aktörleri üzerinden analiz ederek değil, kutuplaşmadaki pozisyonu üzerinden kategorik olarak değerlendiriyor. Sonuçta kutuplaşmalar, karşılaşılan durumlara yönelik iyiyi ve iyiliği öne çıkarmaktan çok, sokaktaki ortak hayatı sakınarak yaşamayı, kendini güvende hissettiği kendi kimliği ve kutbu içine daha da sıkışarak yaşama tercihini üretiyor.

Temel bulgu, toplumun "olması gereken" adı altında tanımladıklarıyla "olan, yaşanmakta olan" arasındaki yarıkların büyüklüğü.

Merkezkaç kuvvetleri arasında sıkışma ya da durağanlık

Toplumsal dinamiklerin tamamının iyilik ve yardımseverlik açısından ürettiği engelleyici özellikler veya iyiliği, yardımseverliği çoğalttığı nitelikler var. Bugün içinde olduğumuz hayat ritmi, iyiliğin toplumsal hallerini çoğaltan, iyiliğin toplumsal hallerini öne koyan koşullar yaratırken, bireyler toplumsal iyinin tanımı, kapsamı konusunda ikircikli. Bu iki boyut bir bakıma merkezkaç kuvveti gibi, bir yandan olumlu öte yandan olumsuz enerji ve güç üretiyor. Araştırma bireysel iyi olma tanımlarında, davranışlarında toplumsal mutabakat olduğunu gösterse de toplumsal iyi olma halini kısıtlayan başka araştırmalar var elimizde.

Daha da önemlisi toplum, iyilik tanımına ilişkin "olması gereken" konusunda hem farkındalığı yüksek hem de tam mutabakat içinde. Oysa "olan, yaşanılan" konusunda ayrışma başlıyor. Temel bulgu, toplumun "olması gereken" adı altında tanımladıklarıyla "olan, yaşanmakta olan" arasındaki yarıkların büyüklüğü. Bir bakıma toplumun özünü oluşturan

öncüllerle çevresini belirleyen nizam ve kurallar açısından yapısal boşluklar söz konusu.

Özetlemeye çalıştığımız toplumsal naturaya dair unsurlar, aktörlerin rolleri ve ortak hayattan kaçınma halleri böyle sürdürülemez. Çünkü var olan durum bir yandan ortak yaşam irademizi azaltıyor, öte yandan sorunlarımızı toplumsal uzlaşmalar üreterek çözme maharetimizi engelliyor. Sorunlar ve kutuplaşmalar esasen gündelik hayatta bir yandan yaşam kalitemizi düşürüyor, diğer yandan toplumsal huzur ve refah önünde bir eşik oluşturuyor. Bu nedenle de durum sürdürülemez, sürdürülmemelidir.

Çağ değişimi ve bugünün zihin haritası

Öte yandan insanlık bir çağ değişimi yaşıyor, sanayi toplumundan bilgi toplumu olmaya doğru dönüşüyoruz. Sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş, hayatın her alanında olduğu gibi zihin haritalarını da değiştiriyor. Bugünkü hızlı, çok katmanlı, çok boyutlu, çok aktörlü hayatın esası, "belirsizlik" ve "karmaşıklık". İnsanlığın kazanımı olan kurum ve kurallar belirlilik haline göre oluşmuş durumda. Aynı zamanda evrensel sorunların öne çıktığı bir zaman aralığındayız. Küresel iklim değişikliği, her toplumun çoğalan iç kutuplaşmaları ve çatışmaları, kalıcı hale gelen adaletsizlik sorunlarıyla karşı karşıyayız. Bu karmaşa haliyle gerek toplumsal gerek evrensel ortak yaşam adına mücadele etmek gerekiyor. Ortak amaca hizmet edecek yeni zihniyet (iyilik tutum ve davranışlarına yönelik), örgütlenme modelleri ve dil gerekiyor. Gerek bireysel gerek toplumsal hayatın başlangıç noktası, bu saiklerle bir sıçrama yapabilmesinde. Bu, iyilik hakkındaki tanım, tutum ve davranışların bireysel hayattan toplumsal alana taşınması halinde mümkün görünüyor.

iyilik: beyin/organizma ve davranış açısından bakış

YANKI YAZGAN

İyilik yapmak, iyilik yapılmasına tanık olmak ve iyilik yapılmak (kendi yaptığımız ya da başkasının yaptığı iyilikle karşılaşmak, iyiliğe "maruz kalmak") gibi operasyonel tanımların farklı, örtüşen etkilerini inceledikçe iyiliğin beyin ve organizma düzeyinde kaynak ve etkilerini anlamlandıracak çalışmaların ne kadar zor olduğunu düşünmemek elde değil.

Kelimeler

Önce kelimelerdeki zorlukları tanımlayarak başlayayım. İyilik yapmak/yapılmak, iyi (birisi) olmak, iyi davranmak, iyi davranılmak gibi davranış ve duruşlara genellenebilecek "iyilik" sözcüğünü İngilizcedeki *kindness* anlamıyla kullanacağım. İlişkili sözcükleri de yeri geldikçe İngilizce karşılığıyla kullanmam gerekecek. Kendimi bu konuda savunmak için bir cümle daha yazmam gerekirse, tercüme ya da ithal kavramlarla düşündüğümden değil, bilimsel araştırmaların yapıldığı dil olan İngilizce ile eşgüdümü sağlama amacıyla bu iki dilli ifadeye başvuracağım. Üstelik Türkçede "iyilik"in beraberinde gelen cömert, hayırsever, iyiliksever, gönlü bol, iyi kalpli, verici, diğerkâm, özverili, şükran ya da empati/sempati gibi çok sayıda sıfat, isim içeren kelime listesinin de son şeklini almamış olduğunu hatırlatayım. Örneğin, iyilik (*kindness*) ile operasyonel olarak ilişkili (bilimsel literatürdeki) *compassion* karşılığı "merhamet" kullanıldığında, merhametin acıma içermeyen bir sevecenliği yeterince ifade etmiyor olması gibi gündelik kullanım farklılıkları işi karıştırıyor. Ama bir yandan da iyilik deyince hepimizin aklında ve içinde ortaklaşa bir deneyim olarak birbirine çok benzer bir sıcaklık, yumuşaklık oluştuğunu varsayarsam abartmış olmam. Somatik düzeyde daha iyi anlatabileceğimiz (büyük olasılıkla doğamıza evrim içinde yerleşmiş) bir davranışı kelime-

lere dökmeye çalışmanın zorluğunu anlayışla karşılayacağınızı düşünüyorum. Kelimelerin üzerinde durmamın, kelime tartışmasını "iyilik/sağlık" üzerine vurgu yaparak, yazının dipnotu değil, parçası kabul ederek yazmamın amacı; davranışı, duyguyu sözle ve söz dışındaki yollarla ifade etme biçiminin ne kadar belirleyici olduğuna vurgu yapmak.

Bilim için konu henüz çok taze

İyilik, sağlığa iyi gelir mi? Bu bölümün yanıt bulması beklenen temel sorusu belki de bu. Bölümü kaleme alırken bilimsel araştırma dünyasında doğrudan iyilik üzerine yapılmış beyin bilimleri/sağlık araştırmaları alanında ve yüksek standartta çalışmaların az sayıda ya da yok sayılacak durumda olduğunu gördüm. Nitekim iyiliğin sağlık ve esenlik üzerine olan etkileri hakkındaki araştırmaları bir araya getirerek oluşturulan bir veri kümesinde gerçekleştirilen bir meta-analiz çalışmasının sonuçları bunu zaten söylüyor. "Esenlik" nedir derseniz, Prof. Dr. Çiğdem Kağıtçıbaşı'nın *well being* kelimesine karşılık olarak bilim dilinde kullanımıyla hatırladığımız bir kelime olduğunu söyleyebilirim. İyiliğin esenlik üzerine etkisi, "zayıf-orta" arası. "Orta" diyen çalışmaların kalitesinin düşüklüğü, az sayıda olguya dayanarak spekülatif sonuçlar ürettiğini gösteriyor. Ancak iyilik sağlığı düzeltir, ömrü uzatır gibi kulağa hoş gelen ve popüler basında, filantropi dünyasında çok kabul gören iddiaların şimdilik pek zemin bulamadığını görüp, "iyiliğin bedene, ruha kanıta dayalı bir faydası yok" demek yanıltıcı olur. Zira iyiliğin tanımıyla ilgili zorlukların bu araştırmaların bulgularını etkilediğini, araştırmacıların net ve kesin hedeflere dönük tanımları oluşturması ölçüsünde iyilik ile sağlık arasındaki ilişkinin daha açık seçik ortaya konabileceğini düşünüyorum.

İyiliğin yokluğunun değil, karşıt(lar)ının etkileri üzerine olan araştırmaların kapsamı geniş, bilimsel kalitesi yüksek ve teorik zemini çok daha sağlam. Bu, tıp kökenli araştırma geleneğiyle uyumlu bir durum. Tıptaki araştırmaların özellikle son yüz elli yıldaki bakış açısını, bir işlevin yokluğu veya bozukluğu üzerindeki işlevinin anlaşılması oluşturur (örneğin, konuşması bozulmuş hastaların otopsi sonuçlarından giderek konuşulan dilin üretiminin beynin hangi bölgesinde gerçekleştiğini belirleyen Dr. Paul Broca'nın 1861'deki önemli buluşunda olduğu gibi).

Operasyonel olarak daha kolay tanımlanabilecek "bağış yapmak", "cö-

mertlik" ya da "hayır işi yapmak" gibi durumların fizyolojik ve psikolojik etkilerini incelemiş çalışmalar bulunmakla birlikte, bu çalışmaların kısıtlarının çok sayıda, spekülatif denebilecek sonuçlarının olduğunu söylemek mümkün. Doğru yöntemle elde edilmiş verilerin çoğaltılmasına ve sonuçların tekrarlanmasına ihtiyaç var. İyiliğin sağlık üzerine etkileri hakkında araştırma temelli soru ve hipotez üreten bir metin yazabilmek için daha çok sayıda ampirik çalışmaya gerek olduğunu gözledim. İyiliğin fizyolojik ve nörobiyolojik yanları üzerine düşünceye ve hipotez geliştirmeye dönük yazı sayısındaki artışın ampirik çalışmaları da çoğaltacağını düşünerek yazının gerisini hazırladım.

Doğuştan iyi, sonradan iyi

İyiliğin doğuşuna, doğuşumuzdaki iyiliğe değinerek ana konumuza girelim. Dünyaya iyi mi geliyoruz, sonradan mı iyi oluyoruz, iyilik içimizde mi dışımızda mı? Doğuştan nasıl olduğumuza olan ilgiyi başta yadırgasam da doğuştan taşıdığımız özelliklerin hayatta kalma çabamızda bir yeri olduğunu kabul ederim. O zaman, doğuştan getirdiğimiz ancak adeta yanımızda taşıdığımız ve ne zaman ortaya çıkartacağımız belli olmayan (ya da dışımızdaki iç ve dış etkenlere bağlı bir takvimde ya baştan ya daha sonra kendini ortaya koyacak olup bunu bize belli etmeyen) bir özellik ise, hayatta kalmayı sağlayıcı bir yanı olması gerekir. Evrim kuramını "hayatta kalmak için her şey mübahtır" bencilliğiyle karıştırmaktan kaçınalım. Türün/topluluğun varlığını sürdürmesi ile bireyin hayatını sürdürmesi arasındaki farka dikkat edersek, hayatta tutulanın ne olduğuna odaklandığımızda, "insaniyet" olduğunu düşünmek mümkün.

İyiliğin esenlik üzerine etkisi, "zayıf-orta" arası.

İnsan, evriminin bir parçası olarak "iyi olma"ya yatkınlığı doğuştan taşıyorsa, bu yatkınlığın duygulara ve bu duyguların ürünü olan davranışlara sahip olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin, oyunseverlik, cömertlik, saygılılık ve özveri. Bu davranışları gösteren bireylerin içinde oldukları grupların varlığını sürdürmesine belli duygular sebep oluyor. Kendisini ya da kendisiyle sınırlı olanı değil, "kendi gibi" olanı sürdürmeye dönük sosyal ilgi ve bakım verme mekanizmalarının araçları olan bu duygular arasında yer alan sevecenlik (şefkat ile merhamet kelimelerinin bileşimi,

compassion) başta olmak üzere, neşe, hayranlık ve hayret gibi duygular Darwin'in de ilgisini çekmişti.[1]

İyilik içimizde ise neden her zaman göremiyoruz?

İçgüdüsel olarak gelişmiş ve evrensel düzeyde olan bu duygular evrim içinde insanın insanlığını belirleyici karakteristikler olarak yer etmişken, bu özelliklerin gündelik hayatta ortaya çıkıp çıkmamasını nasıl açıklayabiliriz? Hayatta kalmaya ilişkin başka mekanizmaların içinde bulundukları bağlama özgü nedenlerle bu temel mekanizmaları susturmasını anlamak için yaşam deneyimlerinin yerini görmemize yardım edecek çalışmalar var. "İyilik" hakkında uzunlamasına (*longitudinal*) ve toplum temelli çalışmaların henüz yeterli sayıda olmamasının bazı sonuçları mevcut. "İyilik yapmak"la "iyilikle karşılaşmış olmak" arasındaki operasyonel farkların varlığı, iki aşamanın aynı birey/örneklemde örtüşmesini ve ayrıştırma gerekliliği ipuçlarından yola çıkarak güvenli sonuçlara varmamızı engelliyor. Yine de eldeki verileri değerlendirmeliyiz. Örneğin, otuz yılı aşkın bir süredir ana amacı şiddet ve yoksulluğun insan gelişimini nasıl etkilediğini ortaya koymak olan North Carolina merkezli Çocuk Gelişimi Projesi'nin listelenmesi, çok sayıda üretilmiş yayınları, ciddi bir veri ve bilgi kaynağı oluşturuyor.[2]

Çalışmanın lideri Prof. Dr. Kenneth Dodge, iyiliğe olan ihtiyacı kötülüğün (başkalarına, kendine yarar sağlama amaçlı zarar vermeye dayalı suçlar) ortaya çıkış veya çıkmayış mekanizmalarını araştırarak değerlendiriyor. İyiliğin hedefi ya da alıcısı olması gereken toplumsal kesim ve yaş gruplarını belirleyen bu veri setinde ilginç birçok sonuç var, ama en önemlisi iyiliğin hedefleyeceği ve iyiliği artırıcı olabilecek noktaları ayırt etmeye yarayanlar. Örneğin, İdil Yazgan'ın Dodge ile beraber yaptığı çalışma,[3] çocuk yaşta zorlu yaşam olaylarının suçluluğu doğurmasını engelleyici özellikler arasında "kendini kontrol" becerisinin yüksek düzeydeki etkisini gösterdi. İyilik yapmak isteyenlerin, yoksul azınlıklardaki

1 Paul Ekman, "Darwin's Compassionate View of Human Nature", *JAMA*, cilt 303, sayı 6, 2010, s. 557-558. doi:10.1001/jama.2010.101.

2 https://childandfamilypolicy.duke.edu/project/child-development-project-developmental-pathways-to-adjustment-and-well-being-in-early-adulthood/.

3 I. Yazgan, J. Hanson, J. Bates, J. Lansford, G. Pettit ve K. Dodge, "Cumulative early childhood adversity and later antisocial behavior: The mediating role of passive avoidance", *Development and Psychopathology*, s. 1-11. doi:10.1017/S0954579419001809.

çocuklara kendini kontrol becerisi kazandırmaya odaklanması gereğini gösteren bu bulgular, kötü yolda ilerleyen çocukların iyilik yapabilecek hale gelmeleri için bir yol ortaya koyuyor. Kendini kontrolün en önemli araçlarından birisi, çocuğun erken yaştan başlayarak eğitim alması; diğeri, anne-babaların ve her türlü bakım verenin anne-babalık becerilerinin geliştirilmesi. Bu becerilerin içeriğinin değişik "ebeveynlik" programlarına göre farklılık gösterdiği biliniyor, birbirlerine olan üstünlüklerine ilişkin araştırma verileri kanıta dayalılık için birikiyor. Ancak anne-babaların eninde sonunda sağlayabileceklerinin en önemlisinin çocuğun kendisini güvende hissedeceği, kendine değer verildiğini gördüğü ve bir anlam yakıştırabildiği ilişkiler kurmaktan "ibaret" olduğu söylenebilir.

Her şeyin sevgi ve iyilikle çözüleceğine inanma arzumuz bilimin ürettiği verileri kolayca kabul etmemizi, bilimin de bir anlamda "iyilikten yana" olduğunu düşünmemizi kolaylaştırıyor.

"Kendini kontrol" ile "iyilik davranışı" arasındaki korelasyon bir yana, iyilik görenlerin kendi kontrol becerilerini daha iyi kullandıklarını, bu kullanım tercihi için bir amaca sahip olmanın yeterli olduğunu söyleyebilirim. Aynı düşünce tarzıyla günümüz gençlerinin sabırsız ya da hemen sonuca gitmeye odaklı dünyasını kendini kontrol kapasitesinin eksikliğinden ziyade bu kapasiteyi "kullanmaya değer" durumlar bulamamalarına bağlamak mümkün. Nitekim ilk yayını Walter Mischel tarafından 1960'larda yapılmış olan ve sonradan Youtube'da ünlenerek *marshmallow* testi olarak bilinen araştırma dizisinde[4] gördüğümüz gibi, kendini kontrol becerisinin kuşaklar ve sınıflar arasındaki farkı, becerinin varlığından ziyade var olan becerinin harekete geçirilmesi noktasında.

Yoksulluk ve güven

Özellikle yoksul ve incinmiş ("iyilik görme" ihtiyacı en yüksek olan) çocukların *marshmallow* testi sırasında ikinci lokumu alabilmek için birinci lokumu yemeden bekleyebilmeleri, testi yapan kişinin uyandırdığı güven hissine bağlı. Zira, "Beş dakika sonra geri geleceğim," diyerek çocuktan

4 Walter Mischel, "Cohort Effects in Children's Delay of Gratification", *Developmental Psychology*, cilt 54, sayı 8, 2018, s. 1395-1407. http://dx.doi.org/10.1037/dev0000533

yemeden beklemesini isteyen kişi soğuk veya ilgisiz davrandığında çocuğun yedi saniyeyi bile bulmayan bir "bekleme" sonrası önündekini ağzına attığını, sonrasını düşünmediğini görüyoruz.

Güven verici davranış ile sevecen *(compassionate)* davranış arasındaki yakın bağlantıya bu noktada dönebiliriz. Karşısındakinin iyiliğini düşünen, sıkıntısından dolayı üzüntü hisseden ve bu sıkıntıyı hafifletme amaçlı davranan kişinin duygusu nedir? Bunu anlatmak için gündelik dilde de (biraz İngilizcedeki *compassion* karşılığı) merhamet ya da şefkat ötesinde bir sözel ifadeye, belki Türkçenin yapısı gereği, birkaç kelimeye ihtiyaç var. Ben, sevecen demeyi tercih edebilirim. Bu duygunun nörobiyolojik temelinde, bu duyguyu hisseden ve karşısında güven uyandıran kişinin beyninde ve bedeninde ne oluyor diye düşündüğümüzde, Darwin'in düşüncemizi yönlendirdiği yer "sosyal içgüdüler ve annelik içgüdüleri" oluyor.

Annelik, bir deneysel model

Anneliği bir "iyilik" simgesi olarak görmeksizin, annelikte (ve araştırmaların gösterdiği gibi bakım verenlerde, "karşılıksız" sevenlerde) işleyen mekanizma nedir? Oksitosin ve vazopresin gibi hormonsu peptidler bağ kurma ve sürdürmeyi beynin odağına koyarak, kendi önceliklerini sonsuza kadar erteleyip başkasını (sevileni) önceliklendirmeye olanak sağlıyor. Annelerde (ve bir ölçüde babalarda) kendi çocuğuna dönük de olsa akıl almaz düzeydeki sınırsız iyiliğin mekanizmalarını öğrendikçe, "Anne-babalıkla gelen duygu ve ruh halinin insanın kendisine etkisi nedir?" diye sorabiliriz. Örneğin, çok sayıda ve art arda çocuk sahibi olmak, bu şekilde iyilik davranışıyla beraber gelen hormonal/biyolojik değişiklikleri sürekli yaşıyor olmak bireye nasıl geliyor? Gebelik ve doğum sayısının kadın bedeni üzerinde yıpratıcı noktalara geldiğini düşündüğümüzde, hormonlu iyilik davranışının belirleyicisi olan diğer sosyal ve ekonomik parametreleri hatırlamak gerekiyor. Yoksulluk, yokluk, kadının birey

Oksitosinin yanı sıra adı çok geçen ve beyindeki süreçlerle bedensel iyilik hali arasındaki bağlantıda bir halka daha oluşturabilecek olan vagus, ruhsal durum ile beden arasındaki ilişkisi çoktandır bilinen bir sinir.

olarak toplumdaki yeri gibi etkenlerle çok sayıda gebelik ve doğum arasındaki paralellik, iyi olmanın ayrıcalık sayıldığı ve zorunlu olduğu durumları ayrı tutuyor.

İyi olabilmek bir lüks mü?

Evrimsel olarak taşıdığımız duyguların getirdiği davranış repertuvarını kullanabilmemizi engelleyen durumların (terör, savaş, yoksulluk, eşitsizlik, baskı, gelecek korkusu, iklim krizi gibi) bir ortak özelliği, tehlikede hissetmenin aşırılaşmasıyla beraber dünyaya ve başka insanlara dostça, sevecen biçimde bakmamızı kısıtlaması. Yakın olduklarımıza karşı bile mesafeli, hatta düşmanca davranmaya sürükleyebilen bu durumlarda kendini kontrol becerilerimizi çok kullanmamız gerekir. Tehlikede hissettiğimizde, repertuvarımızda bulunan ancak arkaya itilmiş "iyi olma" davranışını ön plana çıkartabilmek için içimizden o anda kuvvetle geleni (saldırganlık, düşmanlık gibi) baskılamamız gerekir. Kendini kontrol için gereken fazladan emek ve çabanın kaynağı kıtlaşmış olunca, birçoğumuz iyi insanlar olduğumuz halde, hele kendimiz gibi olmayanlara (bizden olmayanlara) iyi davranmayı bırakabilir, hatta kötü olabiliriz.

Oksitosin: İlişki biyolojisinin yıldızı

Yakınlık, güven ve sevecenlik içeren ilişkilerde en çok adı geçen kimyasal, 1980'lerin sonunda (sonradan 2015'e kadar ABD'deki ruh sağlığı ve nörobiyoloji araştırmalarının en üst noktasına geçen) Tom Insel ve arkadaşlarının primatlardaki çalışmalardan çıkarak gündeme yerleştirdiği oksitosin oldu.[5] Oksitosinin beyin dokusundaki reseptörlerinin dağılımının ilişki ile aktive olan bölgelerde yoğunlaşması, oksitosin düzeylerinin annelik/bakım verme davranışı ile parallel artış ve azalışı,[6] bu hormonu aşk, bağlılık, güven, özveri gibi duyguların simgesi yaptı. Michael Meaney, James Leckman, Sue Carter gibi kişilerin de aralarında olduğu araştırmacıların yaptığı çalışmalar, güvenlik, barış ve çocuk gelişimi odaklı bir çizgi-

5 Insel ve diğerleri, "Oxytocin, Vasopressin and the Neuroendocrine Basis of Pair Bond Formation", https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-1-4615-4871-3_28, 1998.

6 Feldman ve diğerleri, "Natural variations in maternal and paternal care are associated with systematic changes in oxytocin following parent-infant contact", https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/20153585, 2010.

de ilerlediğinde, doğal ortaklar olan AÇEV, UNICEF gibi kuruluşlarla işbirlikleri doğdu. Bu konuda kapsamlı bir kitabın ortaya çıkmasıyla[7] iyilik çalışmalarına ve kuramlarının gelişimine kaynaklık edecek temel bilgiler de derli toplu bir arada bulunabilir oldu.

Nörobiyoloji ile davranış arasındaki ilişkinin çizgisel olmadığını bilsek de bu ilişkiyi, sevginin ve iyiliğin doğamızda bulunduğunu, bazen bir tür uykuya dalmış olsa bile uyandırılabilir olduğunu düşünebilmemiz için oksitosin son otuz yılın en önemli araçlarından birisi sayılır. Az sayıda olsa da serbest radikalleri baskıladığı, enflamasyonu önlediği şeklindeki yayınları da aynı şekilde kucakladık. Her şeyin sevgi ve iyilikle çözüleceğine inanma arzumuz bilimin ürettiği verileri kolayca kabul etmemizi, bilimin de bir anlamda "iyilikten yana" olduğunu düşünmemizi kolaylaştırıyor.

Vagus siniri

Diğer yandan bu yöndeki verilerin çoğalmasına ihtiyaç devam ediyor. Örneğin, vagus sinirinin iyilik ve ilişkili duygu/davranışlarla bağlantısı. Oksitosinin yanı sıra adı çok geçen ve beyindeki süreçlerle bedensel iyilik hali arasındaki bağlantıda bir halka daha oluşturabilecek olan vagus, ruhsal durum ile beden arasındaki ilişkisi çoktandır bilinen bir sinir. Sindirim ve dolaşım sistemlerine etkileri arasında kalp hızını, vücudun tepkilerinin enflamasyona yatkınlığını ayarlayan bir yanı da var. İyilik yaptığımızda hissettiğimiz içimizdeki (karın ve göğüs boşluklarındaki) sıcaklık duygusunu vagusa bağlı damarsal aktivitenin oluşturduğu görüşüyle beraber ele aldığımızda, iyilik ve vagus/oksitosin bağlantısı gelecekte daha fazla araştırılmaya aday. Vagus aktivitesi yüksek çocukların işbirliğine daha açık ve verici yapıda olması,[8] vagus aktivitesi yüksek yetişkinlerin "bakım verme" davranışına daha yatkın olmasıyla paralel gözüküyor. Oksitosin reseptör sistemi ile vagus aktivitesinin bağlantısı kurulduğu ölçüde, bu "iyilik şebekesi" daha net ortaya çıkacak. Vagus aktivitesinin fazlalığının sindirim sistemi problemlerine, duygusal ya da fizyolojik nedenlerle "düşüp bayılma"ya neden olması; biyolojik bir parametreyle

7 James F. Leckman, Catherine Panter-Brick, Rima Salah (ed.), *Pathways to Peace*, MIT Press, 2015.

8 Nancy Eisenberg, *Scientific American*, 2009. https://www.scientificamerican.com/article/kindness-emotions-psychology/

sosyal/duygusal bir özellik olan iyilik arasındaki ilişkinin düz bir çizgide olmayacağını, "iyiliğin fazlasının iyilik yapana/iyi olana" zarar verici olabileceği yönündeki folklorik inançların belli bir zemini olduğunu da düşündürüyor.

İyilik pozitif bilimin konusu oluyor

Nitekim bu konudaki çalışmaların sınırlılığı, aynı zamanda da ümit vaat ediciliği, daha fazla bilimsel araştırma yapılması yönündeki çabalara yer açıyor. Örneğin, UC San Diego Tıp Fakültesi bünyesinde Denny Sanford'ın bağışıyla kurulan T. Denny Sanford Empati ve Sevecenlik Enstitüsü, alanda ciddi çabaların bir ürünü. İyilik, duygu veya empati dendiğinde, bunu daha ziyade kişisel gelişim kitaplarının ya da dinî/felsefi alanın kapsamına bırakan "pozitif bilim"in iyiliğin farkına varışı tesadüf değil.

Özelllikle sağlık ve eğitim alanındaki uygulamaların duygudan yoksunluğunun verimsizlik/mutsuzluk yarattığını görerek geliştirilmiş olan programlar, hekimlerde, sağlık çalışanlarında ve öğretmenlerde sosyal ve duygusal farkındalığı artırmayı amaçlıyor. Örneğin, tıp ile insani bilimleri bir araya getirmeyi amaçlayan, Leyla Kayhan Elbirlik ile Marmara Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde yürüttüğümüz bir pilot çalışmada; tıp öğrencilerinin sanat, etik, tarih gibi görünüşte tıptan ve tıp öğrencilerinin geleneksel düşünüşünden uzak sayılan alanlardaki bilgiye hem ihtiyaç duyduğunu hem de bu alanda kafa yorarak sağlanan sosyal duygusal gelişimin hekimliğin gerektirdiği ilişki kurma becerilerinin yanı sıra tıbbi ve cerrahi uygulamalarda gerekli olan esnek düşünme ve problem çözme yetilerine de katkı sağladığını gördük.

Kaygı, iyilik için gerekli olan kendini kontrol becerisini zayıflatırken başkalarının sahici ihtiyaçlarına ilgi göstermeyi de engeller.

Aynı şekilde, önce Özyeğin Sosyal Girişimler'in sonra Sabancı Vakfı'nın desteğiyle okullarda gerçekleştirdiğimiz sosyal/duygusal gelişim alanındaki araştırma ve müdahale çalışmalarında, iyiliğin temelini oluşturan yakınlık ve güvende olma (ya da güvende hissetme kullanabiliriz) duygusunu güçlendirerek, başkasının ihtiyaçlarına duyarlı olma ve uygun karşılık verme becerilerini geliştirdiğini gördüğümüz programların başkalarına güveni ve bu güvene dayalı olarak prososyal (ilişkiyi güçlen-

dirmeye dönük, iyilik eşdeğeri diyebileceğimiz) davranışları artırdığını gözledik.

Güvende olma duygusunun zayıflamasının psikolojik düzeydeki karşılığı, geleceğe ilişkin belirsizlikle artan korku (kaygı) şeklindedir. Kaygı, iyilik için gerekli olan kendini kontrol becerisini zayıflatırken başkalarının sahici ihtiyaçlarına (kaygı başkasının güvende hissetmesi hakkında olsa bile) ilgi göstermeyi de engeller. Kendi zihnimizdekilerle sınırlı kalan bir "farkındalık" getirir, başkasına dönük sahici bir ilgi gösteremeyiz. Sağlık ve eğitim alanındaki iyi uygulamalardan "iyilik doğmasının" anahtarlarından birisinin sağlık ve eğitim kuruluşlarının güvende hissettiren niteliklerde olması, bu zeminde bireylerin gelişimini mümkün kılar.

Deneysel ve epidemiyolojik bilgi nerede?

Özellikle şiddet başta olmak üzere, toksik stres (ya da bu çalışma amacıyla *anti-kindness* diye bir terim kullansak) ve organizmanın buna verdiği psiko-biyolojik yanıtların incelenmesine dayalı deneysel ve epidemiyolojik çalışmalardan ampirik olarak öğrenilecek çok anlamlı veriler var. Örneğin, şiddete dayalı stresin kısa vadedeki etkileri yanı sıra, bu etkiyle çocuk yaşta karşılaşmış olanların sonrasındaki on yıllar içinde kalp sağlığını bozucu etkilerinin ortaya konmuş olması,[9] bu toksik stresin karşıt ucunda yer alan iyilikle karşılaşmış olanlarda tam tersi olmasa bile iyi bir sağlık durumunun olasılığının artacağını düşündürür. Durum böyle mi bilinmez, ama dolaylı kanıtlar bu düşünceyi incelenmeye değer kılıyor.

İyi ilişkiler sağlıklı ve uzun bir hayat getirir mi?

1938'den bu yana sürmüş bir boylamlamasına araştırma olan Harvard Yetişkin Gelişimi çalışmasında, (popüler bir dille çalışmayı anlatan ve çalışmanın o dönemdeki yöneticisi Robert J. Waldinger'in görüşlerini aktaran bir kaynak[10]) uzun yaşayanlara özgü karakteristikler incelendiğinde güçlü sosyal ilişkilerin belirgin rolünün ortaya çıkması şaşırtmamalı.

9 Su ve diğerleri, "The role of adverse childhood experiences in cardiovascular disease risk: A review with emphasis on plausible mechanisms", 2015. https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4941633/

10 https://news.harvard.edu/gazette/story/2017/04/over-nearly-80-years-harvard-study-has-been-showing-how-to-live-a-healthy-and-happy-life/

İyilik ile güçlü sosyal ilişkiler kavramları ve altında yatan özellikler tam örtüşmeyebilir, ama güçlü sosyal ilişkileri, çıkar ilişkisinden çok gönüllü biçimde kurulmuş, keyif, neşe ya da acı paylaşımı gibi özelliklere dayalı gönül bağları olarak tanımlayabilirim. Bu gönül bağı, duygudaşlık ya da anlamlı ilişki gibi kavramlar eski olmakla beraber, bilimin değil, edebiyat ya da sosyal bilimlerin konusu sayılagelmiştir. Çalışmayı 1972-2004 arasında yönetmiş olan psikiyatr George Vaillant, empati, bağlanma ve ilişki gibi terimlerin bilim dünyasında 1970'lerde bile pek rağbet görmediğini hatırlatıyor. Güçlü ve doyurucu ilişkiler kurmuş olanların "iyi olma", "iyilik yapma" olasılığının da aynı ölçüde olması, iyilik ile uzun yaşam arasında dolaylı da olsa bir bağlantı kurmaya yetiyor. Nitekim, bu yazının değişik yerlerinde rastlayacağınız iyilik ya da sevecenlik ile ilişkilendirilmiş fizyolojik parametreler (vagus aktivitesi, oksitosin ya da kortizol düzeyi gibi), organizmanın yenilenmesini önleyici, bir bakıma "eskitici" etkiler ile iyileştirici, hatta "ömür uzatıcı" etkiler arasında salınan sonuçlar doğurabiliyorlar.

Güçlü ve doyurucu ilişkiler kurmuş olanların "iyi olma", "iyilik yapma" olasılığının da aynı ölçüde olması, iyilik ile uzun yaşam arasında dolaylı da olsa bir bağlantı kurmaya yetiyor.

Bu durumun ömrün uzun ya da kısa olmasını belirlemesi, kişilerin anlamlı ilişkiler kuramayıp yalnız kaldıklarında ömürlerini daha da kısaltıcı ilgilere (sigara, alkolizm gibi) sürüklenmeleri (belki de tam tersi), "iyilik" başlığı altında toparladığımız davranış ve duygu repertuvarı üzerinde daha çok durmayı gerektiriyor. Bu sezgisel çıkarımların bilimsel çalışmalardaki karşılıkları henüz yeterince incelenmemiş olsa da onları spekülatif olarak görmekten uzaklaştıracak bazı ipuçları var.

İyilik nerede bulunabilir?

Toplumsal bağlamda iyiliği açık ve dolaysız şekilde görebileceğimiz en önemli süreçlerden birisi, barıştır. İki insan, iki toplum ya da iki ordu (fark etmez) arasında, içimizdeki iyinin ortaya çıkma ve insanlığı, insan olmayı sürdürme fırsatının yarattığı süreç ve an, barışçıdır.

Bu fikrimi pekiştirmiş olan gözlemleri ne savaşta ne de başka bir toplumsal ihtilafta yaptım. Çok daha dar ve sınırlı gözüken ama herkesin ha-

yatının bir parçası olan aile ve okul ortamlarında tanık olduklarım, mesleğim gereği de iç içe olduğum ailelerin çocuklarını yetiştirme süreçlerinde gördüklerim beni, barışçı olmanın iyiliğin ayrılmaz parçası olduğu düşüncesine götürdü. Ötekini yok etme amaçlı çatışmacılığın yarattığı toksik, "güvende olmama" durumunun çocuklara verdiği zararı gören bir tek ben değildim.

> Kadın, AÇEV'in anneler için Erken Çocukluk Eğitim Programına katılmış, kocasını da adeta iteleyerek Baba Destek Programı'na yollamıştı. İstekleri basitti: Çocuklarıyla daha iyi bir iletişim ortamı, şiddetsiz özgür bir aile, sevecen çocuğun ihtiyaçlarına duyarlı bir disiplin, küçük çocuklarının akıllı fikirli, insancıl kişiler olarak büyümeleri.
>
> Eğitim programlarının sonuna geldiklerinde ne kocası ne de kendisi çocuklarını dövüyordu. İkisi de onların ne dediğini, ne istediğini anlamaya çalışıyordu. *Bunu yaparken hem karı-koca hem anne-baba olarak kafa kafaya veriyor, ailelerindeki hayatı iyileştirecek basit düzenlemelere akıl yoruyorlardı. "Ne oldu size" diye soranlara, eğitim liderlerine cevapları basitti: "Çok şükür, yuvamıza sulh geldi!"*[11]

Barışın bir eve gelmesi ne demek? Anne-Çocuk Eğitim Vakfı (AÇEV) eve barış getirici etkileri olan çalışmaların önce ülkemizde, sonra da bölgemizde ve dünyamızda yaygınlaşmasında öncülük etmiş bir kuruluş olarak iyiliğin pratiğe nasıl dökületeceğine ilişkin bir örnek oluşturuyor. Erken çocukluk dönemindeki insan gelişimini kolaylaştırıcı ve hızlandırıcı faaliyetlere odaklanmış olan vakfın tarihçesini, temel fikir kaynaklarını ve yaptıklarını okumak için web sitesini incelemekle başlayabilirsiniz. Bu yazının amaçları açısından bir cümlede özetlemeyi denersem AÇEV, ülkemizde erken çocukluk dönemi olarak tanımlanan dönemde, anneler ve babaların çocuklarıyla ilişkisinin belirleyici, bu dönemdeki beyin gelişimi zemininde ortaya çıkan bilişsel ve sosyal duygusal kazanımların kalıcı olduğu gerçeğini görerek sistemli müdahalelere dönüşen programların geliştiricisi ve yaygınlaştırıcısıdır. İyiliğin barış ile bağlantısını gören, barışın çocuğun hayatının ilk yıllarındaki ilişkiler ve kazanımların anne-baba-çocuk üçgeninde gerçekleşmesine dayandığını düşünerek ilerleyen bu çalışmaların bizatihi kendisi bir iyilik olmakla kalmamış, iyilik doğurucu olmuştur.

---

11 Sunar ve Yazgan, "Yuvada Sulh, Yurtta Sulh", 2015. https://www.acev.org/directory/yuvada-sulh-yurtta-sulh-erken-cocukluktan-barisa-bir-yol-var-mi/

Çocukların gelişimi üzerine negatif etkileri olan toksik stresin fizyolojik etkilerini araştırmanın yolları arasında kortizol düzeyini ve kortikosteroid sistemin reseptörlerini kodlayan genlerin ne ölçüde "aşırı" çalıştığını belirlemek var. Stresin toksik boyutlarda olmadığı, katlanılır kılındığı, çocuğun güvende hissettiği, desteklendiği koşullarda kortizol gibi stres göstergeleri "normal" salınımı içinde kalıyor. Bu durum kortizolü (düzenli ve aşırı yüksek düzeylere varmayan kan düzeyini) bir iyilik göstergesi yapmaz, ancak iyiliğin etkileri "iyiliği yapan"lardan çok "iyilik yapılan"larda daha iyi gözlenebilir. İyilik yapan kişiyi harekete geçiren empatiyi ve peşi sıra işleyen mekanizmaların (önemli ölçüde ötekinin acısını ve sıkıntısını görme, tahmin etme veya doğrudan hissetme, bu acının gereği olan yardım ve acı dindirme hareketini yapma) doğurduğu fizyolojik etkileri tahmin ediyoruz. Ancak yazının diğer bölümlerinde sözünü ettiğim oksitosin ya da vagus aktivitesi gibi aday biyolojik substratların iyilik yapanda iyilik davranışı ile eş zamanlı olup olmadığı yeterince belgelenmiş değil. Özellikle iyilik yapanın böylece bir başkasının hayatındaki stresin etkilerini düzeltici eylemleri yaptıktan sonra hissettiği "iç rahatlığı", durumun ismini koyarken fizyolojisini de tanımlıyor. Önümüzdeki yılların bu konuda bir araştırma bolluğu getireceğini düşünürsek, kanıtlar da yakında gelecektir.

Anne-baba erken çocukluk eğitim programlarının mezuniyet törenlerinden birisinde bir anne AÇEV'in kurucu başkanı Ayşen Özyeğin'e, "Sağ olun, bu çalışmalarla biz insan olduğumuzu öğrendik," dediğinde, bu sözleri Ayşen Özyeğin'in evdeki barış ile erken çocukluk eğitimi arasındaki bağlantının önemine olan inanç ve desteklerini pekiştirmekle kalmadı, evdeki barıştan toplumsal barışa bir yol olup olmadığını da düşündürmeye başladı. Barışçı olmanın tek bir bağlamla sınırlı kalmayacağına, şiddeti bir çatışma çözüm yöntemi olarak kullanmaktan kaçınmanın sadece anne, baba ve çocuk arasında kalmayıp, "yabancı" ya da "öteki" ile olan ilişkileri barışçı kılabileceğini düşündüren birçok tanıklık var. Barışa en çok ihtiyacı olanların başında, bebekler ve küçük çocuklar gelir. Çocukların ihtiyacı olan barışın bir anlığına, kısa süreliğine ve belki bir odanın duvarları arasında da olsa sağlanabildiği yer, "yuva"larıdır.

Çünkü bebek dünyaya adeta insanlarla ilişki ve bağ kurmak üzere gelmiştir. Ruhsal dünyasının ve bilişsel becerilerinin gelişimini güdümleyen ana güç, insan ilişkisidir. Bebeğin ve küçük çocuğun neredeyse her davranışı başkalarıyla, elbette en başta annesi ve babası gibi bakım ve-

renlerle, "yakın" olma (ve kendini koruma için tehlikeli olabilecek kişilerden gereken uzaklıkta olma) ekseninde cereyan eder. Hayatta kalması bu yakınlığın ustalıkla sürdürülmesine, iyi geçinmeye ve anlamlı ilişkiler kurmasına dayalıdır. İyi ve anlamlı ilişkiler, ilk ilişkinin iyiliği ile doğru orantılı olarak çeşitlenir.

İyilik bir çabadır

Diane Sunar ile bu yazıdakine benzer bir bakış açısıyla beraberce kaleme aldığımız kaynaktan uzunca alıntımı özetlersek(m), "Çocuk yaştaki güvenlik ve güvende olma hissini sağlayan anlamlı ve koruyucu bakım ilişkisi en çok anne ve babayla olan sevgi bağında vücut bulur. Bu sağlam ilişkinin bir ürünü sayabileceğimiz ve ömür boyu devam edecek olan 'huzur' ya da 'esenlik' hissi bir iç barışı da simgeler".

Huzur, iç barış ya da esenlik hissi, hangi kelimeyi kullanırsak kullanalım, iyiliğin net etkisinin bu kelimelerin temsil ettiği ruhsal ve varoluşsal durum üzerinde olduğu kanısını benimsiyorum. Bu yazı boyunca üzerinden geçtiğimiz kaynaklar, düşünceler ve gözlemler, iyiliğin sonuçsuz kalmadığını, sağlığımız ve organizmamızda "iyi bir sonucu" olduğunu, ama bu süreçte elle tutulur bir biyolojik değişimi gösterme yolunda daha çok ilerlememiz gerektiğini gösteriyor.

"İyilik", kendisine bir bedeli olacağını bilerek başkasının yararına herhangi bir şey yapma olarak tanımlanabilirse, insan organizmasının her noktasında izini bulabileceğimiz bir davranış. İyilik, insan olmanın ayrılmaz bir parçası, ama insan olmak için göstermemiz gereken çaba olmadığında pek ortaya çıkmayan bir davranış ve duruş. İyilik, insan beyninin doğal "reflekslerinden" olmakla beraber iyilik yapmanın bir bedeli olduğunda bu refleksin devreye girmesi için çok fazla ek çaba gerekir.

Bu çabanın kalbimizde, beynimizde, bedenimizde nasıl bir karşılık bulduğunu bedel ödenen (eforlu) durumlarda ölçebileceğimizi düşünüyorum. Bilim yoluyla iyiliğin varlığını ve sonuçlarını hem sağlıkta hem organizmanın işleyişindeki göstergelerde arayıp bulduğumuzda, bu göstergelerden yararlanarak iyiliği çoğaltmaya çalışacağız. Bu çoğaltma, iyiliğin bedelini azaltarak olmayacak. İyilik için gereken bedele katlanmanın iyilik yapana katkısını gösterebilmek, refleksin daha kolay ve hızlı devreye girmesini sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Curry, O. S., ve diğerleri, "Happy to help? A systematic review and meta-analysis of the effects of performing acts of kindness on the well-being of the actor", *Journal of Experimental Social Psychology*, sayı 76, 2018, s. 320-329.

Dodge, Kenneth, https://childandfamilypolicy.duke.edu/project/child-development-project-developmental-pathways-to-adjustment-and-well-being-in-early-adulthood/

Eisenberg, Nancy, *Scientific American*, https://www.scientificamerican.com/article/kindness-emotions-psychology/, 2009.

Ekman, Paul, "Darwin's Compassionate View of Human Nature, *JAMA*, cilt 303, sayı 6, 2010, s. 557-558, doi:10.1001/jama.2010.101

Feldman R. ve diğerleri, "Natural variations in maternal and paternal care are associated with systematic changes in oxytocin following parent-infant contact", https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/20153585

Insel, T. ve diğerleri, "Oxytocin, Vasopressin, and the Neuroendocrine Basis of Pair Bond Formation", https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-1-4615-4871-3_28

Leckman, J.F., "Peace is a Lifelong Process, in Pathways to Peace: Transformative Power of Children and Families", ed. Leckman JF, Panter-Brick C, Salah R, MIT Press, 2015.

Mischel, Walter, "Cohort Effects in Children's Delay of Gratification", *Developmental Psychology*, cilt 54, sayı 8, s. 1395-1407, 2018. http://dx.doi.org/10.1037/dev0000533, 1970/2018

Su, S. ve diğerleri, "The Role of Adverse Childhood Experiences in Cardiovascular Disease Risk: a Review with Emphasis on Plausible Mechanisms", https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4941633/

Sunar, D. ve Yazgan, Y.,"Yuvada Sulh, Yurtta Sulh", https://www.acev.org/directory/yuvada-sulh-yurtta-sulh-erken-cocukluktan-barisa-bir-yol-var-mi/, 2015.

Waldinger, R., https://news.harvard.edu/gazette/story/2017/04/over-nearly-80-years-harvard-study-has-been-showing-how-to-live-a-healthy-and-happy-life/

Yazgan, I., Hanson, J., Bates, J., Lansford, J., Pettit, G., & Dodge, K. (n.d.), "Cumulative early childhood adversity and later antisocial behavior: The mediating role of passive avoidance", *Development and Psychopathology*, s. 1-11. doi:10.1017/S0954579419001809

ekonomi politikalarında insan iyiliğini odağa koymak mümkün müdür?

AHMET İNSEL

İyiyi kötüde arayan iktisat düşüncesi

İktisat düşününde iyiliğin yerine kötülüğün kurucu ilke olması, 18. yüzyılın ilk yarısında, İngiltere'de, İngiliz Aydınlanması'nın önemli düşünürlerinden Bernard de Mandeville'in yazdığı *Arılar Masalı*'ndaki meselle başladı. Platon'dan beri felsefenin kilit taşı konumunda olan *iyiliğin, güzellik ve adalet* gibi idealları birbirine eklemleyen ideal olduğu fikri, işgal ettiği yüksek konumu Mandeville'in masalındaki ana fikirle kaybetti.

Arılar Masalı'nın alt başlığı *Bireysel Kötülükler, Kamusal Yararlar*'dır (*Private Vices, Publick Benefits*). Masal, dürüstlüğü ahlâki ilke olarak benimseyen ve erdemli yaşamaya karar veren bir arı kovanının nasıl yoksullaştığını anlatır. Masalın ana fikri, kamu yararı veya toplumsal fayda olarak nitelenecek sonuçları bireylerin gayriiradi bencil davranışlarının yarattığı iddiasıdır. Açgözlülük, para hırsı, bencillik gibi erdemsiz, dolayısıyla kötücül[1] davranışlar ekonomik büyümenin itici gücüdür. Dolayısıyla toplu faydanın kaynağıdırlar.

Aynı yüzyılın ikinci yarısının önde gelen İskoç Aydınlanmacısı Adam Smith, piyasanın gizli eli kuramını geliştirirken, Mandeville'in sinik bir mizahla dile getirdiği meselinden mizahı ayıkladı ve işin özünü ele alıp buna bir doğa yasası görünümü verdi. Her kişi sadece kendi faydasını artır-

1 Mandeville'in kullandığı *vice* kelimesinin yegâne karşılığı kötülük değildir. Ama Osmanlıcada bu kelimenin karşılığı olarak kusur, kabahat, ayıp veya olması gereken bir şeyin eksikliği anlamında noksan kelimeleri öneriliyor. Fenalık da bunlara ilaveten *vice* kelimesinin karşılıklarından biri. Mandeville'de söz konusu olan "kusurlu mal" anlamında değil, insan karakteri ve davranışlarıyla ilgili olarak kullanılan bu kelimenin karşılığı olarak "fena tabiat", "mefsedet", "su-i ahlâk", hatta "fisk ü fucûr" öneriliyor. Kötü olarak addedilen davranışlar olarak topluca tanımlayabiliriz. *Vice* kelimesinin karşılığını kötülük olarak kullanmanın sakıncalarına değinen Asaf Savaş Akat'a ve bu doğru uyarı üzerine baktığım Osmanlıca-Fransızca sözlükteki *vice*'in karşılıklarını günümüz alfabesine çeviren Özgür Türesay'a teşekkür ederim.

maya odaklanırsa, yani bencil davranırsa, bunun gayriiradi sonucu bütün toplumun refahının, yani iyiliğin artması olacaktır. Bu beklenmedik sonucu sağlayan, piyasanın gizli elidir: "Akşam yemeğimizi soframızda bulmamız kasap, biracı veya fırıncının cömertliğinden değil, onların kendi menfaatlerine itibarlarından ötürüdür." Herkes kendi çıkarını gözetirken, bencil davranırken, görünmez bir el, piyasanın eli, bu kişilerin böyle bir niyet taşımadan yaptıkları eylemleri toplu yarar yaratmaya yönlendirir.

Adam Smith, piyasanın gizli elinin, aynı zamanda bireysel çıkar peşinde koşanları dürüst davranmaya mecbur bırakacağını iddia ediyordu. Piyasa toplumunun erdemi, sadece kendi çıkarının peşinde koşarken dürüst davranmak, hile yapmamaktır. Hile yaptığı ortaya çıkan kişiyle kimse ilişkiye girmek istemeyeceği için bu erdemsiz davranışı piyasa kendiliğinden tasfiye edecektir, diyordu Smith. Buna karşılık kimsenin ortak iyiyi aramasına, bunun için hareket etmesine gerek yoktur. *Self love*, egoizm, ekonominin motorudur. Adam Smith, "Kasap, biracı veya fırıncının insanlığına değil, egoizmine güvenilmelidir," diyerek, ortak iyinin ve onun sonucu olarak herkes için iyinin, o güne kadar kötü olarak tanımlanan bir insan davranışından üreyeceğini ilan ederken, egoizmi de dolaylı biçimde yeni medeniyet anlayışının merkezine bir haslet olarak yerleştirdi.

Modern iktisat biliminin miladı olarak kabul edilen, liberal ekonomi felsefesinin kurucu kitabı olan Adam Smith'in *Milletlerin Zenginliğinin Doğası ve Nedenleri Üzerine Bir İnceleme* başlıklı eserinde geliştirdiği bu yaklaşım, yeni bir sekülerleşmiş dinî inancın kapitalizmin gelişmesiyle beraber yerleşmesine yol açtı. Bu, *piyasa dini* olarak adlandırılabilecek inanç sistemidir. Bu inanç sisteminin ilahiyatı, liberal ekonomi politiktir. Onun bir tür *born again* tarzı radikalleşmiş ve köktencileşmiş versiyonu, 20. yüzyılın son çeyreğinde egemen olan neoliberalizmdir.

19. yüzyıl başında gene İngiltere'de gelişen faydacı felsefe de (*utilitarianism*), Mandeville'i izleyip, onu yorumlayarak, bu yeni seküler inanç sistemine toplumsal faaliyetin amacının bireysel faydaları azamileştirmek olduğu iddiasını ilave etti. Dolayısıyla istençsiz bir sonuç değil, artık aranan sonuca binaen tanımlanan bir ahlâk söz konusu oldu. Aranan sonuç, herkesin faydasını azami kılmaktı. Dolayısıyla, örneğin gayrisafi hasılanın büyümesi için çevre yağmalanabilirdi veya gelecek kuşakların faydasını azamileştirmek adına, bugünkü kuşak feda edilebilirdi. Bu inancın modern versiyonu, daha fazla toplu fayda sağlamak için asgari ücretin seviyesinin dü-

şürülmesi veya lağvedilmesi önerisini ısrarla dile getirmeye devam ediyor. Buna karşı çıkan asgari ücretle çalışan emekçiler kısa vadeli bencil çıkarlarını koruyan cahiller, sendikacılar ve siyasetçiler ise popülist şarlatanlar olarak damgalanmaya çalışılıyor. Zaten yoksullar da aslında kendilerine haksız biçimde öncelik verilmesini talep eden, toplu faydanın azami kılınmasını engelleyen, "sadece kendilerini düşünen",[2] ortak faydaya katkı yapmadan bundan pay talep eden insanlar değil midir?

Bütün hazlar iyi midirler ve bütün hazlar arzulanmalı mıdır sorusuna faydacılık felsefesinin ve onun uzantısında yer alan neoliberal ekonomi kuramının doyurucu bir yanıtı yoktur.

Faydacılık felsefesi, amaç aracı doğrular ilkesini ilk kez dile getiren olmasa da bunun iktisadi düşüncede bir çözümleme yöntemi olmasına yol açtı.[3] Kısıtlılık altında maksimizasyon yani optimizasyon, özellikle mühendis iktisatçılar aracılığıyla iktisadi çözümlemenin ana yöntemi oldu ve günümüz egemen iktisadi düşüncesinin çerçevesini çizen neoklasik iktisat kuramıyla birlikte ve matematik kökenli iktisatçıların öne çıkmasıyla, bugünkü finansal iktisat modellerine kadar varan bir hegemonyacı disiplinin ana teması oldu. İktisadi faaliyetleri tasarlamanın ötesinde, başka birçok sosyal bilim dalının ana paradigması haline geldi.

Acının yokluğunun ve hazzın (*pleasure*) amaç olarak arzu edilebilecek yegâne şeyler olduğunu iddia eden Stuart Mill için faydanın azamileştirilmesi, hazzın azamileştirilmesidir. Haz, iyinin ifadesidir. Bütün hazlar iyi midirler ve bütün hazlar arzulanmalı mıdır sorusuna faydacılık felsefesinin ve onun uzantısında yer alan neoliberal ekonomi kuramının doyurucu bir yanıtı yoktur. Haz duyulan her sonucun iyi bir şey olmadığını ilan etmek için mutluluğun sadece bireysel hazda değil, karşılıklığı içeren bir ilişkide, zaman içinde pekişen, ergen bir dostlukta olduğunu kabul etmek gerekir. Marcel Mauss'un tasvir ettiği, armağan verme, bunu kabul etme ve karşılığını vermeye dayanan armağan ilişkisi ile Aris-

2 Adam Smith, *Ahlaki Duygular Kuramı*'nda, yoksulların çoğu zaman kendilerine "haksız bir tercih" dile getirmelerini eleştirerek buna işaret eder.

3 Mandeville'den iki yüzyıl önce Machiavelli, *Titus Livius'un İlk On Kitabı Üzerine Söylevler*'de (1531) bilge bir zihnin, bir kişinin bir cumhuriyet kurmak veya bir monarşiyi düzeltmek için yerleşik kurallar dışında bir yol bulmasını mahkûm etmemesi gerektiğini söylemişti. Macchiavelli'ye göre, eylem suç içerse de sonuç onu affettirmelidir: "Sonuç iyiyse, bu kişi beraat eder; Romulus için olan budur." Buna karşılık genel olarak zannedildiği gibi, "amaç araçları meşru kılar" türünden bir cümle Macchiavelli'nin eserlerinde yer almaz.

toteles'in bir kişiyi bize bir fayda sağlayacağı için değil, o kişi olduğu için sevmeyi, dostluk tesis etmeyi (*philia*) öne çıkaran ilkesi burada birbirini tamamlar. Bunlar egemen iktisat anlayışının kapsamadığı, dışladığı, ilkel veya iktisadi akla aykırı gördüğü davranış değerleridir.

İyinin kötüden neşet ettiğini iddia etmenin uzantısında, adil olanın adil olmayandan neşet ettiği anlayışı yer alır. Örneğin, günümüzde neoliberal iktisat kuramında ve ondan beslenen iktisat politikalarında epey moda olan –şimdi biraz süngüsü düşse de– yukarıdan serpme etkisi (*trickle down effect*) tipik bir adil olmayan bir durumdan daha adil bir durum yaratılacağı iddiasıdır. Toplumda zenginler daha zengin oldukça fakirler de bu zenginlikten daha fazla nemalanacaklardır. "Ben insanın zengin olanını severim" diyen zihniyetin özünde ifade ettiği budur.[4]

Karl Polanyi, yukarıdan serpme kuramıyla sınırlı olmayan eleştirisini çok daha önce üç başlık altında dile getirmişti: – Piyasa insanların daha iyi yaşamasına yardım edeceğine, insanlar piyasaya uyum sağlamak zorunda kalıyorlar. – Sorunlarımız ekonominin merkezinde insanın değil, piyasanın yer almasından kaynaklanıyor. – Mutlak serbest piyasa kuramı insanı fiziki olarak mahvediyor ve yaşadığı çevreyi bir vahşi dünyaya dönüştürüyor.

Marx ve Engels'in *Komünist Manifesto*'da 1848'de dile getirdikleri güçlü tasvir bunu ifade eder: "Burjuvazi, [buna kapitalizm de diyebiliriz] tüm feodal, ataerkil, pastoral ilişkilere son verdi; insanla insan arasında çıplak çıkardan, katı 'nakit ödeme'den başka bağ bırakmadı. Dinî tutkuları, şövalyece coşkuyu bencil hesapların buzlu sularında boğdu. Kişisel değeri, değişim değerine dönüştürdü."

Toplumun bütün alanlarının, eğitimin, sağlık hizmetlerinin, kültür dünyasının hatta aile içi ilişkilerin giderek piyasa kurallarına tabi olmasını iktisadi büyüme, modernleşme, refah artışı olarak tanımlayan günümüz seküler dini, yani iktisadiyat ideolojisi, İyi, Güzel ve Adil'in yerini Kötü, Sıradan ve Adil olmayanın aldığı bir tahayyül dünyasını temsil ediyor.

---

4 Zenginler ve sermaye üzerinde vergi yükünü azaltmanın en büyük gerekçesi olan bu yukarıdan serpme kuramının en güçlü eleştirilerinden birini Jorge Mario Bergoglio, yani Papa Fransiscus, 2013'te dile getirdi: "Bu ortamda hâlâ bazıları, serbest piyasa ile sağlanan her iktisadi büyümenin dünyada kendiliğinden daha büyük bir adalet ve sosyal içerme yaratacağını varsayan '*trickle down*' kuramını savunmaya devam ediyor. Olgular tarafından hiçbir zaman kanıtlanmamış olan bu görüş, iktisadi gücü elinde tutanların ve egemen iktisadi sistemin kutsallaştırılmış mekanizmalarının iyiliğine dair safdil ve kaba bir güven ifade ediyor. Aynı zamanda dışlanmışlar beklemeye devam ediyorlar." https://www.bbc.com/news/blogs-echochambers-25130243

İyiliğin maliyeti

İyilik ilkesinin iktisat düşününde, iktisadi yaşamla ilgili toplumsal tahayyülde ve sonuçta kamu politikalarında belirleyici konum kazanması için bir dizi bireysel ve toplumsal ihtiyacın meta ilişkileri dışında karşılanmasının olmazsa olmaz gereğinin kabul edilmesi ön adımdır. 1944'te Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) kuruluşunu başlatan Philadelphia Beyannamesi'nde, daha sonra 1948 İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde yer alan ilkeler böyle bir ön adımı içeriyordu. "Emek bir meta değildir" ilkesi ILO'nun 1944'te kabul ettiği Philadelphia Beyannamesi'nin temel önerilerinden biridir. Karl Polanyi de, emeğin yanında, para ve toprağı da sanal metalar olarak tanımlarken, bu üç "üretim aracı"nın üretimlerinin özel koşullarına işaret eder. Philadelphia Beyannamesi'nin dile getirdiği, bütün insanların, ırk, inanç, cinsiyeti ne olursa olsun, özgürlük ve haysiyet içinde, iktisadi güvenlik ortamında ve eşit şanslar altında maddi ve manevi yaşamını geliştirme hakkına sahip olduğu ilkesi, bir dizi iktisadi/sosyal ihtiyaç ve faaliyet alanının bireysel çıkar maksimizasyonu ve piyasa ekonomisi koşulları içinde gerçekleşmemesini öngörür. İşsizlik, yaşlılık, hastalık gibi durumlara karşı koşulsuz güvence, eğitime eşit erişim hakkının somut olarak hayata geçirilmesi, kültürel faaliyetlerin zenginliği ve bunlara herkesin ulaşımı gibi konular, sonuçta hem her bir bireyin şahsında hem kolektif olarak haysiyetli bir insani varoluşun gereğidirler. Bu da müşterekler konusunu ve bu ihtiyaçların bireyler tarafından ücret ödenmeden, parasız karşılanması seçeneğini gündeme getiriyor.

İyinin kötüden neşet ettiğini iddia etmenin uzantısında, adil olanın adil olmayandan neşet ettiği anlayışı yer alır.

Burada iki hatırlatma yapmak lazım. Birincisi, yukarıda ifade edilen ilkeler Bolşevik Devrimi sonrasında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin temel kuruluş ilkeleriydi. Ancak piyasanın görünmez elinin yerine partinin demir yumruğunun geçmesi, özgürlükler alanının yukarıdan bahşedilenle sınırlanması, ihtiyaçların katı biçimde merkezî olarak tanımlanması gibi yöntemlerle ve katı ideolojik bir eğitim sistemiyle yaratılan *homo sovieticus* iktisadiyat ideolojisinin *homo economicus*'unun yerini aldı.[5]

5 *Homo sovieticus*'un önde gelen nitelikleri, ürettiğine karşı mutlak lakaytlık ("Bize ücret öder gibi yapıyorlar, biz de çalışır gibi yapıyoruz," fikri bunu özetler), ortak mülkiyete karşı olan ilgi-

İkinci hatırlatma, değişim veya öz tüketim için üretilen her türlü mal ve hizmetin maliyeti olmasıyla ilgilidir. Yukarıda sayılan bireysel ve toplumsal ihtiyaçların bir fiyat ödenmeden karşılanması, bu ihtiyaçları karşılayacak mal ve hizmet üretiminin maliyetsiz olacağı anlamına gelmiyor. Bu maliyetin müşterek biçimde karşılanmasını öngörüyor. Bu maliyet, bazı konularda parasal bir ilişki içinde, bazılarında parasal olmayan kapalı devre mal ve hizmet mübadelesi içinde, bazılarında ise armağan ilişkisi içinde karşılanabilir. Müştereklerimizin alanının genişlemesi ve güçlenmesi, bütün insanların haysiyetli bir yaşamı ve asgari eşitlik içinde yaşamalarını sağlayan bir yeni medeniyet anlayışının avdeti demektir.

Haysiyetli ve iyi müşterek yaşam ilkesi, bu ideallerin gerçekleşmesinin yalnız iktisadi büyümeden beklenmemesi gerektiğini vurgular.[6] Halbuki haldeki iktisadi büyüme tarzı ve anlayışı bu ideallerin tam tersi yönde bir gelişmeyi besliyor. Sadece çevrenin, doğanın tahribi ve yağmalanması, iklim değişikliklerinin tetiklenmesi gibi sonuçları değil, çok küçük bir azınlık dışında, insanlığın büyük bir kısmının giderek daha fazla güvencesiz bir yaşama mahkûm edilmesi sonucunu da beraberinde getiriyor.

Büyüklük sendromu, piyasa ekonomisinin atardamarıdır. Bu kısmen, antik Yunan felsefesinde *hubris* olarak tanımlanan, güçlü olma, her şeye muktedir olma hissinin yarattığı bir kibirdir. Bu kibri, örneğin bugün iklim değişikliğine inanmayan siyasetçiler, hatta bunu inkâr eden bilim insanları sergiliyor. Günümüzde iktisadi büyüme denen toplumsal dinamiğin sadece doğayı geri dönüşsüz biçimde tahrip etmediğini, yerkürenin kırılgan dengesini bozduğunu ve bütün bunları hesaba katınca, ürettiğinden çok daha fazla tükettiğini görüyoruz. Alternatif iktisat yaklaşımları bu üretme tarzının gerçek toplam tüketiminin hesaba katıldığı istatistik ölçüm yöntemleri öneriyorlar ve orada ortaya çıkan sonuç gelecek açısından ümit verici değil. Diğer olumsuz dışsallıkları bir yana bırakıp, sadece doğa yıkımının maliyeti gayrisafi milli hasıla hesaplarına dahil edilse, birçok ülkenin büyüme değil, duraklama, hatta daralma yaşadığı ortaya çıkar.[7]

---

sizlik ve bunu düzenli olarak ve küçük küçük yağmalama eğilimi, sorumluluk almaktan ve her türlü bireysel girişimden kaçma, bilinmeyen ve yabancı olan karşısında duyulan büyük anksiyete olarak özetlenebilir. 1920'lerde ortaya atılan "Sovyet halkı" yaratma projesinden farklı olarak, "Sovyet insanı" tabirinin eleştirel içerikte yaygınlaşmasına Alexander Zinoviev'in 1980'lerin başında yayınlanan *Homo Sovieticus* başlıklı kitabı vesile oldu.

6 Bkz. Internationale convivialiste, *Second manifeste du convivialisme*, Actes Sud, Arles, 2020. Türkçe çevirisi *Birlikte Yaşam Manifestosu* başlığıyla İletişim Yayınları tarafından yayımlanacak.

7 Alternatif, "yeşil" iktisadi büyüklük hesaplarıyla ilgili araştırmaların derlendiği bir çalışma, Pe-

Müşterek iyinin öne çıktığı bir iktisadi yaşam örgütlenmesi, kaçınılmaz olarak piyasanın tamamen lağvedileceği, bütün faaliyetlerin kamulaştırılacağı (ve devletleştirileceği) bir iktisadi düzene geçmeyi gerektirmez. 20. yüzyılda Sovyetler Birliği'nde hüküm süren ekonomik düzenin hatalarından, zaaflarından, başarı ve başarısızlıklarından yeteri dersi çıkartmış durumdayız artık. İnsanlığın ortak mülkü olan müşterekleri ve müştereklikleri öne çıkaran, Marx'ın ve Polanyi'nin çözümleme ve öngörülerinden yararlanan bir iktisadi yaşam örgütlenmesi önerisi, farklı iktisadi faaliyet tarzlarının birbirine eklemlenmesini önerir. Tek bir tarzın bütünüyle toplumsal yaşama hâkim olduğu bir iktisadi düzenin, en iyi niyetli olanının bile, sonuçta bir dizi olumsuzluğu içereceğini biliyoruz. Bu nedenle iyiliğin iktisadi düşün ve yaşamda yönlendirici olması, önce iyiliği sadece tek bir yolla, tek bir yöntemle elde etmeye odaklı monomanyak inancın alt edilmesini gerektiriyor. Kendini topluma, diğerlerine vakfettiğini ilan eden, bunu gerçekten yapmaya çalışan ama yaptığını mutlaklaştıran, bunu yegâne çözüm olarak kabul eden ve bundan başkasını ne görmek ne de duymak isteyen monomanyak diğerkâmlık da sonuçta bir kibir ifadesi değil midir?

Haysiyetli ve iyi müşterek yaşam ilkesi, bu ideallerin gerçekleşmesinin yalnız iktisadi büyümeden beklenmemesi gerektiğini vurgular.

Müşterek iyi ve haysiyetli yaşamın iktisadi örgütlenme boyutu da çoğul olmak zorundadır. Yer yer piyasanın, yer yer kamunun/devletin ve yer yer de derneklerin, kooperatiflerin, kâr amacı gütmeyen özerk girişimlerin faaliyet gösterdiği bir çoğul örgütlenme demektir bu. Bu üç faaliyet ve örgütlenme biçiminin hiçbiri önemsiz, ikincil değildir. Önemli olan bunların birbirlerine eklemlenebilmelerini sağlayacak toplumsal kuralların tesis edilmesidir. Örneğin, bütün yurttaşlara sağlanacak bir asgari gelir güvencesi, bir yurttaşlık geliri, bu toplumsal ortaklığın tabanını oluşturur, ama yeterli değildir.[8] Haysiyetli ve eşitliğin merkezinde olduğu bir toplumsal düzende, belli bir seviyenin üstünde elde edilen gelirin de yüz kızartıcı olduğunun ilan edilmesi ve bir azami gelir seviyesi belirlenmesi gerekir. Bu yapılmadığı takdirde salt asgari gelir hakkı, giderek daha büyüyen eşitsizliklerin ayıbını örten incir yaprağı olmaya yarar.

---

ter Bartelmus ve Eberhard K. Seifert (ed.), *Green Accountig*, Ashgate Publishing, 2003, yeni baskısı Routledge, 2018.

8 Bkz. Ayşe Buğra ve Çağlar Keyder (der.), *Vatandaşlık Gelirine Doğru*, İletişim Yayınları, 2007.

Günümüzde böyle bir haysiyet sınırını aşan gelir seviyesi ilan edilmediği ve azami gelir sınırı çizilmediği için küresel ekonominin baş döndürücü biçimde ve 2008'deki gibi büyük bir mali krize rağmen finansallaşması tüm hızıyla devam ediyor. En alt gelir grubu ile en üst gelir grubu (en zengin %5) arasındaki uçurum büyüyor. Aynı biçimde şirketlerin içinde en alt ücretle en üst ücret arasındaki fark da hızla büyüyor. En alt gelir grubu, asgari temel ihtiyaçlarının karşılanması açısından belki eskisine göre daha az yoksul ama aynı zamanda ortak zenginlikten eskisinden daha az pay alıyor ve yeni sosyal dışlanma nedenleri giderek büyüyor. Gidişat böyle devam ederse, dünya nüfusunun önemli bir bölümü yeni bir kölelik hali içinde yaşamını sürdürecek.

Söz konusu olan, Marx'ın ücretli emeği tanımladığı yeni kölelik halinden farklı bir köleliktir. Varlığına egemen iktisadi düzenin hiçbir şekilde ihtiyacı olmadığı bir insan sürüsünü ölmeyecek kadar beslemeye ve yerinden oynamamasını sağlamaya dayalı bir yeni egemenlik biçimi demektir bu. Bunun önüne geçmek, sadece asgari geliri savunmakla mümkün değildir. Makul bir azami gelir seviyesinin toplum tarafından tespit edilmesi ve bunu aşan gelirlerin vergi yoluyla kamulaştırılması da elzemdir. Buna ilaveten eşitsizliğin en büyük kaynağı olan, eşitsizliği kuşaktan kuşağa taşıyan miras eşitsizliğini de büyük ölçüde törpülemek gerekir. Bir yandan bunu yaparken, diğer yandan günümüz medeniyetinin insanlara sunduğu olanaklardan herkesin, kendi gelişmesini sağlayıp, haysiyetli bir yaşamı güvence altına alacak şekilde yararlanabilmesi için bunlara ulaşımın parasız olduğu bir düzen demektir bu. Amartya Sen'in kapasite/yapabilirlik (*capabilities*) olarak tanımladığı, olanaklara herkesin alım gücü ayrımcılığına maruz kalmadan eşit ulaşımı, içinde yaşadığımız toplumu herkes için daha iyi yaşanır kılacaktır. Bunun aynı zamanda barış içinde yaşam koşulu olduğu da unutulmamalıdır.

Birlikte iyi yaşama amacı, kullanat zihniyetinin terk edilmesini getirir.

Karşılıklık ilkesine dayalı dayanışmacı ekonomi, kooperatifler, dayanışma sandıklarına dayalı sosyal ekonomi, mülkiyet haklarının yürürlükte olmadığı serbest ulaşım ekonomisi (*open source*, *creative commons*), bir malın ortak kullanımına dayanan paylaşım ekonomisi gibi örgütlenmelerin giderek yerleştiğini, yayıldığını görüyoruz. Bunlar, merkezinde ortak iyinin yer aldığı iktisadi ilişki biçimleridir. Piyasayı bütünüyle lağvetme-

den ne de her şeyi bütünüyle devlete ve onun kurumlarına teslim ederek, toplumun özerk örgütlenmeleri içinde gerçekleşebiliyorlar. Ama bunun mümkün olması için sosyal devletin geniş ve güçlü bir sosyal güvenlik ağını sağlaması bir ön koşuldur. Bu güvenlik ağı, kamu otoritesinin yükümlülüğünde olan klasik güvenlik konularının yanında, sosyal devletin sacayakları olan asgari gelir güvencesi, sağlık güvencesi, eğitim güvencesi, ortak kültürel faaliyetlere erişim güvencesini içerir.

Diğerini yok etme amaçlı olmayan bir çatışma ve daha iyisini yapma gerginliğinin karşılıklı teşviki, ortak şevki beslemesi, birlikte iyi yaşamanın bir parçasıdır.

Günümüzün başat iktisadi faaliyet örgütlenmesine alternatif ve giderek yayılan örgütlenme girişimlerinden biri, döngüsel ekonomidir (*circular economy*). Bu örgütlenme tarzı, üretim, kullanım ve imha süreci yerine dönüşümü esas alarak, üretici ve tüketici arasında karşılıklı bir ilişki ve sorumluluk yaratarak, sadece çevreye daha az zarar vermeyi, sağlıklı ve güvenli yaşam koşullarını sağlamayı değil, bunların yanında müştereklik ilkesini öne çıkarıyor. Birlikte iyi yaşama amacı, kullan-at zihniyetinin terk edilmesini getirir. Çünkü günümüz egemen iktisat ideolojisi içinde kullan-at zihniyeti, yalnız hammaddeleri, eşyaları ve genel olarak doğayı değil, onlar kadar insanları da kapsıyor.

Bugün sosyal ve dayanışmacı ekonomi adı altında toplanan, kooperatif, dayanışma sandığı, dernek ve vakıf gibi faaliyet amacı kâr maksimizasyonu değil, dayanışma ve toplumsal yarar olan girişimlerin iktisadi ve sosyal yaşam içindeki yerleri birçok gelişmiş ülkede artıyor. Salt bu tür faaliyetleri finanse eden bankalar kuruluyor. Örneğin, Fransa'da sosyal ve dayanışmacı ekonomi girişimlerinin faaliyetleri GSYİH'nin %10'u ve özel sektördeki istihdamın %14'ünü oluşturuyor. Dünya gayrisafi milli hasılası içinde sosyal ve dayanışmacı ekonomi sektörünün payının %5 ile %10 arasında olduğu tahmin ediliyor. Eğitim, sağlık, kültür gibi sosyal amaçlı kamu sektörünü de buna kattığımızda, oran çok daha büyüyor. Üstelik iktisadi büyüme için kullanılan ölçüm yöntemlerinin bu sektörün boyutunu azımsadığını ve bunun yanında insanların birbirlerine para karşılığı olmadan sundukları hizmetleri de kapsamadığını unutmamak gerekir.

Sosyal ve dayanışmacı sektörün önemli bir özelliği, üretilen mal ve hizmetleri kullananlar kadar, bu üretimi yapanların, yani çalışanların mem-

nuniyet oranının özel sektörden çok daha yüksek olmasıdır. Dayanışmanın üretim sürecine somut olarak yansıdığı, çalışanların kullan-at mantığı içinde ele alınmadığı bu mal ve hizmet üretimi modellerinin önümüzdeki dönemde daha da genişlemesi beklenir. Bunun yanında sosyal ve dayanışmacı sektörün günümüzün başat sorunları olan sosyal adalet, eşitsizlik ve çevre konularında piyasa ekonomisi veya katı planlı ekonomiden çok daha tatmin edici yanıtlar ve çözümler üretme kapasitesini kanıtladığını birçok örnekte görüyoruz. Elbette sosyal ve dayanışmacı ekonomi alanında da yer yer tahakküm ilişkileri, iç çatışmalar, kurumlar arasında rekabet ve çekişme yaşanıyor. Ama birlikte iyi yaşamanın önemli bir kuralı, çatışma ve gerginliğin olmadığı bir sanal cenneti idealize etmek değildir. Diğerini yok etme amaçlı olmayan bir çatışma ve daha iyisini yapma gerginliğinin karşılıklı teşviki, ortak şevki beslemesi, birlikte iyi yaşamanın bir parçasıdır. Bir avuç elitin değil, herkesin insani niteliklerini ve kapasitelerini, yaratıcı gücünü kullanmasına ve bunları geliştirmesine imkân veren, bunu teşvik eden bir iktisadi-toplumsal örgütlenmenin hâkim değeri, bencillik ve soyut bir bireycilik olamaz. Diğerkâmlığın, paylaşımın ve ortaklaşmanın yaratacağı ortak iyi, içleyici (*inclusive*) niteliği nedeniyle, ufuk çizgisinde eşitliği barındırır. Buna karşılık kötüden, bencillikten türeyeceği varsayılan ortak iyi, dışlayıcıdır. Toplumun büyük kısmının toplumsal üretim ve yaşamın sunduğu olanaklardan dışlanmasına dayalı bir hazdan beslenir.

Ekonomiyi bir doğa kanunu veya bir tür sekülerleşmiş dinin dogmaları içinde değil, insanların tasarladıklarının bir ürünü olarak ele almalıyız.

Özellikle önümüzdeki dönemde, teknolojik dönüşümün bir dizi mal ve hizmet üretiminde insan emeğine daha az ihtiyaç yaratacağını dikkate alarak, sosyal ve dayanışmacı ekonomi modelinin ileri teknoloji alanlarında da uygulanabilir olması ve burada özel mülkiyet modeline alternatif teşkil edecek ortaklık ilişkileri geliştirilmesi belirleyici olacaktır. Bu alternatif iktisadi ilişkilerin, üretim ve tüketim tarzlarının esas üzerinde durulması gereken hasletleri, toplumsal ilişkiyi temel bir birlikte yaşama ilkesi üzerine inşa ediyor olmalarıdır. 2019'da İzlanda Başbakanı Katrin Jakobsdóttir hükümeti, iktisadi büyüme saplantısı yerine, acil olarak sürdürebilirliğe ve aileye zaman ayırmaya öncelik vermeye çağırdı. Yaptığı "iyi olma" merkezli ve herkesi kapsayan bir iktisadi gelişme çağrısı-

na Yeni Zelanda Başbakanı Jacinda Ardern ve İskoçya Başbakanı Nicolas Sturgeon da katıldılar. Geleneksel GSYİH göstergesi yerine, herkesin iyi olmasını içeren yeni göstergeler geliştirilmesi ve bunların kamu politikalarını yönlendirmesini öneriyorlar. Bu üç başbakanın da kadın olmasının da belki bir anlamı vardır.[9]

Diğerkâmlık burada ortak iyinin temelini oluşturur. Başta ücretli emek ilişkisi olmak üzere, tahakküm ilişkilerini devre dışı veya etkisiz bırakma kapasitesi yaratır. Bu bağlamda özgürleşmenin taşıyıcısıdır. Toplumsal ilişkiden kaçarak, bireyi tecrit ederek sağlanan bir yalnızlaşmanın değil, tam tersine çoğul toplumsal ilişkiler ağı içinde insanın insani olan niteliklerini geliştirmesi olanağı sağlamasının aracıdırlar. Buna, 19. yüzyılın ilk yarısında dile getirilen sosyalizm idealine iki yüzyıla yaklaşan bir tecrübeden sonra verilebilecek yeni içerik de diyebiliriz. Unutmayalım ki 19. yüzyıl ortasında dile getirilen sosyalizm idealinin sihirli kelimesi ortaklık ("*ortaklaşmış* üreticilerin üretim tarzı", Marx) ve birlik (International Workers *Association*, Uluslararası Emekçiler *Birliği* diğer adıyla Enternasyonal) idi. Ekonomiyi bir doğa kanunu veya bir tür sekülerleşmiş dinin dogmaları içinde değil, insanların tasarladıklarının bir ürünü olarak ele almalıyız. Ekonomi, ortak toplumsal-siyasal tahayyülün belirlediği ve kendisi özerk bir konum elde edip, bu tahayyülü belirleyen bir toplumsal kabul düzenidir. Bunun bilincinde olarak ekonomiyi ele almak, iktisadiyat ideolojisini aşmak, iktisadi faaliyetlerin odak noktasının *ortak iyi* olduğu bir yeni üretim, paylaşım ve tüketim düzenini hayata geçirmenin yeterli değil, ama gerekli koşuludur.

KAYNAKÇA

Bartelmus, Peter ve Seifert, Eberhard K. (ed.), *Green Accountig*, Ashgate Publishing, 2003; Routledge, 2018.

Buğra, Ayşe ve Keyder, Çağlar (ed.), *Vatandaşlık Gelirine Doğru*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.

https://www.bbc.com/news/blogs-echochambers-25130243

https://www.collective-evolution.com/2019/12/06/prime-minister-of-iceland-calls-for-prioritizing-well-being-of-citizens-over-gdp/?fbclid=IwAR1NNxlVHH0_mwMxTftm3KHaHJUwJ4wAo-JB25dskiHJ3e4Qgz_iEOTgda5A

Internationale convivialiste, *Second manifeste du convivialisme*, Actes Sud, Arles, 2020.

9 https://www.collective-evolution.com/2019/12/06/prime-minister-of-iceland-calls-for-prioritizing-well-being-of-citizens-over-gdp/?fbclid=IwAR1NNxlVHH0_mwMxTftm3KHaHJUwJ4wAoJB25dskiHJ3e4Qgz_iEOTgda5A

yeni bir iyilik düzeni kurmanın imkânları açısından türkiye'de din ve dindarlar

HİDAYET ŞEFKATLİ TUKSAL

Bir zamanlar radikal Müslümanlar olan hekim arkadaşlarım, küçük oğullarını ameliyat ettirmek için ABD'ye gittiklerinde, sabahın erken saatlerinde, kendilerine tercümanlık yapmak üzere Türkiye'den göçmek zorunda kalmış bir Ermeni hanım tarafından karşılanmışlardı. Kalacakları yer ise, oğullarını ameliyat ettirdikleri hastanede çalışan profesör bir çiftin evlerinin, çocukları artık büyüdüğü için kullanmadıkları bir katıydı. Bu arkadaşlarım, o zorlu süreçte, ilişkide bulundukları herkesten o kadar iyi muamele görmüşlerdi ki döndüklerinde bana şöyle bir itirafta bulunma ihtiyacı duymuşlardı: "Ya Hidayet, onlar mı (gerçek) Müslüman, biz mi karar veremedik doğrusu..." Bu ziyaret, onların Hıristiyanlarla hakiki ve yüz yüze bir ilişkide bulundukları ilk deneyimdi. Önceki radikal anlayışlarına göre, Hıristiyanlara –yani kâfirlere karşı– böyle minnettarane hisler duymaları pek de söz konusu olabilecek gibi değildi, ama olmuştu işte... Hiç beklemedikleri bir şekilde gayet özenli ve fedakârca denilebilecek tavırlarla karşılaşmışlardı. Onları şaşırtan şey sadece bu değildi, bu tür iyiliklerin ultra Müslümanlar olan kendilerinin aklına hiç gelmemiş olmasıydı bir taraftan da... Müslüman doğmuş olmak bile bir şükür vesilesiydi, ama daha sonra okuyarak, düşünerek bilinçli Müslümanlar haline gelmeleri ve edindikleri bu yeni bilinçle kendileri gibi olmayanlara karşı içten içe bir üstünlük vehmetmeleri İslâm'ın kendilerine bahşettiği bir haktı onlar için. Öyle öğrenmişlerdi çünkü. Ama bu karşılaşma, kendi üstünlük vehimleri için iyi bir sınama olmuştu ve en azından uzunca bir süre bu konuda düşünmeye devam ettiler.

Tabii bu karşılaşma 11 Eylül'den sonra artan İslâm fobisi ikliminde gerçekleşmiş olsaydı gene aynı tatlılıkta cereyan eder miydi, ondan biraz kuşkuluyum. Kanada Cape Breton Üniversitesi'nde sinema-din ilişkisini çalışan akademisyen Rubina Ramji'ye göre, Amerikan filmlerinde Müslü-

manların imajı neredeyse hiçbir dönemde iyi olmamasına karşın 11 Eylül'den sonra giderek kötüleşmiş, IŞİD'in ortaya çıkmasından sonra olayın vahameti iyice artmış durumda.[1] Bu korkunun yükselişinde film endüstrisi kadar medyanın, siyasetin ve din adamlarının da rolünün olduğunu söylemeye hacet yok sanırım. İslâm fobisi genellikle Batı ülkeleri söz konusu olduğunda gündeme gelen bir sorun olsa da Müslüman ülkelerin elit kesimleri de dahil olmak üzere çok daha geniş bir coğrafyada etkili olan bir sorun ve hatta bir "haletiruhiye"dir diyebiliriz.

Ateş olmayan yerden duman çıkmaz misali, bu tür korkuların bazı haklı temelleri olduğu düşünülebilir ancak, korkunun genellikle iyi bir manipülasyon ve yönetim aracı olarak işlev gördüğünü de unutmamak gerekir. Çünkü korku kolayca nefrete, hatta kıyıcı bir nefrete ve düşmanlığa, sonrasında da çeşitli boyutlarda şiddete ve katliam uygulamalarına dönüşebilir. Bunun için korkunun illa haklı sebeplerinin olması, korkulan şeyin alt edilemeyecek kadar güçlü olması, birilerine fiilen zarar vermiş olması da gerekmez. Korku/nefret/düşmanlık düzeneği zihinsel, söylemsel, siyasal, dinsel ya da kültürel olarak bir kez kuruldu mu, orada aklın, vicdanın, iyiliğin sesi kısılır; vehimler, hatta karabasanlar üretilir; insanların, "Acaba?" diyerek gerçekliği düşünecek, sorgulayacak, ölçüp tartacak takati kalmaz, bütün enerji korkulan nesneyi alt etme üzerine odaklanır.

Bu tür düzeneklerin tesadüfi olarak ortaya çıkması mümkün müdür bilemiyorum ama yakın tarihimizde örneklerine rastladığımız üzere bunlar birtakım gerekçeler ileri sürülerek, ancak bu gerekçeleri çok aşan başka amaçlar için tasarlanmakta ve birilerini korkudan kurtarmaktan çok, başka birilerini sindirmek ve yok etmek amacına yönelik olarak tedavüle sokulmaktadır.

Bu tür dönemlerin uğursuz gölgeleri yüzyıllar sonrasına kadar uzanır ve insanları korkuyla nefretle birbirinden uzaklaştırmaya, düşmanlaştırmaya devam eder. Peki, bizler bu korku ve nefret politikalarına mahkûm muyuz? Geçmişte yaşananların üzerini örtmeden, inkâr etmeden, farklı dinlerden, aynı din içinde farklı mezheplerden ve görüşlerden ya da herhangi bir dine inanmayan insanlar olarak birlikte nasıl yaşarız? Güven ve dostluk içinde bir iyilik düzeni kurmanın imkânları nelerdir? Bu yazıda, işte bu çetrefil soruya cevap aramaya çalışacağım.

1 https://www.islamvemedya.com/amerikan-filmlerinde-musluman-imaji/444/

Türkiye'de Müslümanlar çoğunlukta, peki ya diğerleri?

Türkiye'ye dinsel demografi açısından bakıldığında, çoğunluğunu Sünni Müslümanların teşkil ettiği bir yapının varlığı belirgindir. Toplumda pek görünür olmasalar da farklı dinî aidiyetlere sahip insanların varlığı da bilinir, fakat ne hikmetse bu konuda yapılan resmî açıklamalar genellikle yuvarlaktır ve ayrıntıdan yoksundur. TÜİK-DİB işbirliğiyle yapılan "Türkiye'de Dinî Hayat" (2014) araştırması sonuçlarına göre, Türkiye'de yaşayan insanların %99,2'si İslâm dinine mensup olduğunu ifade etmiştir. Bu araştırmaya göre, Hıristiyanlık ve Yahudilik de dahil olmak üzere diğer dinlere mensup olanların ve hiçbir dine inanmayanların toplam oranı %0,4'tür.

Geçmişte yaşananların üzerini örtmeden, inkâr etmeden, farklı dinlerden, aynı din içinde farklı mezheplerden ve görüşlerden ya da herhangi bir dine inanmayan insanlar olarak birlikte nasıl yaşarız?

Araştırmada din ve mezheple ilgili sorularda Aleviliğe dair herhangi bir seçeneğin bulunmaması, bunun yerine Türkiye'de genel Alevi nüfusa göre çok daha az mensubu bulunan Caferilik ve Nusayriliğe dair seçeneklerin bulunması, Aleviliği İslâm içinde sufi bir yorum olarak görmekte ısrar eden resmî politikanın göstergesi şeklinde okunabilir. Bu yönelimin etkisiyle araştırmada Alevilik diye bir olgu ve Aleviler diye bir grup ortaya çıkmamıştır. Tek başına bu olgu bile DİB'in büyük bir bütçe ve büyük bir örneklemle gerçekleştirdiği araştırmanın güvenilirliğini önemli ölçüde zedelemektedir. Dönemin Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Görmez'in yazdığı önsözde araştırmanın DİB'in hizmet planlamasında kullanılacağı ifade edilerek esas hedef kitlenin Müslüman nüfus olduğu belirtilse de, bu nüfus içindeki dinî çeşitliliğin tam olarak yansıtılmaması önemli bir eksikliktir.

Türkiye'nin dinsel demografisine dair daha ayrıntılı veriler ancak bazı uluslararası kuruluşların yayınladığı raporlar yoluyla elde edilebilmektedir. Bu bağlamda ABD Dışişleri Bakanlığı'nın 2016 "Dinî Özgürlükler Raporu"nda Türkiye'deki dinî popülasyon şu şekilde tahmin edilmektedir:

> ABD hükümeti Temmuz 2016 itibarıyla Türkiye nüfusunu 80,3 milyon olarak tahmin etmektedir. Türkiye hükümetine göre, nüfusun %99'u Müslümandır ve bunun da %77,5'lik bölümünü Sünni Hanefi kesimi teşkil etmektedir. Diğer dinî grupların temsilcileri kendi üyelerinin, nüfusun yaklaşık

%o3'üne tekabül ettiğini tahmin ederken, yapılan bazı araştırmalar nüfusun %2'lik bir kesiminin ateist olduğunu iddia etmektedir. Alevi vakıf başkanları Alevi Müslümanların genel nüfusun %25-31'ini teşkil ettiğini, Caferi Şii cemaat üyelerinin ise nüfusun %4'ünü oluşturduğunu tahmin etmektedir. Gayrimüslim dinî gruplar çoğunlukla İstanbul ve diğer büyük şehirlerde yaşamaktadır. Bu grupların tam sayılarına dair bir bilgiye ulaşılamasa da kendi raporlarından elde edilen verilere göre, Türkiye'de yaklaşık 90 bin Ermeni Apostolik Ortodoks Hıristiyan (ki bunların 60 bininin vatandaş, 30 bininin de Ermenistan'dan gelen illegal göçmenler olduğu tahmin edilmektedir); 25 bin Roman Katolik (Afrika ve Filipinler'den gelen yeni göçmenler de bu sayıya dahildir); 17 bin Yahudi (2020'de sayı 15.500'e düşmüş); 25 bin Süryani; 15 bin Rus Ortodoks Hıristiyan (büyük çoğunluğu oturma iznine sahip yeni göçmenlerdir); 10 bin Bahai; 22 bin Ezidi (bunların 17 bini 2014 yılında gelen mültecilerdir); 5 bin Yehova Şahidi; 7 bin Protestan mezhebi üyesi; 3 bin Keldani Hıristiyan ve 2 bine yakın Rum Ortodoks Hıristiyan bulunmaktadır.

Ayrıca sayıları tespit edilemeyen küçük gruplar halinde Bulgar, Gürcü, Ukraynalı Ortodoks, Nesturi, Süryani, Ermeni ve Maruni Katolikler de bulunmaktadır. Mormonların sayısı ise yaklaşık 300 kişi olarak tahmin edilmektedir.[2]

Türkiye'nin dinsel demografik verilerinin resmî olarak yayınlanmaması, yani bir anlamda gizlenmesi, hem gerçeklerin gizlenmesi anlamında kötüdür hem de devletin bu gruplara karşı pek de hayırhah olmayan tavrını yansıtması açısından problemlidir. Bunun en sıradan sonuçlarından biri, farklı dinlere mensup olan insanların nefret suçlarına maruz kalmalarıdır. Hrant Dink Vakfı tarafından yayınlanan "Türkiye'de Yazılı Basında Nefret Söylemi 2018 Raporu"na göre, söz konusu yıl içinde etnik ve dinî grupları hedef alan 4.839 köşe yazısı ve haber metni tespit edilmiştir. İncelenen yazılarda, haklarında nefret söylemi üretilmiş dinî grupların dağılımına bakıldığında Yahudilerin 1.133, Hıristiyanların 370, gayrimüslimlerin 262, Budistlerin 73, ateistlerin 70, Deistlerin 19, Evanjelistlerin 18, Hinduların 11, Aleviler ve Zerdüştlerin 7, Süryani ve Şiilerin 3, Ezidiler, Katolikler ve Protestanların 2, Caferiler, Nusayriler, Dürziler ve Ortodoksların 1'er kez nefret suçuna maruz kaldıkları görülmektedir. Bu tür yazıların büyük çoğunlukla *Yeni Akit*, *Milli Gazete*, *Yeniçağ*, *Milat*, *Diriliş Postası*, *Yeni Mesaj*, *Yeni Söz*, *Sözcü*, *Ortadoğu*, *Aydınlık*, *Ye-*

2 "International Religious Freedom Report for 2016", s. 2-3 (United States Department of State • Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor) https://www.state.gov/j/drl/rls/irf/religiousfreedom/index.htm#wrapper

ni Şafak gibi gazetelerde yer alması bu gazetelerin temsil ettiği zihniyetlerin dinî çeşitlilik konusundaki olumsuz ve düşmanca yaklaşımlarını ele vermektedir.

Türkiye'de inanç grupları hangi haklara sahiptir ya da hangi haklardan yoksundur?

Türkiye'de din ve vicdan özgürlüğü meselesi, çoğunluğu oluşturan Müslümanları da kapsayacak şekilde, her kesim için sorunlar ve mağduriyetler yaşanan bir alan olagelmiştir. 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte başlayan yeni dönemde, ilk on yıl içinde, dinî eğitim veren tüm okullar kapatılmış, vakıf mallarına el konulmuş, tekke, türbe ve zaviyeler kapatılmış, dinî kıyafetlerin giyilmesi yasaklanmış; ibadet dilinin Türkçeleştirilmesi ve ezanın Türkçe okutulması gibi Müslüman çoğunluğu rahatsız eden pek çok radikal karar Takrir-i Sükûn Kanunları eşliğinde uygulamaya konulmuştur. "Devletin dini İslâm'dır" maddesinin ilga edilmesine rağmen kurulan Diyanet İşleri Başkanlığı, çok uzun yıllar bir dairenin küçük bir odasından idare edilen pasif bir makam olarak işlev görmüş, Kuran'ın ve bazı kitapların yayımlanması, az sayıdaki din görevlisinin özlük işleri dışında bir faaliyeti olmamıştır.

İyilik, yeryüzündeki hemen her din mensubunun sahip çıktığı bir kavramdır ve iyiliğe dair temel kriterler neredeyse bütün dinlerde mevcuttur, ancak bu kriterlerin varlığı kötülüğü engellemeye yetmemektedir.

Atatürk'ten sonra İsmet İnönü'nün yönetiminde oluşturulan yeni kültür ve eğitim politikalarıyla dine dair bütün kalıntıların ortadan kaldırılmaya çalışıldığı baskıcı bir süreç yaşanmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle ve çok partili hayata geçişle birlikte halkı rahatsız eden uygulamalara yavaş yavaş son verilmiş olsa da, dindarlığı ve dindarlaşmayı sürekli irticai bir tehdit olarak algılayan birtakım güçlü zümreler ve bürokratik kurumlar yakın zamanlara kadar Türkiye'de etkili olmaya devam etmiştir. 28 Şubat 1997 postmodern darbesiyle getirilen kısıtlama ve yasaklar, ülkede yaratılan korku ortamı, hedef alınan kişi ve cemaatler demokrasiye yapılan kötü bir balans ayarı olarak hafızalardaki yerini korurken, halkta yarattığı tepkiyle Milli Görüş çizgisinden ayrılan ve demok-

rasi standartlarını AB standartlarına çekmeyi hedefleyen AK Parti iktidarının yolunu açmıştır.

2002-2014 arası dönemde AB kriterlerine uyum hedefiyle yapılan reformlar, genişletilen hak ve özgürlükler alanı halkın teveccühüyle karşılanmış ve AK Parti üst üste seçim başarılarıyla iktidarda kalmaya devam etmiştir. Dindar grupların şikâyetçi oldukları hak kayıplarının bir kısmı giderilmiş, başörtüsü yasakları kaldırılmış, İmam Hatip Liselerine uygulanan katsayı engeli düzeltilmiş, dindar insanların boynuna asılan irtica yaftası etkisiz hale getirilmiş, dindar grup ve cemaatler itibar kazanmış, siyasette, medyada, ekonomide etkili olmuşlardır. Ancak, 2013 Gezi olayları, Çözüm Süreci'nin akamete uğraması ve nihayet 15 Temmuz darbe kalkışması gibi hadiselerin sonucunda oluşan yeni güç dengeleri içinde, iktidarı destekleyen dinî grup ve cemaatlere tanınan ayrıcalıklar, tahsis edilen kadrolar, aktarılan ekonomik kaynaklar açık bir kayırmacılığa dönüşerek demokratik çoğulculuk anlayışını zedelemiş, hukuk ve etik açısından kabul edilemez bir durum ortaya çıkmıştır.

Güçlülerin kibri, güçsüzlerin gözyaşlarına aldırmamaktadır.

Gelinen bu aşamada dindar/muhafazakâr kesimde Hak İnisiyatifi Derneği, Antikapitalist Müslümanlar grubu, Kadına Yönelik Şiddete Karşı Müslümanlar grubu, Saadet Partisi ve AK Parti'den ayrılarak kurulan yeni partiler ve bireysel hak savunucuları dışında, hak ihlallerine karşı sesini yükselten pek kimse kalmamıştır. Geçmiş dönemde DİB'in ülkedeki rolü ve etkileri, zorunlu din dersleri, çoğulcu bir sistemde birlikte yaşama vb. konularda yapılan tartışmalar ve Alevi çalıştayları tarihin tozlu raflarında unutulmuştur. Hem seküler/dindar kutuplaşması hem de dindarlar arası kutuplaşma, ülkedeki toplumsal barış açısından basiretli kafalarda ciddi endişe uyandırmaktadır. Bu dönemde Müslüman mahallenin yaşadığı sıkıntıların tam bir bilançosunu yapmak mümkün değildir, ancak önümüzdeki yıllarda büyük bir faturanın ortaya çıkması muhtemeldir.

Ülkedeki diğer dinî grupların durumlarına baktığımızda ise, iki tür muameleyle karşılaşıyoruz: Azınlık statüsünde bulunan ve T.C. vatandaşı olan gayrimüslimlere yönelik muamele ile bu statüyü almamış gruplara uygulanan muamele. Azınlık statüsünde olan Rum, Ermeni ve Yahudilerin tabi oldukları mevzuatın çerçevesi Lozan Antlaşması'yla çizilmiş

ve günümüze kadar ulaşmıştır. Ancak Süryaniler, Ezidiler, Asuriler, Keldaniler ve Nusayriler gibi gruplar bu mevzuata tabi değildir. Liberal Düşünce Topluluğu'nun 2004 yılında yayınladığı bir raporda gayrimüslimlerin talep ve şikâyetleri şöyle sıralanmıştır:

- Antlaşmaya göre, tanınan gayrimüslim gruplara dil, din, kültür ve eğitim alanlarında hak tanınarak bu haklar garanti altına alınmış; ancak daha sonra, okullarda kendi dillerinde eğitim yapan azınlıklara Türkçe eğitim yapmaları konusunda "telkinler" yapılmaya başlanmıştır. Telkinler baskıya dönüşmüş ve örneğin İspanya'dan gelen Sefarad Yahudilerinden İspanyolca yerine Türkçe kullanmaları istenmiştir.
- Lozan Antlaşması'nın sağladığı haklara karşın günümüzde pek çok Ermeni ve Rum kilisesinin tamirinde, azınlık vakıflarının mülk edinmesinde ve faaliyetlerinde insan hakları ihlalleri yaşanmaktadır.
- Uygulamada özellikle 65 bini İstanbul'da olmak üzere, sayılarının 80 bin civarında olduğu bildirilen Ermeni azınlığın sorunları, dinî ve kültürel faaliyetlerine getirilen kısıtlamalar çerçevesinde belirginleşmektedir. Bu çaba, patrik seçimine müdahale edilmesine neden olmuş; ancak, Ermeni Ortodoks Cemaati, kendi dinî prosedürüne bağlı kalarak patriğini seçebilmiştir.
- Rum Ortodoks Cemaati için halihazırdaki en önemli sorunlardan biri, Heybeliada Ruhban Okulu'nun açılmasıdır.
- Filistin-İsrail konusundaki tepkiler sebebiyle bazı Yahudi vatandaşlarımıza ve sinagoglara yönelik saldırılar yaşanmıştır.
- Türkiyeli Süryaniler 1932 yılından bu yana, yasaklanmasından dolayı, kendi dillerinde (Aramice) eğitim yapamadıklarından ve Lozan'da azınlık olmayı istemediklerinden azınlık güvencelerinden yararlanamadıklarını dile getirmektedir.

Raporun devamında, 2002'den itibaren, Avrupa Birliği'yle bütünleşme sürecinde muhafazakâr AKP Hükümeti eliyle yapılan düzenlemelerle gayrimüslim vakıfları sorununun çözümünde kısmi bir ilerleme ve rahatlama sağlandığı, Heybeliada Ruhban Okulu'nun açılması gerekliliğinin kabul edildiği ve bu konuda bir formül arayışına girildiği, Bahailerin Edirne'deki "Kutsal Bahçe" konusunda taleplerinin karşılandığı ve Türk

Protestan kiliseleri için "apartman katında ibadethane" açmanın yasal hale getirilmesine çalışıldığı belirtilmektedir.

Oldukça erken bir dönemde yayınlanan bu rapordaki tespitlerden sonra AB normlarına uyum anlamında çok sayıda düzenleme yapılmış, bunun gayrimüslimlerin hayatlarına ve hukuklarına olumlu yansımaları olmuş, ancak bazı konularda sorunlar hâlâ çözülmemiştir. 2016 yılında Türkiye Barolar Birliği İnsan Hakları Merkezi tarafından yayınlanan "Türkiye'de Din ve Vicdan Özgürlüğü: Sorunlar, Tespitler ve Çözüm Önerileri" başlıklı rapora baktığımızda; kimlik belgelerindeki din hanesine ancak İslâm ve Lozan Antlaşması'nda tanınan dinlerin yazdırılabilmesi, zorunlu din derslerinden muafiyetin de ancak kimlik belgelerinde Yahudi ve Hıristiyan yazan ailelerin çocukları için mümkün olabilmesi ve bu muafiyetin karnelerde belli olması yüzünden öğrencilerin etiketlenme tehlikesi altında olması, öğrenci seçme sınavlarında Din Kültürü Ahlâk Bilgisi dersinden soru sorulması, seçmeli din derslerinin okullar tarafından pratikte zorunlu seçmeli hale getirilmesi ve diğer zorunlu derslerde dinsel endokrinasyon yapılması şikâyet alanları olarak ortaya çıkmaktadır.

İnsanlık olarak yaşadığımız bütün sorunların temelinde "şefkatli bir ahlâkî sorumluluk eksikliği" bulunduğu

Devletin dinsel tarafsızlığa riayet etmemesi yüzünden gayrimüslimlerin akademisyenlik hariç olmak üzere herhangi bir kamu görevinde istihdam edilmediği; hâkimlik ve savcılık sınavlarında, polislik mülakatlarında özellikle Alevilerin elendiği; DİB'in Aleviliğe karşı tarafgir tutumu neticesinde ibadethane ve din görevlileri konusunda çifte standart içeren uygulamalar yapıldığı, halen güncel ve geçerli şikâyetler arasındadır. İnanç gruplarının tüzel kişiliğinin tanınmamasından ve özerk olmamalarından kaynaklanan hak kayıplarının yanı sıra farklı dinlerin bayram günlerinin tanınmaması; cenazeler, defin, nakil ve törenlere katılımla ilgili ihlaller ve vicdani ret hakkında gerekli yasal düzenleme yapılmaması da uzun yıllardır çözülmeyen sorunlar olarak TBB raporunda yerini almıştır.

Ocak 2016 - Mart 2019 dönemi arasında yaptığı izleme faaliyetlerini raporlaştıran İnanç Özgürlüğü Girişimi'nin ulaştığı sonuçlara göre ise, inanç özgürlüğüyle alakalı bütün yasal güvencelere karşın özellikle İslâm'dan farklı bir din, inanç veya dünya görüşüne sahip olan bireylerin

aile, iş hayatı ve sosyal çevre bağlamında baskı ve ayrımcılığa maruz kaldığı veya bu riskle karşı karşıya olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumun ateistler, Hıristiyanlık dinine geçenler, Aleviler ve gayrimüslim azınlığa mensup bireyler tarafından yaygın bir şekilde deneyimlendiği bildirilmektedir. İbadet yerleri ve bunlarla ilişkili kişi ve yerlere yönelik saldırı, tehditler ve korkutma eylemleri gerçekleşmiştir. Bunların pek azının failinin ceza aldığı görülmektedir. İnanç Özgürlüğü Girişimi'ne göre, bu ihlallerin ortadan kaldırılması için din veya inanç temelli nefret suçlarının izlenip raporlanması ve etkili bir şekilde soruşturulması, zarara ilişkin tazmin ve önlenmesine yönelik bütünsel bir yaklaşıma ve bu alanda kamu kuruluşları, din veya inanç toplulukları ve sivil toplum kuruluşları işbirliğiyle yürütülecek çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu karamsar tabloya rağmen ülkemizde bir iyilik düzeni oluşturulabilir mi?

İyilik, yeryüzündeki hemen her din mensubunun sahip çıktığı bir kavramdır ve iyiliğe dair temel kriterler neredeyse bütün dinlerde mevcuttur, ancak bu kriterlerin varlığı kötülüğü engellemeye yetmemektedir.

"Yaratılanı severim yaratandan ötürü" sözünü üretmiş ve benimsemiş bir kültürün mirasçılarının bütün insanlık ailesini kucaklaması doğal bir beklenti olmalıdır.

Geride bıraktığımız yüzyılda yaşanan iki dünya savaşı, baskı düzenleri, sömürgecilik, etnik ve dinî kıyımlar, ayrımcılık, yoksulluk, silahlanma, çevresel kirlilik ve iklim değişiklikleri, etkileri günümüze kadar uzanan felaketler olarak hafızalarımızda yerini korumaktadır. İşin kötüsü, bunlardan hiç ders alınmamışçasına hem bölgesel hem küresel düzeyde güç savaşları ve bunların yarattığı yıkım devam etmektedir. Enerji kaynaklarına hâkimiyet savaşları son on yılda milyonlarca insanı yerinden yurdundan ederek mülteci ya da sığınmacı konumuna düşürmüştür. Güçlülerin kibri, güçsüzlerin gözyaşlarına aldırmamaktadır. Dünyayı gereksiz görülen milyonlarca insanın yok edileceği bir geleceğin beklediğine dair senaryolar dolaşımdadır. 2020 yılının sürprizi ise Covid-19 virüs salgını olmuştur. Binlerce insanın hayatını kaybettiği, yüz binlerce insanın hastalığa yakalandığı ve

halen bütün hızıyla devam eden bu salgın sürecinde insanlık olarak yeni bir sınavdan geçiyoruz. Minicik bir virüsün bütün ilişkileri değiştirip dönüştürdüğü bir yalnızlaşma ortamında, sevdiklerimize sarılmanın bile risk haline geldiği, sağlık sistemlerinin çöktüğü, yoksul ve çalışmak zorunda olan insanların virüsten korunma şanslarının minimum düzeyde kaldığı koşullarda yaşıyoruz. Bu felaket bize, dünyanın herhangi bir yerinde ortaya çıkan ya da çıkabilecek olan bir virüsün, bir hastalığın, kısa süre içinde en uzak ve ücra köşelere bile ulaşabileceğini acı bir şekilde öğretti. Her şerde bir hayır vardır demiş atalarımız; inşallah bu musibetten, insanlık ailesi olarak ve gezegenimize karşı bencilliklerimiz, hırslarımız ve düşmanlıklarımızdan arınarak ve öğrenmemiz gerekenleri öğrenerek çıkmayı başarabiliriz.

Bu kitap vesilesiyle üzerinde daha derin düşünme fırsatı bulduğumuz "iyilik" kavramı ve "iyilik düzeni" 1989 yılında Nobel Barış Ödülü'nün sahibi olan Tibetli 14. Dalay Lama Tenzin Gyatso'nun da yıllardır gündeminde. Dünyanın pek çok yerinde, çok çeşitli gruplara verdiği konferanslarda sürekli vurguladığı şey, insanlık olarak yaşadığımız bütün sorunların temelinde "şefkatli bir ahlâki sorumluluk eksikliği"nin bulunduğu ve bu eksikliğin kişilerin kendilerinden başlayan bir değişimle giderilmesi gerektiğidir. Dalay Lama bütün insanlık ailesine derin bir şefkat beslemeyi ve bu şefkati bütün davranışlarımızın temeline yerleştirerek bir iyilik düzeni kurma yolunda seferber olmayı öğütlemekte, kendisi de ilerlemiş yaşına rağmen bir gezgin gibi dünyayı dolaşarak verdiği öğütleri ve yaşam tarzıyla buna örnek olmaktadır.

Ben bir Müslüman olarak bu çabayı çok değerli bulduğumu ve bütün kalbimle desteklediğimi belirtmek isterim. "Yaratılanı severim yaratandan ötürü" sözünü üretmiş ve benimsemiş bir kültürün mirasçılarının bütün insanlık ailesini kucaklaması doğal bir beklenti olmalıdır. Nitekim geçmişte Müslüman coğrafyada, bugünkü standartlarda olmasa da en azından dinî alanda çoğulcu bir sistemin oluşturulduğunu biliyoruz. Bugün ise işimiz, dünyadaki başka örneklere de bakarak daha iyisini, daha gelişmişini, daha adilini ve daha çok insanı mutlu edenini kurmak olmalı diye düşünüyorum. Bütün kimlik siyasetlerinin, iktidar ve güç hesaplarının ötesinde, her insan tekinin dünyadaki varoluş macerasına bir anne şefkatiyle ihtimam gösteren, her insan teki için endişelenen ve her insan teki için dünya üzerindeki serüvenini yaşamaya değer bir hayat kıl-

mak amacıyla çaba gösteren bir iyilik düzeni kurmak, bu ülkede çoğunluk olarak bulunan Müslümanlar başta olmak üzere, her din mensubunun ortak amacı olmalıdır. Bu amacı, çoğunluk olmanın belirleyici gücünü kendi lehlerine kullanma hırsının bencilliğine kapılarak gereksiz bir fantezi olarak görebilecek dindaşlarıma şunları hatırlatmanın zorunlu olduğunu düşünüyorum:

Tarihin bu kötü kullanımını reddetmeli, farklı tarih okumalarını, hafıza kayıtlarını bir araya getirerek, tarihi "birbirimizin sesine zihnimizi ve kalbimizi açma" aracı haline getirmeliyiz.

İslâm'ın temel ilkelerine göre, hiç kimse İslâm'a girmeye zorlanamaz, herkesin inandığı dine göre yaşamaya ve bu şekilde saygı görmeye hakkı vardır. Bu dinlerin İslâm tarafından "hak din" olarak kabul edilmemesi, o kişilerin din tercihlerine ve yaşam tarzlarına müdahaleyi gerektirmez. Farklı din mensuplarının bir arada barış içinde yaşaması esastır, hatta fiilî bir savaş halinde bile, savaşa katılmayan kimselere dokunulmaz, zarar verilmez. İslâm'ın geniş bir coğrafyaya yayıldığı 14. yüzyıl boyunca Müslümanların hâkimiyetine girmek durumunda kalan farklı dinlere mensup insanlar –zımmîlik statüsü dahilinde– dinî inançlarında, ibadetlerinde ve kendi aralarındaki hukuk sisteminde serbest bırakılmışlardır. "İnsan hak ve özgürlükleri" nosyonunun evrensel kabul görerek yaygınlaştığı ve hukuk sistemimize temel teşkil ettiği günümüz koşullarında, geçmişteki "tabiiyet" düzeninin sağladığı hak ve özgürlüklerin bile gerisine düşmek, Müslüman aklın ve vicdanın kabul edebileceği bir şey değildir. Müslümanlar olarak başkalarından beklediğimiz saygıyı ve eşit muameleyi bizim de farklı dinlere mensup insanlara gönüllü bir şekilde göstermemiz gerekir. Ancak bu sayede güven ve dostluk içinde bir arada yaşamanın güzellikleri ortaya çıkabilir.

Şimdi gelelim, hangi dinden ya da dinî görüşten olursak olalım, hep birlikte neler yapabiliriz faslına... Tarih anlatıları genellikle egemenlerin bakış açısından yazılır. Bu yüzden, insanların birbirine düşmanlıklarını sürdürme aracı olarak da kullanılır. Ancak biz tarihin bu kötü kullanımını reddetmeli, farklı tarih okumalarını, hafıza kayıtlarını bir araya getirerek, tarihi "birbirimizin sesine zihnimizi ve kalbimizi açma" aracı haline getirmeliyiz. Ancak sürekli birbirine karşı kötü hisler ve korkular besleyen, kutuplaşmış, fay hatları gibi bölünmüş bir ortamda bunu başarmak

zorlu bir çabayı gerektiriyor. Zira bu kötü hisler ve korkular bizi birbirimizden ayırıyor, düşmanlaştırıyor ve karşı saflara sürüklüyor. Korkularımız benzer olsa da gerekçelerimiz farklı: Türkiye'yi kendilerinin "asli unsur" olduğu bir vatan olarak gören kimi insanlar, asli unsur saymadıkları kişi ve grupların hak taleplerini kendi egemen konumları için bir tehlike sayıyor, korkuyorlar. Egemen gruplar tarafından asli unsur sayılmayan etnik, dinsel, kimliksel azınlıklar, bir yandan kendilerine özgü değerleri kaybederek asimile olmaktan, bir taraftan da tehdit olarak algılanıp egemen grupların hışmına uğramaktan korkuyorlar. Kendilerini belli açılardan egemen grubun bir parçası olarak gören ama başka bazı tercihleri ya da kimliksel özellikleri yüzünden bu gruptan farklılaşan insanlar, farklılıkları yüzünden dışlanmaktan, horlanmaktan, statü kaybetmekten korkuyorlar.

Farklı gözlükleri de denemek suretiyle bir farkındalık çabasına girişmemiz, "öteki"nin varlığını ötekinin gözünden, dilinden, kalbinden öğrenmeyi denememiz gerekiyor.

Bu korkuların hepsinin gerçekçi temelleri var, ancak acı bir gerçek de şu ki pek çok grup, merkezî yönetimlerin baskın gücünden gelen tarihsel bir alışkanlıkla kendi sorunlarının çözümünü, demokratik/ katılımcı/ eşitlikçi bir yaklaşım içinde diğer gruplarla birlikte hareket etmekten ziyade, egemenlerle bir uzlaşma yolu bularak kendi başını kurtarmakta görüyor. Çünkü ne yazık ki benzer sorunları yaşasalar da diğer gruplara karşı egemenlerin empoze ettiği önyargılı bir bakış açısına ve dışlayıcı tutumlara sahipler.

O halde karşımıza bir iş daha çıkıyor: Birbirimize egemenlerin gözlükleriyle bakmaktan nasıl kurtuluruz? Bu soruyu ciddiye almak çok önemli. Öncelikle gözümüzde hiçbir şey olmadığı hissinin bir yanılgı olduğunu kabul etmemiz gerekiyor. Bu ülkede yaşayan bireyler olarak her birimizin gözünde çeşit çeşit gözlük var. Birbirimizi ya bu gözlüklerin gösterdiği gibi –az çok çarpıtılmış bir biçimde– görüyor ya da bazen hiç görmüyoruz. Bu yüzden, farklı gözlükleri de denemek suretiyle bir farkındalık çabasına girişmemiz, "öteki"nin varlığını ötekinin gözünden, dilinden, kalbinden öğrenmeyi denememiz gerekiyor.

Bunu yaparken, yerel irfani kaynakların yanı sıra uluslararası bağlamda geçmişin acılarından alınan derslerle oluşturulan ve bugün "insan

hakları" metinleri olarak okuduğumuz pek çok anlaşma, sözleşme, tavsiye ve iyi örneklerin kılavuzluklarından da yararlanmaya ihtiyacımız var. Malum, hukuk dili fazla teknik bir dil; bu yüzden söz konusu metinlerin hukuk müktesebatı olmayan insanlara hitap edebilecek şekilde uyarlanarak yaygınlaştırılması gerekiyor. Bu işi kısmen hak temelli birkaç örgüt yapmaya çalışıyor, ama daha fazlasına ihtiyaç var. Birlikte öğrenme modeli içinde farklı dinlerden, inançlardan insanlar bir araya gelerek, yüz yüze iletişimin sıcaklığı ve "tanış" olmanın sağladığı avantajlarla, insan haklarına dair farkındalık düzeylerimizi artırarak, farkındalığımıza dostluğumuzu da katarak, ortak bir nosyon etrafında güçlerimizi bir "iyilik düzeni" için seferber etmeyi başarabiliriz.

Benim –naçizane– kişisel tefekkürüm ve tecrübelerimden damıtabildiğim öneriler bunlar... İnanıyorum ki bu iş için yola çıkarsak çok daha güzel ve etkili başka çözümlere de ulaşabiliriz.

habaset, hamaset ve isyan çağında kötülükle iyiliğin ilginç trigonometrisi

ÖMER MADRA

> "... Şiddetin meydana çıkarttığı o furya ... bütün kişisel ahlâk kurallarını ve şiddetin o vahşi sarhoşluğu uğruna kişisel sorumluluğu askıya almanın sarhoş edici cazibesi ... Bu, empati yokluğudur ve belki de kötülüğün en iyi tanımıdır."
>
> – Chris Hedges, "American Bloodlands", *Scheerpost*, 8 Eylül 2020

İyilik ve kötülük. İnsan medeniyetinin, başlangıcından beri yarattığı en temel kavramlardan ikisi. Bu "zıt kardeşler" üzerine insanlık tarihi boyunca ciltler, hatta kütüphaneler dolusu kelam kaleme alınmış, sayısız nutuk çekilmiş olduğunu söylemek, mübalağa olmaz. Yakın gelecekte de –bize kalan vakit artık hayli sınırlı da olsa– daha pek çok şey yazılıp söylenecek şüphesiz. Ne var ki meseleyi biraz basitleştirme pahasına, kestirmeden gidip şöyle özetlemek mümkün: İyilik-kötülük zıt ikizleri aslında "üçüz": Bir yanda özgürlük (demokrasi), eşitlik (adalet) ve kardeşlik (barış) var. Onların tam karşısında da esaret, oligarşi ve savaş yer alıyor.

Tanınmış gazeteci, yazar ve aktivist George Monbiot, yeryüzünün olabilecek en büyük adaletsizliklerinden birinin, belki de birincisinin, kuşaklar arası "gelecek hırsızlığı" olabileceğini söylüyor:

> Biz yetişkinler, kuşaklararası adaletin temel dayanağını kavrayamadık: İnsan hayatına indirimli fiyat uygulanamaz. Yani, doğmamış bir insanın hayatı, şu anda yaşayan birinin hayatından daha az değer taşımaz. Biz yetişkinler, önümüze çıkan her kaynağın bizim olduğunu, onu canımızın istediği gibi kullanabileceğimizi düşündük; bunun bizden sonra gelen sizlerin hayatı üzerindeki etkilerini hiç kaale almadık. Böyle yapınca da bir "yamyam ekonomisi" yaratmış olduk: Kendi açgözlülüğümüzü doyurmak için sizlerin geleceğini yedik.[1]

1 https://www.theguardian.com/commentisfree/2019/feb/15/planet-children-protest-climate-change-speech

Aktivist yazara katılmamak zor: Sadece kendi adıma konuşabilirim elbette, ama biz yetişkinler dünya nimetlerinden yararlanmayı sürdürürken yeni doğmuş, hatta henüz doğmamış nesillerin yeryüzündeki bu harikulade hayatın eşi menendi bulunmaz nimetlerinden özgürce, barışçı bir şekilde yararlanmasını baştan "yasakladık" diyebiliriz. Buna daha en baştan –sıfır noktasından– set çekmek, gelecek nesillerin haklarını, özgürlüklerini, barışçı-huzurlu bir hayat sürme şanslarını ebediyen engellemek denir. İşte, yaratılabilecek en büyük eşitsizlik kaynağı. Dolayısıyla en büyük kötücüllüklerden biri, budur. Bu duruma sebep olan, farkında olsak da olmasak da *biziz* işte – biz yaşayanlar!

Gelecek nesiller demişken: Dünya Sağlık Örgütü'nde (WHO) çocukların ve gençlerin sorunları konusunda dünyanın önde gelen kırk uzmanından oluşan bir komisyonun yakın zaman önce, 2020 Şubatı'nda, itibarlı *Lancet* dergisinde yayınladıkları bir rapor genel durumu tüyler ürpertici bir netlikte ortaya koyuyor: Dünyadaki mevcut *ülkelerin tümünün* çocuklarına "yaşanabilir bir gezegeni" sağlamaktan *âciz* olduğunu. Demek oluyor ki dünyada *hiçbir ülke* evlatlarının sağlığını ve geleceğini "ekolojik denge bozulmadan, iklim değişikliğinden ve sömürücü piyasa uygulamalarından" korumayı başaramıyor. Son yirmi yılda görülen bazı pozitif gelişmelere rağmen "günümüz çocukları belirsiz bir gelecekle karşı karşıya" ve "var olma tehdidiyle yüz yüze".[2]

İyilik ve kötülük. İnsan medeniyetinin, başlangıcından beri yarattığı en temel kavramlardan ikisi.

Rapora göre, halihazırda yedi milyondan fazla çocuk hapishanelerde işkence, şiddet, tecavüz şartlarında tutuluyor ve neredeyse herkes bu kepazeliğe bir şekilde göz yumuyor. Yerinden yurdundan olmak durumunda kalmış on milyonlarca insan duvarlar arasına "hapsedilmiş". Yakın gelecekte bu insanlardan yüz milyonlarcası bir yandan açlık ve susuzluktan kırılırken aynı anda sayısız hayvanla birlikte "kâinat hapishanesi"nde tutulacak.

İşin dehşet verici tarafı, bu "manzara-i umumiye" karşısında bir avuç vicdanlı örgüt ve birey dışında hiç kimseden çıt çıkmaması. Yerleşik medya, ezici çoğunlukla suspus! İlk ağızda izahı kolay görünmeyen bu

2 https://www.theguardian.com/global-development/2020/feb/19/the-world-is-failing-to-ensure-children-have-a-liveable-planet-report-finds; https://time.com/5786395/climate-change-children-threatened/

"vicdan körleşmesi" halini belki bir ölçüde "hamaset" kavramıyla açıklamaya çalışabiliriz. Daha doğrusu, sağcı-milliyetçi-faşist hamaset dalgasının aynı anda dünyanın birçok yerinde yükselişe geçmesiyle ve giderek azgınlaşarak ortalıkta kol gezmeye başlamasıyla.[3]

Dahası da var: Kıyamet yaklaşıyor! Neredeyse göz açıp kapayıncaya kadar kısa bir süre içinde, yüzyılın sonuna bile varmadan kopacak! Dünyanın önde gelen bilim kuruluşlarının en yeni ve kapsamlı raporlarında bu açık seçik yazıyor! Mesela, Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli'nin (IPCC) 2019 Kasım tarihli "1,5C: Küresel Isınma" başlıklı özel raporundaki[4] hesaplar doğruysa, canlılar âleminin hali harap. Şu anda dünya üzerinde yaşayan yedi buçuk milyarı aşkın sayıda insanın neredeyse yarısının göçler, çatışmalar, savaşlar ve acılar içinde ölümüne yol açacak bir iklim yıkımı söz konusu. Bu bir metafizik hikâye filan değil, düpedüz matematik, fizik...

Ayrıca dinozorların ve başka birçok canlı türünün altmış beş milyon yıl önceki tükeniş hadisesinden beri eşi görülmemiş bir "yok oluş krizi" içindeyiz: Her gün, yaklaşık iki yüz canlı türü bir daha geri gelmemek üzere yok oluyor! Ebediyen! Her Allah'ın günü!

Peki, bu kıyamet ikizleri (iklim ve biyoçeşitlilik krizleri) ve bunların karşısında medya ve siyaset alanındaki sessizlik-suskunluk-sinmişlik durumu nasıl açıklanabilir? Aslında göründüğünden ya da görülmek istenenden çok daha kolay bir izah yolu bulabiliriz belki: Bu, bir "Şeytan Üçgeni". Ama olay sadece okyanusun ortasında bir adanın oralarda geçmiyor, tüm yerküreyi kaplıyor: Yeryüzü Habaset Üçgeni de diyebiliriz.

Bu üçgenin tepe ucu: Şirketler. Fosil yakıt şirketleri, tarımsal hayvancılık şirketleri, kimya-ilaç şirketleri, finans şirketleri. Hepsi dev. Sırf maksimum kâr elde etmek, paracıklarına para katmak uğruna gezegeni de üstündeki canlılar âlemini de bu mahvoluş girdabına gözlerini kırpmadan sürükleyen, gelecek nesillere bu ebedi kötülüğü yaparken de en ufak bir kaygı belirtisi göstermeyen şen şakrak yapılar. "Şeytan üçgeni"nin bir "köşesi" ("başköşesi") bu. Bir avuç petrol, gaz, kömür, kimya, ilaç ve finans şirketi.

İkinci köşe: Yerleşik medya. Başka bir deyişle milyarderler medya-

3 Bkz.https://www.haaretz.com/us-news/u-s-has-world-s-highest-rate-of-children-in-detention-un-study-finds-1.8138275

4 https://www.ipcc.ch/sr15/;https://www.theguardian.com/environment/2010/aug/16/nature-economic-security

sı. Fosilcilerin emrinde, gezegenin gerçeklerini fosilcilerin istediği şekilde belirleyen, bilgi diye bunları yayan-saçan yerleşik medya. Ve üçgenin üçüncü köşesi: Bu şirketlerin sözünden bir an olsun çıkmayan, toplumun bugününü, yarınını ve kaderini belirleyen karar alıcılar: siyasetçiler, liderler, yöneticiler, kuruluşlar ve bunların yetkilileri... "Dünya Şeytan Üçgeni"nin bu âleme yaptıklarını bencillik, habislik ve gaddarlık kavramlarından başkasıyla açıklayabilir misiniz?

Üstelik, altmış beş yıl sonra gelmekte olan bu "altıncı kitlesel yok oluş" –belki "Birinci Kitlesel Yok Ediş" demek daha doğru olur– çağına doğru dünyayı dolu dizgin sürükleyenlerin, canlıların gark oldukları acıların, ıstırapların, haksızlıkların ve eşitsizliklerin karşısında gösterdikleri akıl almaz/vicdan kabul etmez kayıtsızlık/kelbîlik (*cynicism*) haletiruhiyesinin de en iyi ifadesi, büyük filozof Hannah Arendt'in gayet veciz şekilde dile getirdiği "kötülüğün sıradanlığı/bayağılığı" kavramıyla anlatılabilir.[5]

Şimdi de işin "matematiği"ne, yani bu iyilik-kötülük hesabına biraz daha yakından bakalım isterseniz: 2020 yılının Şubat ayında dünya tarihinin belki de en çarpıcı mali bilançolarından biri yayınlandı.[6]

"Biz yetişkinler, kuşaklararası adaletin temel dayanağını kavrayamadık."

Taxpayers for Common Sense (Sağduyulu Vergi Mükellefleri) adlı ABD sivil toplum kuruluşunun *Guardian* gazetesinin talebi üzerine çıkarttığı mali analiz raporunda, yeryüzünün en büyük dört özel petrol ve gaz şirketinin 1990'dan bu yana toplam iki trilyon dolar gibi muazzam bir kâr elde ederken faturayı da iklim değişikliğine çıkardığı ortaya çıkmıştı. Son otuz yılda iki trilyon dolar! (Tam bu noktada, küresel ısıtma tehdidini dünyada en erken tespit edenlerden biri olan ve fosil yakıt yerine hızla güneş enerjisine geçilmesini isteyen büyük gökbilimci Carl Sagan'ı özlemle hatırlamamak elde değil: Sagan, tam da o sıralarda, üniversitede verdiği konferansta öğrencileriyle dinleyicilerini –zerrece gülmeksizin– tek bir harfin keskin baltasıyla uyarıvermişti: "Milyar değil, trilyon dolar arkadaşlar – büyük 'T' ile!")[7]

---

5 Hannah Arendt, *Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil*, Penguin Classics, 2006 [*Kötülüğün Sıradanlığı Eichmann Kudüs'te*, çev. Özge Çelik, Metis Yayınları, İstanbul, 2009] https://en.wikipedia.org/wiki/Eichmann_in_Jerusalem#cite_note-6

6 https://www.theguardian.com/business/2020/feb/12/revealed-big-oil-profits-since-1990-total-nearly-2tn-bp-shell-chevron-exxon

7 https://www.youtube.com/watch?v=9Xz3ZjOSMRU

Yeryüzünün olabilecek en büyük adaletsizliklerinden birinin, belki de birincisinin, kuşaklar arası "gelecek hırsızlığı".

Raporun ortaya çıkardığı yalın gerçek şuydu: Endüstri liderleri, kömür, petrol ve gaz gibi fosil yakıtların sera gazları salarak iklim üzerinde yıkıcı ve yok edici etki yarattığı gerçeğini on yıllarca öncesinden yaptırdıkları araştırmalarla gayet iyi tespit ettikleri halde salımları asla durdurmamışlar; hatta durdurmak şöyle dursun, yeryüzünün en büyük servetlerini daha da fazla biriktirmek için var güçleriyle bastırmışlar, otuz yılda da işte iki trilyon dolarcık kâr etmişlerdi: Büyük "T" ile: İki Trilyon! Zaten, bu dört şirketin de aralarında bulunduğu yirmi fosil yakıt devi, yalnızca 1965'ten beri dünyayı fırına çeviren sera gazı salımlarının üçte birinin fazlasından sorumlu idiler![8]

Öyleyse şimdi hemen küçük hesap defterimizin başına dönelim ve muhasebeyi "tamamlayalım": Modern çağ (1965 sonrası) sera gazı salımlarının %10'u ise sadece bu "dört büyükler" den soruluyordu, iyi mi?[9]

4 Petrol Devinin (EXXON, SHELL, CHEVRON, BP) 30 Yıllık (1990-2020) Kârının Zamansal Dökümü

Net	*Yaklaşık*
30 yılda: 1 trilyon 991 milyar $	30 yılda: 2 trilyon $
Yılda: 66,367 milyar $	Yılda: 66 milyar $
Ayda: 5,530 milyar $	Ayda: 5,5 milyar $
Günde: 184,352 milyon $	Günde: 185 milyon $
Saatte: 7,681 milyon $	Saatte: 7,7 milyon $
Dakikada: 128 bin $	Dakikada: 130 bin $
Saniyede: 2,134	$ Saniyede: 2 bin $
Salisede: 35,6 $	Salisede: 36 $

Yanlış hesaplamadıysak (bir kere de siz kontrol edin lütfen), bu fosil devleri son 30 yılın her gününde 185 milyon, her saatinde 7,7 milyon, her dakikasında 128 bin, her saniyesinde 2 bin küsur ve her salisesinde de 36 dolara yakın miktarda kâr sağlamıştı! Her salisede! Yani, 30 sene boyunca her nefes alışınızda ve her nefes verişinizde 35 dolar 60 sent!!! Hesapladınız mı? Tamam, şimdi nefesinizi verebilirsiniz...

Zaten, "Bu rakamlar bize aradığımız cevabı veriyor," demiş Greenpea-

8 https://www.theguardian.com/environment/2019/oct/09/revealed-20-firms-third-carbon-emissions

9 A.g.m.

ce BK'nın kıdemli iklim kampanyacılarından Mel Evans ve devam etmiş: "Para, roket yakıtı gibidir: Yeterince fazla miktarda yakarsanız ateşleyip yerçekiminden kurtulursunuz. Ama şu var: Nereye gideceksiniz? Gidecek yeriniz yok ki."[10]

Şimdi hesaba kitaba biraz daha devam edelim: Fosil yakıt dinozorlarının en büyüğü, devler devi ExxonMobil'in kâr/zarar defterine bakalım: Şirket bu otuz yıllık sürede toplamda 775 milyar, her yıl 26 milyar, her gün 72 milyon ve her salise 14 dolar kâr etmiş! Her an 14 dolar yani! Nefesimizi tekrar verebiliriz artık.

İyilerle kötüler arasındaki mücadele

İyilerle kötülerden bahsetmenin tam yeri de işte burası. Her şey yine otuz yıl önce başlıyor. Ta otuz yıl önce yazdığı *Doğa'nın Sonu* kitabıyla[11] biz sıradan insanları küresel ısınma konusunda ilk uyaranlardan biri olan yazar, akademisyen ve aktivist Bill McKibben, son yazılarından birinde yeryüzünün en kötücül, en habis insanını seçti: "Dünyada iklim krizinde Bond filmlerinden çıkma tek bir kötü adam arıyorsak o da Lee Raymond'dur," diyor, Exxon'un eski CEO'sunu kastederek ve devam ediyor: "O işte," diyor, "kıyamet yaklaşırken masanın başında oturmuş usulca kedisini okşayan adam". Ama sonra? Sonra bir an tereddüt ediyor, acaba çok sert bir hüküm mü verdim, diye düşünüyor ve yargısını yumuşatmaya karar veriyor: "Varsayalım ki o, cehennemin gelmesini arzulamamış olsun aslında. Ama gerçek şu ki şimdi bizi içine alan ve her yerimizi sarmış olan kaosu yavaşlatabilecek konumda tek bir adam varsa o da Raymond'dan başkası değildi."[12]

Dünyada hiçbir ülke evlatlarının sağlığını ve geleceğini "ekolojik bozulmadan, iklim değişikliğinden ve sömürücü piyasa uygulamalarından" korumayı başaramıyor.

Ve şu işe bakın: Yeryüzünün en önemli petrolcüsü olan bu adam, petrol çıkarmanın küresel ısınmaya yol açıp dünyayı yakacağını bizzat kendi

10 https://badlandsjournal.com/node/2602

11 Bill McKibben, *The End of Nature*, Anchor, 1989 [*Doğa'nın Sonu*, çev. B. Göl, H.İ. Mavituna, Everest Yayınları, İstanbul, 2015].

12 https://www.rollingstone.com/politics/politics-features/jpmorgan-chase-bank-biggest-investor-fossil-fuels-956927/

şirketinin parayla tuttuğu bilimcilerin araştırmalarından yüzde yüz isabetle öğrenmişti. Her şeyi harfi harfine biliyordu. Böyle olmasına rağmen 1997'de Pekin'de toplanan Dünya Petrol Kongresi'nde, yeryüzünde o ana kadar işitilmiş belki de en sorumsuzca konuşmayı yapacaktı. Birkaç ay sonra sera gazlarını sınırlamaya ilk kez girişilecek olan uluslararası Kyoto Kongresi'nin hemen öncesinde şöyle diyecekti Raymond:

> Birincisi, dünya ısınmıyor. İkincisi, ısınacak olsa bile bunun sebebi petrol ya da gaz olmayacak. Üçüncüsü de gelecekte ne kadar küresel ısınma olacağını dünyada kimse bilemez.[13]

Bu kudretli iş insanı, "Pekin Şeytan Üçgeni"ni böylece "âlâ-yı vâlâ" ile dünyaya ilan ettikten sonra daha da ileri gidip dünyanın en büyük sera gazı salımcısı olarak tarihe geçecek, Çinlilere dünyanın "*soğuduğunu*" da söyleyecekti![14] McKibben sorumsuzluk olarak ifade etse de bir an için olsun çocuklarımızı ve onların çocuklarını düşündüğümüzde bu yalanın yeryüzünün en kötücül (habis) davranışlarından biri, belki de birincisi olduğunu sanırım söyleyebiliriz.

İlk ağızda izahı kolay görünmeyen bu "vicdan körleşmesi" halini belki bir ölçüde "hamaset" kavramıyla açıklamaya çalışabiliriz.

"Roket yakıtı"nı ateşleyenler yalnızca özel şirketler değil tabii. Dünyanın en büyük devlet fosil yakıt şirketi olan Suudi Arabistan'ın Aramco'su, 2019 yılı sonunda dünyanın en büyük "halka arz" işlemini gerçekleştirdi. Dev şirket ilk halka arzında 25,6 milyar dolarlık hisse sattı ve 1,7 trilyon dolarla (gene büyük "T"!) dünyanın halka açık en büyük şirketi oldu. *Guardian*'ın çevre editörü Jonathan Watts'ın deyişiyle bu, "karbonla kapitalizm izdivacının doruk noktası" idi.[15]

Bu "kötü adam" aktörlerinin listesi burada bitmiyor! Hatta "haydutlar kuyruğu" uzadıkça uzuyor: Yalnızca özel fosil devleri değil. Yalnızca devlet fosil devleri de değil. Hatta yalnızca fosilciler bile değil. İş çok ötelere gidiyor: Özel finans devlerine mesela. Onlar da bu fosil bataklığına boğazlarına kadar batmış durumdalar. Tek bir örnek verelim: Amerika'nın en büyük bankası ve dünyanın piyasa kapitalizasyon değeri en yüksek finans şirketi olan JP Morgan Chase'e bakalım. Kısa süre önce uluslarara-

13 A.g.m.

14 A.g.m.

15 https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya50682217;https://www.theguardian.com/business/2019/nov/03/saudi-aramco-ipo-the-ultimate-marriage-between-carbon-and-capitalism

sı basına sızdırılan bir raporda bakın neler ortaya döküldü: Meğer bu dev banka, iklim krizinin insanlığın varoluşunu tehdit ettiği, gezegeni sürdürülemez bir yörüngeye oturttuğu, hatta dünyanın geri dönüşü olmayan noktaya çok yaklaştığı konusunda hissedarlarını uyarmamış mı?[16] Buyrun, burdan yakın.

"Dünya Şeytan Üçgeni"nin bu âleme yaptıklarını bencillik, habislik ve gaddarlık kavramlarından başkasıyla açıklayabilir misiniz?

Ne var ki alarm zillerini gizlice hissedarları için çın çın çalan bankanın, bir yandan da fosil yakıt yatırımlarından elde ettiği muazzam kârlarla gününü gün ettiği de gayet biliniyor, iyi mi?

McKibben, "Küresel ısınmayı tutuşturan oksijen, paradır," diye yazıyor son makalelerinden birinde. Fosil yakıtların harladığı küresel ısınmayı durdurmak için bir araya gelen dünya ülkelerinin Paris İklim Zirvesi'nde "oybirliği ile" çıkardıkları anlaşmanın imzalanmasından hemen sonraki 4 yıl içinde bu aynı banka, yeryüzündeki en agresif fosil yakıt şirketlerine kayalarda hidrolik çatlatma, dünyada en hızlı ısınan ve buzları eriyen yer olan Kuzey Kutbu'nda petrol ve doğal gaz arama vb. faaliyetlerinde bulunmaları için 75 milyar dolar mali hizmet (kredi vb.) sağlamış![17] Buyrun, bir de burdan yakın!

Hesabı son bir 4 işlem notu ve son bir derin nefes egzersiziyle kapatalım o zaman: Sözünü ettiğimiz dev banka yılda 21,6 milyar dolar, saatte 2,5 milyon, salisede 700 dolar finansman sağlıyor. Yani bir yandan iklim krizinin insanlık için en büyük tehdit olduğunu söylüyor ortaklarına; bunu söylemesinden bir salise sonra da salisede 700 dolar finansman, yani hayat desteği sağlıyor fosilcilere. Her nefeste 700 dolar! Nefes kesici bir riyakârlık daha, pes doğrusu! Tamam, şimdi nefesinizi verebilirsiniz.[18]

16 https://www.theguardian.com/environment/2020/feb/21/jp-morgan-economists-warn climate-crisis-threat-human-race

17 https://www.newyorker.com/news/daily-comment/money-is-the-oxygen-on-which-the-fire-of-global-warming-burns
https://www.theguardian.com/environment/2020/feb/21/jp-morgan-economists-warn climate-crisis-threat-human-race

18 A.g.m.

İyiler kötüler ikileminde "biz"

Dünyanın önde gelen meteorologlarından Eric Holthaus, küresel ısınma çağında neler yapılabilir/yapılmalı şeklindeki can alıcı soruyu en radikal ve aynı zamanda en umutlu biçimde ele alan *The Future Earth* (Gelecekte Yeryüzü) adlı çarpıcı kitabını 2020 Haziran ayı sonunda yayımladı.[19] Holthaus'a göre, içine bodoslama battığımız bu iklim yıkımı faciasının belki de en şok edici gerçeği şu: İnsanlık endüstri çağının başlangıcından –yani 260 yıldan– bu yana atmosfere saçtığı tüm karbon salımlarının *yarısını* 1992'den –yani sadece 28 yıldan– bu yana atmosfere saçmış durumda. Salımların ayrıca hızla arttığını da buna eklemek gerek: Gezegenimizin geçen yıldaki (2019) karbon salımları, insanlık tarihinin gördüğü en yüksek seviye oldu. Dahası, hayli çarpıcı bulguları ortaya koyan yepyeni bir bilimsel rapora göre de atmosferdeki CO2 miktarı son 15 milyon yıldan beri görülmemiş, "hatta belki de bir insansı (hominoid) tarafından dahi daha önce hiç deneyimlenmemiş" bir seviyeye çok yaklaşmış durumda.[20]

"Dünya ölüyor filan değil, öldürülüyor ve onu öldürenlerin adları da adresleri de belli."

"Gezegene bu yaptıklarımız tesadüfen olmadı," diyor Holthaus ve devam ediyor:

> Gezegeni bilimsel verilerin tamamına vâkıf olarak, bile bile ısıttık. Değişikliklerin sonuçlarının bin yıllar boyu ortada kalacağını, bu kalıcı sonuçların yaratılmasında en az rolü olanların sırtına yükleneceğini, bunların dünyanın gelmiş geçmiş en zengin insanlarını daha da zenginleştirmek amacıyla yapıldığını, hepsini hepsini biliyorduk. *İklim* değişikliği bir seçimdi; liderlerimiz de tekrar tekrar her seferinde yanlış şeyi yapmayı, hepimizi yüzüstü bırakmayı seçtiler, bunu on yıllar boyunca yaptılar.[21]

İyiler-Kötüler ikilemine bir kez daha dönmenin zamanı. Burada can alıcı önem taşıyan noktanın, "*biz*", yani şu birincil çoğul şahıs zamiri olduğunu bir kez daha tekrarlamakta sonsuz yarar var. Muhtemelen tarihin gördüğü en büyük iklim faciasının failleri asla "*biz*" değiliz.

19 Eric Holthaus, *The Future Earth: A Radical Vision for What's Possible in the Age of Warming*, HarperOne, New York, 2020.

20 https://www.theguardian.com/environment/2020/jul/09/co2-in-earths-atmosphere-nearing-levels-of-15m-years-ago

21 Holthaus, *The Future Earth*, s. 43.

Holthaus diyor ki:

> [...] iklim değişikliğine yol açan "biz" diye bir şey yok... Kimlikleri besbelli birkaç zengin beyaz adam var sadece ve bunlar zararın neredeyse topunu, sırf gözü dönmüş açgözlülüklerinden ötürü gerçekleştirmiş durumdalar. Bu temel gerçek ise tüm insanlık tarihinin en büyük skandallarından biridir. Bu adamların bunu yapmaya hakları yoktu. [...] Folk şarkıcısı Utah Phillips'in dediği gibi: "Dünya ölüyor filan değil, öldürülüyor ve onu öldürenlerin adları da adresleri de belli."[22]

Kısacası, "spoiler" vermek gibi olmasın ama, kâinatın bu en büyük polisiyesinde katil belli. Daha baştan belli hem de. Ne var ki "biz iyiler" in bunu fark etmesi hiç de kolay olmuyor. Neden? Çünkü gezegen katilleri, olağanüstü ustaca bir sihirbazlık manevrasıyla bunu gözlerden kaçırıyorlar. "Ne sihirdir ne keramet, el çabukluğu marifet!" Yılların çevre aktivisti, gazeteci ve yazar George Monbiot, *Guardian* gazetesindeki köşesinde bu durumu olanca berraklığıyla ortaya koymuştu zaten: "Büyük Kirleticilerin En Büyük Numarası İklim Krizini Seninle Benim Üzerine Yıkmaktı" başlıklı makalede fosil yakıt devlerinin yeryüzüne verdikleri zararın on yıllardan beri gayet iyi farkında oldukları halde kendilerini her türlü sorumluluktan sıyırıp, aklayarak bütün suçu sıradan vatandaşların üstüne yıktıkları anlatılıyordu.[23]

"Çocuklarınızı her şeyden çok sevdiğinizi söylüyorsunuz ama böyle olmasına rağmen onların gözleri önünde geleceklerini çalıyorsunuz."

Küresel iklim krizi muhasebe defterinin "pasif"ini böylece şimdilik bitirdik sayalım kendimizi. Asla bitmeyecek bir hesap olduğunu da asla unutmadan tabii ve bu yazının sonunda kısa bir an için defterin "aktif" ine, biz *iyi*lerin isyanına ve yükselen mücadelesine kısa bir bakış atalım, daima açık kalacak olan bu hesabı da daima hatırda tutalım.

2018 yılı Ağustos ayı sonunda kendi ülkesinin başkenti Stockholm'de parlamento binası önünde okul kırma eylemine girişen on beş yaşındaki İsveçli aktivist genç kız Greta Thunberg, bu eylemden sadece birkaç hafta sonra Polonya'daki iklim zirvesinde tüm dünyanın liderlerine şöyle seslendi:

---

22 *A.g.e.*; ayrıca bkz: Genevieve Guenther, "Who Is the *We* in 'We Are Causing Climate Change?'", https://slate.com/technology/2018/10/who-is-we-causing-climate-change.html

23 https://www.theguardian.com/commentisfree/2019/oct/09/polluters-climate-crisis-fossil-fuel

Oldukça az sayıda insan muazzam miktarda para kazanma fırsatlarını kaybetmesin diye medeniyetimiz feda ediliyor.

Benimki gibi ülkelerde zengin insanlar lüks içerisinde yaşayabilsin diye biyosferimiz feda ediliyor. Birkaç kişinin lüks yaşamını ödeyen şey, birçok kişinin acısıdır.

2078 yılında 75. yaş günümü kutlayacağım. Çocuklarım olursa belki o günü benimle geçirecekler, belki bana sizi soracaklar, belki harekete geçmek için hâlâ vakit varken neden hiçbir şey yapmadığınızı soracaklar.

Çocuklarınızı her şeyden çok sevdiğinizi söylüyorsunuz ama böyle olmasına rağmen onların gözleri önünde geleceklerini çalıyorsunuz. Politik olarak neyin mümkün olduğunu konuşmak yerine neyin yapılmasının şart olduğuna odaklanmadığınız sürece hiç umut yok. Bir krizi kriz olarak ele almadığımız sürece çözemeyiz. Fosil yakıtları yerin altında bırakmamız ve hakkaniyete odaklanmamız gerekiyor. Ve eğer bu sistemin içinde çözümlerin bulunması o kadar imkânsızsa, o zaman belki de sistemin kendisini değiştirmemiz gerekiyor.

Biz buraya bizi umursasınlar diye dünya liderlerine yalvarmaya gelmedik. Bizi geçmişte görmezden geldiniz, gelecekte gene görmezden geleceksiniz. Bahanelerimiz tükendi artık, zamanımız da tükeniyor. Biz buraya hoşunuza gitse de gitmese de değişimin geleceğini haber vermeye geldik. Gerçek güç halklara aittir.[24]

"Greta bu sözlerle dünya çapında bir devrimi başlattı." Holthaus'un 2020 yazındaki değerlendirmesi böyle.[25] Vakanüvisiniz hakir de 2019 Ekim'de yayımlanan kitabının önsözünde –kendince– yeni bir enternasyonalin doğuşunu şöyle tasvir etmeye çabalamıştı:

> "Grevci" Greta o ikonik fotoğrafından hatırlanacağı üzere İsveç parlamento binasının önünde kendi elyazması "iklim için okul grevi" pankartıyla tek başına oturduğu günden bir yıl bir ay sonra 20 Eylül 2019 Cuma günü Stockholm'de 10 bin, yeryüzünün altı kıtasında... 4 milyon kişiyle birlikte greve çıktı: Sırasıyla Stockholm'de 10 bin kat, dünyada da 400 milyon kat oranında artan, yükselen bir tsunami!
>
> Hal böyle olunca, yeryüzünün önde gelen çevre ve iklim bilimcilerinden Potsdam Araştırma Merkezi yöneticisi Profesör Johann Rockström de bu genel grevi "muhtemelen dünya tarihindeki en büyük tekil protesto gösterisi" diye niteledi. Vakanüvisiniz hakir de bu durumda ünlü Alman filozof Rosa Luxemburg'u hatırlamakta gecikmedi tabii. Ve bu genel grevci, demokratik

24 Bkz.: https://acikradyo.com.tr/acik-gazete/gretanin-bm-iklim-zirvesi-konusmasi-size-yalvarmaya-gelmedik; ayrıca bkz.:http://www.bugday.org/blog/gretadan-ne-ogrendik/

25 Holthaus, *a.g.e.*, s. 39.

devrimci, barış aktivisti öncü kadının kulaklarını, onun savaşa ve kana susamış "sosyal demokrat" muktedirler tarafından hunharca katledilişinden 100 yıl sonra çınlatmadan edemedi. Çın.[26]

Sonsöz

Gezegenin fosil yakıt şirketlerinin doymak bilmez açgözlülüğü, finansçı hempalarının nefes kesen riyakârlıkları ve emir kulları yoz siyasetçiler, elbirliğiyle 250 küsur yıldır gezegeni kundaklarken geçen yıl sonlarında "aniden" bir değişim rüzgârı esmeye başladı! Bütün bu kepazeliğe "Bu ne cüret!" diye meydan okuyan bir avuç grevci/okul kırıcı çocuğun kısa sürede bütün dünyaya –ve elbette Türkiye'ye de– yayılan ve bir hafta boyunca süren eylem günlerinde dünya ve Türkiye sokaklarında sayıları 7,6 milyonu aşan bir başkaldırı kitlesine evrilmesi, hareketin günbegün büyümesi ve bir çeşit "iklim enternasyonali"ne dönüşmesi de habaset-hamaset kötücül ikizlerine karşı günümüz çocuklarının "iyilik enternasyonali"nin kabaran denizler gibi yükselişinin habercisi olabilir.

"Çocuktan alın haberi!" diyoruz. Bakalım, katılalım, takipte kalalım ve görelim.

KAYNAKÇA

Arendt, Hannah, *Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil*, Penguin Classics, 2006 [*Kötülüğün Sıradanlığı Eichmann Kudüs'te*, çev. Özge Çelik, Metis Yayınları, İstanbul, 2009].

Guenther, Genevieve, "Who Is the *We* in 'We Are Causing Climate Change?'", https://slate.com/technology/2018/10/who-is-we-causing-climate-change.html

Holthaus, Eric, *The Future Earth: A Radical Vision for What's Possible in the Age of Warming*, HarperOne, New York, 2020.

https://acikradyo.com.tr/acik-gazete/gretanin-bm-iklim-zirvesi-konusmasi-size-yalvarmaya-gelmedik

https://badlandsjournal.com/node/2602

http://www.bugday.org/blog/gretadan-ne-ogrendik/

https://en.wikipedia.org/wiki/Eichmann_in_Jerusalem#cite_note-6

https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya50682217;https://www.theguardian.com/business/2019/nov/03/saudi-aramco-ipo-the-ultimate-marriage-between-carbon-and-capitalism

https://www.haaretz.com/us-news/u-s-has-world-s-highest-rate-of-children-in-detention-un-study-finds-1.8138275

https://www.ipcc.ch/sr15/;https://www.theguardian.com/environment/2010/aug/16/nature-economic-security

https://www.newyorker.com/news/daily-comment/money-is-the-oxygen-on-which-the-fire-of-global-warming-burns

26 Ömer Madra, *Kıyamet Tacirlerine Karşı Kıyam Et*, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul, 2019, s. 8.

https://www.rollingstone.com/politics/politics-features/jpmorgan-chase-bank-biggest-investor-fossil-fuels-956927/

https://www.theguardian.com/business/2020/feb/12/revealed-big-oil-profits-since-1990-total-nearly-2tn-bp-shell-chevron-exxon

https://www.theguardian.com/commentisfree/2019/feb/15/planet-children-protest-climate-change-speech

https://www.theguardian.com/commentisfree/2019/oct/09/polluters-climate-crisis-fossil-fuel

https://www.theguardian.com/environment/2020/jul/09/co2-in-earths-atmosphere-nearing-levels-of-15m-years-ago

https://www.theguardian.com/environment/2020/feb/21/jp-morgan-economists-warn climate-crisis-threat-human-race

https://www.theguardian.com/environment/2019/oct/09/revealed-20-firms-third-carbon-emissions

https://www.theguardian.com/global-development/2020/feb/19/the-world-is-failing-to-ensure-children-have-a-liveable-planet-report-finds; https://time.com/5786395/climate-change-children-threatened/

https://www.youtube.com/watch?v=9Xz3ZjOSMRU

Madra, Ömer, *Kıyamet Tacirlerine Karşı Kıyam Et,* Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul, 2019.

McKibben, Bill, *The End of Nature*, Anchor, 1989 [*Doğa'nın Sonu,* çev. B. Göl, H.İ. Mavituna, Everest Yayınları, İstanbul, 2015].

iyiliğin bilimi

KEMAL SAYAR

"İyi olmak" neden iyidir?

İyilik üzerine yazarken kavramın görece doğası zihnimi zorluyor. Kimin için iyi ve neye göre iyi? Benim için iyi olan, bir başkası için de iyi midir? Sokrates'e sofistlerin sorduğu soruyu yinelersek, insan hazlara hemen ulaşabilecek ve canının istediğini yapabilecekken neden ille de iyiyi yapmak zorunda olsun? İnsan istediği bir hayatı seçebilecek kudrete sahipse neden ahlâki bir hayatı yeğlesin? İyi olmak neden iyi olsun?

Sokrates'in cevabı mealen şöyleydi: İnsan ancak yeterince iyi organize olmuş bir ruh ve kararlarını hayata geçirebileceği bir özsınırlama ile bir hayata sahip olabilir. Değişik seçenekleri tartabilen, tutkularını gemleyebilen, geleceği ve içinde sakladığı ihtimalleri düşünebilen, zaman içinde kendisi için iyi olanın ne olduğunu kavrayıp bir özdisiplinle kendisini terbiye edebilen bir ruh seçim yapabilir. Adalet, cesaret ve bilgelikten nasiplenmiş bir ruh ancak, kendisi için doğru seçimleri yapabilir. Bu cevap yeterli gelmemiş olacak ki tartışma sürdü ve Sokrates nihayet her ruhun öte dünyada ahlâki iyiliğiyle yargılanacağını söyledi. Bu mitler Hıristiyan ilahiyatı tarafından adeta emildi ve ahlâken iyilerin sonsuz hayatta mükâfatlandırılacağı, kötülerin ise cezaya çarptırılacağı düşüncesi perçinlendi.

Modern çağda ise dinî otoritenin hayattan uzaklaştırılması, metafiziğin gözden düşmesi ve insana dair doğalcı Darwinist anlatının baskın gelmesiyle iyi olmanın dinî ve metafizik sebepleri boşa düşüyor. Etiğin icat edildiği günlerde Sofistlerin sorduğu soru yeniden anlam kazanıyor: Ahlâken iyi bir insan olmak kişisel olarak neden iyidir? İyi olmak neden iyidir? Rekabetçi bir pazar ortamında kendi çıkarlarımızı ve kişisel zevklerimizi gözetmek dururken neden ahlâki iyiliğin peşine düşmeliyiz? Kimileri doğamız gereği sosyal olduğumuzu ve kardeş insanlara yardım et-

memizin tabiatımız icabı olduğunu dile getirdiler. Dürüst ol, yeterince bel bağlanabilir bir ekonomik sisteme sahip olmak için temel ahlâki ilkeleri çiğneme ve nihayet daha az şanslı insanlara karşı müşfik davran. Öte yanda Kant, rasyonalitenin bizatihi ahlâki yasalarını ve adalet ilkelerini izlememiz gerektiğini söyler. Sadece pratik akıl bizi özgürleştirip hayvanlıktan daha yukarı çıkarabilir ve sosyal şartlanmaların uyuşturucu kuvvetlerine direnebilir. Akıl tutarlı olmalıdır ve başkasının kendimiz için geçerli saymadığımız ilkelerle davranmasını beklememelidir. Bu soru güncelliğini koruyor ve yeni cevaplar üretilmeye devam ediyor. Zira modern hayat, ahlâki bir hayat için meşru zemini henüz üretememiş görünüyor.[1]

İyinin ölçüsü nedir?

İnsanın ahlâksızlık ve kötülük saydığı pek çok şeyin berisinde, *bizim için iyi* olanla *onlar için iyi* olan arasındaki çatışma yatar. Bizim için iyi olanı yüceltir ve savunurken onlar için iyi olanı geriletmenin hesabını yaparız. Kendi iyimizi onların iyisi karşısında yüceltirken önyargı, güvensizlik, korku, nefret gibi duygular aracılığıyla kendimizi temize çeker, onları insanlıktan dışarı atan ve *iblisleştiren* tutumlarımızı akla uydururuz. Biz masum ve haklıyızdır, onlar ise kötülüğün cisimleşmiş halleridir. Bu şekilde kendimizde tahammül edemediğimiz içsel çatışmaları, dürtü ve eğilimleri ötekine yansıtır ve rahatlarız. Böylece her iki tarafın da kendi bilinçdışının karanlıklarını ötekine yansıttığı bir fasit daire zuhur eder. Sonunda onların kendilerinde iyi, bizimse kötü saydığımız özellikleri tahrip etmek için kötülük yapmaya, dışlamaya ve hatta öldürmeye hakkımız olduğunu düşünürüz. Zaten biz harekete geçmezsek onlar bizden evvel davranıp bizim içimizdeki iyiliği öldüreceklerdir.

İnsan istediği bir hayatı seçebilecek kudrete sahipse neden ahlâki bir hayatı yeğlesin?

Gördüğünüz gibi iyiliği araçsal olarak mütalaa ettiğimizde oradan kötülüğe sıçramak an meselesi. "İnsanların yüreğinin derinliklerinde, maruz kalınan ve tanık olunan onca cürme rağmen ona kötülük değil de iyilik yapılacağına dair yenilmez bir beklenti vardır. Her insanda kutsal olan, her

1 John H. Riker, *Why It Is Good to Be Good: Ethics, Kohut's Self Psychology, and Modern Society*, Jason Aronson, BK, 2010.

şeyden önce işte budur," demişti Simone Weil.[2] O halde, iyiliği sadece bize benzeyenlerin ve bizim gibi olanların esenliğini gözetmek yerine, paylaştığımız insanlığın ortak iyiliğini savunmak olarak düşünmeliyiz. İyilik, "*eylem hâlinde sevgi*"dir. İnsanın kendi kabilesinin dışına çıkabildiği, *biz*'in içini genişlettiği, kendisine benzemeyenin ıstırabını dindirmek için çaba harcadığı bir eylemlilik. İnsanın çektiği acıların sorumluluğunu bir başkasına yıkması, çekilen acıda kendi sorumluluğunu gözden kaçırmasına yol açabilir. Bilinçdışı bir suçluluğun yarattığı acı kolaylıkla bir başkasına yüklenerek kendi vicdanlarımız temize çekilmiş olur. Kötülüğü başkasında görmek, onu kendimizde tanımaktan çok daha kolay. O yüzden iyiliğe giden yol, daimi bir kendini sorgulamadan geçiyor. "İyiyle kötü arasındaki tercihe dayalı ahlâki hayat, bir öz kınama ve öz suçlamayla doludur. Ahlâklı olmak, hiçbir zaman yeterince iyi hissetmemek demektir. Ancak erdemimizden emin olmadığımızda ve hatamızı kabul ettiğimizde birbirimize karşı iyi olabiliriz," der Zygmunt Bauman.[3] Ahlâki kayıtsızlık, ötekinin ıstırabını görmezden gelmeyi mümkün kılan bilinçli cehalet, ihtimam yokluğu ve inkâr halidir. İyilik kendimizi sorgulayabilmek kadar, öteki saydığımızı ihtimam halkamızın içine alabilmekle de kendisini gösterir. İhtimam halkası kendi aile ve sosyal grubumuzun dışına doğru genişledikçe, sosyal sermaye ve güven artar. Böylece daha sağlam kurumlar inşa ederek bu kurumlar aracılığıyla etkili/sağlam/sağlıklı bir toplumsal yapı oluşturabiliriz. Bu sayede geleceğe –öncesine kıyasla– büyük bir umutla bakarız. İnsanlığın genel halini ve başkalarını anlamadan kendimizi anlayamayız. İnsan insana bağımlı, ama kendisini büyütebilmeyi ve olgunlaştırmayı becerebilmeli. Olgunluk da "benim ihtiyacım bu" demeden önce, "Onun ihtiyacı ne?" diyebilmektir. İyilik buradan başlıyor.

Zira modern hayat, ahlâki bir hayat için meşru zemini henüz üretememiş görünüyor.

Empatinin iyiliğe katkısı nedir?

Empati, ötekinin duygu, durum, niyet, düşüncesini hissedip anlamayı ve ona uygun desteği vermemizi sağlayan sosyal ve duygusal beceri ola-

2 Simone Weil, *Kişi ve Kutsal*, çev. Murat Erşen, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul, 2019.

3 Zygmunt Bauman ve Keith Tester, *Zygmunt Bauman ile Söyleşiler*, çev. Mesut Hazır, Heretik Yayınları, Ankara, 2017.

rak tanımlanabilir. Diğer bir deyişle empati, ilişkilerimizi oluşturmakta bize yardımcı olan sosyal ve duygusal bir tutkal gibidir. Empati hem bir beceri hem de bir özelliktir. Hepimizde farklı düzeylerde bulunmaktadır. Empati; güven, fedakârlık, işbirliği, sevgi ve hayırseverlik gibi, toplumun işleyişini sağlayan hemen her kavramın kaynağında yatar. Öte yandan empati kuramamak ise; suç, şiddet, savaş, ırkçılık, çocuk istismarı gibi pek çok sosyal-kriminal sorunun ve adaletsizliğin temel nedenidir. İnsan ırkı, ödüllendirme, bakım verme ve ilişki sürdürme kapasitesi olmadan kendini devam ettiremezdi. Hayatta kalabiliyoruz, çünkü sevebiliyoruz. Seviyoruz, çünkü empati yapabiliyoruz. Yani "Başkasının yerinde olmak nasıl hissettirirdi?" sorusunun cevabını verebiliyoruz. Bakım verme, bakım alma insan ırkının doğasında var. Ancak bu kapasitenin gelişmesi otomatik bir süreç değil. Evet, sevgi için doğduğumuz doğru, ancak doğduğumuz andan itibaren sevgi dolu olmuyoruz. Diğer insani kapasiteler gibi, sevgi ve empati de gelişebilmek için çeşitli deneyimlere, tecrübelere ihtiyaç duyuyor. Tıpkı müzik ve spor yeteneğini geliştirmek gibi bebekler de doğuştan gelen empati gücünü ancak birbirinden farklı sosyal ilişki ve bu ilişkilere bağlı deneyimlerle geliştirebiliyor.

Uyum ve işbirliği yerine yarışmayı destekleyen bireyci kültür, buna ek olarak sosyal medyanın izole eden, sosyalliği azaltan gücü, empatinin tehdit altında olduğu bir dünya dayatıyor. Empati, toplumdaki sağlık, yaratıcılık, zekâ ve üretkenliği desteklerken eksikliği de kişisel ve toplumsal işlevsizliğe, insanlık dışı ideolojilere ve çoğunlukla merhametsiz olaylara yol açar. Empatinin aktarımı içinde bulunulan kültür, genetik miras, ebeveynlerin sunduğu duygusal olanaklar ve çevresel stres gibi faktörlerden etkilenir. Empatiyi tecrübe etmedikçe, empatik olamayız. İnsanlarla etkileşime girmedikçe, bağlarımızı geliştiremeyiz. Empati bizi sadece iyi kılmaz, bizim için de iyidir, bize de iyi gelir. Başka insanlara daha fazla ihtimam göstermek bizi daha mutlu kılar. Kişiler arası ilişkiler "*empatik iletişim*"le düzelir. Sözgelimi empati, insanlar ve hatta toplumsal gruplar arasındaki bozuk ilişkileri iyileştirebilir.

Pek çok insan ihtiyaç ve duygularının anlaşılmadığından yakınıyor. Sağlıklı dozda empati, kötüye giden ilişkileri onarabilir. Empati, dostluklarımızı derinleştirir ve yeni dostlar edinmemize de yardımcı olabilir. Kendi değer ve yargılarımıza başkasının gözünden bakmak, önyargılarımızı görmemizi ve hayatın önceliklerini yeniden ele almamızı sağla-

yabilir. Bu yönüyle empati, daha önce karşılaşmadığımız için tanımadığımız, bilmediğimiz bazı insanlık deneyimlerini yaşamak adına biraz daha ileri gidebilmektir. Hayatı olabildiğince anlamlı, güzel ve dolu yaşayabilmek için insanın kendi ruhunu dünyaya ve insan kardeşlerine bitiştirmesidir. Kendinden başka biri olmanın neye benzediğini hayal etmek, insanlığın özünde yatar. İyiliğin kaynağı budur ve ahlâk burada başlar. Güney Afrika'daki Ubuntu felsefesi bunu anlatır: "Ben varım çünkü biz varız, biz varız çünkü ben varım." Ubuntu karşılıklı bağımız hakkındadır.[4] "Öteki aşağılandığında ben aşağılanmış olurum!" Empatik düşünce pek çok kültürün ahlâki kodlarında var. İnsan, *homo empathicus*'tur, yalnızlıkla değil, bağlılıkla büyür ve gelişir. İyilik hislerimiz, egolarımızın dışına çıkabilmemize ve başka hayatlara girebilmemize bağlı. Empatik bağlar olmaksızın daha eksik varlıklarız biz, olabileceğimizin sadece bir kısmıyız. John Donne'un söylediği gibi, "Hiçbir insan sadece kendinden ibaret bir ada değildir, her insan ana karanın, bütünün bir parçasıdır. Herhangi bir insanın ölümü azaltır beni, beni ilgilendiren tüm insanlıktır ve işte bu yüzden çanlar kimin için çalıyor diye meraklanma, çanlar senin için çalıyor!"

Bizim için iyi olanı yüceltir ve savunurken onlar için iyi olanı geriletmenin hesabını yaparız.

İyiliğin taşıyıcısı olarak empati

Empatinin en önemli görevi, bizi iyiliğe ve merhamete doğru harekete geçirmesidir. Merhamet, çıkarlarımızın tersine davranarak başkasına yardım etmektir. Acımak gibi lütufkâr değildir, tepeden bakmaz, muhatabına aynı göz ve yürek hizasından seslenir. "İnsan ve Tanrı arasındaki uçurum, sadece merhametin kanatlarıyla kapanır," der Simone Weil.

Empati, iki insan arasındaki mesafeyi kısaltan, aralığı örten bir süper güçtür. Empati sayesinde başka insanların iç dünyasında yolculuğa çıkar ve onların yerinde olmanın nasıl bir duygu olduğuna dair tahminler yaparız. Bize yabancı birinin duygusal bir hikâyesini dinlerken nasıl hissettiğini çoğunlukla doğru anlar ve tanımlarız. Yüz ifadesinden bir insanın neden hoşlandığını veya güvenilir biri olup olmadığını tahmin ede-

4 Mungi Ngomane, *Everyday Ubuntu: Living Better Together, the African Way*, Bantam Press, Cape Town, 2019.

biliriz. İnsanlar, diğer canlı türlerine göre birbirlerine çok daha fazla yardım eder. Bu, bizim gizli silahımızdır tür olarak. Araştırmalar insanın aynalama şeklinde, sadece hareketlere yönelik değil, duygulara karşılık da tepki verdiğini kanıtlamıştır. Başkasının acısını, iğrenme ve keyif duygusunu izleyen insanların beyinlerinde o duyguyu sanki kendileri yaşıyormuşçasına bir hareket olur. Bu aktivasyon sayesinde insanlar nazik davranmaya başlar. Başkasının acısı karşısında beyninin acı hissetme tarafı aktive olan kişiler, karşıdaki insana elektroşok verilmemesi için kendileri elektroşok almayı teklif etmişlerdir.

İyiliği araçsal olarak mütalaa ettiğimizde oradan kötülüğe sıçramak an meselesi.

Şehirler büyüyüp çekirdek aileler küçüldükçe daha fazla insan görüyoruz, ancak daha az insan tanıyoruz. Bizi başkalarıyla iletişim haline sokan bazı ritüeller (ibadet mekânlarında bulunmak, takım oyunlarına katılmak, markete gitmek gibi), yerini bireysel ve internet üzerinden yapılan aktivitelere bıraktılar. Son kırk senedir araştırmacılar insanların empati duygusunu ölçüyor ve maalesef haberler iyi değil. Empati duygumuz çok hızlı şekilde azalıyor, özellikle de 21. yüzyılda. 2009'da, ortalama bir insan, 1979'daki ortalama insana göre %75 daha az empati duygusuna sahip.[5]

Zalimliğin kendi varlığını akla uydurmaya yönelik türlü biçimleri var. Başkalarına kötülük edenler, kendileriyle yaşayabilmek için kurbanlarını suçlar veya kendi zihinlerinde onları insanlıktan çıkarır, insani niteliklerinden ayırırlar. Bu süreci "*ahlâki çözülme*" olarak adlandırıyoruz. Bu ahlâki çözülme, duygusal nasırlar yaratır ve buradan kötülüğe pek çok yol gider. Psikolog Ervin Staub, onlarca sene boyunca savaş veya soykırım sırasında *insan öldüren* bireyleri incelemiştir. Bu bireylerin empatilerini "kapattıklarını" ve böylece öldürdükleri insanların refah ve sağlığı hakkındaki endişelerini sıfırladıklarını düşünmektedir.[6] Bu şekildeki insanlıktan çıkarma süreci, en küçük bir empati duygusunu bile susturur. İnsanlar çok kolay şekilde dünyayı "içerideki insanlar" ve "yabancılar" olarak ayırırlar. Bu ayrım, biyolojik (yaşlılar ve gençler), geleneksel (Fenerbahçe ve Galatasaray) ve anlık (o an oyun oynanırken seçilen iki takım)

5 Peter Bazalgette, *The Empathy Instinct: How to Create a More Civil Society*, John Murray, BK, 2017.

6 Ervin Staub, *The Roots of Evil (Origins of Genocide and Other Group Violence)*, Cambridge University Press, BK, 1989.

olabilir. İnsanların kafasında oluşturduğu iç grup ve yabancılar ayrımı, bilim insanlarının ölçebileceği her türden empatiyi yok eder. İnsanlar, kendi gruplarından saymadığı ve yabancı olarak gördüğü insanların acı hissettiğini görünce daha az empati, endişe hisseder veya o kişinin yüzündeki ifadeleri daha az taklit eder. Dışarıda, yabancı olarak gördüğümüz bir insanın duygusunu bu kadar kolay inkâr edebilmek, onlara baskı yapmayı ve zulmetmeyi de kolaylaştırır.

İnsan başka bir insanın yüzünde gölgesini arar. Bu arayış, empati ve ahlâkın temel nüvesini oluşturur. Benliği aşarak ötekinin duygu ve düşüncelerine sokulabilmek, yaşamın ilk döneminde duyarlı bir bakım veren ile diyalojik bir etkileşim geliştirebilmek, onunla duygusal ahenk yakalayabilmek, anlama ve anlaşılmanın özünü meydana getirir. Hepimiz bu dünyada hissedilebilmeyi hissetmek istiyoruz. Güven hissi, emniyet ve sürekliliği çoğaltan bir iletişimle gelişir. "Sana ihtiyaç duyduğumda, orada olacağını biliyorum." Temel güven duygusu ben ve öteki ilişkisi için ontolojik bir kaynak, anne bebek ilişkisinin özel niteliği adeta güveni şekillendirir. Başka insanlara güvenmeyi öğrenmek aslında insanın kendine güvenebilmesi demek, kendine güvenmek de başka insanlara güvenebilmek demek. Çocuk kendi sesine bir yankı bulabildiğinde güven duygusunun ilk tohumu yeşermeye başlamış demektir. Bu karşılıklı duygusal alışveriş, zaman içinde, çocuk sosyalleştikçe daha olgun ahlâk biçimlerine evrilir. Güven, iletişim için yaşamsaldır ve aynı zamanda iletişim ile bir insandan diğerine geçer: Bir yükümlülük, bir anlaşma ve etik bir unsur, etik bir içerik vaat eder. İnsan insana karşı sorumlu, insan insana yazgılı. Ben ve öteki, birbirinde görünmek, tanınmak ister. Her özne kendi potansiyelini, muhatabıyla etkileşim ve iletişim kurarak hayata geçirir. Temel güven, saygı ve bütünlük için ötekine muhtacız. Öteki tarafından tanınmakla kendimizi de tanımış oluruz. Toplumun bir parçası olarak tanınmak, sevilmek, kabullenilmek, saygı görmek veya affedilmek temel bir insani eğilimdir. Hayatta kalmak açısından nefes almak ve beslenmek kadar önemlidir.

İyilik, "eylem hâlinde sevgi"dir.

Medya bize sürekli acılı haber vererek *şefkat yorgunluğu* yaratıyor. 1996'da yayınlanan bir araştırmaya göre, insanların %40'ı kötü haberlerden dolayı kendilerini çok yorulmuş hissediyor.[7] O seneden beri, haberler

7 Susan D. Moeller, *Compassion Fatigue: How the Media Sell Disease, Famine, War and Death*, Rout-

daha da kötüleşti ve yoğunlaştı. Saniyeler içinde, insan onlarca kötü haber başlığı görebiliyor. Başkasının acısını hafifletemediğimiz, çaresiz hissettiğimiz zaman empati, suçluluk ve utanç duygusuna dönüşüyor. Televizyondaki, internetteki ve kendi hayatımızdaki sürekli var olan acıyı taşımak bazen zor gelebilir, özellikle de bir değişim yaratamadığımızı düşünüyorsak. Ancak empati göstermenin tek yolu problemleri çözmek değil. Merhametli empati, bizi iyiliğin önemli bileşenlerinden birisi olan *yargılamamaya* götürür. Gerçek empati, bir hayal eylemidir: Ötekinin zihninden dünyaya bakmanın hayali. Peter Singer, "Bir gölün yanından geçiyoruz, gözümüzün önünde bir çocuk boğuluyor. Gördüğümüz zaman başımızı çeviremeyiz zira vicdanımız bizi rahat bırakmaz ve o çocuğa yardım etmek için koşarız," diyor. Dünyada gözümüzün önünde yüz binlerce insan açlıktan, sefaletten kırılıyor. Uzak bir mesafeden izliyoruz acıyı, "Başımızı çevirme hakkımız yok," diyor. Ekranın sahici her şeyi yapaylaştıran efsununa teslim olamayız, acının simüle edilmesine rıza gösteremeyiz. Singer, ihtiyacın üstünde gerçekleşen, artan maddi zenginliğin ihtiyacı olanlara dağıtılmamasını, boğulan bir çocuğu görmezden gelmekle eşdeğer buluyor. Onun önerdiği modelin adı, "etkin diğerkâmlık".[8] Üzülmek bir fayda sağlamaz, insanlara aktif şekilde destek olmak, gelirinden her ay hatırı sayılır bir miktarı dünyanın muhtaçlarına ayırmak, gelirini yoksullarla paylaşmak da gerekir. Aldırış, insan varlığının ağrıyı cevaplaması, kendi özünü gerçekleştirmesi, böylelikle de sahih bir yaşama geçmesi anlamına gelir. Kendimizle gerçekleştirdiğimiz o sessiz diyalog: "Çağrıyı cevapsız bırakamazsın, iyi insan olarak senin vazifen budur." Vicdan, muhatabıma bakmakla, onu görmekle uyanır. Ahlâk yüzde başlar. Yüz yüze, göz göze gelişte. Onu kendime bir eşit, bir muhatap, bir dost kılabilme yeteneğimde. "Yüz insanın en insanca yeridir. Belki de kutsallık duygusunun doğduğu yerdir," diye yazar David Breton.[9] Yüzüne baktığım, gözlerinin karasını gördüğüm o kişiye artık kötülük yapamam, onun beni iyiliğe çağıran yüzünü ve gözlerini geri çeviremem.

Dünya iyilik üzerine dönüyor; kaynak, zaman ve enerjilerini başka insanlar için seferber eden, ötekinin acısını yüreğinde hisseden iyilik

---

ledge, Londra, 1999.

8 Peter Singer, *The Most Good You Can Do: How Effective Altruism Is Changing Ideas About Living Ethically*, Yale University Press, ABD, 2015.

9 Andre Breton, *Yüz Üzerine Antropolojik Bir Deneme*, çev. Orçun Türkay, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2018.

neferleri var. İyilik neferi, "dünyayı ben kurtaracağım" diyen ve işittiği yardım çağrısı karşısında sessiz kalamayan, o çağrıyı sadece kendisi işitiyormuşçasına üzerine alınan kişidir. Ahlâklı bir hayat, insanın elinden geldiğince iyilik yapabilmesiyle mümkün. Kendi aile, klan veya kabilemizin dışına taşarak başkasının acısına da merhem olmaya çalıştığımız bir hayat, sevginin eyleme geçmiş halidir. Sevgi ancak bir sızıyı dindirmek, yaralı bir ruhu işitip ona şifa vermeye çalışmakla en yüksek değerine ulaşır. Böylece sevgi, yerinde duramayan bir ödev ahlâkına dönüşür ve bizi dünyanın bütün feryatlarını duymaya icbar eder. Bu şekilde, etkin diğerkâmlık, ahlâki bakışımızı kendimiz saydığımızın ötesine de taşıyarak harekete geçebilmemiz demek. Çünkü ahlâklı bir hayat sadece yapmamamız gerekenin ne olduğuna dair emirleri izlemez. Elbette çalmayacak, aldatmayacak, incitmeyecek ve başkasına zarar vermeyeceğiz. Ama aynı zamanda elimizde olanı, bizim kadar talihli olmayanlarla paylaşmayı da başarabilmemiz gerekir. İyiler, dünyanın gizli soylularıdır.

Empati bizi sadece iyi kılmaz, bizim için de iyidir, bize de iyi gelir.

İnsanın içsel iyiliği

İnsan ahlâka ve yardımcı olmaya programlanmış bir varlık, ne ki yakın zamana dek pek çok ruhbilimci, çocukların ilerleyen yaşlarına kadar içsel bir ahlâk yeteneği geliştirmediğini düşünüyordu. Yakın zamanlı bir araştırma, üç-beş ay arasındaki bebeklerin bile kötü davranışı ayırt edebildiğini gösterdi. Video animasyonlar ve kuklalar yoluyla bebeklere hikâye anlatılan bu çalışmada kahramanlar iyiler ve kötülerdi. Bir hikâyede birisi güçbela bir kutuyu açmaya çalışıyor, kısmen açılan kapak sonra kendiliğinden kapanıyordu. Bebeklere iki alternatif senaryo gösterilmişti. İlkinde iyi biri gelip kutunun açık kalmasını sağlıyordu, ikincisinde yaramaz biri gelip kuklanın zorlukla açtığı kapağı kapatıyordu. Deney sonrası seçim yapmaları istendiğinde beş aylık bebekler iyi karakteri seçiyorlardı. Benzeri bulgular pek çok karakter ve öykü kullanılarak da doğrulanmıştır. Psikanalist Donald Winnicott "bebeğin içsel ahlâkı" diyor bu duruma. Küçücük bebekler ihtiyaç duyan yetişkinlere yardım etmeyi ve iyi karakterleri yeğliyor. Birkaç aylık bebekler de gelişmiş bir ah-

lâka, adalet duygusuna, empatiye, diğer zihinleri anlama ve neyin istenip neyin istenmediğini anlama yetisine sahip. Bütün bu beceriler, ahlâklı bir varlık olabilmek ve toplumsal bir grup içinde en iyi şekilde yer alabilmek için gerekli.

Yardım etme, işbirliği yapma ve başkalarının iyiliğine katkıda bulunma arzusu erişkin hayatının çok önemli bir veçhesi. Diğer insanların beklentilerini, niyetlerini anlamak, kültürel ve toplumsal kurallara uyum sağlayabilmek için gerekli. Yine de bu yeteneklerin gelişebilmesi çocukların emin, şefkatli bir aile ortamında büyümelerini gerektiriyor. İhmal ve suistimale uğrayan çocuklar hem kendi zihinlerinde hem de başkalarının zihninde olan biteni yeterince kavrayamıyor. İnsan olarak yardım ettiğimizde ve işbirliği yapabildiğimizde kendimizi ödüllendirilmiş hissediyoruz. Merhamet duygusunun temelleri çocuğun anne ve babasıyla ilk etkileşimlerinde atılıyor. Sevildiğimizi, güvende olduğumuzu hissettiğimizde, başkalarına da güven duyduğumuzda, nezaket ve yardımseverlik artıyor. Korkmuş, kızgın veya zorda hissettiğimizde ise nezaket ve yardımseverlik azalıyor. Erken dönem ilişkileri ve anneye bağlanma biçimleri, adeta çocuğun sonraki ruhsal hayatına mührünü vuruyor.

İnsanlar, diğer canlı türlerine göre birbirlerine çok daha fazla yardım eder. Bu, bizim gizli silahımızdır tür olarak.

İnsanlar, çok küçük yaşlardan itibaren başkalarına yardım etme konusunda son derece isteklidir. Micheal Tomasello'nun çalışmaları, on dört aylık bebeklerin bile uzaktaki bir nesneyi getirmek, kapıyı açmak ve kitapları dizmek gibi çeşitli problemleri olan yabancı yetişkinlere yardım ettiğini gösterir. İki yaşındaki küçük çocuklar, kendilerine bir maliyeti bile olsa başkalarına yardım ederler. Araştırmacıya göre, insanlar çok küçük yaşlardan itibaren başkalarına yardım etmek konusunda içsel bir güdülenmeye sahiptir, bunun için dışsal teşviklere ihtiyaç duymazlar. Bebeklerin duygusal sıkıntı işaretleri gösteren birini rahatlatmak için çaba sarf ettiğini, başkalarının kötü durumuna duygudaşlık gösterdiğini biliyoruz. Çocuk gelişimi konusunda yapılmış çalışmalar bize başkalarına yardım etmenin çocukların içinden geldiğini gösterir. Tomasello, modern insan ahlâkına giden yoldaki ilk adımımızın akraba ve arkadaş olmayanları kapsayacak şekilde gelişmiş bir duygudaşlık olduğunu söyler. Bu duygudaşlık sayesinde diğerine yardım etmemiz gerektiğini düşünür,

kendimiz ve öteki arasında bir eşitlik varsayar ve böylece kendimizi bir başkasının yerine koyabiliriz.[10]

Yardım etme davranışı görece erken bir dönemde, bebekler on yedi ila on sekiz aylıkken ortaya çıkıyor. Bu da ailelerin çocukları özgeci davranışlar için eğittiği bir yaş dilimi değil. Bebeklerin yardımlaşma davranışı anne babalarının verdiği ödüller veya cesaretlendirmeleriyle de artış göstermiyor. Bebekler, cesaretlendirme olsa da olmasa da aynı oranda yardım ediyor. Hatta ödüllendirme çocukların yardım etme motivasyonunu düşürüyor. Dışsal ödüller, özünde motive edici olan etkinliklerdeki öz motivasyonu baltalıyor. Kişinin iyilik ve yardım yönündeki güdülenmesi ödül aldığında değerini yitiriyor ve yardım davranışını giderek çökertiyor. Sözün özü, Tomasello'nun çalışmaları çocukların yaklaşık olarak bir yaşından itibaren kendi doğallıkları içinde yardımsever olduklarını ve bunun ödül, eğitim veya kültürle bir alakasının olmadığını öne sürüyor. İyilik yönündeki bu çekirdek bilgi doğuştan geliyor. Ancak istismara uğramış bebeklerde empatik kaygı ve dolayısıyla özgeci eğilimler daha az olabiliyor.[11]

2009'da, ortalama bir insan, 1979'daki ortalama insana göre %75 daha az empati duygusuna sahip.

İnsanların başka bir insanın zihnine, duygu ve düşüncelerine ilgisi hayatın hemen başında başlıyor. Henüz yirmi dakikalık ömrü olmuş bir bebek dahi önündeki erişkinlerin jestlerinin pek çoğunu taklit ediyor. Bu sadece bir taklidi değil, karşıdakinin duygu durumlarının ve niyetlerinin de belirli farkındalığını gösteriyor. Bebekler hapşırma gibi niyetli olmayan hareketleri taklit etmiyor. Bebekler tıpkı ruh durumlarının barometresi gibi çevrelerindeki insanlarla ahenk sağlıyor, gülenlere gülücükle, başkalarının üzüntüsüne üzgün görünerek karşılık veriyor. Bir bebek ani irkilme veya çığlığına ebeveynin verdiği anlamla duygusal durumunu kontrol etmeyi öğrenir. Bebek ebeveynin gözlerinde kendisini görmekle ilk benlik duygusunu edinir. Diğerkâm eğilimler ve empati, kişinin kendisini, geçmişi, bugünü ve geleceği olan bir hikâyenin parçası olarak kavramlaştırabilme yeteneğiyle gelişir. Bu otobiyografik beceriler, çocuklar kendilerini aynada tanıyabildikleri on sekiz ve yirmi dört

10 Michael Tomasello, *İnsan Ahlâkının Doğal Tarihi*, çev. Aylin Onacak, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2018.

11 Michael Tomasello, *Neden Ortaklıklar Kurarız?*, çev. Bahar Tunçgenç, Alfa Yayınları, İstanbul, 2019.

aylar arasında hızlıca gelişir. Kişinin kendini anlayışı, başkalarının zihin ve duygularını anlayabilmesiyle artar ve böylece ahlâki bir toplumda yer alma yoluna girilmiş olur. Empatik beyin bölgeleri en iyi çalışan kişiler, en diğerkâm ve yardımcı kişiler olurlar. Merhamet, empatinin daha derin bir biçimi olarak kabul edilebilir. Yüz yüze gelen insan, bencilliğini bir kenara bırakarak ötekinin çıkarlarını da gözeten bir şekilde davranmak için derin bir istek duyar. Merhamet empatiyi içerir, aynı zamanda ötekinin ıstırabını giderme yönünde acil bir yardımseverliği de doğurur.

İyiliğin taşıyıcısı olarak merhamet

Empati ve merhamet pek çok seviyede yararlıdır. Empati duygusu yüksek hemşire ve hekimler sayesinde daha az ağrı hisseder ve hastalıklarımızdan daha çabuk kurtuluruz. Başkalarına duyduğumuz içten ilginin kökünde empati yatar. Üst düzey memelilerde empati düzeyine rastlanmakla birlikte hiçbir tür, insan kadar empatik değildir ve empati, ahlâki benliklerimizin tam da özünde yer alır. Gerçek empati sadece başkalarının düşünce ve duygularını anlamak değil, onlarla birlikte hissetmek, onlarla hemhal olmayı başarabilmektir. Başka insanlara karşı iyi olma ümidimiz hayatın erken dönemlerinde sevgiyle, dikkatle ve empatiyle bolca doyurulmuş olmamıza bağlıdır. Bunlar olmazsa empati daha az olacaktır. Empati olmazsa da ihtimam duygusu eksik kalan, yardımseverliği noksan kişiler haline geliriz.

Kendimiz hakkında iyi hissettiğimizde, fazla gergin ve stresli olmadığımızda, cömert davranır ve bencil tavırları tercih etmeyiz. İyilik, nezaket, cömertlik ve hayırseverlik beyinlerimizde ödül devrelerini tetikleyerek bizi mükâfatlandırır da. Bilincimiz ve sorumluluk duygumuz, özellikle içinde bulunduğumuz sosyal bağlam destekliyorsa, bencilce güdülerimizi aşmamıza sebep olur. Zor durumdaki insanlara yardım ettiğimizde, bir hayır kurumuna yardımcı olduğumuzda, gönüllü olduğumuzda, başkaları için para harcadığımızda kendimizi daha iyi hissederiz. Üstelik başkalarına yardım etmek, bize sadece kendimizi iyi hissettirmez aynı zamanda bizi sağlıklı da kılar. Yardımsever insanların hem ruh hem de beden sağlığının daha iyi olduğu çeşitli çalışmalarda gösterilmiştir. Bireyci ve rekabetçi kültürler diğerkâm ve ahlâkçı varoluş biçimlerinin altını oyabilir. Öte yandan, ahlâki davranışları ve cömertliği öven sosyal bağ-

lamlar, yardımseverliği artırır. Başka birinin erdem, merhamet ve iyiliğini anlatan bir hikâye dinlemek bizim de erdemli bir şekilde davranma arzumuzu kamçılar. Günümüzün Batılı pazar toplumlarında narsisizmde görülen yüksek artışların, sadece para, servet ve statü gibi dışsal değerlere kıymet veren bir toplumda yeterince ahlâki rol modelleri olmamasıyla ilgisi olabilir. Kişisel hak edişin toplumsal iyinin önüne konduğu bir toplumda, insanın insana karşı hissettiği bir sorumluluk hissi törpülenebilir. Eşitsizliğin de sağlık, güven ve cömertlik üzerinde güçlü bir olumsuz etkisinin olduğunu hatırda tutmak gerekir. Bir toplum ne kadar eşitsiz ise güven seviyeleri o kadar düşük olacaktır. Bencil özelliklerimiz daha insancıl, diğerkâm ve dayanışmacı yaşama biçimleri tarafından dengelenmez ise çatışmalarımız günbegün artacak gibi görünüyor. İşbirliği yapabilme yeteneğimiz, diğerkâmlık, empati, sadakat, karşılıklı destek ve kişisel fedakârlığımız insan olarak pek çok müstesna uygarlık oluşturmamızı sağladı. Geleceği görmezden gelme ve gelecek nesillere yeterince değer vermeme gibi bir eğilimimiz var. Sınırsız ilerleme ve ani tatmine bel bağlamış bu insan kuşağının yarın bir gün bu özellikleri yüzünden tamamen yok olmayacağını kim söyleyebilir?

Medya bize sürekli acılı haber vererek "şefkat yorgunluğu" yaratıyor.

Dürtüsellikteki artış ve tatmini geciktirme konusunda yaşadığımız zorluklar yeni kuşakları ekranlara, oyunlara yönlendiriyor. Yüz yüze iletişimin sıcaklığından mahrum kalan kuşaklar kendilerini rahatlatabilmek, sakince oturup yoğunlaşabilmek ve karmaşık işlemleri yürütmek için gerekli ön beyin kapasitelerinden mahrum kalıyorlar. Bu beceriler, empati temelli etkileşimler ve toplumsal davranışlar için vazgeçilmez önemde olan beceriler. İyiliğe uzanan yol insanın dürtülerini, arzularını denetleyebilmesinden, kendisini yeri geldiğinde frenleyebilmesinden geçiyor.

Sosyal empati

Empatiyi iki düzlemde ele alabiliriz: kişiler arası ve sosyal. Kişiler arası empatiyi de ikili ilişkilerimizde empati yapabilmek ve karşımızdakinin bakış açısını anlayabilmek olarak tanımlayabiliriz. Sosyal empatinin çerçevesini de kendimizinkinden farklı sosyal gruplara empati yapabilmek ve farklı grupların yaşam deneyimlerini anlayabilmek olarak çizebiliriz. Günümüz-

de kötülüğün önemli bir bölümü *biz* ve *onlar* arasına ördüğümüz duvarlardan kaynaklanıyor. İyilik, *ben* ve *o* arasında köprüler kurmaktır ve bunun için kendi sosyal grubumuz dışındaki grupların tarihsel ve sosyal bağlamlarını anlayabilmemiz gerekir. Bu bağlam, diğer grupların tarihsel olarak ne gibi yollardan geçtiğini ve kimliklerini oluşturan etkenleri anlamayı gerektirir. Diğer grupları etkileyen büyük kırılmaları, sosyal etkenleri düşünerek onların ne hissettiklerini ve yaşadıklarını anlamaya çalışabiliriz.

Geniş bir bakış açısı, sosyal bağları kuvvetlendirir ve grup klişelerini azaltır. Tehdit altında olduğu zaman insanlar kendilerini bir grup olarak savunurlar. Gruplar oluşturmak, insanın hayatta kalma güdüsünün bir parçasıdır. Gruplar arasında çekilen hayalî çizgiler genellikle coğrafi (Batılı/Doğulu), ekonomik (zengin/fakir), dinî (Hıristiyan/Müslüman) gibi pek çok farklı unsur kurularak ortaya çıkarılır. Sosyal kabilemizin dışında gördüğümüz insanlara karşı daha az empati duyarız. Önemli olan, bizden farklı olduğunu düşündüğümüz insanlara karşı empati sahibi olabilmektir. Kendimizi grup üyesi olarak değil, evrensel bir varlık olarak gördüğümüzde bunu başarmış oluruz. Nörobilim araştırmaları iç grubumuzdan kabul ettiğimiz, algıladığımız kişilerin duydukları acıya karşı daha empatik olduğumuzu ama dış grup olarak algıladığımız kişilerin acılarında beynimizin daha az aktif olduğunu gösterir. İç grubumuzdan kabul ettiğimiz kişileri birbirinden ayrı biricik bireyler olarak algılarken, dış gruptan kişileri ait oldukları bütünün bir parçası olarak algılama eğiliminde oluruz. Yeni gruplamalara konulmanın (örneğin, aynı spor takımını tutan insanlar) tarihsel olarak yerleşmiş iç grup kimliğimizin ötesine geçebildiği görülür. Yani farklı durumlarda iç grup ya da dış grup olarak algıladığımız kişiler değişebilir, ancak grup algımız sabit kalır. Algıladığımız iç grup ve dış grup farklılıkları empati duymamıza engel olsa da dış gruptan biriyle kişisel bir ortaklığımızı fark ettiğimiz zaman empatimiz yükselir. Sağlam bağlar ve benzerlikler, sağlam empatik ilişkiyi beraberinde getirir. Sosyal empatimizi artırmanın ilk adımı, kişiler arası empati becerilerimizi geliştirmektir.

Birkaç aylık bebekler de gelişmiş bir ahlâka, adalet duygusuna, empatiye, diğer zihinleri anlama ve neyin istenip neyin istenmediğini anlama yetisine sahip.

Yapılan araştırmalar, kişiler arası empati skorlarının kişilerin sosyal empati skorlarıyla benzer olduğunu gösteriyor. Yani günlük pratiğimizde ne

kadar empatik olabiliyorsak, sosyal empati becerilerimiz de o kadar gelişiyor. Kişiler arası empati ve sosyal empatiyi birbirine bağlayan şey, *bağlama dikkat etmek*. Yapılan bir araştırmada, katılımcılara bir ele iğne battığını gösteren görüntüler izletilmiş. Katılımcıların yarısına bir şey söylenmemiş, ancak diğer yarısına elin biyopsi için anestezi ile uyuşturulduğu ve acı hissetmediği söylenmiş. İki grubun beyin aktiviteleri de otomatik olarak acıyı aynalama belirtileri gösterse de anesteziyle ilgili açıklama yapılan grubun beyninde "ben ve öteki arasında ayrım yapabilme" ve "bakış açıları arasında geçiş yapabilmeyle" ilgili beyin bölümlerinde de aktivite görülmüş. Araştırma, *otomatik aynalama* reaksiyonumuzun yanında bilişsel yetilerimizle bağlamı da dikkate aldığımızı gösteriyor. Bağlamı anlayabilme özelliğimiz sosyal empati gelişimimiz için en önemli özelliktir. Sosyal empati, etrafımızda olup biteni nasıl gördüğümüzü belirler. Bunun için kullandığımız bir metafor vardır: Kamera metaforu. Yakın lens kullanarak dünyayı izlemek "kişiler arası empati"yi, geniş açılı lensler kullanmak ise "sosyal empati"yi betimler. Empati kurabilmek bir yolculuktur. Ve yolculuğun sonunda bu beceriye sahip olabilme garantisi yoktur. Ancak emin olduğumuz bir şey var, o da pozitif davranışların mutlak surette pozitif bir geri dönüş sağlayacağıdır. Empati, ötekileştirmenin panzehridir. Azınlıklar hem kendi kültürlerini hem de başat kültürü öğrenmek ve içinde var olmak zorunda olduklarından genel olarak daha empatik olma eğilimindedirler. Buna "kültürlerarası empati" denir. Diğer gruplara temas etmek de empatiyi artırır. Derdini tasasını dinlediğimiz bir insana sonsuza dek düşman kalamayız. Özellikle büyük şehirlerde normalde iletişimde olmayacağımız gruplarla temas halinde oluruz. Örneğin, aynı otobüsü kullanmak, aynı okula gitmek vb. Homojen toplumlarda yaşamak (köyler, siteler vb.) diğer gruplarla temas imkânlarını azalttığı için empatiyi düşürür. Okul çağındaki çocuklarla yapılan bir çalışmada, okul içinde "dış gruplarla" temas etmenin önyargılarını azalttığı, empatiyi yükselttiği ve dış gruba karşı daha olumlu bir tavır ortaya çıkardığı ve dış gruplardan arkadaşları olan bir arkadaş edinmenin empatiyi geliştirdiği görülmüştür. Sosyal empati, insanlar arasındaki kaynaşmayı ve *prososyal* davranışı artırarak iyiliğin yaygınlaşmasına, önyargıların ve insanı insandan ayıran duvarların aşılmasına hizmet eder.

Özetleyecek olursam, sosyal empatinin amacı, kendi iç grubumuzun ötesindeki diğer gruplara karşı olan önyargılarımızı kırmaktır ve bu da düşünce yapımızı değiştirmemizle mümkündür. Sosyal empati alanın-

da, kendimizden farklı insan gruplarının davranışlarını bir bağlama oturtabilmek, bazı konularda araştırmamızı ve bilgi edinmemizi ister bizden. Düşük sosyo/ekonomik seviyeden kişileri "tembel" olarak tanımlamak yerine, neden iş bulamadıklarının/çalışamadıklarının sosyal sebepleri hakkında bilgi sahibi olmak gibi. İnsan, empati becerilerini her yaşta öğrenebilir. Sosyal empati becerilerini geliştirmek için bazı egzersizler vardır. Segal'in geliştirdiği aşağıdaki tabloda bir örneğini bulacaksınız:[12]

Karşılaşma	*Açıklama*	*Deneyim*
Kendinizden farklı insanlarla tanışın.	Kendiniz ve diğerleri arasında ne gibi farklar olduğu üzerine düşünün.	Kendinizi sizden farklı bir sınıftan, ırktan, kültürden, cinsiyetten, yaştan birinin yerine koyun ve belli durumlar karşısında nasıl hissedeceğinizi bulmaya çalışın.
Yeni yerler ve kültürlerle tanışın.	Tarihsel olarak neler oldu?	
Farklı düşünce ve değerler üzerinde düşünüp tartışın.	Sizin atalarınız ve diğerlerinin ataları arasında ne farklılıklar var?	Dış grubunuzdan biri olmanın geçmişten günümüze nasıl bir deneyim sağlayacağını düşünün.
	Siz ve diğer insanlar arasında ne gibi fırsat ve engel farklılıkları var?	Dış grubunuzdan biri olsaydınız şu anda hayatınız ne açılardan farklı olurdu?
		Geçici olarak dış grubunuzdan birinin yerine geçebileceğiniz deneyimler arayın.

Hepimiz hayata farklı noktalarda başlarız. Kendi başlama noktamızın farkına varmak, diğerlerinin deneyimlerini anlamamıza yardımcı olur. Bazı gruplar, diğer grupların sahip olmadığı bazı kaynaklara ve fırsatlara sahiptir. Beynimiz başkalarının acı dolu deneyimlerini fark etmek, hissetmek, paylaşmak ve aynalamak eğilimindedir. Bu duyguları görmezden gelebiliriz ya da kişisel ve sosyal anlamda ne anlama geldiklerini anlamaya çalışabiliriz. Empati, emek ister. Kendi duygularımızı başkalarının duygularından ayırabilmek belirli bir yeti gerektirir. Kendimizi başkalarının yerine koyabilmek hem çok canlandırıcı hem çok yorucu bir süreç. Sosyal empati için diğer insanların geçmişten günümüze neler yaşadığını dikkate almalıyız. Hikâye geçmişi, tarih ve bağlam önemli. Empati kurabildiğimiz zaman, sadece aile ve arkadaşlarımıza iyi yoldaşlar olabilmenin dışında, diğer insanlarla bağ kurarak "öteki" kavramının ortaya

12 Elizabeth A. Segal, *Social Empathy: The Art of Understanding Others*, Columbia University Press, NY, 2018.

çıkardığı yanlış anlaşılmalar ve korkulardan da korunmuş oluruz. "Gelin tanış olalım," demişti Yunus'umuz.

Tanıma ve sorumluluk

Ötekini kendi içinde eritmeksizin ve onun içinde erimeksizin, başkalığımızı koruyarak birbirimizi tanımamız mümkün. Muhatabımı bilmek, onu tanımak istiyor olmam onu sömürgeleştirmek istediğim anlamına gelmiyor. Onun zihnini, ruhunu bana benzetmek ve onu kendime tabi kılmak için yola çıkıyor değilim. Muhatabım benim için bir amacı gerçekleştireceğim vasıta değil, onunla ben-şey ilişkisi değil, ben-sen ilişkisi kurmak istiyorum. Başka bir deyişle, özne-nesne ekonomisinden özne-özne psikolojisine geçmek arzusundayım. Sen, sen olarak kal, ben de ben olarak kalayım. Başkalığımızın işaretlerini silmeden de konuşabiliriz birbirimizle, kendimiz kalarak da bir ilişki kurabiliriz. Farklılığa izin verebilir ve benzerliğimizi de takdir ederiz. Senin farklı olabilme yeteneğini kutluyorum, senin başkalığını, karşımda duran kişi olabilmeni kutluyorum. Seni büsbütün farklı olarak görmek de çözüm değil, zira aramızdaki bağı gözden kaçırmama yol açabilir. Çokkültürlülük tartışmalarından biliyoruz ki ötekinin ötekiliğinde diretmesi kimileyin öfkeyle karşılanıyor. Bazen ötekileştirme sosyal nefretin ateşleyicisi olabiliyor, ötekinin yabancı olarak kurgulandığı durumlarda, etnik ve ırkçı öfke ona yönelebiliyor. O halde hakiki bir tanıma, ötekini aynı kılmak veya onu işgal etmek veya yutmak arzusuyla değil, tam aksine bir köprü, bir bağ kurma saikiyle hayata geçer. Tanıma ve sorumluluk atbaşı gider. Seni tanımakla, yara ve çürüklerinde benim de bir payım olabileceğini kabullenirim. Yaşadığın ıstırapta belki benim de bir sorumluluğum var. Ötekinden mesul olmak, onun haklarının yanında bir incinme yeteneği olduğunu da kabullenmek demektir. Evet, hakların var ama aynı zamanda incinebilir bir varlıksın sen. Seni inciten her ne ise onu bilmek zorundayım, seni tanımak için yaralarını da tanımak zorundayım. İnsanın insanın üzerine titrediği, insanın insana sığınak ve yurt olduğu bir dünyayı özlüyorum. İyiliğin ve iyilerin dünyasıdır bu.

Empati duygusu yüksek hemşire ve hekimler sayesinde daha az ağrı hisseder ve hastalıklarımızdan daha çabuk kurtuluruz.

Diğerkâmlık

Bize bir faydası olmasa, hatta kimileyin bizim çıkarlarımıza aykırı olsa dahi başka insanların iyilik ve esenliğini gözetmeye *diğerkâmlık* diyoruz. Günümüzde ahlâk felsefesi daha çok neyi yapmanın doğru olduğu hususuna odaklansa da iyi bir hayatın doğası ihmal ediliyor. İyilik bir yaşama pratiği, bir olma biçimidir ve görüldüğü yerde beslenip büyütülmesi gerekir. İyi ve diğerkâm insanlar, başkasının ilk bakışta bir yabancı gördüğü kişide dost bir insan evladı görür. Bütün dünyayı onaramazsın, ama onarmaya kolunun uzandığı yerden başlayabilirsin. Bir ruhun diğerine yardıma heveslendiği, azıcık da olsa bir ıstırabı dindirmeye talip olduğu her seferinde, dünya güzelleşir ve buraya geldiğimize, insan olduğumuza değer. İnsanlığın ortak çıkarlarına nasıl hizmet edeceğimiz, etkimizin uzanabildiği yere kadar *kamusal iyi* için ne yapabileceğimiz soruları diğerkâm kişinin zihnini meşgul eder. Diğerkâmlık, başkalarının iyiliğine kendi başına bir amaç olarak yönelmek, zihninde başka hiçbir güdü taşımaksızın, ötekine yardım etmeye soyunmaktır. Başkalarının iyiliğinden mutluluk duymak ve onlara hemen hizmet ve bakım ulaştırmaya talip olabilmek. "İyilik eden mükâfat bekliyorsa tefecidir," demişti Cemil Meriç. Diğerkâm insan başkasından ödül beklemediği gibi, yeri geldiğinde karşısındakine yardımcı olabilmek için kendisini riske dahi atabilir. Burada, başkalarının iyiliği tek başına bir hedeftir. İyi niyet diğerkâmlığın bir parçasıdır ama yetmez, onun eylemle taçlanması ve bir sızıyı dindirmek için harekete geçebilmesi gerekir. Yani diğerkâm kişinin belirli bir hedefi olmalı ve bu hedef de ötekinin iyiliğini temin etmeyi amaçlamalıdır. Diğer insana değer vermek ve onun durumuyla ilgilenmek, diğerkâmlığın iki temel bileşenidir. Bu tutum bizde baskın hale geldiğinde kendisini şefkat, açık fikirlilik, ihtimam iradesi olarak gösterir.

Başka birinin erdem, merhamet ve iyiliğini anlatan bir hikâye dinlemek bizim de erdemli bir şekilde davranma arzumuzu kamçılar.

Sevdiklerimize, bize şefkat gösterenlere şefkat göstermemiz kolaydır da bize zarar vermiş olanlara şefkat elini uzatmak pek zordur. Ancak muhakeme ve zihinsel eğitim yoluyla diğerkâmlık halkasını genişletebilir ve iyicil eylemlerin bizatihi kendilerinin mükâfat olduğunu, temel gayelerinin bir sızıyı dindirmek veya ötekinin esenliğini sağlamak olduğu-

nu fark edebiliriz. Diğerkâm sevgi, bütün varlıklara karşı şartsız bir nezaket ve sevgiyi içerir. Diğerkâm sevgi, ötekinin ıstıraplarıyla karşılaştığında merhamet kıvamına bürünür. Empati ötekinin duygularıyla duygusal rezonans halini yakalamak ve bilişsel olarak da durumun farkında olmaktır. Empati bizi ötekinin ıstıraplarının doğasına ve yoğunluğuna dikkat etmeye çağırır. Bir yönüyle de diğerkâm, sevgiyi bir katalizör gibi merhamete dönüştürür. Zorluklar yaşayan birisinin kaderine duyduğumuz ilgi, ona yardım etme motivasyonumuzu artırır. Gerçek bir diğerkâm, korku ve tereddüt duymaksızın ötekinin ıstırabına yönelir, onu dindirmek ister. İşte, burada cesarete ihtiyaç vardır. Cesur bir merhamet korku tanımaz, eleştiri ve aşağılamalara aldırmaz. Diğerkâm kişi kendi iç kaynaklarına daha fazla güvenebileceği şekilde bir içsel sağlamlık geliştirmeye gayret eder.[13]

Diğerkâmlık üzerine neredeyse bir ömür boyu çalışan sosyal psikolog Daniel Batson, yaptığı araştırmalarla insanın diğerkâm bir varlık olduğunu, sadece bencil güdülerin esiri olmadığını göstermiştir.[14] Başka insanların ihtiyaçlarına duyarlı, onların iyiliğini gözeten bir empatik ilgi, insanı ötekinin acısını dindirmeye yöneltir. Bunu yaparken de hiçbir menfaat hesabı yapmaz, iyilik eyleminin kendisini başlı başına hedef olarak tayin eder. İnsanın başkasının acısına duyarlı ve öteki yönelimli bir varlık olduğunu, varlığın bir karşılıklı bağımlılık hali içinde evrende yer aldığını söyledik. Bir hususu daha ilave edeyim: Mütevazı insanların daha diğerkâm ve daha merhametli oldukları biliniyor. O halde dünyaya bir tevazu devrimi gerek. Bir merhamet devrimi: *Egosistem*den *ekosisteme* geçmeliyiz. Egosistem, insanın kendi benliğine dair olumlu imgeler üretmesi ve çoğaltmasıyken ekosistem, başka insanların önceliklerine ihtiyaç verme olarak tanımlanabilir. Başkalarına nasıl göründüğümüz değil, başka insanların ihtiyaçlarına nasıl cevap verdiğimiz önem kazanacak. "Başkalarının gözünden ben" yerine "başkaları için ben". Kendi benlik ihtiyaçlarımın aldatıcı yanılsamasından ötekinin ihtiyaçlarına kulak vermenin sahici varoluşuna. Böyle bir sıçrayış, her insan için çok büyük bir devrimdir.[15]

---

13 Matthieu Ricard, *Altruism: The Power of Compassion to Change Yourself and the World*, Little Brown and Co., NY, 2013.

14 C. Daniel Batson, *A Scientific Search for Altruism: Do We Only Care About Ourselves?*, Oxford University Press, BK, 2019.

15 Kemal Sayar ve Alperen Manisalıgil, *Merhamet Devrimi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2016.

İyiliğe muhtacız

Frans de Waal'in yazdığı gibi, bencil güçlere ve piyasa güçlerine dayalı bir toplum zenginlik üretebilir, ama hayatı daha değerli kılacak birliği ve karşılıklı güveni kesinlikle üretemez.[16] Bu yüzden, mutluluğun ölçüldüğü araştırmalarda ilk sıralarda en zengin ülkeler değil, vatandaşlarının birbirine en fazla güvendiği ülkeler bulunuyor. Toplumun sağlam bir doku taşıması, gerçekte başkalarına uzanan ikinci bir görünmez ele bağlıdır. Bir kez kalpten çıkıp da paylaşıldığında insana misliyle geri dönmemiş bir iyilik yoktur. Siz o dönüşü bazen hemen görüp hissedemeseniz de sevgi size geri döner, hayatınızı kuşatır. "İyilik demek kimseye kötülüğü dokunmamak değil, kötülük yapacak cevheri içinde taşımamak demektir," diyor Sabahattin Ali.[17] Sosyal psikoloji ise, iyilikle kötülük arasındaki zarın çok geçirgen olduğunu söyler. Kimseye kötülüğü dokunmamış birisi, güç ve imkân bulduğunda vahşileşebilir. İnsanın iyilik cevherini çoğaltması, kötülük ve bencillik dürtülerini denetlemesi lazım daima. "Ruhum başkalarının acılarına uyandı," diyor bir bilge, "Nasıl oldu da bu kadar şanslı oldum?" Hissedebilmek büyük lütuf. Başkasının acısına uyanabilmek, ötekinin derdinin bizim içimizde bir huzursuzluğa yol açabilmesi adeta bir ayrıcalık. Çünkü başkalarının ıstırabından yüz çevirdiğimiz her seferinde, kalp ölüyor. Kuran'da Fussilet suresi 34. ayette şöyle buyruluyor: "İyilik ile kötülük bir değil, sen (kötülüğü) daha güzel olan ile sav; bak, o zaman seninle arasında düşmanlık olan kimse, sımsıcak bir dost oluvermiştir!"

Mademki bir başkasının erdem, merhamet ve iyilik hikâyesine kulak vermek bizim de daha erdemli davranmayı istememize yol açıyor, o halde iyilik hikâyelerini çoğaltmalı, iyiliğin ve iyilerin görünür hale gelmesine çalışmalıyız. *İyiliğin özünde kendinden başka biri olmanın neye benzediğini hayal edebilmek yatar.* İyiliğin çoğalması, empati ve merhametin yaygınlaşıp kök salabilmesiyle mümkün. Diğerkâm davranışlara tanık olmak, birbirimizle bağlantılı olduğumuz hissini pekiştirir ve bize ortak insanlığımızı hatırlatır. Başkaları için hayatlarını ortaya koyan kahramanlarla özdeşleşir ve onları överiz. Böylesi diğerkâm davranışlar, hepimizi insanlığa dair ümitvar hissettirir. İyilik yapanı, "*ahlâk azizleri*"ni ödüllendirmek ve bağrımıza basmak isteriz. 20. yüzyılın dehşetleri bize insan tabiatının ne

16 Frans De Waal, *Empati Çağı*, çev. Kadir Yılmaz, Akılçelen Kitaplar, İstanbul, 2014.

17 Sabahattin Ali, *İçimizdeki Şeytan*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2016.

kadar alçalabileceğine dair sayısız örnek sundu. Ama dehşet zamanlarında başkaları için çırpınan, ezilmişlere merhamet ve sevgi taşıyan cömert ruhlar da hep oldu. Onlar iyilik adına savaşmayı bırakmadılar. İnsan ruhunun yenilmezliğini anlatan hikâyelere, iyiliğin insan yüreğini yücelten hikâyelerine her zaman muhtacız. İnsanın özü itibarıyla *iyi olduğuna* ve *iyiliği hak ettiğine* inanmayan biri, neden kendini riske ederek cesaretli bir eyleme girişsin ki? İnsanın ve tüm diğer varlıkların haysiyetine duyduğumuz derin inanç bizi rahat döşeklerimizden kaldırır ve harekete zorlar. İyiliği çoğaltmak, iyileri ışığın altına getirmek, iyiliğin saflarını sıklaştırmak ve nihayet, iyiliğin gönüllü neferleri olmak ödevindeyiz. İyilik bizi vicdanlı olmaya çağırır ve bu çağrıya kulak vermek, her insanın üzerine düşen vazgeçilemez/devredilemez bir mesuliyettir.

Dünyaya bir tevazu devrimi gerek.

KAYNAKÇA

Ali, Sabahattin, *İçimizdeki Şeytan*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2016.

Batson, C. Daniel, *A Scientific Search for Altruism: Do We Only Care About Ourselves?*, Oxford University Press, BK, 2019.

Bauman, Zygmunt ve Keith Tester, *Zygmunt Bauman ile Söyleşiler*, çev. Mesut Hazır, Heretik Yayınları, Ankara, 2017.

Bazalgette, Peter, *The Empathy Instinct: How to Create a More Civil Society*, John Murray, 2017, BK.

Breton, Andre, *Yüz Üzerine Antropolojik Bir Deneme*, çev. Orçun Türkay, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2018.

de Waal, Frans, *Empati Çağı*, çev. Kadir Yılmaz, Akılçelen Kitaplar, İstanbul, 2014.

Moeller, Susan D. , *Compassion Fatigue: How the Media Sell Disease, Famine, War and Death*, Routledge, Londra, 1999.

Ngomane, Mungi, *Everyday Ubuntu: Living Better Together, the African Way*, Bantam Press, Cape Town, 2019.

Ricard, Matthieu, *Altruism: The Power of Compassion to Change Yourself and the World*, Little, Brown and Co., NY, 2013.

Riker, John H. , *Why It Is Good to Be Good: Ethics, Kohut's Self Psychology, and Modern Society*, Jason Aronson, BK, 2010.

Sayar, Kemal ve Manisalıgil, Alperen, *Merhamet Devrimi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2016.

Segal, Elizabeth A. , *Social Empathy: The Art of Understanding Others*, Columbia University Press, NY, 2018.

Singer, Peter, *The Most Good You Can Do: How Effective Altruism Is Changing Ideas About Living Ethically*, Yale University Press, ABD, 2015.

Staub, Ervin, *The Roots of Evil (Origins of Genocide and Other Group Violence)*, Cambridge University Press, BK, 1989.

Tomasello, Michael, *İnsan Ahlâkının Doğal Tarihi*, çev. Aylin Onacak, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2018.

Tomasello, Michael, *Neden Ortaklıklar Kurarız?*, çev. Bahar Tunçgenç, Alfa Yayınları, İstanbul, 2019.

Weil, Simone, *Kişi ve Kutsal*, çev. Murat Erşen, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul, 2019.

savaş ve şiddet ortamında iyilik

NURCAN BAYSAL

Bazen ulvi amaçlar olmadan sadece yaşamak, iyi bir insan olarak yaşamak istiyor insan. Bildiğin insan, sıradan ve iyi... Hayatım boyunca, özellikle çatışmanın ve savaşın yoğunlaştığı son beş yılda insanın günbegün aşağılara nasıl kaydığını gördüm. Kırk yıllık hayatımda deneyimlediğim çatışma ve savaş ortamı beni, bizi, hepimizi o "normal" ve "iyi" insandan uzaklaştıralı epey oldu. Savaş, insanı maalesef olduğundan daha iyi biri yapmıyor. Değiştiriyor, büyük oranda kötüleştiriyor. Ama işte insan! En umulmadık anda bile şaşırtmaya hep devam ediyor.

Soğuk, epey soğuk bir gündü. Şubat 2016 olmalı. Kilim desenli örtülerin serildiği ve yine aynı desenlere sahip sandalyelerin çevrelediği masalarla dolu bulunduğumuz alan. Kömür sobası yanıyor. Sobaya ara ara bulduğumuz her şeyi atıyoruz. Duvarlarda Kürt kültürüne ve diline katkı yapan Kürt sanatçıların resimleri var. Ayşe Şan, Meryem Xan, Karapetê Xaço, Arif Cızrawi, Dengbej Şakıro, Hogi, Hewr, Ahmedi Xani... ilk göze çarpanlar. Bazı resimlerin üstüne sarı-kırmızı-yeşil puşiler bağlanmış. Duvarın tam ortasında ise büyük bir resim var, 2004'te Kızıltepe'de on iki yaşında on üç kurşunla öldürülen Uğur Kaymaz'ın resmi bu. Resim ortadan ikiye ayrılmış. Bir yarısında Uğur'un üzerinde mavi önlük ve beyaz yaka var, diğer yarısında ise Uğur alevler içinde resmedilmiş. İki Uğur da gözlerini kocaman açmış korkuyla bakıyor bize...

Biz de korkuyoruz doğrusu. Birkaç haftadır Sur Melikahmet'te bulunan Dicle-Fırat Kültür Merkezi'nin binasında analarla oturuyoruz. Sokağa çıkma yasağının olduğu alanda çocukları olan analar bunlar. Arada çığlıklar yükseliyor, bazen bayılmalar oluyor, gözyaşları sürekli akıyor. Bom bom! Her bomba sesiyle koşuyoruz yüz metre ötemizdeki yasaklı alana doğru, aramızda barikatlar var, özel timler önümüzde, giriş YASAK! Bu sefer telefonlara sarılıyoruz. İçeridekilerle iletişim kurmaya çalı-

şıyoruz. Son bomba nereye düştü acaba, kim öldü, kim sağ kaldı? Bir televizyon var odada, Sterk TV açık. Düzenli olarak o gün ölenlerin listesi yayınlanıyor. Gözümüz listelerde.

Birkaç aydır insan hakları savunucuları ve HDP'li siyasetçiler ile yerde bırakılan cenazelere ulaşıp onları ailelerine teslim etmeye çalışıyoruz, morglara girip çıkıyoruz, çocuklarını teşhis edebilmeleri için ailelerin DNA testleri ile ilgileniyoruz, yetkililerle konuşarak yasaklı alanda kalan insanları sağ salim bulundukları yerden çıkartmaya çalışıyoruz. Bugün ağır bombardıman var. Her bomba ile anaların gözyaşları ve haykırışları artıyor. Daha fazla dayanamıyorum, biraz nefes almak için bulunduğum binadan çıkıp Sur'un sokaklarında yürümeye karar veriyorum.

Bom! Bir bomba daha düştü, etrafıma bakıyorum. Tak tak tak tak... Sesler beni eskisi kadar ürkütmüyor artık. Duvarlarda şarapnel delikleri, dar küçelerde[1] pislik, çöp, ölü hayvanlar arasında yürümeye çalışıyorum. O sırada iki genç görüyorum. Yasaklı alanın girişinde, ellerinde paketler, bir şeyler yapıyorlar. Bir şarapnel daha geliyor. İyice duvar dibine geçiyorum. Sur duvarlarının beni koruyacağı inancına küçüklüğümden beri sahibim. Duvar diplerinden yavaş adımlarla ilerlerken gençleri izlemeye devam ediyorum. Bu alana korkusuzca nasıl girdiler acaba? Ellerindeki poşetlerden bir şeyler çıkarıp plastik kaplara dolduruyorlar. Sonra ellerindeki uzun sopalarla bu plastik kapları mümkün olduğunca yasaklı alana doğru itiyorlar. Bir müddet onları izledikten sonra yanlarına yaklaşıyorum. Yasaklı alanda aylardır devam eden çatışmalardan dolayı hayvanların da aç kaldığını, içerideki kedi ve köpeklerin öldüğünü, bu nedenle onlar için mama getirdiklerini söylüyorlar. Şaşırıyorum. Hatta çok şaşırıyorum. Hayranlıkla izliyorum bu gençleri. İzinlerini alarak sosyal medyada bu bilgiyi paylaşıyorum. Paylaşmamla birlikte sosyal medyada gençlere tepkiler de başlıyor. Vay efendim insanlar ölürken onlar hayvanları mı düşünüyormuş. On binlerce insan evsiz kalmışken ve açken onlar hayvanlara mı yemek veriyorlarmış. Bu ne ahlâksızlıkmış, bu ne düşüncesizlikmiş... Gençlerin bu şekilde eleştirilmesi beni fazlasıyla üzüyor.

O akşam eve dönüyorum. İyi insan olmak nedir, iyilik yapmak nedir diye düşünüyorum. İyiliğin nasıl bir iyilik olduğu önemli midir? İyi insanlar birbirinin aynısı mıdır? Kimisi dünyayı daha güzel bir yer haline

1 Sokak.

getirmek için ön saflarda mücadele eder, kimisi geride, kimisi hayvanlara yem verebilir, kimisi yerdeki cenazeleri defnetmeye çalışır, kimisi zulmü duyurmaya, kimisinin gücü bunları yapanları desteklemeye yeter... Dünya daha iyi bir yer olsun diye yapılan iyilik, iyi insan olma hali değil midir? O kediyi, köpeği besleyen de iyi insan, cenazeyi yerden kaldırmaya çalışan da, bombardıman altındaki insanlarla açık ya da sessiz bir şekilde dayanışan da... Dünyayı daha iyi bir yer haline getirmeye çalışanlar arasında hiyerarşik bir üstünlük mü kurmalıydık? Bu iki genç, hayvanlara mamayı verirken bir şarapnel parçası ile ölselerdi muhtemelen kahraman olacaklardı. Ama şimdi hayvanlara mama verdikleri için eleştiriliyorlar. İyi insan olmak için bu iki gencin bir bedel mi ödemeleri gerekiyor? Bu nasıl bir bedel? Bu bedeli kim belirliyor?

Ama işte insan! En umulmadık anda bile şaşırtmaya hep devam ediyor.

Zulmedilen, ağır şiddete maruz kalan, bombalanan bir alan var: Sur. Ve bu zulüm alanının dışında, yani Sur'un dışında, Sur'da olanları yüreğinde acıyla hisseden insanlar var. Bu insanlar belki bombalanmıyorlar, ama farklı bir tür şiddetin içindeler onlar da. Yüz metre ötelerinde insanlar ölüyor ve kendilerinin de öldürülebilir olduklarını biliyorlar. Yüz metre ötede insanlar öldüğü için, bunu durduracak bir şey yapamadıkları için, Sur'daki ablukayı delemedikleri için, ama en çok da başkaları ölürken kendileri hayatta kaldıkları için öfkeliler, kızgınlar, korkuyorlar ve utanç içindeler. Akşam başlarını koydukları yastıkta en çok utanç duygusu hâkim. Bir parçası oldukları insanlıktan utanma hali hâkim. Ve buna eşlik eden çaresiz hissetme hali, işe yaramazlık duygusu ve yine buna eşlik eden utanılacak o kötülüğe karşı bir şeyler yapma hissiyatı, ne yapabilirsen ne yapabilirsen...

İnsan neredeyse iyilik oradadır umudu

İçeridekiler var, dışarıdakiler var. Ve yukarıda bombalar var. O sesler var; bom bom... Savaş ve şiddet ortamında seçenekler çok kısıtlı. Bu kısıtlı seçenekler arasında seçim yapmak var. Zulüm alanına girip yerdeki cenazeyi kaldıramıyorsunuz. O alana girip bodrumlara sığınanları kurtaramıyorsunuz. *Peki, insanları kurtaramadığınız bu durumda, kediler de ölmeli midir?*

Gördüğümüz resim, bombardıman altında kedi ve köpeklere mama veren iki gençtir. Peki, o iki genç sadece kedi ve köpeklere mama veren kişiler midir? Onların insanlara da yardım edip etmediğini biliyor muyuz? Ana babalarının, ağabeylerinin ya da yakınlarının içeride olma, evlerinin Sur'da yıkılıp yıkılmadığı ihtimali nedir? Gördüğümüz resim gerçeği tamamen yansıtıyor mu? Onlar, eleştirildiği gibi hayatta başka derdi olmayan ve sadece kedi ve köpekleri düşünen gençler midir? Bundan emin miyiz? Diyelim ki yüzde yüz eminiz. Peki, o zaman hayvanları kötü bir alandan, bir zulüm alanından çekip kurtarmak, ölmemelerini sağlamak iyi bir şey değil midir? Bombardıman altında, her an ölebilme tehlikesi varken, evinden çıkıp bombardıman alanına gelerek kedi ve köpekleri beslemek bir iyilik hali değil midir? *Bir kedinin hayatını kurtarmak değerli değil midir?* O gençleri daha sonra ara ara göreceğim. Haftada bir-iki gün yasaklı alana gelip sessizce hayvanları doyuracaklar.

Dünya daha iyi bir yer olsun diye yapılan iyilik, iyi insan olma hali değil midir?

Kötülüğün sıradanlaştığı, başka bir karanlık geceyi hatırlıyorum. Her açıdan karanlık bir geceydi. Irak'ta, Ezidilerin en büyük köyü Baadre'deyim bu sefer. Ocak 2015. Köy Musul sınırında. IŞİD Musul'u alınca köylüler kaçtığı için köy bomboş. Şimdi IŞİD'den kurtarılan kadın ve çocuklara sığınak olmuş bu koca köy. Karanlığın içinde karşıdaki Musul'un ışıkları görünüyor. Ezidilerin miri Mir Amer'den Ezidilerin tarihini uzun uzun dinledikten sonra, Mir Amer ve küçük kızı Wahat ve güleryüzlü karısı Dio ile birlikte, elimde bir mum, karanlıkta yavaşça ilerliyorum. Sokağın ucundaki eve giriyoruz. Ev, buz gibi ve bomboş. Bir odaya geçiyoruz. Bir gaz sobası yanıyor. Yerde mor, kocaman çiçek desenli eski bir halı var, halının üzerinde üç-dört kişi oturuyor. Paltomu çıkarmadan iki kadının yanına geçiyorum. Kadınlardan biri uzun boylu, üzerinde siyah kareli uzun bir etek ve siyah bir kazak var. İsmi İlwin. IŞİD'in elinden yeni kurtarılmış, onlarca kez tecavüze uğramış genç bir Ezidi kadın. On sekiz-on dokuz yaşında diye hatırlıyorum. Ailesinden yirmi yedi kişi gözlerinin önünde öldürülmüş. Sadece bir ağabeyi kalmış. Bir kız kardeşi de halen IŞİD'in elinde. Bana sarılıyor İlwin. "Sağ ol geldiğin için," diyor. "Sana anlatmak istiyorum, bütün dünya bilsin, tüm dünya bize yapılanları bilsin, kötülük nedir insanoğlu bilsin," diye söze başlıyor.

O gece saatlerce İlwin'in dehşet dolu hikâyesini dinliyorum: IŞİD'li-

lerin köylerine nasıl saldırdıklarını, Arap komşularının ve kirvelerinin IŞİD'lilere nasıl yardım ettiğini, önce köydeki erkeklerin toplu katledildiklerini, sonra kadınlar, genç kızlar ve çocukların ayrıştırıldığını, evli kadınlar ve hamile kadınları Tel Alfar'a, genç kızları ise Rakka ve Musul'a götürdüklerini, küçük Ezidi çocukların köle olarak nasıl başka ülkelere satıldığını ve İlwin'in iki ay on altı gün kaldığı Rakka'daki IŞİD evinde başından geçenleri...[2]

Sohbet sırasında İlwin'in ağabeyinin bebeği yerde emeklemeye çalışıyor. Çok hasta bir bebek (birkaç ay sonra ölecek). Minik bebek onunla ilgilenmemizi istiyor. Ben ve İlwin bir yandan korkunç şeyleri konuşuyor, diğer yandan bebeği güldürmeye çalışıyoruz. O sırada fotoğraflarımız çekiliyor. İçinde bulunduğumuz korkunç kötülüğe tezat, tüm fotoğraflarımızda ben, İlwin ve bebek gülümsüyoruz. Bebek bir müddet sonra uyuyor, akşam geç vakte kadar İlwin'i dinliyorum: "Ölüm o hayattan daha iyiydi, ama ölüm ele geçmiyordu. Beni bir mahkemeye çıkarın, dünya sesimizi duysun. Konuşmak istiyorum. Çünkü dünya, insanlık bize yapılanlardan utansın istiyorum."[3]

Dünya utanır mı bilmem, ama o gece bizler duyduğumuz kötülük adına, insanlık adına çok utanmıştık. Oldukça sarsılmış bir halde Mir Amer'in evine dönüyoruz. Mir Amer'in evinde IŞİD'den kurtarılan kadınlar ve çocuklarla birlikte yere yatak seriyoruz uyumak için. Çok soğuk, üstümüzü çıkarmıyoruz. Üzerimize birkaç battaniye alıyoruz. Hepimiz yan yana sokuluyoruz. Korkuyoruz da... Birbirimize sarılıyoruz. Küçük Wahat yanıma sokuluyor. Uyurken elimi sıkı sıkı tutuyor, saçlarını okşuyorum güzel Wahat'ın. *Geçecek...*

Peki, insanları kurtaramadığınız bu durumda, kediler de ölmeli midir?

Odanın minik bir penceresi var Musul'a bakan. IŞİD sadece birkaç kilometre ötemizde. Tüm gece uyuyamıyorum. Pencereden görünen Musul'un ışıklarına bakıyorum. Şu an orada Ezidi kadınlar tecavüze uğruyor. Şu an oralarda bir yerde İlwin'in kız kardeşi tecavüze uğruyor. Şu an orada kırk yaşın üzerindeki bir kadın belki artık işe yaramayacağı gerek-

2 İlwin'in isteği ile görüşmemizin ufak bir kısmını o dönem yazdığım T24 internet gazetesinde yayınlıyorum. https://t24.com.tr/yazarlar/nurcan-baysal/3-isidli-birden-tecavuz-ediyordu-beni-mahkemeye-cikarin-anlatayim-ki-dunya-utansin,11141

3 İlwin ile görüşmemin tüm detayı, Ezidi kadınların hikâyesi, Baadre'nin o günleri için bkz. Nurcan Baysal, *Ezidiler: 73. Ferman, Katliam ve Kurtuluş*, 1. baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.

çesiyle canlı canlı gömülüyor. Karanlıkta doğruluyorum. "Tanrı nerede, insan nerede?" diye düşünerek odanın küçük penceresinden gökyüzüne bakıyorum.

Tanrı'yı son beş yılda Musul'da, Baadre'de, Sur'da, Nusaybin'de, Silopi'de, Şırnak'ta, Şengal'de, Cizre'de çok aradım. Ama insanla, iyi insanla hep karşılaştım. Kötülüğün sıradanlaştığı en ağır koşullarda bile "insan", beni şaşırtmaya devam etti hep.

Gece çöküyor. Ezidi kadınlar ve çocuklar uykuya dalıyor. Musul sınırında ise başka bir hareketlilik başlıyor. Gündüz sessizce toplanan paralar birleştirilmiş, bu gece bir Ezidi kadın daha IŞİD'den "satın alınarak" ailesine kavuşturulacak. Muhtemelen yarın yatakta bir kişi fazla olacağız. Bir kadının daha yaşamı kurtulacak, ama diğerleri o zulüm alanında kalacak. Hangi kadın kurtarılabilecek, o seçim nasıl olacak, o sınırda ne yaşanacak, ya kadını son anda satmaktan vazgeçerlerse, ya son anda öldürürlerse, ya o sınırdan geri dönülemezse... Kafamda binlerce soru, kalbim deli gibi çarpıyor. Küçük pencereden Musul'a doğru bakıyorum, yine arıyorum Tanrı'yı. Sınıra gidenlerin sağ dönmeleri için yalvarıyorum Tanrı'ya. *Tanrım bu gece yalvarıyorum sana...* O gece bir Ezidi kadın daha "satın alınarak" ailesine kavuşacak, ama İlwin kız kardeşine hiçbir zaman kavuşamayacak.[4]

Kötülük, saf kötülük nedir, Ezidilerle geçirdiğim bu yıllarda öğrendim. O gece ve ondan sonraki günler, hatta aylar, yıllar Ezidi kadınlardan duyduklarımın bir kısmını yazabildim. Bir kısmını hiçbir zaman yazamadım. Yazmak istemedim. Duyduklarımın kimisi öylesine korkunçtu ki insanlığın kulağına böylesi bir kötülüğü fısıldamak istemedim. Ama o korkunç kötülük ve karanlığın içinde bile "iyi insanı" hep gördüm. Çiyayê Şengale'nin,[5] bir yeryüzü cennetinin nasıl cehenneme çevrilebileceğini gördüm. Ama herkesin terk ettiği, IŞİD tarafından yakılıp yıkılan köyleri, IŞİD'den kurtarılan kadınlar için bir yuvaya çevirmeye çalışanları da gördüm. "Bir yandan IŞİD karanlığı ve bu karanlığı sessizce kabul edenleri gördüm, öte yandan da bu karan-

"Tanrı nerede, insan nerede?" diye düşünerek odanın küçük penceresinden gökyüzüne bakıyorum.

4 İlwin 2015'ten beri Almanya'da bir kadın sığınma evinde kalıyor. IŞİD tarafından tecavüze uğrayan ve esir kamplarında satılan diğer Ezidi kadınlarla birlikte yaşıyor.

5 Şengal Dağı.

lığı aydınlığa çevirmek için canlarını feda edenleri gördüm. Bir yandan Ezidilerin mallarını talan edenleri, öte yandan bu insanlarla ellerindeki son yiyeceklerini paylaşanları gördüm. Bir yandan bu katliamı, vahşeti sessizce izleyenleri, öte yandan Baadre'den Şırnak'a onlara evlerini açanları gördüm. Bir yandan bu kadınları pazarlarda satın alanlar vardı, öte yandan zar zor para buluşturup, hayatlarını tehlikeye atarak, onları 'satın alıp' özgürlüklerine, ailelerine ve sevdiklerine kavuşturanları gördüm."[6] Ben tüm o kötülüğün içinde iyiliği, iyi insanı hep gördüm. Belki de ayakta kalanlar böyle ayakta kalabildiler. *İnsan insanı yıkıyor, ama yine insan insanı iyileştiriyor.*

Kötülüğün sıradanlaştığı en ağır koşullarda bile "insan", beni şaşırtmaya devam etti hep.

Kötülüğün sıradanlaştığı koşullarda iyinin anlamının olduğundan çok daha büyük olduğunu da gördüm. Böylesi korkunç dönemlerde yaptığın iyilik, senin insan olarak hayatta kalmanı ve hayata devam edebilmeni sağlıyor. *Şiddet, çatışma ve zulüm altında yaşam anlamsızlaşıyor, insan yaşamı anlamlandırmaya daha çok ihtiyaç duyuyor.* Yaptığı iyilikle aslında kendine iyilik yapıyor. Öyle ayakta kalabiliyor, ancak bu şekilde o kötülüğe teslim olmamayı başarıyor. O karanlığın ve kötülüğün içinde yaşamını ancak böyle güzelleştirebiliyor; kediyi besleyerek, Ezidi'ye evini açarak, Ezidi kadınları "satın alabilmek" için para toplayarak...

Savaş, çatışma, toplumsal felaket durumlarında iyilik ve kötülük tercihlerini etkileyen onlarca faktör var. Bu faktörlerin başında "ölümün yakınlığı" geliyor. Sur protestoları sırasında ablukayı delerek Sur'a girmeye çalışan imamlardan biri şöyle demişti bana: "Delemedik ablukayı, suçlayamıyorum kimseyi, çünkü ucunda ölüm vardı..."[7] Ölüm var, korku var, öte yandan yaşamanın anlamsızlığı duygusu var. Her bir bomba sesinin ruhunda yarattığı kırılma var. Çocuğunun o gün okula gidip dönmeme ihtimali var. Bu duygulara eşlik eden toplumsal kodlar var. Bunca yıl canlılar arasında kurduğun tarafgirliğin yanı sıra insanlar arasında kurduğun

6 Nurcan Baysal, *Ezidiler: 73. Ferman, Katliam ve Kurtuluş*, 1. baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, s. 271.

7 Şöyle devam etmişti Ramazan imam: "Öyle oldu ki biz insan olmaktan utandık... Sur bizden sadece 100 metre ötemizdeydi. Biz yüz metre ötemize giremedik... Düşün, cenazeler yerde kediler köpekler yiyor. Düşün, çocuğunun cenazesi yerde, alamıyorsun. Düşün, çocuğunun cenazesini gömemediğin için buzdolabında tutuyorsun. Çok zor. İnsanlık kalmıyor. İnsanlık bu yapılanları kabul etmiyor." Nurcan Baysal, Bkz. *O Sesler*, Dipnot Yayınları, 1. baskı, Ankara, 2018, s. 78-79.

tarafgirlik var. Senin gibi düşünenin daha çok yanında olmak var. Onlar arasında tercih yapmak var. Geçmişin var, tarihin var, önyargıların var. Karşındaki yaralıya sadece yaralı olarak bakmamak var, bu zulme karşı savaşan bir yaralı mı yoksa zulmü bizzat yapan bir yaralı mı diye düşünmek var. Tüm bunların yanında vicdanın ve yüreğin var. Gördüklerin ve göremediklerin var. Beyninde yankılanan sesler var: "Su heval, su!" O bir damla suyu götürememek var. Ve böylesi bir kötülüğün içinde "insan" olarak ayakta kalmaya çalışmak var.

Savaş ve şiddet altında hayat artık "katlanılan" bir şeydir. Kötülüğe tanıklığın kıyıcı bir etkisi vardır insan üzerinde. Ölüme tanıklık etmenin bir acısı vardır. Çünkü ölenler ölmüştür ve sen hayatta kalmışsındır. Hayatta kalmanın sızısı asla yatışmaz. Halil ölür, Hasan ölür, İlwin'in kız kardeşi ölür, Cemile ölür, bedeni buzluğa konur... Ama sen şahitlik ettiğin bu kötülükle yaşarsın, utanç duymaya başlarsın. Sur'dan Cizre'ye, Baadre'ye bunca yıl görüştüğüm yüzlerce insanda gördüğüm en temel duygu buydu. Bu utanç seni bir şeyler yapmaya da teşvik eder. Çünkü utanılacak o kötülüğe karşı bir şeyler yapmak zorunda hissedersin. Ölüm karşısında utanç duyunca hayatı yüceltmek istersin, hayata, yaşama sahip çıkmak istersin, oğlunun sesi kulağında olsa da o sınıra gidersin, gece o karanlıkta bir kadını zulüm alanından alırsın ya da bir kediyi yaşatmaya çalışırsın. Bu senin o utançla baş etme ve hayata tutunma yöntemindir aynı zamanda. Onu "iyilik" olsun diye yapmazsın, yaptığın kendinedir aynı zamanda, bilirsin, onu yapmazsan yaşayamayacaksındır. Yaşamanın utancıyla bir nevi baş etme yöntemidir de bu.

İnsan insanı yıkıyor, ama yine insan insanı iyileştiriyor.

Bu alanlarda yaşamak kadar seçimler yapmak da kolay olmuyor. Bazen yaptığın/yapacağın bir seçime karşılık birçok şeyi feda etmek zorunda kalırsın. Kedi-köpekleri beslemeye gidip kurşun yemek var. Ezidi bir kadını IŞİD'in elinden kurtarmak için Musul sınırına gidip dönmemek var. Doktor olarak yaralı bir insanı iyileştirdiğin için ömür boyu hapiste olmak var. Tüm bunların arasında bazen yanlış kararlar almak da var. Hatta bazen yaptığın seçimin sana çok acı vereceğini bilerek yapmak var. Bile bile Sur'a gitmek var, savaşa karşı sesini yükseltmek var, morglara girip parçalanmış cenazeleri teşhis etmek var, çocuğun paramparça edilmiş olsa bile dönüp, "bu savaş bitsin, ne asker ne gerilla, başka evlatlar ölmesin" demek var...

Sana çizilmiş bir alanda, sınırlı bir alanda, şiddetin, ölümün kol gezdiği bir alanda iyi insan olmaya çalışıyorsun. Bu alanlarda yaşam(ak) ve tercihler çok zor, siyah beyaz kararların alındığı ortamlar değil. Yapabileceğin şeyler arasında bir seçim yapıyorsun. Bazen o kötülük alanından görece daha iyi bir alana birilerini geçirmeye yetiyor gücün, bazen kediyi köpeği doyurmaya, bazen sadece yanındakine sıkı sıkıya sarılmaya... Bazen yürüyorsun sınıra, o an, tam o an küçük oğlun arıyor uzaktan bir yerden. Sesini duyuyorsun onun, bir an sensiz kalırsa ona ne olacağını düşünüyorsun, adımların yavaşlıyor... Gidip geliyorsun tercihler arasında, iyilik ya da kötülük, gözünü kapamak ya da kapamamak... Bu tercihler geçmişine, aklına ve çokça da yüreğine bağlı. Yürek, insan olmanın getirdiği o umudu hep taşır.

KAYNAKÇA

Baysal, Nurcan, *Ezidiler: 73. Ferman Katliam ve Kurtuluş*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.

Baysal, Nurcan, *O Sesler*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2018.

https://t24.com.tr/yazarlar/nurcan-baysal/3-isidli-birden-tecavuz-ediyordu-beni-mahkemeye-cikarin-anlatayim-ki-dunya-utansin,11141

iyilik üzerine: felsefi yol izleri

SERDAR TEKİN

"İyilik yapmak" deriz; başkalarından "iyilik gördüğümüzü" veya başka birinin bize "iyiliğinin dokunduğu"nu söyleriz. Ama mesela "iyilik yaramıyor" da diyebiliriz. Kimilerinin "iyi niyetli" olduğunu, kimilerinin "iyiliksever" olduğunu, kimilerinin de "iyilikten nasibini almamış" olduklarını dile getiririz. Yapılıp yapılmaması veya dokunup dokunmamasıyla, görülüp görülmemesi veya yarayıp yaramamasıyla –ve elbette daha nice biçimlerde– kendisini dilde, dilimizde açığa vuran bir şey "iyilik". Varlığına yahut yokluğuna dair net ifadelerimizin ve aslında net yargılarımızın olduğu bir şey.

Öte yandan, dilimizdeki bu netliğin kendisi, tümüyle değilse bile bir bakıma aldatıcı da sayılmalı. Zira iyilikten bahsettiğimiz her durumda, ister istemez onun ne olduğuna veya mahiyetine dair bir varsayımdan hareket ederiz. Peki ama nasıl bir varsayımdan hareket ederiz? En temeldeki yalın soruyu en kestirme haliyle soracak olursak: İyilik nedir? Esasen eylemlerimizle veya ne yaptığımızla mı ilgilidir mesela iyilik? Eğer öyleyse, iyi eylemi iyi kılan şeyin ne olduğunu ayrıca sormamız gerekir. Eylemin iyiliği, bir niyet meselesi midir ("iyi niyet" dediğimizi hatırlayalım), yoksa bir sonuç veya fayda meselesi midir ("yaramak" bahsini de hatırlayalım)? Yahut da başka bir şey midir iyilik? Fiil veya eylemlerden ziyade, o eylemleri gerçekleştiren faille, dolayısıyla karakterimizle veya nasıl birisi olduğumuzla mı ilgilidir?

Bu tür sorular, iyilik üstüne düşünmenin farklı yollarına veya iyilikten söz ederken kendisine dayanabileceğimiz felsefi varsayımların çeşitliliğine işaret ediyor. Elinizdeki yazının bir amacı, okuyucuyu söz konusu varsayımlar arasında kısa ama mümkün olduğunca renkli bir gezintiye çıkarmak. İyilik üzerine düşünmenin değişik yollarını, güzergâhlarını, zaman zaman da dehlizlerini ve çıkmazlarını göstermek. Öte yandan

bir başka amacı, daha doğrusu başka bir sorunsalı daha var ama yazının. Kötüyle, kötülükle ve en önemlisi de Hannah Arendt'in "kötülüğün sıradanlığı" diye tabir ettiği şeyle ilgili bir sorunsal. Kötülüğün sıradanlaştığı koşullarda iyi (ve dolayısıyla iyilik) ne anlama gelir? Bu bahse yazının sonunda geri döneceğiz ve iyiliğin ahlâki olduğu kadar siyasi bir kavram da olabilme ihtimalini tartışacağız.

İyiliğin mahiyeti: Sağduyumuz ne söylüyor?

Sağduyumuzun iyilik hakkında ne söylediğine bakarak başlayalım isterseniz. Ahlâki meseleler söz konusu olduğunda ziyadesiyle önemlidir sağduyu. Önemlidir, çünkü "ortak duyu"dur (İngilizce *common sense*), "insani duyu" veya "insanlık duyusu"dur (Almanca *Menschenverstand*), hatta "iyi duyu"dur (Fransızca *bon sens*). Aklıselimdir. Şu veya bu düzeyde herkeste bulunur, herkese hitap edebilir ve kendisini dolaysız olarak gösterir. Nitekim iyilik hakkında da bazı açık veya dolaysız görüler içerir sağduyumuz.

Bu görülerden ilki, iyiliğin kendimizle değil, *başkalarıyla* ilgili olduğu, daha doğrusu başkalarına *yönelik* olduğu. Kendimiz için iyi şeyler yapabiliriz kuşkusuz ve zaten mütemadiyen yaparız. Ama kendimiz için iyi bir şey yapmakla iyilik yapmış olmayız. İyilik yapmak, başkasına iyilik yapmaktır. İyiliğin varlık koşulunu çoğulluğumuz, yani dünyada insanın değil, insanların yaşıyor olması oluşturur. Elbette diğer canlılara, insan olmayan canlılara da iyilik yapabiliriz, ama iyiliğin başkalarına ilişkin olmasını değiştirmez bu, aksine tasdik eder. Dolayısıyla her şeyden önce bir bağıntıdır iyilik. Ben ve başkaları arasındaki özgül bir bağıntıdır. Başkalarıyla onları umursadığımız için ilişkilenmektir. Onların derdine/acısına kayıtsız kalmadığımız, onların yararını/mutluluğunu önemsediğimiz için ilişkilenmektir. İyiliğin varlık koşulu dünyada başkalarıyla birlikte yaşamamızsa şayet, varlık nedeni de onları umursuyor olmamızdır.

İkincisi, *yapılan* bir şeydir iyilik. Başka her ne olursa olsun aynı zamanda *eylemle* ilgilidir yani. Daha doğrusu bizzat eylemdir. Varlığı ve yokluğu, son tahlilde, istenmesine yahut sevilmesine değil, icra edilmesine bağlıdır. İyiliğin ancak fiilen yapıldığında iyilik olduğunu söyler sağduyumuz veya tersinden ifade edersek, yapılmamış iyiliğin iyilik olmadığını söyler. Yapmak için önce istememiz gerekir elbette iyiliği, niyet etme-

miz gerekir, hatta belki sevmemiz gerekir onu. Ama bunun yeterli olmadığı çok açık. Kant'ın uyarısı yerindedir: "*İyilikseverlik* sınırsız olabilir; çünkü hiçbir şey yapmadan da iyiliği sevebiliriz, fakat *iyilik yapmak* daha zordur."[1] Yapmanın daha zor olması, eylem dediğimiz insani yetinin doğasından kaynaklanır bir bakıma. İçsel dünyamızın sınırsızlığından ve koşulsuzluğundan çıkıp dışsal dünyanın somut koşullarına müdahil olmaktır eylem. İyi olduğunu düşündüğümüz şeyi dış dünyada nesnelleştirmeye çalışmaktır. Çaba göstermeyi, dikkat sarf etmeyi, zaman zaman zor tercihler yapmayı gerektirir.

Nihayet, başka bir şey daha söyler sağduyumuz iyilik hakkında. İyilik, evet, başkalarıyla ilgilidir ve eylemseldir, fakat başkalarının *haklarından* kaynaklanan bir yükümlülüğün yerine getirilmesi de değildir. Başkalarının haklarına saygı göstermekle, imzaladığımız sözleşmenin gereklerini ifa etmekle, aldığımız malın veya hizmetin karşılığını ödemekle hiç kimseye iyilik yapmış olmayız. Zaten yapmamız gereken bir şeyi, istesek de istemesek de yapmak *zorunda* olduğumuz bir şeyi, yapmadığımız takdirde hukuken sorumlu tutulacağımız bir şeyi yapmış oluruz sadece. Başkalarının haklarından kaynaklanan yükümlülüklerimiz hem ahlâki hem hukukidir. Oysa iyilik sadece ahlâkidir. Hukuken yapmamız gerekenden fazlasıdır. Hak olarak ileri sürülemez, yapılması zorunlu tutulamaz ve yapılmadığı takdirde suç teşkil etmez.

Eylemin iyiliği, bir niyet meselesi midir, yoksa bir sonuç veya fayda meselesi midir?

Şimdi, sağduyumuzun buraya kadar söylediklerinden hareketle daha spesifik bazı sorular soralım. Şayet iyilik başkaları için yaptığımız ama hukuken yapmak zorunda olmadığımız şeylerle ilgiliyse, iyiliğin *ahlâki temeli* nedir? Bir *erdem* olarak mı düşünmeliyiz onu, yoksa bir *ödev* olarak mı? Ahlâki temeli, erdemlerde olduğu gibi, failin karakterinde veya nasıl birisi olduğunda mı saklıdır? Yoksa ne tür bir insan olduğumuzdan bağımsız olarak her insanın başkalarına karşı taşıdığı belli ahlâki yükümlülükler olduğu fikrine mi dayanır? Bu ikisinin birbirini dışlamadığını söyleyebiliriz elbette, ama yine de aynı şey değildir erdem ve ödev. Erdem, ahlâken nasıl birisi olduğumuzla, ödev ise ahlâken ne yapmamız gerektiğiyle ilgilidir. Sağduyumuz ikisini de önemser, ancak onlar ara-

1 Immanuel Kant, *The Metaphysics of Morals* [1797], çev. Mary. J. Gregor, *Practical Philosophy*, Cambridge University Press, Cambridge, 1996, s. 524.

sındaki farkın analizini sağduyudan bekleyemeyiz. Erdemin ve ödevin ne olduğuna, iyiliğin erdem olarak ve ödev olarak ne anlama geldiğine daha yakından bakmak istiyorsak eğer, sağduyuda dolaysızca verili olanla yetinemeyiz. Ahlâk felsefesini yardıma çağırmamız gerekir.

İyi yaşama: Bir karakter meselesi

Erdem hakkındaki felsefi kavrayışımızın derinliğini ve zenginliğini herkesten çok Aristoteles'e borçluyuz. Bunun nedeni Aristoteles'in tek tek erdemler hakkında –örneğin cesaret, ölçülülük, cömertlik, adalet veya dostluk hakkında– söylediklerinden ziyade, erdem kavramını insan yaşamının anlamına dair ereksel (teleolojik) bir çerçeveye yerleştirebilmiş olmasıdır. Başka bir deyişle, erdemi insan yaşamının nihai ereği (*telos*) açısından görmemizi mümkün kılan bir kavrayış modeli geliştirmiş olmasıdır.

Bize ulaşmış olduğu biçimiyle Aristoteles'in ahlâk felsefesi, "her sanat ve her araştırmanın, aynı şekilde her eylem ve tercihin de bir iyiyi arzuladığı" tespitiyle başlar.[2] Tüm yapıp etmelerimiz belirli amaçlara yöneliktir. Yaptığımız şeyi, etkinliğin amacında içerilen bir "iyi" uğruna yaparız. Sözgelimi hekimlik sanatı sağlığı, doğa araştırmaları bilgiyi, ticaret zenginliği amaçlar. Sağlık, bilgi ve zenginlik, her biri kendi tarzında bir tür iyidir gerçekten de. Tek tek etkinliklerimizin her biri nasıl belli bir amaca yönelikse, bir bütün olarak yaşamımızın da bir amacı veya ereği olduğu görüşündedir Aristoteles. Yaptığımız her şeyi son tahlilde onun uğruna yaptığımız (demek ki sağlık, bilgi ve zenginliği de onun uğruna arzuladığımız) ama onu artık başka bir şey için değil de bizzat kendisi için istediğimiz bir nihai erek ve dolayısıyla bir nihai iyi... Bu nihai erek, *mutluluktur*. Başka her şeyi mutluluk uğruna isteyebiliriz, ama mutluluğu sadece kendisi için isteriz.

Aristoteles'in mutluluk (*eudaimonia*) derken kastettiği şey, anlık bir duygu durumu, süreksiz bir haz veya sevinç değildir. Bir hayatın karakteristik örüntüleriyle iç içe geçerek zamana yayılan, dolayısıyla bir insan ömrünün tamamına teşmil edilebilecek olan bütüncül bir iyilik halidir, *iyi yaşamadır*. İki kişinin mutlu bir ilişkileri olduğunu söylediğimizde kastettiğimiz şeye benzer bu. Mutlu çiftler de kavga ederler ve insan-

2 Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, çev. Saffet Babür, Ayraç Yayınları, Ankara, 1094a.

lar kavga anında şüphesiz mutlu değildirler, ama ilişkinin mutlu bir ilişki olduğunu söyleriz yine de. Çünkü bu diğer anlamda mutluluk, anlık durumların toplamından fazla ve farklı bir şeye, ilişkinin karakterine, hüviyetine, bünyevi hususiyetlerine dair bir şeye işaret eder.

İnsan yaşamının nihai amacının mutluluk olduğu fikri, yine de ilk elde fazlasıyla genel, hatta içeriksiz görünebilir elbette. Sonuçta insanlar mutluluğun ne olduğu veya nasıl bir hayatın mutlu bir hayat olduğu konusunda birbirlerinden çok farklı görüşlere sahiptirler. Nitekim Aristoteles de mutluluğun kimileri tarafından "haz", kimileri tarafından "zenginlik", kimileri tarafından da "itibar" ile özdeşleştirildiğini belirtir. Bu görüşlerde kısmi bir hakikat payı olduğunu da teslim eder üstelik. Mutlu bir hayatta hazzın belli bir yeri vardır, dünyanın nimetlerinden yararlanmak için belli refah koşullarımızın ("dışsal iyiler" der Aristoteles) olması gerekir; hor görülmemek, saygı ve itibar görmek mutluluğun parçasıdır. Yine de bunların hiçbiri, tek tek ve hep birlikte, mutluluğun kendisi değildir. Haz ancak ölçülü olduğunda, refah onu doğru kullanmayı ve paylaşmayı bildiğimiz takdirde, itibar ise ancak onu hak edecek hasletler taşıyorsak mutluluğa katkıda bulunabilir. Dolayısıyla insan yaşamının nihai ereği açısından baktığımızda esas olan şey, hazdan ziyade ölçülülük, zenginlikten ziyade cömertliktir. İtibardan ziyade itibara konu olan meziyetlerimizdir, örneğin dürüst veya cesur oluşumuzdur. Yani aslında, tek kelimeyle, erdemlerdir.

İyiliğin varlık koşulu dünyada başkalarıyla birlikte yaşamamızsa şayet, varlık nedeni de onları umursuyor olmamızdır.

O halde, Aristoteles'in erdem nedir sorusuna verdiği yanıt, kısaca şöyle ifade edilebilir: Sahip olduğumuz takdirde iyi yaşamamızı, yani mutlu veya *eudaimon* olmamızı mümkün kılan karakter durumlarıdır erdemler. Yukarıdaki örneklerden devamla, ölçülü, cömert ve dürüst bir insanın bunların tersi vasıflara sahip birisine göre hem kendisiyle hem de başkalarıyla daha dengeli ve verimli ilişkiler kurma, dolayısıyla daha iyi veya mutlu bir yaşam sürme imkânına sahip olduğu fikri, sağduyuya son derece uygundur. Aristoteles'in kuramı, kendimizde ve başkalarında değer verdiğimiz karakter vasıflarının *neden değerli olduklarını* görmemizi sağlar böylelikle: Erdemler, kendileri tarafından karakterize edilen nesnel durumlar yaratırlar. Ölçülü, cömert, dürüst bir insanın eylemleri, onun

kendi hayatında ve başkalarıyla ilişkilerinde bu erdemlerin şekillendirdiği örüntüler oluşturur. Nasıl yaşadığımız veya hayatımızın nasıl bir hayat olduğu, nasıl birisi olduğumuza bağlıdır.

İyiliğin başkalarına yönelik olduğunu söylemiştik. Aristoteles'in ahlâk felsefesi ise kendi mutluluğumuzla ilgili son tahlilde. Fakat buradaki tartışma konumuz bakımından Aristoteles'in yanlış bir kılavuz olduğu anlamına gelmez bu. Zira başkalarıyla ilişkilerimiz, Aristotelesçi anlamda mutluluğun mütemmim cüzü, iyi yaşamanın ayrılmaz parçasıdır. İyi veya mutlu bir yaşam, ruhun içsel deneyiminden ibaret değildir Aristoteles için (Stoik bir idealdir bu), aksine bir eylem yaşamıdır, erdemlerin *başkalarıyla ilişkilerimizde* icra edildiği bir yaşamdır.

Yine de sormak durumunda olduğumuz bir soru var: Başkaları için yaptığımız iyi şeyleri, kendi mutluluğumuz *için* yaptığımız anlamına mı gelir bu? Kendi mutluluğumuzu düşündüğümüz için başkalarına karşı cömert olduğumuz anlamına mı gelir mesela? Sorunun kısa ve açık cevabı, hayır. Cömert yaşadığımız için mutlu olmak bir şeydir, mutlu olmak için cömertlik yapmak başka bir şeydir. Birincisi erdem, ikincisi hesaptır. Birincisi ahlâk, ikincisi çıkardır. Aristotelesçi anlamıyla mutluluk, sözgelimi cennet vaadinin aksine, erdemlerin icrasına *dışsal* bir ödül değil, erdemli yaşamanın kendisidir. Cennet vaadi insanı iyiye teşvik edebilir elbette. Cehennem korkusu da insanı terbiye edebilir. Ama erdemden ziyade hesap, ahlâktan ziyade çıkar vardır burada. Ahiretteki çıkarımız da çıkardır nihayetinde, hatta en büyük çıkar denebilir buna, çünkü ebedidir. Dolayısıyla, erdemin ne olduğunu mutluluk fikrinin ışığı altında gördüğümüz gibi, mutluluğun tam olarak ne olduğunu, nasıl bir hayatın iyi veya mutlu bir hayat olduğunu anlamak için de erdemin ona *içkinliğini* görmemiz gerekir. Aristoteles'in zarif tabiriyle "ruhun erdeme uygun etkinliği"dir mutluluk – "üstelik yaşamın sonuna kadar etkinliği" diye ekler Aristoteles, "çünkü tek bir kırlangıç baharı getirmez."[3]

İnsan doğası ve iyiliğin duygu kökleri

Karakter erdemleri doğal değildir Aristoteles'e göre, ama doğaya aykırı da değildir. Onlar eğitim ve alıştırma yoluyla edinilirler. Erdemleri erken

3 Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 1098a15-20; ayrıca 1099b26, 1102a5-6.

yaşlardan itibaren onların gerektirdiği şeyleri yapa yapa kazanırız. Cömert davranışlar yoluyla cömert olmayı, adil davranışlar yoluyla adil olmayı öğreniriz mesela. Karakterin biçimlendirilmesidir bu. İnsanın belli durumlarda belli şekillerde davranmaya yatkınlaşmasıdır. Bu yatkınlığın kazanılmasında ve icra edilmesinde *duygular* merkezî bir rol oynar. Diğer bir deyişle, "erdemler sadece belli biçimlerde davranma yatkınlıkları değil, fakat aynı zamanda belli biçimlerde duygulanma yatkınlıklarıdır".[4] Korku veya acıma, merhamet veya öfke duymamız gereken durumlar vardır hayatta. Eylemlerimizin itici gücüdür bu duygular ve çoğunlukla düşünüldüğü gibi kendileri bakımından akıldışı değildirler. Aksine, bilişsel (kognitif) yargılarımızla birlikte bulunurlar. Bana veya bir başkasına karşı haksızlık yapıldığı yargısı, öfke duygusuna; kendi yaptığım bir şeyin yanlış olduğu yargısı ise utanma duygusuna içkindir mesela. Bu tür duygusal tepkilerin doğru durumda ve doğru ölçüde gösterilmesini, erdemli kişinin temel özellikleri arasında sayar Aristoteles.

Kant'ın uyarısı yerindedir: "İyilikseverlik sınırsız olabilir; çünkü hiçbir şey yapmadan da iyiliği sevebiliriz, fakat iyilik yapmak daha zordur."

Aristoteles'in önemsediği duygu, doğru eğitilmiş duygudur. Doğal olmayan duygu yani. Bir *ethos* içinde işlenerek ahlâki karakter kazanmış olan duygu. Felsefe tarihinde bir başka gelenek, ahlâki duyguların *doğallığını* savunan bir gelenek de var ama. İnsanın doğası gereği onu başkalarının acısına kayıtsız kalmaktan alıkoyan ve başkalarıyla işbirliği yapmasını sağlayan belli duygusal yatkınlıklara sahip olduğu fikri... Bu fikrin kökeni bir yönüyle Sofistlere uzanır: İnsan, evet, kendi çıkarının peşinde koşan bir varlıktır Protagoras'a göre, fakat aynı zamanda başkalarıyla bir arada yaşamasını, işbirliği yapmasını, kentler kurmasını mümkün kılan doğal eğilimlere, adalet ve utanma duygularına da sahiptir.[5] Adalet ve utanma, kazanılmış erdemler olarak değil, doğal eğilimler olarak zikredilirler burada.

İyiliğin ve ahlâkın doğal eğilimlerimize dayandığı düşüncesi, özellikle 17. ve 18. yüzyıllarda modern felsefenin insan doğasına ilişkin bü-

4 Alasdair MacIntyre, *After Virtue*, 2. basım, University of Notre Dame Press, Indiana, 1984, s. 149 [*Erdem Peşinde: Bir Ahlak Teorisi Çalışması*, çev. Muttalip Özcan, Vakıfbank Yayınları, İstanbul, 2019].

5 Platon, "Protagoras", çev. Tanju Gökçel, *Diyaloglar 2*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1995, 322 c-d.

yük spekülasyonlarında yeniden canlanan bir fikir. Elbette kendi karşıtıyla birlikte ve ona bir yanıt olarak! Modern felsefede insan doğası tartışması özgecilikten (altruizm) önce bencilliğe, başkalarına yönelik ilgi ve duygularımızdan önce kendi özçıkarımıza dair bir dikkatle başlar. Hobbes'un *Leviathan*'ı (1651) ve Mandeville'in *Arılar Masalı* (1714), insan doğasının temel hususiyetinin bencillik olduğu, tüm duygu ve davranışlarımızı son tahlilde özçıkarın yönettiği, dolayısıyla iyiliğin ancak bir epifenomen olarak, yani özçıkarın kılık değiştirmiş ikincil bir görünümü olarak anlaşılması gerektiği fikrine dayalıdır.

İnsanın doğası gereği bencil olduğunu söylemek, onun habis bir varlık olduğunu söylemekle aynı anlama gelmez kuşkusuz. Hobbes için doğa durumunda başkalarıyla kalıcı işbirlikleri yapamıyor oluşumuzun önemli bir nedeni, onlara zarar verme yönünde kötücül eğilimlerimizin olması değil, onların bize zarar vermeyeceğinden emin olamayışımızdır mesela. İnsanlar arası bağlar, bu nedenle ancak özçıkarların karşılıklı olarak teminat altına alınması yoluyla kurulabilir. "Hiç kimse, kendine bir iyilik gelmesinden başka bir amaçla, kimseye bir şey vermez," diye yazar Hobbes: "Bağış gönüllü olduğu için ve bütün gönüllü eylemlerin amacı insanın kendi iyiliği olduğu için, insanlar kendi iyiliklerinin gerçekleşmeyeceğini gördükleri takdirde, hayırseverlik veya itimat ve dolayısıyla karşılıklı yardım ve insanlar arasında uyum olmayacaktır."[6] İyiliğin imkânsız değil, ikincil olduğu, özçıkara *bağımlı* olduğu tezidir bu.

Söz konusu teze karşı çıkanlardan ikisini, Hume ve Rousseau'yu bilhassa hatırlamak durumundayız burada. Her ikisi de özçıkarın insan doğasındaki yegâne asli zemberek olduğu fikrine şiddetle itiraz ederler. Hume "sempati"nin (*sympathy*), Rousseau ise "acıma"nın (*pitié*) özçıkar kadar doğal ve özçıkar kadar otantik olduğu görüşündedir. "Sempati" terimini bizim bugün kullandığımızdan farklı bir anlamda ve bizim daha ziyade "empati" diye adlandırdığımız şeye yakın bir tarzda kullanır Hume. Kelimenin etimolojik anlamına daha sadık olduğunu kaydedelim bu kullanımın. Eski Yunancada *sumpatheia* ("merhamet" diye karşıladığımız Latince *compassio* gibi) "birlikte maruz kalma" anlamına gelir. Başkasının duygusal durumunun, örneğin acı veya sevinç içinde olmasının bana geçmesini, bende karşılık bulmasını, bende de benzer bir duygu hali

6 Thomas Hobbes, *Leviathan*, çev. Semih Lim, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1993, s. 111 (Bölüm XV).

yaratmasını mümkün kılan ruhsal alımlama yetisidir Hume için sempati. Bu doğal yetiyi, "iyilik ve iyilikseverlik" başlığı altında incelediği "doğal erdemler"in temeli olarak görür Hume.

Başka bir canlının ıstırabı karşısında duyduğumuz acıma ve bunun harekete geçirdiği edimler, Rousseau'ya göre de özçıkarın bir türevi veya uzantısı değildir. Onun kılık değiştirmiş hali hiç değildir. Aksine özçıkardan bağımsız ve ona indirgenemez ayrı bir kökensel duygudur bu. Doğanın bahşettiği özsevgi (*amour de soi*) her insanı kendi yaşamını korumaya ve sürdürmeye sevk ederken, acıma duygusu onu başkalarının ıstırabına duyarlı kılar. Özsevgiyle birlikte doğal insanın iki otantik duygusundan biridir Rousseau için acıma. Aklın diliyle değil, *ethos* ve alışkanlığın diliyle de değil, doğanın diliyle konuşan erdemdir: "Öyle doğaldır ki onun apaçık işaretlerini zaman zaman hayvanlar bile sergiler."[7]

İyi niyet, aklın yasası olan çelişkisizliğin iradeyi belirlemesi yoluyla ortaya çıkan istemedir.

İyiliğin hayvan yaşamındaki doğal kökenlerine dair benzer bir dikkati Hume'da da buluruz. "Hayvanların hem kendi türlerine hem de bizimkine şefkat gösterebildikleri bilinir; üstelik hayvanlar söz konusu olduğunda, bu duygunun sahte veya yapmacık olabileceğinden asla kuşkulanmayız," diye yazar Hume ve ardından şunu sorar: "Onların tüm duygularını da özçıkardan hareketle akıl yürüterek mi açıklayacağız? Yahut da aşağı türden canlılarda çıkarsız bir iyiliğin varlığını teslim ediyorsak, hangi analoji [benzeşim] kuralına dayanarak bunun daha üstün türde de olmadığını söyleyebiliriz ki?"[8]

İyiliğin doğal duygulardaki kökenleri 18. yüzyılda filozofları meşgul eden bir meseleyken, bugün evrimsel biyolog ve psikologların, nörobilimcilerin, primatologların da ilgi alanına giriyor, hatta bilhassa onları meşgul ediyor. Örneğin Frans de Waal'ın çalışmaları, "duygusal bulaşma"nın memeli toplumsallığında merkezî bir rol oynadığını, şempanzeler gibi gelişkin memelilerin düzenli biçimde empati ve sempati ilişkileri kurabildiğini, insan olmayan atalarımızdan devraldığımız duy-

7 Jean-Jacques Rousseau, *Discourse on the Origin and Foundations of Inequality*, çev. Victor Gourevitch, *The Discourses and Other Early Political Writings*, Cambridge University Press, Cambridge, 1997, s. 152 [*İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, çev. Rasih Nuri İleri, Say Yayınları, İstanbul, 2020].

8 David Hume, *An Inquiry Concerning the Principles of Morals*, Hackett, Indianapolis, 1983, s. 91 [*Ahlakın İlkeleri Üzerine Bir Soruşturma*, çev. Merve Menekşe Özer, Adnan Akdağ, Say Yayınları, İstanbul, 2019].

gusal tepki mekanizmalarının (şüphesiz daha gelişkin biçimlerde) insan ahlâkının da yapıtaşları olduğunu ileri sürüyor. Ahlâkın evrimini tartıştığı *Primatlar ve Filozoflar* kitabında şöyle yazıyor de Waal: "Benim buradaki savım, insanların toplumsal itkileri ile en yakın akrabalarımızın, yani kuyruklu ve kuyruksuz maymunların itkileri arasındaki süreklilik etrafında dönüyor. Fakat bana öyle geliyor ki kuramsal planda çok daha büyük bir değişimin, ahlâkı kesin olarak insan doğasının duygusal çekirdeğinde konumlandırmamıza yol açacak bir değişimin eşiğinde duruyoruz. Humecu düşüncenin muhteşem geri dönüşünden söz edebiliriz."[9]

Öte yandan, insanlar ve diğer primatlar arasındaki süreklilik kadar süreksizliğe de bakmak durumundayız haliyle. İnsanların sadece kendilerine veya kendi yakınlarındakine değil, "*herhangi birine* nasıl davranılması gerektiği konusunda genel yargılarda"[10] bulunmasını, bizi diğer primatlardan ayıran ve onların ötesine taşıyan bir ahlâki hususiyet olarak kaydediyor de Waal. Nasıl olup da bu tarz yargılarda bulunabilen canlılar haline geldiğimiz sorusunu, şüphesiz ancak bilim yanıtlayabilir, zira olguya dair bir sorudur bu. Fakat herhangi birine nasıl davranılması gerektiği konusunda genel bir yargının ne olduğuna, bunun bir olgu olarak değil, bir *gereklilik* olarak mahiyetine, nihayet onun ahlâki iyiyle bağıntısına dair de sorular sorabiliriz. Ve bu türden felsefi soruların peşine düştüğümüz takdirde, iyilik üzerine düşünmenin bir başka yoluyla karşılaşırız: Ödev olarak iyilik.

Başkalarına karşı neden yükümlüyüz?

Erdem hakkındaki felsefi kavrayışımızın derinliğini Aristoteles'e borçlu olmamız gibi, ödev hakkındaki felsefi kavrayışımızın derinliğini de herkesten çok Kant'a borçluyuz. Kant'ın ahlâk felsefesi, buraya kadar kısaca göz gezdirdiğimiz kuramlardan radikal olarak farklılaşır ve aslında onlara yönelik asli bir eleştiri üstüne kuruludur. Aristoteles'in *eudaimonist* veya mutlulukçu yaklaşımına da, Hume'un *sentimentalist* veya duygucu yaklaşımına da temelden karşı çıkar Kant. İleri sürdüğü sav kısaca şöyle ifade edilebilir: Ahlâkın esası mutluluk değil, ödevdir

9 Frans de Waal, *Primates and Philosophers*, Princeton University Press, Princeton, 2006, s. 57.

10 de Waal, *Primates and Philosophers*, s. 20.

ve ödev duyguya değil, akla dayanır. Peki ama hangi anlamda ödev? Ve neden akıl?

Ahlâkın ödevle ilgili olduğu görüşü, mutluluğun insan için doğal bir erek olmadığı anlamına gelmez şüphesiz. Aristoteles gibi Kant da mutluluğun önemini teslim eder ve insanın doğası gereği mutluluğa yöneldiği fikrini benimser. Söylediği şey, basitçe, *ahlâki değerin* mutluluktan çıkarsanamayacağıdır ve böyle olması da gayet normaldir Kant'a göre, zira ahlâk nasıl mutlu olacağımızla değil, ne yapmamız gerektiğiyle ilgilidir. Bir şeyi, bizi mutlu edip etmediğine bakmaksızın, iyi veya doğru olduğu için yapmakla ilgilidir yani. Nitekim ödevin sesini bilhassa ahlâk bilincimizin mutluluk çabamızla çatışmaya girdiği durumlarda duyarız. İyi veya doğru olanı mutluluğumuz pahasına da olsa yapmamız gerektiğini söyleyen sestir bu. Kant'ın *Pratik Aklın Eleştirisi*'nde kullandığı bir örnek meseleyi sarih biçimde ortaya koyar. Ölüm tehdidi altında, masum birine karşı yalancı tanıklık yapmaya zorlandığımızı varsayalım. Böyle bir durumda fiilen ne yapacağımızdan, nasıl davranacağımızdan emin olamayabiliriz elbette. Son derece insanidir bu, çünkü korkarız ve korkuyu yenip yenemeyeceğimiz belli değildir. Fakat ahlâken doğru olanın ne olduğunu, yani ne yapmamız *gerektiğini* yine de gayet iyi biliriz. Kant'ın "ödev" dediği şey, işte bu gerekliliğin bilincidir.

Başkalarının acısını azaltmak ve başkalarının mutluluğuna katkıda bulunmak, nasıl birisi olduğumuzdan bağımsız olarak hepimizin ödevidir.

Belli erdemler ve duygular, mesela cesaret ve utanma, yapılması gerekeni yapmamızı kolaylaştırabilirler şüphesiz. Ama eylemin ahlâki değeri bunlardan gelmez. Doğru olanı cesaretle yapmamızdan ziyade *doğru olduğu için* yapmamızdır asıl mesele. Üstelik insan pekâlâ kötüye de cesaret edebilir veya kötü bir şey yaptığı için utanmak yerine yaparken yakalandığı için de utanabilir. Erdem ve duygunun hem iyiye hem kötüye eşlik edebildiği, yani mutlak veya koşulsuz olarak iyi olmadığı anlamına gelir bu. Dolayısıyla, ahlâki değeri mutluluktan çıkarsayamayacağımız gibi, erdem ve duyguya da dayandıramayacağımız görüşündedir Kant. İyi eyleme ahlâki değerini veren şey, onu gerçekleştirmemizi kolaylaştıran karakter yatkınlıklarımız, doğal veya öğrenilmiş duygularımız değildir. Bir eylemi, öyle yapmak doğru olduğu için yapmayı *tercih* edişimizdir. Kant

bu tercihe "iyi niyet" veya "iyi isteme" adını verir – üstelik "dünyada, [hatta] dünyanın dışında bile, iyi bir istemeden başka kayıtsız şartsız iyi sayılabilecek hiçbir şey"[11] olmadığını vurgulayarak...

İyinin ne yaptığımızdan ziyade *neden* yaptığımızla, eylemin içeriğinden ve sonuçlarından ziyade ona zemin teşkil eden *niyetle*, failin karakterinden, erdem ve duygularından ziyade *istemenin ilkesiyle* ilgili olması demektir bu. Ve büyük bir soru çıkar buradan: Nasıl bir isteme, iyi istemedir o halde? Başka bir deyişle, iyi niyeti "iyi" kılan şey nedir?

Kant'ın bu soruya son derece açık bir yanıt verdiğini biliyoruz: İyi isteme, *çelişkisiz* istemedir. Sadece kendim için değil, herkes için geçerli olmasını isteyebileceğim bir ilke uyarınca istemedir yani. Böylece ahlâkın (en azından Kant için) neden duyguya değil, akla dayandığı sorusuna da yanıt verebilecek bir noktaya gelmiş oluyoruz. İyi niyet, aklın yasası olan çelişkisizliğin iradeyi belirlemesi yoluyla ortaya çıkan istemedir. Bir eylem, ancak dayandığı ilkenin (Kant bunu "maksim" diye adlandırır) herkes için bağlayıcı evrensel bir yasa olmasını isteyebiliyorsak iyi niyetlidir. Yukarıdaki örneği düşünelim tekrar. Kendimizi kurtarmak için masum birine karşı yalancı tanıklık yaptığımız takdirde, eylemimizin dayandığı ilkenin evrensel bir yasa olmasını çelişkisiz bir biçimde isteyebilir miyiz gerçekten? Böyle bir isteme her bakımdan çelişiktir, zira başkalarının da kendilerini kurtarmak için bizi suçlamalarını istememiz mümkün olmadığı gibi, herkesin böyle davrandığı bir dünyada ne doğrunun bir anlamı kalır, ne yalanın ne de masumiyet ve tanıklığın. Başkalarının doğru söylemelerini, masumiyeti önemsemelerini, tanıklık kurumunu ciddiye almalarını isterken, kendimizi bundan muaf tutmaktır yalancı tanıklık. Çelişik bir istemeye dayanır ve tam da bu nedenle kötü niyetlidir. Böyle bir durumda, niyetimizin başkasına zarar vermek değil, kendimizi kurtarmak olduğunu söyleyebiliriz belki, ama istememizin çelişik ve niyetimizin kötü olduğu gerçeğini değiştirmez bu. Kötü niyetin başkasına zarar verme kastından ibaret olmadığını gösterir sadece.

Ahlâki iyinin kavramsal olarak niyetle ilişkilendirilmesi ve istemenin ilkesine, yani çelişkisiz veya evrenselleştirilebilir bir istemeye dayandırılması, başkalarına iyilik yapmak açısından ne ifade eder peki? Hemen belirtelim ki Kant'ın ahlâk kuramı, sağduyumuz açısından bazı irkiltici

11 Immanuel Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, çev. İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s. 8.

(veya en azından tuhaf) sonuçlar içerir. Sözgelimi, içimizden öyle geldiği için, başkalarına veya genel olarak insanlığa sempati duyduğumuz için yahut da başkasının acısı bizde merhamet uyandırdığı için yaptığımız iyilik, ahlâki bir nitelik taşımaz Kant'a göre. Bu tür eylemler şüphesiz "ödeve uygun" eylemlerdir ve pek çok bakımdan başkalarına faydalı da olabilirler. Fakat "ödevden dolayı" yapılan eylemler değildirler ve dolayısıyla otantik bir ahlâki değerden yoksundurlar. İçimizden geldiği için, öyle davranmaya doğal veya duygusal bir eğilimimiz olduğu için değil, öyle davranmak ödevimiz olduğu için iyilik yapmamız gerektiği sonucu çıkar buradan. Sağduyumuz için tuhaf bir sonuç kuşkusuz.

Öte yandan, bu ilk elde tuhaf görünen sonucun çok önemli bir açılımı da var ama. Başkalarının acısını azaltmak ve başkalarının mutluluğuna katkıda bulunmak, nasıl birisi olduğumuzdan bağımsız olarak *hepimizin* ödevidir. İyilik yapmak için içimizden gelmesini beklememiz gerekmez. Sempati veya merhamet duymamız gerekmez. Hatta erdemli olmak bile gerekmez. Tercih etmek yeterlidir ve tercih edip etmemek elimizdedir: İyilik, iyiyi tercih etmekten doğar. Erdem açısından baktığımızda mesela, bir tür fazlalıktır iyilik, fazladan yapılan bir şeydir. Bu vesileyle, "fazilet" ve "fazla" sözcüklerinin aynı kökten geldiğini, faziletin de bir tür fazlalık, bir tür üstünlük olduğunu hatırlayalım. Kant ise çok daha *eşitlikçi* bir şey söylemektedir. İyilik fazladan yapılan bir şey değildir. Genelleştirilebilir yargılar oluşturma ve bu yargılar uyarınca eylemde bulunma kapasitesine sahip herkesin, yani hepimizin hem yapabileceği hem de yapması gereken şeydir. Ve bu bakımdan adaletle –kendimiz için istediğimizi başka herkes için de isteyebilme adaletiyle– derinden ilgilidir.

Erdem ve ödevler, kötülüğün norm olduğu koşullarda suç ortaklığına dönüşebilirler kolayca.

Karanlık zamanlarda iyilik

Söze başlarken, iyiliğin siyasi anlamı üzerine bir tartışma yapacağımızı da söylemiştik. Böyle bir tartışma, bir bakıma münasebetsiz görünebilir elbette, çünkü hak/adalet, eşitlik/özgürlük gibi kavramların aksine, siyasi kavramlar dağarcığımıza girmez iyilik. Anlaşılır nedenleri var bunun. Siyasi teşekkülün asli bir işlevi, özgür ve eşit kişiler olarak hakları-

mızı teminat altına almak, başkalarından gördüğümüz muamelenin onların iyi niyetine bağımlı olmamasını sağlamaktır mesela. Siyasi kurumlardan ihsan değil, adalet talep ederiz. Başkasının maruz kaldığı haksızlık karşısında duyduğumuz öfke siyasi bir duygu olabilir pekâlâ, ama başkasının acısı karşısında duyduğumuz merhamet öyle değildir. Siyasetçinin iyi bir insan olması hoşumuza gitse de basiretli olması çok daha önemlidir. Ve siyasi eyleme girişeceksek şayet, ihtiyacımız olan karakter yatkınlığı cömertlikten ziyade cesarettir. Öyle görünüyor ki siyasi kurumlar ve eylemler dünyasında en iyi ihtimalle konu dışıdır iyilik.

Oysa kötülük için benzer bir şey söylemek kolay değil. Kötülük pekâlâ siyasi olabilir – özellikle de "karanlık zamanlar" söz konusuysa. Hannah Arendt karanlık zamanları "karanlık" kılan şeyin sadece siyasi baskı ve zulüm olmadığını, daha doğrusu baskı ve zulmün çıplak gerçekliğinden ibaret olmadığını hatırlatır bize.[12] Kastettiği şey, zulmün alenen olup bitmesi ama yine de görülmemesidir. Gizli saklı değil, ayan beyan olması ama söylenmediği ve adlandırılmadığı için karanlıkta kalmasıdır. Yine de bazı insanların, böyle zamanlarda bile, her şeye rağmen karanlığa mum yakabildiklerini ekler Arendt. Kötülüğün örgütlü devlet gücü haline geldiği, normalleştiği ve (yine Arendt'e atıfla söyleyelim) "sıradanlaştığı" koşullarda, siyaseten konu dışı olmaktan çıkabilir mi acaba iyi (ve dolayısıyla iyilik)? Siyasi bir karakter, siyasi bir münasebet kazanabilir mi? Önemli, hatta hayati bir soru bu. Yanıtlanması kolay olmasa da Türkiye'nin kendi karanlık zamanlarında sorulması elzem olan bir soru.

Hannah Arendt, Nazi savaş suçlusu Adolf Eichmann'ın yargılandığı davayı izlerken kullanır "kötülüğün sıradanlığı" tabirini.[13] İşlenen suçların sıradan olduğunu anlatmaz bu tabir. Aksine sıradan insanların, sıradan gailelerle, sıradan olmayan suçlara ortaklık etmesini anlatır. Arendt'e göre Eichmann'ın dikkat çekici hususiyeti, iştirak ettiği suçların büyüklüğüyle kıyaslanabilecek hiçbir hususiyeti olmamasıdır. Fazlasıyla sıradan, fazlasıyla süfli, fazlasıyla yüzeyseldir Eichmann. Aile babasıdır. Yaptığı şeyleri, işinin gereği olarak ve işinde yükselmek için yapmıştır. Yürürlükteki kamu düzeninin kural ve telkinlerine uymuştur. Eichmann'ın sıradanlığında Arendt'e çarpıcı gelen şey, *kendi adına düşünmekten* imtina

12 Hannah Arendt, *Men in Dark Times*, Harcourt Brace Jovanovich, New York, 1968, s. vii-x.

13 Hannah Arendt, *Kötülüğün Sıradanlığı: Adolf Eichmann Kudüs'te*, çev. Özge Çelik, Metis Yayınları, İstanbul, 2009.

edişidir. Olup bitenin mahiyeti üstüne, kendi sorumluluğu üstüne, yaptığı şeyi yapmakla neyin parçası olduğu üstüne düşünmeyişidir. Böylesi bir düşünme yoksunluğunu, yargılama yetisinin kaybıyla ilişkilendirir Arendt.

Buradaki anlamıyla yargılama yetisi, tek tek durumları (felsefi adıyla "tikelleri") evrensel veya genel bir normdan hareketle değil de kendileri bakımından değerlendirme yetimizdir. Sözgelimi, bir sanat eserinin güzel olduğunu söylediğimizde, güzelliğin ne olduğuna ilişkin genel bir kavramdan (felsefi adıyla bir "tümel"den) hareket etmeyiz. Kendi biricikliği içindeki eserin bizde yarattığı etkiden hareket ederiz. Eseri yargılarız yani. Verdiğimiz yargı, güzelliğin genel olarak ne olduğuna değil, karşımızda duran *bu* nesnenin güzel olup olmadığına ilişkindir.

Hayatın akışı içinde karşımıza çıkan durumlara, müşterek dünyamızda olup biten olaylara ilişkin olarak da yargıda bulunuruz; daha doğrusu yargıda bulunduğumuz ölçüde doğru ve yanlış arasında ayrım yaparız. Dolayısıyla yargı yetisi, doğru ve yanlışı ayırma yetimizdir aynı zamanda. Veya tersinden söyleyecek olursak, yargıdan kaçınmak –"düşünmemek"– doğru ve yanlışı ayırmamak demektir. Onlar arasındaki ayrıma kayıtsız kalmak demektir. Bu nedenle sıradan kötülüğün aynı zamanda "sınırsız kötülük"[14] olduğunu söyler Arendt. Sınırsızdır, çünkü yargı yetimizi kullanmaktan imtina ettiğimiz andan itibaren her şey mümkündür.

Erdem ve ödevler, kötülüğün norm olduğu koşullarda (elbette kurumsal dolayımlardan da geçerek) suç ortaklığına dönüşebilirler kolayca. Sempati ve merhamet gibi "sıcak" duyguların böylesi durumlarda içimizi ısıtmaktan ziyade ikiyüzlülüğün tezahürü olabilmesi gibi tıpkı. Dolayısıyla iyiliğin –eğer hâlâ ondan bahsedebiliyorsak– farklı bir anlamı vardır karanlık zamanlarda. Başkaları için bir şey yapmakla değil, kendi adımıza yargıda bulunmakla; dünyayı daha iyi kılmakla değil, kolektif kötüye iştirak etmemekle ilgili bir anlamı vardır. Başkalarının acısı veya mutluluğundan ziyade kendi haysiyetimizle –yargıda bulunma, zulme zulüm deme ve suç ortağı olmama haysiyetiyle– ilgilidir bu anlam. Ve her ne kadar paradoksal görünse de ahlâkın bu en bireysel anında siyasi bir münasebet kazanır "iyi". Zira karanlığa mum yakanların söz ve yargılarında gösterir kendini.

---

14 Hannah Arendt, *Responsibility and Judgment*, yay. haz. Jerome Kohn, Schocken, New York, 2003, s. 188.

KAYNAKÇA

Arendt, Hannah, *Kötülüğün Sıradanlığı: Adolf Eichmann Kudüs'te*, çev. Özge Çelik, Metis Yayınları, İstanbul, 2009.

Arendt, Hannah, *Men in Dark Times*, Harcourt Brace Jovanovich, New York, 1968.

Arendt, Hannah, *Responsibility and Judgment*, yay. haz. Jerome Kohn, Schocken, New York, 2003.

Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, çev. Saffet Babür, Ayraç Yayınları, Ankara, 1997.

de Waal, Frans, *Primates and Philosophers*, Princeton University Press, Princeton, 2006.

Hobbes, Thomas, *Leviathan*, çev. Semih Lim, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1993.

Hume, David, *An Inquiry Concerning the Principles of Morals*, Hackett, Indianapolis, 1983.

Kant, Immanuel, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, çev. İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.

Kant, Immanuel, *The Metaphysics of Morals* [1797], çev. Mary. J. Gregor, Practical Philosophy, Cambridge University Press, Cambridge, 1996.

MacIntyre, Alasdair, *After Virtue*, University of Notre Dame Press, Indiana, 1984.

Platon, "Protagoras", çev. Tanju Gökçel, *Diyaloglar 2*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1995.

Rousseau, Jean-Jacques, *Discourse on the Origin and Foundations of Inequality*, çev. Victor Gourevitch, *The Discourses and Other Early Political Writings*, Cambridge University Press, Cambridge, 1997.

medeni-müşterek-muhabbet

HAKAN ALTINAY

İyilik etrafındaki bu çalışma, cari kamusal dilimizin –insanlık olarak karşı karşıya olduğumuz meselelerle karşılaştırıldığında– fazlasıyla sığ ve çiğ olduğunu hisseden ve kederlenen herkes gibi beni de heyecanlandırıyor. Kendi adıma, adeta bir pastörizasyon süreci sonrasında içkin derinliğini ve genişliğini yitirmiş insanlık dağarcığındaki kavram örüntülerinin silik ve örselenmiş hatlarının izini sürmeye çalışacağım.

İçinde yaşadığımız dünyanın bir meta anlatısı, çerçevesi var. Bu anlatıya göre, insanlar bencil ve şiddete eğilimlidir, bundan da utanmaya gerek yoktur. İnsanlık tarihi bu özelliklerin asgari hasarla yönetiminin hikâyesidir; yüzyıllar içinde oluşmuş yapıları iyimser ve dolayısıyla maceracı heveslerle yıkmak hep kötü sonuçlar vermiştir. Sırasıyla 17., 18. ve 19. yüzyılda yaşamış İngiliz düşünürler olan Hobbes, Smith ve Darwin bu anlatının önemli referansları, bilgeleridir. Hobbes, "İnsan insanın kurdudur," der ve insanlığın nahoş kabul edilse de ceberrut bir yönetim olmadan iç savaş görünümündeki nizamdan kurtulamayacağını anlatır. Smith ise, bencil uğraşların zararlı değil, aksine yararlı olacağını öne sürer ve akşam yemeğimizi bakkalın, kasabın himmetine değil, çıkarına hitap ederek elde etmemizi salık verir. İnsan bencilliğinin görünmeyen bir el tarafından toplumsal faydaya dönüştürüleceği tezi de ona dayandırılır. Darwin'den de ahlâki dertlerden azade bir rekabetin doğanın kuralı olduğunu öğreniriz ve bu acımasız rekabete katılmakta bir beis duymamamız gerektiği sonucuna varırız. Dünyanın önde gelen üniversitelerinde zorunlu ders olarak okutulan insanlık tarihi derslerinin ana omurgası yıllarca bu anlatıyla şekillendi. Aynı şekilde *The Economist* dergisinden Davos'a kadar geniş bir yelpazede cisimleşen dünya seçkinleri anlatısının arka planı da hâlâ bu meta anlatıdan beslenir. İyilik ya da iyi niyet gibi olgulara bu anlatılarda rastlanmaz. Bu yüzden iyilik ve ona komşu kavramlar acil bir iade-i itibara muhtaçtır.

Son yıllarda egemen anlatının albenisi önemli darbeler aldı ve ciddi biçimde berelendi. 2003 Irak Savaşı ve 2008 finansal krizi, Anglosakson merkezli Batı dünyasına açılan kredileri hızla tüketti. Geçmişteki mucizeleri nedeniyle bu paradigmaya duyulan saygı iki büyük başarısızlık sonrasında ciddi bir itibar kaybı yaşadı ve inanç kaybına neden oldu. Kendinde çıkmamış bir salgına en fazla kayıp veren ülkenin Amerika olması da bir süper güç için hazin bir durum. *The New York Times*'ın Nobel ödüllü yazarı Paul Krugman bencillik kültü bizi öldürüyor diye isyan etmek zorunda kaldı. Amerika'da halk ve liderler bunu kabul etmekten ve dillendirmekten imtina etse de geleceği öngörmekle sorumlu Amerikan devlet kurumları iki yüz yıllık Batı üstünlüğü döneminin kapanmakta olduğunu herkese açık yayınlarında tereddüte yer bırakmayacak şekilde betimliyor. Mucize üretme, marifet gösterme sırası Batı-dışı dünyalara geldi belki de. 1980 yılında İtalyan ekonomisi Çin'in iki katıyken şimdi Çin İtalya'nın on katı oldu ve böylece kırk yılda yirmi kat fark atmış oldu. Çin, kendisini dışlayan Uluslararası Uzay İstasyonu koalisyonuna nispet yaparcasına kimseden yardım almadan uzay istasyonu kurabilen tek ülke olma yolunda emin adımlarla ilerliyor. Hindistan'ın bir Hollywood filmi bütçesinden daha az maliyetle Mars'a uydu gönderebildiğini gördük hep beraber. Batı-dışı bilgelerden Tagore'a zamanında pek kulak veren çıkmamıştı; ama Galeano, Mandela, Tutu, Weiming bize başka meta anlatılarının hikmetini gösterdi ve Rumi, Amerika'nın en çok okunan şairi olabildi bu dönemde. Batı-dışı dünyanın iyi-güzel-doğru hakkında bize söyleyebilecekleri olabilir mi gerçekten? Belki de Marshall Sahlins haklıydı: Batı uygarlığı insan doğası hakkında büyük bir yanılgı üzerine kurulu devasa bir hataydı ve iklim değişikliği de bunun kanıtıydı. Bir ihtimal, Batı'nın soluklaşan parlaklığı bize başka cevherlerin ışığını fark etme fırsatı verecek. Böylece iyilik, iyi niyet, güven ve sevgi gibi olguları uzun bir aradan sonra tekrar idrak etme şansımız olabilecek.

İyilik ve ona komşu kavramlar acil bir iade-i itibara muhtaçtır.

Hobbes-Smith-Darwin düşünce omurgasına zamanla sosyal bilimlerin içerisinden önemli itirazlar yapılmaya başlandı. E.Q. Wilson evrim mantığının bencil bireylere bir avantaj sağladığını; ama benzer bir avantaja dayanışmacı toplulukların da sahip olduğunun altını çizdi ve sosyal hayvanlar denen, içinde karıncaları, arıları barındıran gruba dikkatimizi çek-

ti. En son Yuval Harari dünyanın birçok yerinde olduğu gibi Türkiye'de de geniş ilgi gören *Sapiens* kitabında insanlığın başarısının sırrının rekabette değil, geniş ve esnek işbirliği mekanizmalarında yattığını iddia etti. Harari'ye göre, insanın üstünlüğü hızlı koşmasında, yükseğe zıplamasında, dişlerinin keskinliğinde değil, tanımadığı türdeşleriyle çok farklı formatlarda sayısız işbirliği mekanizması üretebilmesinde. Harari'nin düşünmemizi istediği bir örnek, bir adaya bir insan ve bir maymun; başka bir adaya ise bin insan ve bin maymun bırakmamız. İlkinde maymun mutlu, başarılı ve egemen. Oysa ikincisinde üstün gelen insan, çünkü insanlar işbirliğinde maymunlardan daha marifetli.

Hakkaniyet bulguları

Eskiden beri var olan, ama Harari'nin popülerleştiği –belki de Harari'den bağımsız–, zamanı gelmiş bir farkındalık olan dayanışmanın önemi tezinin başka çarpıcı kanıtları da var. Bu kanıtlar arasından bana önemli ve anlamlı gelen bir tanesi *ültimatom oyunu* isimli deney. Otuz yıldır dünyanın birçok yerinde yapılan bu deneyde, bir şehrin merkezî bir caddesinde iki kişi yolda durduruluyor ve bir tanesine 100 TL gibi bir para verilerek bu parayı kendi istediği şekilde ikinci kişiyle bölüşmesi söyleniyor. İkinci kişinin nasıl bir bölüşüm olacağı konusunda söz hakkı yok. Bu sebeple deneyin adı ültimatom oyunu: İlk kişi ikinci kişiye ültimatom veriyor. İkinci kişinin ültimatom karşısında iki seçeneği var: Ya ilk kişinin karar verdiği bölüşüme onay verecek ve ikisi de birinci kişinin karar verdiği paylarını alarak yollarına devam edecekler ya da birinci kişinin kararını reddedecek ve bu durumda ikisi de eli boş yollarına devam edecek. Teknik olarak birinci kişinin paranın tamamını aldığı 100-0 seçeneğinden, paranın tamamını ikinci kişiye verdiği 0-100 seçeneğine kadar yüz farklı bölüşüm mümkün. Hobbes-Smith-Darwin mantığının sonucu olan *homo economicus* kaçınılmazsa, ilk pozisyondakinin yapması gereken bölüşüm net: Kendisine 99 TL alıp diğerine 1 TL vermesi gerekir, çünkü *homo economicus* ona kendi çıkarını maksimize

İnsanın üstünlüğü hızlı koşmasında, yükseğe zıplamasında, dişlerinin keskinliğinde değil, tanımadığı türdeşleriyle çok farklı formatlarda sayısız işbirliği mekanizması üretebilmesinde.

etmesini söyler. Kendisine 100 TL alıp ikinci kişiye 0 TL vermesi akılcı olmaz. İkinci kişi bu durumda veto kullanarak bu bölüşümü reddebilir. Oysa 99-1 seçeneğinde ikinci kişinin reddetme nedeni ortadan kalkar ve biraz önce kendisinin olmayan 1 TL artık onundur, burada itiraza değer bir durum yoktur.

Gelin görün ki dünyanın her köşesinde 30 yıldır yapılan bu deney hiçbir yerde 99-1 sonucunu vermiyor. Ortalama değer her yerde 55-45 civarında. Bu sonuç Hobbes-Smith-Darwin anlatısını ciddiye alanlar için son derece şaşırtıcı olsa gerek. Birinci pozisyondaki insanlar 99 TL'yi kendilerine saklayabilecekken nasıl oluyor da 55 TL ile yetiniyorlar? Aynı deney şunu da gösteriyor: 75-25'den daha düşük bölüşümler, ikinci pozisyondaki kişiler tarafından çoğunlukla reddediliyor. *Homo economicus* ekolü için bu, daha da şaşırtıcı olsa gerek: Hangi rasyonel insan daha bir dakika önce sahip olmadığı 25 TL'yi reddeder? Acaba insanlığın hakkaniyet diye bir derdi olabilir mi? Belki de en şaşırtıcı sonuç, 50-50'den daha bonkör bölüşümlerin de ikinci pozisyondaki insanlar tarafından reddedilmesi. Sıradan insanlar hakkaniyetin işlevini ve hikmetini anlı şanlı ekonomistlerden daha iyi anlamış olabilirler mi? Acaba hakkaniyeti önemsemeleriyle dalga geçilen bu insanlara bir özür ve teşekkür borcumuz olabilir mi?

Harari'nin tezini tam değerlendirebilmek ve ültimatom oyunu deneyinin bulgularını anlamlandırmak için başka verilerle de sağlamasını yapmak gerekir. Joseph Henrich'in *The Secret of Our Success* kitabı başta olmak üzere son dönem sosyal bilim çalışmaları insanlığın diğer başarısının bilgiyi biriktirmek olduğuna dikkat çekiyor. Her nesil daha derin bir bilgi havuzuna doğuyor. Harari haklıysa ve insanlığın önemli bir becerisi dayanışmaysa, bu konuda da önemli bir birikimin olmasını beklemek yanlış olmaz.

Medeninin arkeolojisi

Dilerseniz, bu aşamadan sonra, kendisine benzemeyenler ile birlikte müştereklerini idare etme becerisine *medeni bilgi* diyelim ve bu bilgi birikiminin izini sürelim. İnsanlığın müştereklerini yönetme ihtiyacı sadece şehirlerde olmadı; köyde de tabii ki –çoğu doğayla mücadele merkezli– müşterekler var. Köyün şehirden farkı bu yönetimi tanıdıklarımız-

la ve genellikle kendimize benzeyen insanlarla yapmamız. Şehir ise tanımı gereği büyük, sadece tanıdıklardan oluşmuyor. Başka bir deyişle şehir, yabancıyla iş tutmanın gerekli olduğu yer. Köyde böyle bir zorunluluk yok. Mesela, İslâm inancının çıkış hikâyesinde bunun ipuçlarını bulmak mümkün. Bugün Medine diye bildiğimiz yerin adı önce Yesrip imiş. Hz. Muhammed, kendine inananlarla birlikte oraya gidip, kendilerine benzemeyenlerle müşterek bir hayatın temellerini konuşarak ve anlaşarak attığında, orası şehir, yani Medine oluyor. Biz de o zamandan beri iyi şehirli olma haline medeni diyoruz. İlginçtir ki İngilizcedeki *civic* ve *civics* sözlerinin kökeni de Latince "şehre dair" demek olan *cives*'den geliyor. Anlaşılan insanlık birçok yerde aynı sorunu çözmeye çalışmış ve bu beceriyi aynı mantık yürütmeyle adlandırmayı seçmiş.

Sıradan insanlar hakkaniyetin işlevini ve hikmetini anlı şanlı ekonomistlerden daha iyi anlamış olabilirler mi?

Medine'ye dair sahip olduğumuz bilgilerden bir tanesi peygamberin inananlara salık verdiği ilk şeyin selamlaşmayı artırmaları olduğu. Sahi, biz neden ve nasıl selamlaşırız? Mesela el sıkışmayı düşünelim. Bilebildiğimiz kadarıyla ilk el sıkışanlar eski Yunanlar. Bu ritüelin temelinde elinde bıçak olmadığını karşı tarafa gösterme ihtiyacı var. Şimdilerde artık düşünmeden yapılan askerî selamın arkasında da elde mızrak türü bir silahın olmadığının karşı tarafa daha uzaktayken gösterilmesinden umulan yarar olduğu söylenir. Müslümanlıktaki selamünaleykümün, Yahudilikteki *şalom alei yhem* ve Hıristiyanlıktaki *Pax Vobis* ile aynı şeyin ifadesi olması da anlamlı olsa gerek: Üç örnekte de "benden sana zarar gelmez" teminatı dillendiriliyor ve aynı şiddetsizlik iradesinin karşı taraftan da hemen teyit edilmesi gerekiyor ve bekleniyor. Biliyoruz ki bu teyit gelmezse, o karşılaşma hemen tatsızlaşıyor. Benzer bir mantığı bu üç inanç coğrafyası dışında da buluyoruz. Güney Asya'da sıkça dillendirilen *namaste*, muhatabına değer verildiğinin, sayıldığının ifadesi ve bu ifadenin de hemen aynı şekilde karşılık bulması bekleniyor. En ilginç selamlaşma formunu Güney Afrika'da buluyoruz: *Sawubona* "seni görüyorum" anlamına geliyor ve karşımızdakinin bizim için fiziksel olarak belirgin olmasının ötesinde haklarla donatılmış bir muhatap olmasının –Türkçede "Seni görüyorum ve sayıyorum," diye ifade edilmesi belki daha uygun olacak– teyidi anlamına geliyor.

Bunlar sizin için fazla folklorik ise, o zaman Aydınlanma'nın olmazsa olmazı Kant'a dönebiliriz; çünkü Kant da *misafirperverlik hakkı*ndan bahseder. Çalışma hakkı, barınma hakkı gibi konulara odaklanmış günümüz dağarcığı için biraz garip tınlayan bu hak ile Kant'ın kastettiği, kimseye sadece yabancı olduğu için düşman muamelesi yapılmaması gerekliliği idi. Bu gerekliliği anlamlandırmak için yüzümüzü dönmemiz gereken kişi Jared Diamond. *Düne Kadar Dünya* ismiyle Türkiye'de de yayımlanan kitabında, Diamond bize küçük gruplar, kabileler halinde yaşadığımız dönemde her yabancıya düşman muamelesi yaptığımızı anlatır. Bir yabancının size yaklaşması için iyi niyetli bir neden bulmak zordur; o dönemde hayat büyük ekseriyette sadece tanıdıklarla yaşanırdı. Ama yabancılara ihtiyaç duymaya başlamamızla birlikte onlarla bir hukuk oluşturma ihtiyacı belirginleşir. Belki de bu yüzden dünyanın birçok yerinde selamlaşma, bir ilişkiye başlama yöntemi olarak aynı gramere sahiptir: Önce şiddetin olmayacağı, temel eşdeğerlilik teyit edilir ve ilişki ancak bunun ertesinde başlar.

Burada kısa bir yan yola sapıp hukuk sözünün anlamlarını demleyebiliriz. Hukukun ilk ve en yaygın tanımı, belli bir alandaki yasaların tamamı anlamındaki kullanımı; mesela ceza hukuku deriz. Daha az bilinen anlamı ise, hak kelimesinin çoğulu olduğu. Üçüncü anlamı ise, "Benim Ayla ile hukukum var," kullanımındaki anlamı, "Ayla ile zamana yayılmış bir birlikte hareket etme pratiğimiz var," demek için kullanabileceğim bir ifade. Acaba şöyle düşünmemiz mümkün mü? Hukukun bu üç anlamı Truva'nın katları gibi birbirinin üstüne binen anlamlar. Biz birbirimizle birlikte hareket ettikçe oluşan hak ve sorumluluklar örüntüsü var. Haklarımız dediğimizde böyle bir beklentiden, mirastan ve örüntüden bahsediyoruz. Kara kaplı defterde, beyaz üzerine siyah ile yazılı hukuk maddeleri biraz da buradan kaynaklanıyor. Güncel haklarımız tabii ki sadece bu en eski pratikten üreyen haklardan ibaret değil; ama o, en eski katman ve o katmanın mantığının ihmal edilmesi son derece riskli olacak yaşamsal bir temel.

Selamlaşmanın evrensel gramerine benzer şekilde dünyadaki geniş kabul görmüş inanç ve felsefeler, insanlara başkalarına kendilerine davranılmasını istedikleri gibi davranmalarını salık verir. *Altın Kural* olarak da tanımlanan bu önermeyi neredeyse aynı formülasyonla dünyanın her köşesinde ve kültüründe bulmak mümkün. "Artan ölçekte dayanış-

mayı mümkün kılacak evrensel ahlâki önerme ne olurdu?" türü bir ters mühendislik sorusu sorsak da herhalde Altın Kural'dan başkasına ulaşmazdık.

Benzer bir ters mühendislik denemesini Robert Axelrod yapar. Ne yazık ki Türkçeye çevrilmemiş kitabı *The Evolution of Cooperation*'da Axelrod, hangi durumda bencillerin işbirliği akıllıca ve sürdürülebilir olur sorusuna cevap arar. Bu cevabı aramak için oyun teorisinin en yaygın senaryolarından birisi olan mahkûmlar açmazı merkezli bir bilgisayar oyunu turnuvası örgütler. İsmi soğuk, pedagojisi de itici olan mahkûmlar açmazının ana hatları şöyle: Gözaltına alınan iki kişi poliste susma ya da suçlarını itiraf etme seçeneklerine sahiptir. İkisi de susarsa, polisin elinde ciddi bir delil olmadığı için serbest kalırlar. İkisi itiraf ederse, iki yıl gibi orta dereceli bir ceza alırlar, ama biri susar diğeri konuşursa susan için ağır bir ceza söz konusudur. Durum bir açmazdır; çünkü birbirlerine güvenebilseler ikisi de kurtulacakken, kimse uzun bir ceza almayı riske edemediği için kendi kuyularını kendi kazan bir duruma düşme hikâyesidir bu senaryo. Axelrod, yüzlerce taktik uzmanını bu açmazın kural olduğu ve defaaten oynanacak bir turnuvada kendi metodolojileriyle yarışmaya davet eder. Kazanan, işbirliğiyle başlayan ve sonra muhatabının tercihini aynalayan (muhatabımız susarsa, sustuğumuz; muhatabımız bizi satarsa, bizim de onu sattığımız) strateji olur. Bu kendi başına gayet ilginç bir sonuç olmakla birlikte daha çarpıcı olan, aynı turnuvanın birkaç yıl sonra daha geniş katılımla tekrarlandığında da aynı formülün en başarılı olmasıdır. Kurnazlık konusunda bu kadar formül üretmiş tecrübeli katılımcıların arasında nasıl olur da bir kez daha en basit – aslen selamlaşma ve altın kuraldan ibaret olan– formül başarılı olmuştur? Bunun cevabı, tamahkâr ve fazla kurnaz olmayan aktörlerin birbirleriyle ilişkisinin gayet verimli olmasında ve bir alt küme olarak başarı üretmelerinde yatıyor. Siz karşınızdakine kazık atmazsanız ve o da size kazık atmazsa, her defasında ikiniz de maksimum puanı alarak yola devam ediyorsunuz. Muhatabınız size kazık atarsa, ertesi turda siz de onun kazığına kazık ile cevap vereceğiniz için ikiniz de zararlı çıkıp puan çizelgesinde aşağılara kayıyorsunuz. Axelrod benzer bir mantığı Birinci Dünya Sa-

İnsanlık konuşarak, muhabbet ederek genel yarar güden etkin ilkeler oluşturabilme kapasitesine sahip.

vaşı sırasında Alman ve Fransız askerlerinin siper muharebelerinde bulur. İki taraf da birbirine ateş eder, ama birbirini vurmaya çalışmaz. İki asker grubu da hareketleriyle aslen "sen bana ölümcül hamle yapmazsan, ben de sana zarar vermeye yeltenmem" der. Axelrod, bize zarar verebilecek düşmanla bile işbirliğinin mümkün ve akılcı olduğunun kanıtı olarak bu örneği inceler. Siperdeki askerlerin bu durumu fark eden üstleri iki yönteme başvurur. İlkin, askerlerin sürekli yerlerini değiştirerek, bir tür gönüllü patta kalma durumunun oluşması –ya da başka bir deyişle bir hukuk oluşması– engellenir. İkinci olarak da siperlerdeki askerlere topçu ateşiyle saldırılır. Topçu ile piyade arasında güç dengesi olmadığında işbirliğinin de bir mantığı yoktur.

Biraz karmaşık olmakla birlikte Axelrod'un bulguları son derece önemli tespitler içerir. Muhatabımıza ihtiyacımız varsa, muhatabımızın bize zarar verebilecek kapasitesi varsa, bu ilişki zaman içinde tekrarlanacak bir ilişki türüyse, benciller ve hatta düşmanlar arasında bile doğal olarak işbirliği ortaya çıkar. Tam da bu yüzden, binlerce yıldır işbirliği ağlarını büyüten ve o büyüyen işbirliği ağları sayesinde burada olduğunu bilen bizler, ültimatom oyununda derin bir içgüdüyle hakkaniyetten yana tavır alırız. Hakkaniyet, naif ya da aptal bir tercih değil, tam tersine medeni insanın son derece rasyonel bir fabrika ayarıdır. Bu refleks, neyse ki 250 yıllık bencilliğin meşruluğu propagandası ertesinde bile hâlâ ayakta.

Medeni olma halimizi irdelerken tozunu almamız gereken bir başka olgu da *muhabbet*. Muhabbetin işlevini tanıyabilmemiz için bir kez daha oyun teorisi bulgularına bakmamız gerekecek. Kamu malı oyunu beş kişiyle oynanıyor ve herkese 100 TL veriliyor. Ortada bir çanak var, o çanakta herkesin kendi 100 TL'sinden gönüllü olarak yaptığı katkılar toplanıyor, iki ile çarpılıyor ve ortaya çıkan miktar beş kişiye eşit olarak dağıtılıyor. Bu oyunun ulaşmaya çalıştığı espri, müşterek ihtiyaçları beraberce karşılamanın daha verimli olduğu. Örneğin, herkesin evine elektrik jeneratörü almasının gerektirdiği kaynaktan çok daha azıyla ortak bir elektrik santrali yapılması mümkün. Birbirimize güveniyorsak, bu oyunda yapmamız gereken paramızın tamamını çanağa koymak. Güvenimizde haklıysak ve diğer dört kişi de 100'er TL'lerini çanağa koyarsa, hep birlikte paramız iki katına çıkıyor. Eğer güvenimiz yok ise ya da bencilsek, yapmamız gereken sıfır katkı. Diğer dört kişinin katkıları bizim katkımız olmadan da ikiye katlanacak ve biz de beşte bir payımızı

zaten alacağız. Ültimatom oyununda ortalama değer ülkeden ülkeye anlamlı şekilde değişmezken, beş ya da daha çok kişiyle oynanan kamu malı oyununda ülkeler farklı sonuçlar veriyor. İlk tur için dünya ortalaması 35 TL civarında. Başlangıçta ne çok naif ne de çok bencil olmak istiyoruz, kendimizce orta yolcu bir tavır alıyoruz. Lakin ilk paylaşımdan sonra en benciller en avantajlı, toplum yararını en çok dert eden ve çanağa en büyük katkıları yapanlar ise en dezavantajlı duruma düşüyor ve hangi ülkede oynandığından bağımsız olarak beşinci tura gelindiğinde artık kimse çanağa gönüllü katkı yapmıyor. Hep birlikte olağanüstü verimsiz bir sonuca imza atıyoruz.

Rivayet o ki, yeni lider seçme zamanı geldiğinde Mayalar, aralarındaki en iyi hatibi değil, en iyi dinleyeni seçmeyi kural edinmişler.

Peki buradan bir çıkış var mı? Oyun teorisi çalışanlarının bunun için bulduğu iki farklı yol var. İlkinde katılımcılara kişisel bir ücret ödeyerek, az katkı yapanlara ceza verme imkânı tanındığında kişisel gönüllü katkılar birden artıyor. Ültimatom oyununda 25 TL'yi reddedip, kişisel bedel ödeyerek genel hakkaniyeti savunmanın bir başka versiyonunu ve işlevini burada tekrar görüyoruz. Az sayıda insan bile hakkaniyeti savunduğunda, sistem üst dengede oluşuyor. İkinci yöntem ise, katılımcıların katkılarını yapmadan konuşmalarına izin vermek. O konuşmada varılan kararın hiçbir maddi bağlayıcılığı olmasa da bu yöntemle gönüllü katkıların hemen arttığını görüyoruz. Kısadan hisse, insanlık konuşarak, muhabbet ederek genel yarar güden etkin ilkeler oluşturabilme kapasitesine sahip.

Muhabbetin hikmeti

Şimdi de *muhabbeti* biraz demleyelim. Muhabbetin etimolojisi de bazı önemli işaretler içeriyor. Kökündeki h-b ve h-b-b harflerinden türetilen hub/habib gibi kelimeler sevgi ve arkadaşlık demek. İletişim, otuz yaşının üstündeki çoğumuz için ikonik bir ses olan modem arama sesi sonrası iki bilgisayar arasındaki veri alışverişi modeli değil, bu anlamda; onun yerine iyi niyetin tanımına ve pratiğine içkin olduğu bir insanlık hali. Mevlana sevgiyi "bizimle her şey arasındaki köprü" olarak tarif ettiğinde aynı temel gerçeğin bir başka şeklini dillendirmiş oluyor. Niza-

mülmülk'ten Rawls'a siyaset teorilerinin en merkezî sorusu olan adalet, yaygın bir Arap atasözüne göre aslında sevginin halifesi. Aslolan, ilk olan sevgi ve iyi niyet ve tabii bunların yeniden üretilebilmeleri.

Birçok sanatçı ve derin içgörülü düşünürün bize hatırlattığı gibi en insani eylem, *muhabbet*. Mesela şair David Whyte, "Kimse gerçek bir muhabbetten değişmeden çıkamaz," der. Muhabbetin İngilizce karşılığı olan *conversation* da beraber değişmekten gelir zaten. İyi bir muhabbet, kişiler arasındaki sınırları daha az katı kılarken, birbirlerine sızmayı, birbirlerini duymayı da mümkün kılar. Türkçenin olağanüstü ifadelerinden birisi olan "can kulağıyla dinlemek" de tam budur aslında. Lafı gediğine oturtma, hemen cevap verme niyetiyle değil, anlama niyetiyle dinleme. Galeano bize dinlemenin önemini Mayaların da iyi bildiğini hatırlatır: Rivayet o ki yeni lider seçme zamanı geldiğinde Mayalar, aralarındaki en iyi hatibi değil, en iyi dinleyeni seçmeyi kural edinmişler. Duyulduğunu, sayıldığını, hesaba katıldığını bilmek son derece önemli. Columbia Üniversitesi'ndeki Difficult Conversations Lab de bizim sezgisel olarak bildiğimizi şöylece teyit etti. Bir eleştiriyi duyabilmemiz için önce üç olumlu mesaj almamız gerekiyor muhatabımızdan. Başka bir deyişle, iyi niyeti teyit etmeden muhabbet ya da herhangi başka hakiki bir ilişki biçimi başlamıyor. Tam da bu yüzden, Hrant Dink ve Selahattin Demirtaş da Yunus Emre kadar bu toprakların en has evlatlarıdır.

Eğer kötücüllük ve adaletsizlik de hayatın bir parçası ise, bu gerçekle ne yapacağımızı mutlaka düşünmemiz gerekiyor.

Bu noktaya kadar gözden geçirdiğimiz işbirliği ve onu mümkün kılan davranış kodları iddia edildiği kadar önemliyse bunun farkındalıklarını yaygın şekilde bulabilmemiz gerekir. İnsanlığın dağarcığındaki bu tür olguları taradığımızda gerçekten de bol bol örnek karşımıza çıkıyor: Mesela Konfüçyus'e çok önemli olduğunu iddia ettiği güvenlik-gıda-güven üçlüsü içinden ikisinden birden vazgeçmek zorunda kalsa ne yapacağı sorulduğunda, güvenden vazgeçmeyeceğini öğreniyoruz; çünkü güven olmadan ne güvenliği ne de gıdayı sağlayacak organizasyon ve dayanışma mümkün olur Konfüçyus'e göre. Sahra-altı Afrika'nın en yaygın inanç ve düşünce ekolü olan Ubuntu'nun ana önermesi, ancak başka insanlarla insan olacağımız. "Bana sana gerek seni," derken Yunus Emre benzer bir ihtiyaca gönderme yapıyor olsa gerek. Şüphesiz burada bahse konu olan,

sadece insanlık halinin biyolojik yanı değil, sosyal ve kişisel olarak gelişmiş insan olma hali; olgun, tekâmül etmiş insan hali ya da insan-ı kâmil. Biyolojik olanı, iyi beslenerek ama dokunulmadan büyüyen bebeklerin bir süre sonra yaşama isteklerini kaybetmelerinden ya da Romanya yetimhanelerinde dokunulmadan yaşamak zorunda olan çocukların kafalarını duvara vurarak varlıklarını teyit etme ihtiyaçlarından da tanıyabiliyoruz. Ubuntu öğretisinin ana tezi olan *umuntu ngumuntu ngamantu*, "sen, sen olduğun için ben, benim" anlamına geliyor. Bu da bizim tasavvuftan, Hollywood severlerin "Cloud Atlas" filminden, Axelrod'un da kendi çalışmasından bildiği derin ilişkililik halinin zarif bir ifadesi olarak karşımıza çıkıyor. Ayla Göksel'in bizdeki iyilik halinin İngilizce karşılığı olabileceğini söylediği *kindness* için Budist Dalai Lama'nın tespitleri benzer duyarlılıklara işaret ediyor. Dalai Lama'ya göre, "dinler çay ise, *kindness* sudur". Çaysız yaşayabilirsiniz ama temel *kindness* düzeyi olmadan bir toplumun ayakta kalması mümkün değil.

Bu melekelerin toplumsal işlevine işaret eden bir başka örnek ise; Amerikan Cumhuriyeti'nin kuruluşunda rol almış Benjamin Franklin'in zor durumda olduğu için kendisinden yardım talep eden çağdaşı Ben Webb'e "Bu size bağış değil, borç olarak veriliyor ama durumunuz iyileştiğinde borcunuzu bana değil, şu anda sizin olduğunuz kadar zor durumda olan bir başkasına, aynı şartlarda ödeyin" sözlerinde bulabiliriz. Franklin'in çözmeye yeltendiği sorun hepimizin karşılaştığı hak-sorumluluk sarmalının dirliği ve sürdürülebilirliği sorunsalı. Gandhi, "Sorumluluğunu almadığımız herhangi bir şeye hakkımız yoktur," der. Bunu derken hakları konusunda gayet atak, talepkâr, sorumlulukları konusunda çocuksu bir şımarıklığa sık rastladığımız toplumlar için gayet öğretici bir uyarıda bulunur. Lakin haklarımız, doğduğumuzda, hatta doğmadan önce başlıyor, ama o kadar erken aşamada alabileceğimiz anlamlı sorumluluklardan söz etmek mümkün değil. Bu durumda bizler de Benjamin Webb gibi önce katkı –ya da iyilik– konusunda borçlanıyoruz ve borcumuzu ancak bir sonraki nesile ödeyerek kapatabiliyoruz. Bir Yunan atasözü, "Toplum, yaşlı-

Egemen hukuk ve iktisat paradigmalarının uzun zamandır göz ardı ettiği iyilik, erdem, vicdan gibi olguları tekrar önemsemeden bu yetkinlikleri üretebileceğimizi, ayakta tutabileceğimizi düşünmek mümkün değil.

ların gölgesinde oturmayacaklarını bildikleri ağaçları diktiklerinde gelişir," der. Bu da Axelrod tarzı ilintililiğin zaman içindeki örüntüsünü fark etmenin bir ifadesi olsa gerek. Medeniyet, mimarisi bir kez kurulduğunda sonsuza kadar sorunsuz ilerleyen bir mekanizma değil; her nesil ve belki de her gün yaptığımız tercihler, aldığımız kararlarla medeni örüntüyü güçlendiriyor ya da çürütüyoruz. Sorun da biziz, çözüm de.

Sadece Batı'yı değil, Batı-dışını da referans aldığımızda Batı deneyimini farklı bir gözle yeniden değerlendirmek gayet mümkün. Mesela Smith'in piyasa mekanizmaları kadar ahlâkın sosyolojisini de dert ettiğini görebiliriz. Fransız Devrimi'nin sadece özgürlüğü ve eşitliği değil, kardeşliği de yücelttiğini, bunu yaparken asgari kardeşlik olmadan özgürlük-eşitlik ideallerinin sürdürülebilir olmadığına inandığını fark edebiliriz ya da Amerika'nın kurucu düşünürlerinden Madison'un cumhuriyet tarzı yönetimlerin vatandaşlardaki erdem duygusundan bağımsız yaşatılamayacağını erken bir aşamada tespit ettiğini hatırlarız. *New York Times* yazarı David Brooks'un "rekabet merkezli kurumlarımız var ama bunlar ancak dayanışma merkezli kurumlarımızla dengelendiği ölçüde işlevsel ve yararlıydı. Kendi körlüğümüz nedeniyle toplumsal dağarcığımızın yarısını ihmal ettik ve kuruttuk" dediğini duyabiliriz. Robert Putnam gibi önemli sosyal bilimcilerin Amerika'nın erken başarısının bireysel bencillikten değil, güçlü toplumsal sermayesinden kaynaklandığına ve bu sermayenin heba edildiğine dair uyarılarını görebiliriz. Kimbilir belki de Batı-dışı dünya, Batı'nın kendi tarihsel yolculuğunun unutulmuş nosyonlarını fark etmesine yardım eder ve hep beraber çok daha renkli, derinlikli bir insanlık külliyatı oluştururuz.

Peki kötülük?

İyi niyetin, işbirliğinin, güvenin, erdemin güncel söylemlerde ve analizlerde hak ettikleri önemi görmedikleri tespiti, dünyanın sadece bunlardan ibaret olduğu tezi olarak anlaşılmamalı. Öğleden sonraları televizyonlarda boy gösteren yemek programları katılımcılarının kötücüllüğünden dehşete düşmemek imkânsız. Ya da on altı yaşındaki Asperger Sendromlu bir genç kıza (Greta Thurnberg), yirmi yaşında hayatını sonlandırmayı seçen bir üniversite öğrencisine (Sibel Ünli) saldırmakta beis görmeyen ve bunun için ayıplanma endişesi taşımayanların sayısından

utanmamak mümkün değil. Eğer kötücüllük ve adaletsizlik de hayatın bir parçası ise, bu gerçekle ne yapacağımızı mutlaka düşünmemiz gerekiyor. Mesela Axelrod'un deneylerinden şunu da öğreniyoruz, kazık yedikten ne kadar sonra affedip tekrar işbirliğine döneceğimiz içinde olduğumuz ortama bağlı. Hızlı affedip işbirliğine kolayca dönmemizin kötüye kullanıldığı durumlar da mümkün, affı fazla geciktirip kan davasını fazla uzatmak da. Kitapları henüz Türkçeye çevrilmemiş felsefeci Stephen Asma'nın son çıkan *Why We Need Religion?* kitabında altını çizdiği üzere, dinlerde bulunan affetmek, bayramlarda barışmak türü tavsiyeler, işbirliği dokusunun kalıcı olarak yara almaması için işlevsel olan araçlar.

Bu yüzyılın sorunlarına cevap verebilecek güven, iyi niyet, dayanışma ve medeniyet üretme kapasitemizin artırılması, bu konuları ciddiye almakla başlayacak ve işin daha çok başındayız.

Lakin adil dünyaya fazla inanmanın neden olduğu kör noktalar meselesini irdeleme sorumluluğumuz da var. Psikologlar bunun adına *adil dünya tezi* diyorlar: Bir adaletsizlikle karşılaştığımızda ilk refleksimiz onu sonlandırmaya, değiştirmeye çalışmak; ama çabamızın başarısız olması durumunda hatalı olanın biz, adil olanın dünya olduğu sonucuna varmamız da çok mümkün. Başka bir ifadeyle kontrol edemeyeceğimiz, tek başımıza düzeltemeyeceğimiz kadar büyük bir dünyada akıl sağlığımız, genel dirliğimiz için olağanüstü büyük adaletsizlikleri kabullenmemizi, sessiz kalmamızı sağlayan şey de bizden büyük olguların parçası olduğuna dair kanımız. 16. yüzyıl düşünürü Machiavelli'nin benzer bir olguyu fark ettiğini, insanların büyük adaletsizliklere değil, küçük adaletsizliklere bilendiklerini, o nedenle hükümdarlara, eziyetlerini bir seferde, iyiliklerini ise zamana yayarak yapmalarının kendileri için akıllıca olacağına dair tavsiyesini aklımızda tutmamızda yarar olabilir. Dünya adil bir yer ise bizim de adil, erdemli olmamız çok zor değil. Lakin dünyada adaletsizlik egemense, adaletsizlikten aldığımız payı mı artıracağız, yoksa adaletin tesisi için mi uğraşacağız? Buradaki cevaplarımız her birimizin parmak izleri kadar kendimize özgü. Hayatın ilk sillesini yiyene kadar adaletten yana olduğunu iddia etmek çok ayırt edici bir özellik değil. Asıl mesele ilk hayal kırıklıklarını sağaltacak toplumsal pratiklerimizin ve yetkinliğimizin olup olmadığı. Egemen hukuk ve iktisat paradigmalarının uzun zamandır göz

ardı ettiği iyilik, erdem, vicdan gibi olguları tekrar önemsemeden bu yetkinlikleri üretebileceğimizi, ayakta tutabileceğimizi düşünmek mümkün değil. Sadece iyilik vaaz ederek insanları, yaşanması kaçınılmaz hayal kırıklıklarından koruyabileceğimizi düşünmek de meseleyi çok hafife almak olur. Kötülüğe cevabını geliştirmemiş bir iyilik güzellemesi ise eksik olmanın ötesinde büyük ve yanıltıcı bir hata olur.

Sonuç olarak değil, ama toparlamak adına belki, şunları söylemek mümkün. 20. yüzyıl Anglosakson modernitesinin, bencilliği önceleyen sığ ama yaygın ve yaygaracı meta çerçevesi 21. yüzyılda çatırdıyor. Bu söylemin tekeli eridikçe Batı'nın gerçek hikâyesi dahil gayet ilginç, zengin, derin anlatılar bizi iyiliği, erdemi, dayanışmayı önemsemeye yönlendiriyor. Bu yol sorunsuz bir antitez değil, ama mutlaka mayalanması gereken bir seçenek. Bu yolun da birçok ince ayar ve zorlu muhakeme gerektireceği çok net. Yaşadığımız dünya bizi gittikçe büyüyen, karşılıklı bağımlılık ağlarının içine konumlandırıyor. Oysa bizim güven ve iyi niyet üretme becerilerimiz aynı hızla gelişmiyor; hatta gerilediğimiz, insanlığın bir önceki versiyonundan ve nostaljiden medet umduğumuz bile rahatlıkla söylenebilir. Bu yüzyılın sorunlarına cevap verebilecek güven, iyi niyet, dayanışma ve medeniyet üretme kapasitemizin artırılması, bu konuları ciddiye almakla başlayacak ve işin daha çok başındayız. Bu seçeneği önemseyenlerin en temel sorumluluğu bu yeni yolun gerektirdiği ciddiyete, çalışkanlığa ve sebata sahip olmaları. Sadece geçiçi heveslerle bu işlere koyulanlar yarardan çok zarar veriyor, çok narin ve nadide nesilleri, umutları heba ediyor.

KAYNAKÇA

Asma, Stephen T. , *Why We Need Religion?*, Oxford University Press, Oxford, 2018.

Axelrod, Robert, *The Evolution of Cooperation*, Basic Books, New York, 1984.

Diamond, Jared, *Düne Kadar Dünya*, çev. Cengiz Yücel, Akılçelen Kitaplar, Ankara, 2016.

Harari, Yuval Noah, *Hayvanlardan Tanrılara Sapiens*, çev. Ertuğrul Genç, Kolektif Kitap, İstanbul, 2017.

Henrich, Joseph, *The Secret of Our Success*, Princeton University Press, Princeton, 2015.

Sahlins, Marshall, *The Western Illusion of Human Nature*, Prickly Paradigm Press, Chicago, 2008.

“siz de hep kötü haberler yazıyorsunuz”

BURCU KARAKAŞ

Türkiye, gündemin ışık hızıyla değişebildiği ülkelerden. Bu topraklarda gazeteci olmak zor, ama bu tempoda gazeteci olmak daha da zor. Sabah saatlerinde herkesin konuştuğu haberin akşam vakti güncelliğini yitirmeye yüz tutabildiği bir coğrafyadan bahsediyoruz. Travmatik toplumsal olayların gündelik hayatlarımızı altüst ettiği bir dönemden geçiyoruz. Bazı muhalif kesimlerin siyasete, kutuplaşma nedeniyle kardeşin kardeşe küstüğü tuhaf bir dönem bu. En çok "küsülen" mecra ise şüphesiz ki medya. Bir basın mensubu olarak 7 Haziran 2015 seçimlerinden sonra medyaya yönelik küskünlük farklı ortamlarda karşıma çıktı, çıkmaya da devam ediyor. Gerekçeler türlü türlü ancak çokça duyduğum bir ifade var:

"Haber okumayı, izlemeyi bıraktım. Moralimi bozmaktan başka işe yaramıyor."

Haberleri eskisi gibi sadece radyo, televizyon ya da gazeteden almıyoruz. İnternetin var olduğu akıllı cihazlar nedeniyle hemen her an enformasyon, dezenformasyon, haber, ne derseniz deyin, hepsi bizimle iç içe. Sosyal medyadan her an ihtiyacımız olandan fazla bilgi akışına maruz kalıyoruz. Yanlışla doğrunun nasıl da kol kola girdiğini hayretler içinde izliyoruz. Tüm şaşkınlığımıza rağmen yeni medya teknolojileriyle beraber sosyal medya platformlarından haber paylaşımında bulunmak, gündelik hayatımızın önemli bir parçası haline geldi. Günümüzde Twitter'daki gündemden daralıp kafa dağıtmak için Instagram'a koşan insanlara dönüştük. Haber takibi yorucu bir hale gelince kötü haberlerden kaçış da hızlanıyor. Kötü haberlere maruz kalmamak için haber takibini bırakanların sayısı hiç de az değil. "Dünyadan haberdar olsam ne olacak? Zaten her şey çok kötü." Koşulları değiştirememenin çaresizliği nedeniyle eli kolu bağlı hissedenler ortak bir duyguda birleşiyor: "Dünyayı değiştiremiyorsam onu izlediğim pencereyi değiştireyim."

Reuters Gazetecilik Enstitüsü'nün 2019 Dijital Haber Raporu'na göre, araştırmaya katılanların %32'si aktif bir şekilde haberden kaçınıyor.[1] Sayının 2017 yılında yayımlanan raporda yer alan veriye kıyasla %3 artış gösterdiği görülüyor. Raporda, "Bu kaçış, dünyanın daha depresif bir yer haline gelmesinden ya da basında çıkan haberlerin negatifliğinden veya ikisinden birden kaynaklanıyor olabilir," tespiti yapılıyor. Haber takibinden kaçınan ülkeler listesinde %56 ile Hırvatistan ilk sırada yer alırken onu şaşırtıcı olmayacak bir biçimde Türkiye (%55) ve Yunanistan (%54) izliyor. Haber takibinden kaçınanların en az olduğu ülke ise Japonya (%11).

Reuters raporunda İngiltere'ye dair ayrıntılı bir bölüm de var. Rapora göre, İngiltere'de Brexit nedeniyle haber takibini bırakanların sayısı bir önceki seneye göre %11 artmış. Ada ülkesinde haberden kaçınanların %71'i Brexit'i neden olarak sunuyor. İngiliz halkının %58'i ruh halini olumsuz etkilediği, %40'ı ise yapabilecek bir şeyi olmadığı gerekçesini sunuyor: "Avrupa Birliği'nde kalmak için oy kullananlar haberden daha çok kaçınıyor ve bu kişiler haberlerin ruh halleri üzerinde olumsuz etkisi olduğunu daha çok söylüyor." Haberden kaçınanlar arasında, "Siyaset haberlerini izleyen biri olmama rağmen ruh halimi olumsuz etkilediği ve hiçbir şeyi değiştiremediğimden güçsüz hissettiğim için izlememe kararı aldım", "Avrupa Birliği'nde kalmamızı savunan taraflı haberler nedeniyle artık televizyon izlemiyorum", "Takip ettiğim haberler beni inanılmaz strese sokuyor", "Negatif haber bombardımanına maruz kaldığım için bıraktım" diyenler var. Her durumda haberlerin "keyif bozucu" özelliği nedeniyle kaçınılan bir gerçekliği söz konusu.

Koşulları değiştirememenin çaresizliği nedeniyle eli kolu bağlı hissedenler ortak bir duyguda birleşiyor: "Dünyayı değiştiremiyorsam onu izlediğim pencereyi değiştireyim."

Felaketten başka bir şey göstermediği gerekçesiyle kötü haberlerden kaçanların sayısı arttıkça medya için de yeni bir alan açılıyor: "İyi haber" portalları. Örneğin, "Daily Good" mutluluk verici haberler paylaşan sitelerden yalnızca biri. Ana akım medyadaki haberlerin aslında her an çevremizde olmasına rağmen dünyadaki iyiliğin varlığını unutturduğunu savunarak herkesin hayatında ve dünyada fark yaratmasına yol açacak ha-

1 https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/2019-06/DNR_2019_FINAL_0.pdf

berler paylaştıklarını dile getiriyorlar: "Dünya görüşümüz oldukça basit: 'Dünyada görmek istediğin değişim sen ol.'"[2] Sitede reklam ya da ürün yerleştirme yok, tüm çalışma gönüllülük esasıyla ilerliyor.

Bir başka "iyi haber" sitesi ise "Positive News". Sitenin takipçilerinden Matt A., siteye abone olmasının o sene kendisi için yaptığı en iyi şey olduğunu söylüyor.[3] "Good News" adlı site, okuyucularına "ilham verici, moral yükseltici, komik ve mutlu haberler ve daha fazlası"nı vermeyi vaat ediyor.[4] Tanıtıma göre, "Positive News" takipçisi milyonlarca insan ana akım medyada maruz kaldığı negatiflik yağmurunun panzehiri olduğu için siteye ilgi gösteriyor. Peki iyi haber "panzehir" ise (kötü) haber "zehir" midir? Aslında haber haberdir ve gazetecinin görevlerinden biri de size görmek istemediklerinizi göstermektir, ama bu tartışmanın neden çıktığı sorudan daha önemli: Okuyucu/izleyici kitlesinin kötü haberlere tahammülü gittikçe azalıyor. Kitle bizim göstermek istediklerimizi görmeye her zaman çok da istekli değil. O zaman gazeteciliği mi bıraksak acaba? Tabii ki öyle değil, çünkü bir yanlışlığı aktarmanın tek bir yolu yok. Gazeteciliğin, daha doğru tabirle hikâye anlatıcılığının (*storytelling*) kudreti de birazdan değineceğimiz bu çeşitlilikten geliyor.

Kötü haberlerden kaçanların sayısı arttıkça medya için de yeni bir alan açılıyor: "İyi haber" portalları.

ABD merkezli iyi haberlere yer veren "Sunny Skyz" adlı sitede Temmuz 2020'de yayınlanmış "Polis memuru evsiz adama bir çift ayakkabı aldı" başlıklı haberde, "Bu, kolluk kuvvetlerinin her günkü nazik davranışlardan sadece bir örnek. Bu hareketi takdir toplamak için değil, önemsediğimiz için yapıyoruz" sözlerine yer verilmiş.[5] Irkçı polis şiddetinin gündemden düşmediği bir ülkede bu haberi "iyi haber" örneği olarak vermek zor, çünkü her şeyden önce haber değeri olup olmadığı tartışmalı bir konu (benim açımdan kamu yararı olmadığı için haber değeri yok). Bu örneğe benzer şekilde Türkiye'de bayramlarda güvenlik güçlerinin Kürt illerindeki çocuklara şeker ya da çikolata dağıttığı kareleri konu alan haberlerin de "iyi haber" formatı kapsamında değerlendirilme-

2 http://www.dailygood.org/

3 https://www.positive.news/

4 https://www.today.com/news/good-news

5 https://www.sunnyskyz.com/good-news/3891/Police-Officer-Buys-Homeless-Man-A-New-Pair-Of-Shoes

si yanlış olur. Burada ince bir çizgi var: Bir basın kuruluşunun okuyucu/izleyici kitlesini trajedi yüklü haberlere maruz bırakmak istememesi demek, dünyaya pembe gözlüklerle baktıracak haberler hazırlaması yahut "algı operasyonu"na girişmesi anlamına gelmiyor.

Yeni medyada iyiliğin sunumu

"İyi haber" her ne kadar sempatik kedilerle dolu içerikten ibaret gibi düşünülse de pek öyle değil. Önce bu noktanın altını çizmek gerekiyor sanırım. Edebiyat ya da sinemada olduğu gibi gazetecilikte de hikâye anlatmanın binbir yolu var. Kötü bir olayı pozitif perspektiften ele alarak da aktarabilirsiniz. Batı medyasında her geçen gün daha fazla konuşulan "yapıcı gazetecilik" (*constructive journalism*) ya da "çözüm odaklı gazetecilik" (*solutions journalism*) dünya gündemine dair acı veren olayları görmezden gelmeye değil, medyanın sürekli şikâyet eden halinden sıyrılarak okuyucuya/izleyiciye bardağın dolu tarafından bakmasına olanak sağlama amacı güdüyor. Ancak dolu taraftan kasıt, boş umut pompalamak değil. Kötünün iyiye nasıl evrilebileceğine dair ipucu vermek gibi. Bunu biraz açalım:

Peki iyi haber "panzehir" ise (kötü) haber "zehir" midir?

Harvard Üniversitesi Nieman Gazetecilik Vakfı tarafından yayınlanan bir raporda, yeni medya alanında girişimde bulunanların dünyada nelerin yanlış gittiği yerine nelerin doğru gittiğine odaklandığını söylüyor. Artık okuyucu/izleyici kitlesiyle her an etkileşim halinde olan yeni medya platformlarının kitlesini görmezden gelmesi söz konusu değil. Bu da yeni medya alanında haber üretenlerin okuyucu/izleyici kitlesinin dikkatini çekmek için onların talepleri doğrultusunda yelken açmalarını gerektirebiliyor. Reuters Enstitüsü'nün de belirttiği üzere giderek daha depresif hale gelen dünyada insanların umut veren hikâyelere yönelmesi gayet doğal. Nieman raporunda "çözüm odaklı gazetecilik" alanında sarf edilen örnek çabalara yer verilmiş. *The Seattle Times* ile Solutions Journalism Network arasında gelişen işbirliği, bu çabalardan biri.[6]

The Seattle Times'ın eğitim alanında çalışan muhabir ve editör kadrosu, okuyucu kitlesinin ABD'nin Washington eyaletindeki okulların karşılaştığı bitmek bilmeyen sorunlara karşı duyarsızlaştıklarını fark etmiş.

6 https://niemanreports.org/articles/is-solutions-journalism-the-solution/

Okulu terk eden çocuk sayısının çokluğu ya da yoksul çocukların düşük başarı seviyesi haber değeri taşımaz olunca kolları sıvamışlar. Eğitim haberciliğinde başka bir safhaya geçerek yeni bir yola girmişler. Bölgedeki en kötü okulların listesini yapmak ya da bu okulların neden başarısız olduğunu anlatmak yerine yoksulluk, suç oranı vb. zorluklara rağmen öğrencilerinin durumu iyiye giden okulları mercek altına alarak buradaki öğretmenlerle konuşmuşlar. Yani okulların sorunlarına değil, sorunların çözümüne odaklanmışlar.

"Çözüm odaklı gazetecilik" işbirliğinde yer alan kadro Seattle bölgesindeki okulların yaşadığı sorunlarını görmezden gelmediklerini, amaçlarının veliler, öğretmenler ve yasa yapıcılara mevcut sorunları alt edebilen başarı öykülerini anlatarak yeni bir tartışma açmak olduğunu dile getiriyor. "Bu işe çok fazla olumsuz haber olduğunu düşündüğümüz için girişmedik. Bu işe giriştik, çünkü çok fazla olumsuz karşılıklı konuşma vardı. İnsanlar eğitim konusunda oldukça kutuplaşmıştı." Şikâyet eden kötü halden, tünelin sonuna ışık tutan iyiye geçiş. İyiye doğru yeni bir alan açma uğraşı. Ziyadesiyle politik olan ama aynı zamanda bir yanıyla içinin boşaltılması tehlikesiyle karşı karşıya kalmış "umut" kavramının yeniden inşası.

İngiliz gazeteci Tony Gallagher'a göre, okuyucu korkutucu haberlerin her zaman gerçeği yansıtmadığını düşünüyor, ancak bu kasvetli dünyada her zaman pozitif haber bulmak da kolay değil. Bu nedenle neşeli, ilham verici hikâye buldukları zaman tabiri caizse "üstüne atladıklarını" söylüyor.[7] Bu, her gazeteciye tanıdık gelecek bir ruh hali. Öte yandan, gezegenin gidişatı nedeniyle duyulan memnuniyetsizliğin, "Oy versem de bir şey değişmiyor", "Protesto etsem ne olacak ki?"ye dönüşmesinde siyasi konjonktürün rolü göz ardı edilemez. Sağcı iktidarların yükselişi, demokrasinin çöküşü, kapitalizmin çırpınışı, iklim krizinin yarattığı kaygı, "post-truth" (hakikat-sonrası) çağı, yalan haberlerin saltanatı, bireyin haberden kaçışını hızlandıran faktörlerden sadece bazıları. Ancak yukarıda da bahsettiğim gibi, hikâye anlatmanın türlü yolu var. Bu bilgiyi akılda tutmak, özellikle gazeteciler için oldukça önemli. Fakat bunu hatırlamak, gazetecinin asli görevini unutması anlamına gelmiyor elbette. Gazetecinin görevi her za-

Anlatacağımız hikâyenin her zaman acılarla dolu olması, bardağın boş tarafını göstermesi gerekmiyor.

7 http://eprints.lse.ac.uk/63813/1/blogs.lse.ac.uk-Good%20News%20Is%20No%20News.pdf

man kamuoyunu aydınlatmak, kamu yararını gözeterek vatandaşı bilgilendirmek. Bugünün dünyasında gerçeğe ulaşma sancısı çeken okuyucuyu/izleyiciyi gerçekle buluşturmak. Lakin sadece gerçeği aktarmaya aracılık ederken "o kadar da" iç karartıcı olmadan bu görevi yerine getirebileceğimiz üzerine daha fazla düşünmemiz gerekiyor sanırım.

Dünyanın gözünü kulağını kapattığı bir konudan ilerleyelim: Göçmenler. Başka bir deyişle "yeryüzünün lanetlileri". Göç, insanlık var olduğundan beri var. Ama bugün önemli bir farkla var olmayı sürdüren bir olgu: Göçmenlerin yaşadıklarını, onlara yaşatılanları görüyor, göçmenlerin göçmeye çalışırken başlarına gelenlerden anbean haberdar oluyoruz. Yakın zaman önce Türkiye televizyonlarında, canlı yayında Ege kıyılarından meçhule yolculanan insanlar izledik. Kıyıya ulaşmaya çalışırken çırpınan ve ölümün yamacından hayata dönen insanların internette videolarını görüyoruz. İnsanlık gözlerimizin önünde batarken bazen en can alıcı soruyu es geçiyoruz: Bu insanlar nereye, neden gidiyor? İnsanlar evlerini terk ettikten sonra neler yaşıyor?

Öyle zannediyorum ki günümüz dünyasında "mış gibi yapmak" için değil, politik bir direniş biçimi olarak da işin iyi tarafına bakan haberlere ihtiyacımız var.

Konu göçmen meselesine gelince iyi bir şey yok. Sadece kötü hayat öykülerinin içinden iyiye yorulabilecek kesitler var. Şimdi işin gazeteciler için olan kısmına gelelim: Yaşamın göçmenler için ne kadar zor olduğunu anlatmak isterseniz anlatımınızda pozitif bir hikâye yine de seçebilirsiniz. Ülkesindeki savaş nedeniyle Türkiye'ye sığınan Ravda Nur Cuma'yı biliyor musunuz? Ravda Nur, yirmilerinde genç bir kadın. Antep'te kurduğu bir dernek var. Ravda Nur çocuk yaşta evlendirilmemiş ama Suriyeli kız çocukları evlendiriliyor. Bu dernek aracılığıyla kendisi kadar şanslı olamayabilecek bu kız çocuklarına elini uzatıyor. Zorunlu göçün kendisinde iyi bir şey yok, ancak Ravda Nur'un öyküsü ilham verici olması nedeniyle "iyi" bir haber. Diğer taraftan, göçmen kadınların zorla ve erken yaşta evlendirilmesini konu alacağı için yaşanan trajedilerden imtina edecek bir haber de değil. Yani maksadımız kamuoyunu bilgilendirmek ise bunu pekâlâ Ravda Nur'un hayatı üzerinden de anlatabiliriz. Tecrübeyle sabit ki zorla evlendirilen kız çocuklarının istatistiklerine odaklanarak yazılan bir haber yerine genel durumu tek ve kendi sınırları içinde başarıya ulaşmış bir insan hikâyesi üzerinden

anlatmak her zaman daha etkili oluyor. Yani anlatacağımız hikâyenin her zaman acılarla dolu olması, bardağın boş tarafını göstermesi gerekmiyor.

2020 yılının Nisan ayı ortalarında serbest çalıştığım haber sitelerinin birinden, editör bir arkadaşımdan e-posta geldi. İnsanların evlerine kapandığı, panik yaşadığı ve çoklu bilinmezlerle dolu günlerdi. Yer gök Covid-19 salgınına dair haberlerden, kaostan, tedirginlikten ibaretti. Editörümüz salgınla alakalı pozitif içerikli haber önerilerinde bulunmamızı rica ediyordu. Bu rica bir süre sonra sadece salgınla ilgili değil, yapacağımız diğer öneriler için de istendi. İstatistikler, başta salgınla ilgili iç karartıcı haberler olmak üzere olumsuz haberlerin artık okunmadığını, izlenmediğini, tıklanmadığını gösteriyordu. Okuyucu/izleyici kitlesi umut aşılayan, madalyonun kara yüzünü döndürüp durmayan haberlere yönelmişti. Uzun süren karamsarlık, yorucuydu. Okuyucu da izleyici de yorulmuştu.

E-postayı ağzımın kenarında bir gülüşle kapattığımı hatırlıyorum. Anlıyordum, ancak "iyi haber" önerisinde bulunmak içimden gelmiyordu, çünkü dünya yanıyordu. Haber değeri olduğunu düşündüğüm bir hikâyeyi yazmaktan geri duramadım. Türkiye'de yaşayan ve salgın boyunca gecesini gündüzünü katarak çalışan Suriyeli doktorları konu alan, "Savaştan Salgına: Suriyeli Doktorların Türkiye'de Virüsle Mücadelesi"[8] başlıklı haber böyle ortaya çıktı. Zor bir dönemde olsa da genç doktorların başarısına odaklandığı için olumlu bir makaleydi. Peki bir soru: Haberleri karamsardan iyimsere çekmek neden önemli? Daha doğrusu, önemli mi? Her şey bu kadar kötüyken iyiymiş gibi göstermenin bir âlemi var mı? Varsa, neden? Pandemi sırasında yapılan bir araştırmaya göre, salgın başladıktan sonra insanların günlük haber tüketim süresi 22 dakika arttı.[9] Aynı araştırma, televizyondan ya da internetten günde ortalama 73,1 dakika haber okuyan/izleyen kişilerin, 54,6 dakika haber okuyan ya da izleyenlere göre akıl sağlığının daha kötü durumda olduğunu ortaya koyuyor. Haber tüketimi konusunda kendisini sınırlayanların ise akıl sağlığının iyileştiği görülmüş. Araştırmaya katılanların %43'ü salgın sırasında haber tüketimine sınır koyduklarını söylüyor.[10]

---

8 https://www.dw.com/tr/sava%C5%9Ftan-salg%C4%B1na-suriyeli-doktorlar%C4%B1n-t%C3%BCrkiyede-vir%C3%BCsle-m%C3%BCcadelesi/a-532 87802

9 https://theconversation.com/coronavirus-a-growing-number-of-people-are-avoiding-news-139246

10 https://yougov.co.uk/topics/resources/articles-reports/2020/04/29/increased-news-consumption-negatively-impacts-ment

Medyanın ekonomi politiğinin teknolojik gelişmelerle değiştiği bir dönemdeyiz. Yazı işleri masalarında ezelden beri sorulan, "Acaba bu haber satar mı?" sorusunun yerini, "Bu haber satmalı" aldı. Medya dünyasında ekonomik kaygılar hiç olmadığı kadar yaygın. Gazeteciler sadece politik sebeplerle işsiz kalmıyor. Dünya genelinde medya kuruluşlarının kapanmasında ya da küçülmesinde ekonomik gerekçeler de ön plana çıkıyor. Geleneksel medya kuruluşları sanal ortamda varlıklarını sürdürmek ya da sağlamlaştırmak durumunda kalıyor. Dijitale kayan medyada ise "tık" kaygısı her geçen gün daha da keskinleşiyor. "Tecavüze uğradı ve sonra...", "Kediyi bakın nasıl katletti", "İşte intihar eden gencin son görüntüleri", "Sapkın babayı bıçakla parçalayan kardeşler: Kanınız çekilecek" gibi spotlar internet haber sitelerinin manşetlerini süslüyor. Okuyucu/izleyici kitlesinin dikkatini çekmek için deyim yerindeyse takla üstüne takla atılıyor. Ortalık, pornografiye kaçan görüntülerden, dehşeti alkışlayan söylemlerden, mağduru ikinci kez travmatize eden haberlerden geçilmiyor. "Tıklanmazsan düşersin" düşüncesiyle haber siteleri arasında çekişmeli bir rekabet yaşanıyor. Kan satıyor, dehşet merak ettiriyor, vahşet izlettiriyor. Böylece kısır bir döngüye giriliyor.

Sosyal medya dediğimiz, cangılı andırıyor. Çoğunlukla sağlıklı bir tartışma zemini olarak değil, orman kanunlarının hüküm sürdüğü bir mecra olarak karşımıza çıkıyor. Bunu, sosyal medyanın gücünü azımsamak için demiyorum. Aksine, gücünü tam da bu kaostan aldığını düşünüyorum. Korkunç bir iddia mı dolaşıyor? Teyit edilmeden yayılsın! Bir komedyenin esprisini mi beğenmedik? Derhal tutuklansın! Bu galeyandan doğan dinamiğin Türkiye gibi ülkelerde özellikle çocuk istismarı, kadına şiddet, hayvan cinayetleri gibi yani yargının işlevsiz yahut gönülsüz kaldığı durumlarda işe yaradığı görülüyor. Fakat büyük resimde, siyah ve beyazın baskın olduğu, gri alanda kalanların devre dışı bırakıldığı bir evrenle karşı karşıya kalıyoruz. Bu evrenin temel belirleyicileri ise genellikle "iyi" ve "kötü" oluyor. Onların savunduğu kötü, iyi olan biziz. Onlar yanlış, biz doğru. Dolayısıyla "iyilik" ve "kötülük" kavramlarının *hashtag*'ler (etiket) üzerinden yeniden üretildiği, sosyal medyanın içinden zamanın ruhuna uygun yeni bir adalet mekanizması türediğini de söylemek mümkün. Bu mekanizmanın işleyişi konusunda farklı yorumlar yapmak da mümkün fakat ortak görüş var ki maruz kaldığımız "şey" hakikaten yorucu.

Teknolojinin –medyanın da nasiplendiği– nimetleri saymakla bitmez. Eskiden sadece gazete ya da televizyon manşetlerine taşınan kötülüğün sanal ortamda yaygınlaştığına da şahit oluyoruz. Basının üstüne vazife olmayan bir görevi, hedef göstermeyi sürdürmekte kararlı olduğunu görüyoruz. Fotoşop ile yeniden düzenlenen fotoğrafların, montajlanan görüntülerin, yalan yanlış haberlerin rahatlıkla dolaşıma girdiği, kimi zaman insanların hayatını mahvedebilecek duruma eriştiği kötücül bir evren bu. Ahlâktan, etikten bahsedenin "geri kafalı" olarak damgalanabildiği sanal bir evren. Herkesin birbirini gözetlemesine karşın gözetlemeden dem vurduğu bir evren. Hızın, anlık şöhretin kıymetli bulunduğu, yavaşlığın ve naifliğin karşısında duramayacağı bir evren. Her ne kadar "sanal" olsa da gerçeğe oldukça yaklaşmış bir evren.

"İyi olanı" aldatmaca biçiminde sunmak maksadı gütmeden kötülüğe inat bilinsin diye diri tutmak lazım.

En başta söylediğimize dönelim: Gündem ışık hızında ilerliyor. Bütün renkler kirleniyor, değerler bulanıklaşıyor, kafalar karışıyor. Gazeteciler teknolojinin de getirdiği yeniliklerin yarattığı bir dünyada bu çılgınlığa ayak uydurmaya çalışırken yoruluyor. İşini yapmaktan başka derdi olmayan gazeteciler olarak dünyanın yükünü sırtlanıyoruz. Okuyucunun, izleyicinin kaçmak istediği zaman kaçınabildiği haberlerden bizim uzak durmamız mümkün olmuyor. Biz de hep kötü haberler yazıyoruz, evet, ama söylemek isterim ki dünyanın derdi bize de "iyi" gelmiyor. Ve bize de "mahallenin kahramanı"nı anlatan haberleri okuyucu/izleyici ile buluşturmak iyi geliyor. Öyle zannediyorum ki günümüz dünyasında "mış gibi yapmak" için değil, politik bir direniş biçimi olarak da işin iyi tarafına bakan haberlere ihtiyacımız var. Gemi batıyor belki, suyun dibine tamamen gömülene kadar mücadele edenler de var. Mücadeleyi sürdürmek için bu sonsuz kaosta soluklanabileceğimiz molalar lazım. Bardağın yarısı boş olabilir, ama devam etme direncini bulabilmek için dolu tarafından da bakabilmek lazım. "İyi olanı" aldatmaca biçiminde sunmak maksadı gütmeden kötülüğe inat bilinsin diye diri tutmak lazım. Çetin Altan'ın dediği gibi, enseyi karartmamak lazım. Enseyi karartmamak için de her zamankinden daha çok iyiliğe ihtiyaç duyduğumuzu unutmamak iyi gelebilir!

iyi, kötü, kirli: sivil toplum hikâyesi

MEHMET ALİ ÇALIŞKAN

Türkiye'de yurttaş inisiyatifi ile kurulmuş yaklaşık 150 bin gönüllü kuruluş var. Bunların 130 bin kadarını dernek, vakıf, kooperatif gibi hukuksal statüye sahip olanlar, kalanını da genellikle sosyal medya üzerinden örgütlenen yurttaş girişimleri oluşturuyor. Türkiye sivil toplum kuruluşlarının[1] en büyük grubunu hemşeri dernekleri ve yaptırma-yaşatma-güzelleştirme dernekleri oluşturuyor. Öte yandan, sivil toplum deyince akla en sık gelen ve belki bu kitabın konusu olan "iyilik" hakkında en iddialı grup ise %5'i bile bulmuyor. Sivil toplum tartışmalarında en çok atıf yapılan, savunucu, hak eksenli gibi kavramları karşılayan bu gruba, hayırseverler ve mağdur kimlikler tarafından kurulmuş öz-örgütleri de eklersek oran %10'u biraz geçiyor.

Bu yüzden bu yazı, sivil toplum, STK dedikçe hayırseverlerden, savunucu kuruluşlardan, hak eksenlilerden söz etmiş olacak. Zira kavramın Batı modernitesi ile bağı ve Batı literatüründe anlam kazanmış boyutu da burası. Yurttaşların kamusal alanda kendi iradeleri ile bir araya gelerek devletten ve özel sektörden bağımsız olarak kurdukları, hayatı iyileştirme amacı güttükleri, bunun için fikir ve eylem alanı açtıkları zemin. Nitekim bu tanımlamanın unsurları dernek-vakıf adlarına da hemen yansıyor. Kurtarma, Koruma, Güzelleştirme, Yardımlaşma, (Hayvan, Spor, Sanat) Sevenler, (İnsan, Hayvan, Çevre, Engelli) Hakları gibi tanımlayıcı ifadeler bize kuruluş hakkında bilgi vermenin ötesinde kurucuların kendilerini nasıl tanımladıkları hakkında da önemli bir ipucu sağlıyor. *İyilik*, kuruluşlardan ziyade kurucuların karakter iddiasında saklı. Böyle olunca kurucular, gönüllüler, çalışanlar-

"Sivil toplum iyilerin dünyasıdır." Başkalarının iyiliği için çaba harcayanların dünyası.

1 Yazının devamında STK kısaltılmasıyla belirtilecektir.

dan oluşan sivil toplumun pek dile gelmeyen ama bedene sinmiş bir iddiası var: "Sivil toplum iyilerin dünyasıdır." Başkalarının iyiliği için çaba harcayanların dünyası.

İyilik kabulüne yol açan, sivil toplumda olmayı *iyi olmak* olarak konumlandıran söylemsel durum, sivil toplum alanında yer alan STK kurucusu, yöneticisi, gönüllüsü, çalışanı olanların iyi niyetli olmaları, fedakârlıkları, diğerkâmlıkları anlatısından kaynaklanıyor. Bu yazıda sivil toplum temsilcilerinin ve kuruluşlarının kendilerini "doğal iyi" olarak görmelerinin muhtemel arka planı ve sonuçları üzerine eleştirel bir yorum çabası olacak. Ancak bu eleştiri, iyilik niyetinin kendisine yönelik olma amacında değil. Niyetin iyiliği ve kişisel çıkar gözetmeme hali, değerli bir ahlâki tutum olmakla beraber, sivil toplum alanında gerçekleşen çalışmaları eleştiriden azade kılma potansiyeli taşıyor. Bu da sivil toplumdan gelen ne varsa iyidir kabulüne yol açabiliyor. Oysa tecrübe bize bunun böyle olamayabileceğini gösteriyor. Sivil toplumdan gelen her tespit, her öneri, her girişim kendi doğallığında siyasetten ve/veya özel sektörden duyduklarımıza üstünlük iddiasında olmamalı. Öte yandan iyilik arayışını, iyilik yapma motivasyonunu sivil toplumun misyonu olarak görmek de eleştirelliğin önüne bir başka bariyer kurabiliyor. Sivil toplum, uzlaşmanın alanı olmak zorunda değil, hatta kendini ahlâki iyilik iddiasına sıkıştırmadığı ölçüde uzlaşmazlıkların ve farklılıkların diyalog alanı olmaya daha müsait.

Siyaset kirlilerin, şirketlerse kötülerin dünyası olarak kabul edilir. Böylece sivil topluma, kötülerin ve kirlilerin yaşanmaz hale getirdikleri, cehenneme çevirdikleri hayatları kurtaran iyiler/ kahramanlar olma misyonu kalır.

Kendini iyiliğin ve iyilerin temsilcisi olarak görmek için, içinde bulunulmayan yerlerin de iyilik dışında işaretlenmesi gerekir. Sivil toplum dünyasının insanları için bu, siyaset/devlet ve özel sektör/şirketler olur genellikle. Siyaset kirlilerin, şirketlerse kötülerin dünyası olarak kabul edilir. Böylece sivil topluma, kötülerin ve kirlilerin yaşanmaz hale getirdikleri, cehenneme çevirdikleri hayatları kurtaran iyiler/kahramanlar olma misyonu kalır. Kendini iyilikle tanımlayan sivil toplumun bunu kanıtlamak için başvurduğu iki yöntem göze çarpıyor: İlki, yaptıklarının iyiliği nasıl temsil ettiğine odaklanan an-

latı. Depremlerde insanları kurtarma, sokak hayvanlarını besleme, yoksul çocuklara yardım etme, ağaç dikme, köy okullarına kütüphane yapma vb. Bu birinci tutum genellikle ihtiyaç odaklı çalıştığı varsayılan hayırseverlik, diğerkâmlık gibi vurgulara sahip olanlarda görülüyor. İkincisi ise, ihtiyaç odaklıların kaba iyilik vurgusundan farklı olarak savunucu ve hak eksenli olduğu varsayılan kategoride daha rafine bir incelikle ortaya çıkıyor. Bu grup, iyiliğini vurgulamaktan daha farklı bir yol seçiyor: Kötülerin ve kirlilerin dünyası ile aralarındaki mesafeyi görünür kılmak. Kendini iktidar ihtirasından ve kâr hırsından uzaklaştırarak siyasetin kirliliği ve özel sektörün kötülüğü ile farkın altını çiziyor. Bu kategorinin temsilcileri kirlilikten ve kötülükten uzaklaşmanın genellikle en basit yoluna başvuruyor, "temas etmemek" ya da "temas ettiğinde de kendini ifade edip dinlemeden uzaklaşmak". Bir başka deyişle, temassızlığı ya da diyalogsuz bir teması seçiyor. Şirketlerle ve devletle/siyasetle temas etmemek sonuçta iyilikten kaybettirmeyen konforlu bir alan sağlıyor. Temassızlık sadece kötülüğü tescilli olanlardan uzak durmaktan ibaret kalmıyor.

İyilik aynı zamanda kötülüğün sivil toplumdaki temsilcilerinden de uzak durarak garanti altına alınıyor.

İyilik aynı zamanda kötülüğün sivil toplumdaki temsilcilerinden de uzak durarak garanti altına alınıyor. İktidarla ilişkisi olan, kaynağını iktidardan alan ve/veya özel sektörle işbirliği yapan ya da kendi inanç ya da politik tutumuna uzak STK'larla da mesafe açılıyor. STK'lar arası ilişkilerde bu mesafe daha net görünüyor. STK'lar kendilerine kimlik, inanç ya da ilgilendiği konu açısından en fazla benzeyenlerle diyalog ve işbirliğine yatkın oluyorlar. Kendilerine benzemeyen STK'ları sivil toplumun bir unsuru olarak görmeme ya da bir Truva atı olarak görme eğilimine giriyorlar. Böylece steril bir iyilik/temizlik alanı oluşuyor. Sterilizasyon, kapanma ile sağlanıyor. İyiler/temizler kendilerini karantinaya alıyor. Kirliler/kötüler ya da onların sivil toplumdaki temsilcileri varsayılanlarla aralarına duvarlar örüyorlar. Temas kesilince ahlâki mesafe oluşuyor, konforlu ve steril bir ahlâki iyilik alanı kurulmuş oluyor. Lakin bunun başta etkisizlik ve kırılganlık olmak üzere bazı sonuçları var. Kapanmanın sonuçlarını tartışmadan önce sivil toplum kuruluşlarının potansiyel olarak ne işe yaradıklarına/yarayabildiklerine bir göz atmakta fayda var.

Sivil toplum kuruluşları ne yapar?

Sivil toplum ve sivil toplum kuruluşları üzerine yapılan araştırmalar, bu alandaki kuruluşların birbiriyle alakalı üç karakteristik özelliğini ortaya çıkarıyor: İlki, sorunları, konuları keşfetme potansiyeli. Sivil girişimler toplumsal ve çevresel alanda ortaya çıkan konuları ilk keşfedenler olma özelliğine sahipler. Bunun temel nedeni, bu iki dinamik alanda sürekli bulunmaları ve genellikle, ortaya çıkan sorunlara, mağduriyetlere ilk önce tanıklık etmeleri. Sözgelimi engelliler, bedensel hallerinden kaynaklanan erişim sorunlarını gündeme getirdikleri için engelli olmayanların gündemine girebiliyorlar. Kadınlar istihdama katılamadıklarını veya istihdamda yükselemediklerini, erkek şiddetine maruz kaldıklarını, temsil mekanizmalarına eşit ve adil katılamadıklarını ifade ettikleri için toplumsal cinsiyet konuları erkeklerin gündemine geliyor. Konvansiyonel tarımın, fosil yakıtlara dayanan enerjinin, tüketime dayalı endüstriyel hayatın ekoloji ve sağlık üzerindeki tahribatı bize çevre ve iklim gündemini getiriyor. Genç kuşakların kendilerini iklim mağduru olarak tanımlamalarıyla iklim krizi tartışmasına giriyoruz. Sorunları/konuları keşif, sivil toplumun ilk özelliği olmasının yanı sıra, bunları bilmenin ötesine geçme motivasyonu da veriyor.

İkinci özelliği, sivil toplumu bilgi üretme alanından karar alanına taşıyor: Gündeme getirme. Keşfedilen konuların gündemleştirilmesi ile sivil toplum hareket kazanıyor. Sivil toplum, sorunları, sorunların mağdurlarını, mağduriyetlerin boyutlarını ortaya koyduktan sonra bunları karar dünyasının gündemine sokmaya çalışıyor. Bunu, keşfettikleri konulardan yurttaşların haberdar olmasını sağlamaya dönük farkındalık girişimleriyle yapıyor. İletişimin çeşitli araçlarını kullanmaya çalışıyor. Haber olmaya çalışıyor, kendi bilgi aktarma kanallarını oluşturuyor, iletişim ve etkinlik becerisini kullanıyor. Yurttaşların farkındalığı STK'ları siyasetin ve özel sektörün alanına taşıyor. Böylece bilgi alanından karar alanına açılan kapıdan geçiyor.

Sorunları keşfeden ve gündeme taşıyan sivil toplumun üçüncü potansiyel rolü, çözüm alanında ortaya çıkıyor. Sivil girişimler sorunlara çözüm için politika önerileri ve uygulama modelleri üretiyor. Bir yandan sorunların yol açtığı mağduriyetleri görünür kılarken, diğer yandan mağduriyetleri giderecek politika önerilerini ortaya koyarak uygulama ör-

nekleri geliştiriyorlar. STK'lar bunu genellikle proje geliştirme ve uygulama alanındaki performanslarıyla ortaya koyuyorlar. Örneğin, ekoloji alanında ortaya çıkan gıda üretim süreçleriyle ilgili yaptıkları keşifleri raporlaştıran bir STK, sorunun çözümüne ilişkin küçük bir ölçekte alternatif ekolojik gıda üretimi uygulamaları yaparak buradaki tecrübeyi devletin karar mekanizmasına taşıyabiliyor ve uygulamanın geniş ölçeğe taşınmasını önerebiliyor ya da insan hakları alanında çalışan, anadil hakkını savunan bir STK, küçük ölçekte uyguladığı anadil eğitimleriyle çocukların gelişimlerinde elde edilen başarılı sonuçlarla savunuculuğunu güçlendirebiliyor ve bunun karar alanında geniş ölçekte yaygınlaştırılması gerektiği önerisini rasyonel bir zemine taşıyabiliyor. Sorunları keşfetme, mağdurları ve mağduriyeti görünür kılma, politika önerileri ve uygulama modelleri geliştirme potansiyeli, sivil toplumu hem akademinin bilgi üretme pratiğinden hem de siyasetin ve özel sektörün sorun çözme ölçeğinden farklılaştığı ölçüde özgün ve işe yarar kılıyor. Sivil toplum, bilgiyi güncel politika üretiminin dolaşımına sokarak akademiden; sorunu çözen değil, çözümün araçlarını geliştiren niteliğiyle siyasetten ve özel sektörden farklılaşıyor.

Karar alanını etkileyemeyen sivil toplum, mutsuz ve yalnız iyiler dünyasına dönüşüyor.

Sivil toplumun rolünü, çizdiği sınırlar oluşturuyor. Ancak çizdiği sınırın ötesiyle kurduğu ilişkileri müzakereye açık biçime getirdiği ölçüde işlevli hale geliyor. Sınırı ahlâki iyilik-kötülük ekseninde çizdiği ölçüde ise işlevsizleşme riskiyle karşılaşıyor. Siyaset ve özel sektör ile aradaki sınırı ahlâki mesafeyle çizmek, sivil toplumu steril bir alana kapatmanın ötesinde, bir sonuca daha yol açıyor. Sorunları gören, bilen, anlatan olmak, iyiliğin imtiyazını şekillendiriyor. Öte yandan diyaloğa ve müzakereye kapanmaya, sorunu büyük ölçekte çözebilecek alandan uzaklaşmaya, yabancılaşmaya yol açıyor. Bu da tespit edilen sorunların neden olduğu mağduriyetlerin giderilmesinin önünde bariyer kuruyor. Sivil toplumu iyilerin ahlâklı ama etkisiz dünyasına dönüştürüyor. Karar alanını etkileyemeyen sivil toplum, mutsuz ve yalnız iyiler dünyasına dönüşüyor.

Sivil toplum kuruluşlarının yürüttüğü projelerin etki analizlerini yaptığımız bir araştırmada küçük aile çiftçiliği ile geçinen 60'lı yaşlarında bir meyve üreticisiyle mülakat yapmıştım. Çiftçi, Akdeniz'in bir köyünde narenciye bahçesine sahipti. Arazinin tek geliri olduğunu ve dört ço-

cuklu ailesini bununla geçindirdiğini anlatmıştı. Konumuz, merkezi Ankara'da olan bir çevre kuruluşunun bölgede verdiği çevre eğitimleri idi. Çiftçi Ankara'dan ve İstanbul'dan gelen genç uzmanların kendilerine ormanı kesip tarla, bahçe kurmanın kötülüğünü anlattıklarından söz etmişti. Ağaç kesmenin bir kötülük anlatısına dönüşmesinden rahatsızlığını dile getirmişti. Ona göre, evini geçindirmek için bahçe kuran birisi kötü olduğu için değil, geçinme zaruretinden bunu yapıyordu. Bunun yanında kendisine ahlâki doğrunun ağaç kesmemek olduğunu söyleyenlerin büyük şehirlerde konforlu ve imtiyazlı hayatlar sürerken kendisini kötülükle tanımlamaları da tutarsız gelmişti. Buna benzer bir çalışmaya, bir çevre kuruluşunun bir grup çiftçiyle yürüttükleri organik tarım projesinde karşılaşmıştık. İstanbul merkezli çevreci bir STK, bölgede kimyasal ilaçlarla tarım yapan aileleri ekolojik tarım eğitimlerinden geçirerek ve uygulama desteği vererek organik üretime geçirmişti. Kuruluşun raporuna proje sonuçları bir başarı hikâyesi olarak geçmişti. Zira köyün önemli bir kısmı organik tarım yapmaya başlamıştı. Özellikle projenin ortağı olan kooperatif başkanı ve muhtar durumdan çok memnundu. Büyük şehirlerde ve Avrupa'da proje tecrübelerini anlatmaya davet ediliyorlar ve deneyimlerini paylaşıyorlardı. Ancak çiftçi ailelerindeki kadınlar aynı fikirde değildi. Kadınlar, organik tarımın konvansiyonel tarıma göre çok daha uzun ve zahmetli bir üretim süreci gerektirdiğini anlatıyorlardı. Eskiden günde üç-dört saat çalışarak dört-beş ayda elde ettikleri ürünü, organik tarımda günde altı-yedi saat çalışarak yedi-sekiz ayda elde edebildiklerini söylüyorlardı. Çiftçi ailelerindeki işbölümünde üretim kadınlara düştüğünden, üretimde üstlendikleri rolün yanında evdeki hizmet, çocuk-hasta-yaşlı bakım sürecinde yaptıkları işler azalmadığından kadınlar, organik tarımın hayatlarına ağır bir yük getirdiğini ifade ediyorlardı.

STK'lar kötülükten kaçanların sığınma evine dönüşüyor.

Bu iki örneği Türkiye sivil toplumunun siyaset ve özel sektör ilişkilerinde de görmek mümkün. Örneklerdeki tutumu karar vericilerle ilişki ekseninde anlamaya çalıştığımızda da benzer bir durumla karşılaşıyoruz. STK'ların yurttaş kanaatleri ve kamu yönetiminin kararları üzerindeki etkisini anlamak için yaptığımız bir araştırmada, kamu yöneticileri STK temsilcilerinin kendilerini sürekli ahlâki doğruya çağırmalarından rahatsızlıklarını dile getirmişlerdi. Kamu yöneticilerine göre, karar ala-

nı pek çok kriterin birlikte değerlendirildiği rasyonel bir alanken, sivil toplum temsilcileri onlara kararlar için gerekli rasyonel zemini sunmaktan ziyade iyilik-kötülük ekseninde bir müzakereye zorluyorlardı. Bu kamuyla değil, siyasi iktidarla konuşulabilirdi ve bunun için siyasi zeminde bir oyuncu olmak gerekirdi.

Araştırmalar gerek çiftçiler (kadınlar gibi geçim alanının ve toplumsal mağduriyetin temsilcilerinin) gerekse kamu yöneticileri gibi karar alanının temsilcilerinin sivil toplum dünyasının çizdiği ahlâki iyilik-kötülük ekseninde bir diyaloğu benimsemediklerini gösteriyor. Bu sonuçlar, sivil toplum alanını iyilerin, karar dünyasını ise kötülerin alanı olarak kurgulamasının bir yansımasına, sivil toplumun etkisizliğinin önemli göstergelerinden birine işaret ediyor.

Sivil topluma ilişkin iyilik algısı

Sivil toplumun iyiliğin/iyilerin dünyası olarak konumlandırılması, toplumsal/çevresel konularda yurttaşların kanaatlerinin oluşmasına ve siyasetin kararlarına katkı yapabilme imkânını kaybetme dışında da sonuçlara yol açıyor. Bunun yansımalarının bir boyutunu sivil toplumun insan kaynağında görebiliyoruz: kuruculardа, yöneticilerde, çalışanlarda, gönüllülerde. Bir süre özel sektörde çalışmış olanlar STK'lara bir pozisyon için başvurduklarında motivasyonlarını "artık iyi bir şeyler yapmak", "faydalı bir işte çalışmak", "ihtiyaç sahiplerine yardım etmek" gibi açıklama eğiliminde oluyorlar. STK'ların yarattığı bu iyilik algısı/yanılsaması diğer alanlarda çalışanları da kapsayarak genişliyor. STK'lar kötülükten kaçanların sığınma evine dönüşüyor. Bu evi iyiliğin korunaklı alanı yapan ise genellikle sorumluluk gerektirmeyen, bedelleri yüksek olmayan ama aynı zamanda itibar kazandıran, imtiyazlı hayat imkânı sunması. Bir başka yansıma STK'ların fikirlerini, projelerini geliştirirken başvurdukları tasarım anında görülüyor. STK'lar kurgusal ideal tarifini, erişilebilir rasyonel sonuç tarifinden daha çok önemsiyor. Erişilebilir sonuçların iyiliği yeniden üretme potansiyeli ideal sayılana göre yetersiz bulun-

STK'lar iyiyi savunmuş, kötüye rıza göstermemiş ama sorumluluk payını almadan ve bedel ödemek zorunda kalmadan konforlu bir alana sahip oluyor.

duğundan, ideale meyletme eğilimi güçlü oluyor. İdeal ise genellikle erişilemez bir yerde kurgulandığından STK'lar iyiyi savunan idealistlere dönüşüyor. Hedefe ulaşılamadığında –ki çoğunlukla ulaşılamıyor– STK'lar sorumlu görülebilecek kötülere başvurmanın kolaycılığına sığınabiliyor. Böylece STK'lar iyiyi savunmuş, kötüye rıza göstermemiş ama sorumluluk payını almadan ve bedel ödemek zorunda kalmadan konforlu bir alana sahip oluyor.

Bu fotoğraf, sivil toplum dünyasının temsilcilerinin kendileri ile yüzleşme ihtiyacını gösteriyor. Bunu sağlamak öncelikle ahlâki iyi-kötü ayrımını aşmaya çalışmakla sonrasında kamusal alana açılmak, diyalog ve müzakere aşamalarını yapılandırmakla mümkün olabilir. STK'ların becerilerini ve potansiyellerini faydalı kılabilmeleri iyilik iddiasından ziyade tespit ettikleri sorunlara/konulara sözcü olmaktan, muhataplarını ise kötülüğün temsilcisi değil, hayatı değiştirebilecek ölçekte güce, kaynaklara ve araçlara sahip unsurlar olarak görmekten geçiyor. Sivil toplumun bunu yapabilecek potansiyeli ve kapasitesi olduğunu söylemek mümkün. Sorunları keşfetmek, mağduriyetleri ortaya koyabilmek için yeterli donanımı ve tecrübesi var. Ancak bunu iyiliği sadece muhtaçlara yönelen bir eylemlilik halinden çıkararak adalet ve eşitlik ilkelerinin öncülüğünde başkaları için değil, kuruluşun varlığını da içine alan ortak iyilik perspektifinden yapabilmesi gerekli. Kendisi için iyi olanın meşruiyetine inanarak olabilir. Çevre için iyilik, yoksullar için iyilik, engelliler için iyilik, kadınlar için iyilik konumlandırmaları eninde sonunda karar vericilerin dünyasında "olsa ne güzel olur"dan öte anlam taşımayan, politika dışı konulara dönüşebiliyor. Sonuçta sivil toplum dünyası mevcut hayatı kötülerin sorumlu olduğu bir distopya, kendi hedefini ve pozisyonunu ise ütopya olarak kurduğunda aşılamaz bir gerilim tarif etmiş oluyor.

Sivil toplum dünyası mevcut hayatı kötülerin sorumlu olduğu bir distopya, kendi hedefini ve pozisyonunu ise ütopya olarak kurduğunda aşılamaz bir gerilim tarif etmiş oluyor.

Bu kitabın hazırlandığı dönem Türkiye sivil toplum dünyasının bir kısmı için hayli depresif bir dönem. Sivil toplum bir süredir dernek kapatmalar, sivil toplum faaliyetleri nedeniyle yargılanmalar, STK yöneticilerinin tutuklanması, uzun hapis cezaları ihtimalleri gibi kriz mahiyetinde sorunlarla karşı karşıya. Özellikle kentli ve seküler sivil toplum dünyası

için bu, yeni bir tecrübe. İslâmi STK'lar bu tecrübeden 1990'ların sonunda, 28 Şubat yargılamalarında geçmişti. Kürt meselesi ile ilgili STK'lar ise çözüm sürecindeki birkaç yıl dışında bununla birlikte yaşamaya alışmış bir hayat sürüyor. Kentli/seküler STK'lar karşı karşıya kaldıkları bu yeni tecrübeyi açıklamaya çalışırken sık sık siyaseti ve kötülüğü birlikte kullanıyorlar. Açılan davaları siyasi buluyor, davaları açanları ve sürdürenleri ise kötülüğün temsilcisi görüyorlar. Siyasi olanın kötülüğü, anlatısı/ezberi açıklayıcı unsur haline geliyor. Başına gelen siyasi felaketi kötülükle açıklayan bu naiflik, felaketle başa çıkmada yetersiz kalıyor. Bu durum, kimliğe kapanmanın yol açtığı bir başka sonuç. 28 Şubat yargılamalarında seküler STK'ların büyük çoğunluğu İslâmi STK'lara karşı açılan davaları ya desteklemiş ya da kayıtsız kalmıştı. Bu dönemde de benzer bir tutumu İslâmi STK'ların çoğunluğu gösteriyor. Her iki dönemde de sivil toplumun başına gelenin kötülükten ziyade iktidarların siyasi tercihleri karşısında sivil toplumun etkisizliğiyle, dolayısıyla gücün sivil toplumu bastırmak için uygulanmasının kolaylığı ile ilgili olma ihtimali, tartışma dışına düşüyor. Sivil toplumun kimliğine ve/veya konusuna kapanması, kendisine benzemeyenlerle diyalogdan, müzakereden ve işbirliğinden uzak bir hayat sürmesi, bu felaketlerle baş etme gücünü zayıflatıyor. Bu meselenin bir boyutu.

Kendi dünyasının temsilcileri siyasi ve hukuki mağduriyetler yaşarken onlarla dayanışma sergileyemiyor, iyilik iddiasının çok altında bir performans ortaya koyuyor.

İyiliğin temsilcisi ve iyilerin dünyası olan sivil toplumun kentli sekülerleri açısından baktığımızda, başka bir yüzleşme potansiyeliyle karşılaşıyoruz. Kapatılma, dava, tutuklanma ve yargılanma süreçleriyle yeni karşılaşan kentli seküler dünyanın STK'larının çoğunluğu davaları görmezden gelen bir kaçış yaşıyor. Davaların kendi alanlarında yol açtığı sonuçları konuşmaktan, anlamaya çalışmaktan ve bunları mücadele edilmesi/aşılması gereken sorunlar olarak görmekten imtina ediyorlar. Davalarda yargılanan sivil toplum temsilcileri için becerilerini, kaynaklarını, potansiyellerini harekete geçirmiyorlar. Dahası, davalarda yargılanan –bir zaman kendi çalışanları, hizmet verenleri, proje ortakları olmuş– mağdurların yardım taleplerini duymazdan geliyor, onlar için tanıklık etmiyor, davaların yol açtığı finansal, insani, sosyal ve mesleki tahribatların

giderilmesinde rol almıyorlar. Bununla birlikte, davalar döneminde iyilik yapmaya devam ediyorlar. Bağış toplamak için maratonlara katılıyorlar, ağaç dikiyorlar, köy okulları için kitap topluyorlar vs. Bu ikircikli tutum kısa vadede sivil toplumun itibar kaybetmesine, vasıflı insan kaynağı kaçışına ve alana yeni girişlerin azalmasına yol açacak gibi görünüyor. Uzun vadede ise ahlâki iyilik-kötülük ekseninin tartışılmasına, STK'ların rolünün gözden geçirilmesine, kendine benzemeyenlerle ve karar alanıyla daha rasyonel bir diyalog ve müzakere zemini oluşturulmasına imkân vernıe potansiyeli taşıyor.

Toparlayacak olursak, Türkiye sivil toplum dünyasının sahip olduğu sorunları/konuları keşfetme, bunları gündemleştirme, politika önerileri geliştirme, çözüm modelleri üretme gibi potansiyel becerilerini daha kullanışlı hale getirebilmesi ve daha etkili olabilmesi için kendinden menkul iyilik kabulü ile yüzleşmesi gerekiyor. Bunu iki nedenle yapmaya ihtiyacı var: İlki tartışmaya çalıştığım üzere karar alıcılar, özel sektör, mağdurlar, hedef gruplar gibi paydaşları sivil toplumdan kendileri için iyilik beklemiyor, becerilerini yurttaş kanaatlerini etkilemede ve karar alanında kullanmasını bekliyor. İkincisi, sivil toplum kendi başına gelen siyasi felaketlerde iddia ettiği kadar iyi olamıyor. Kendi dünyasının temsilcileri siyasi ve hukuki mağduriyetler yaşarken onlarla dayanışma sergileyemiyor, iyilik iddiasının çok altında bir performans ortaya koyuyor. Oysa sivil toplum iyi olmasından ve iyi insanlardan oluşmasından değil, sorunlara hâkimiyetinden ve çözüm geliştirme becerisinden güç alıyor. Bu becerisini de iyilikten ziyade daha iyi bir hayatın geliştirilmesine katkıda bulunarak hayata geçirme potansiyeli taşıyor.

Sonuçta, sivil toplum kuruluşlarını/temsilcilerini performanstan ve etkiden azade bir şekilde iyilik hiyerarşisinin tepesine oturtan yanılsamaların arkasında, karar alma sorumluluğunun dışında olmanın konforu yatıyor. Karar sorumluluğu taşımamanın getirdiği konfor, iyilik kabulü ile görünmez, itibarlı kılınabiliyor. Sivil toplumu daha iyi bir hayat arayışının etkili bir unsuru kılmak, karar alanına girmekten, kendisinin dışındaki dünyaların karar alma saiklerini anlamaktan, onlarla sorumluluktan kaçmayan bir müzakereye girişmekten geçiyor.

mecburiyet ve taraf olarak iyilik

ZAFER KÖSE

İyi insan olacağınıza,
Öyle bir yere götürün ki dünyayı,
İyilik beklenmesin!
– Bertolt Brecht

Minibüs sağ şeride hiç girmeden, yolcu almak için yanaşması gereken durakların uzağından ve her zamankinden yüksek bir hızla ilerliyor. Şoför Remzi, az önce minibüse binen öğrenciyi sınava yetiştirmeye çalışıyor. Gencin kaygılı haline aynadan biraz da öfkeyle bakarken, ah bu çocuklar, diye aklından geçiriyor. Bu kadar önemli konularda nasıl da ihmalci davranabiliyorlar! Bir yandan da, onları anlayışla karşılamak gerektiğini düşünüyor. Hele şu üniversite giriş sınavı çocukların büyük stres yaşamasına neden oluyor. Bağlaraltı ve PTT duraklarında inecek var mı diye sorduktan sonra, pek de yanıt beklemeden direksiyonu kırıyor, güzergâhın dışına çıkıyor. Bu yaptığı, ilerideki duraklardan müşteri alamayacağı anlamına geliyor. Ama çocuğu sınava yetiştiriyor.

Remzileri tanırsınız. Fabrikada, trafikte, alışveriş merkezlerinde hep rastlarsınız onlardan birine. Yaralı bir güvercine veya zor durumda kalan bir insana karşı özveriyle, merhametle yaklaştıklarına defalarca tanık olmuşsunuzdur. Peki, böyle bir davranışını gördüğünüzde, o kişinin "iyi insan" olduğuna kanaat getirir misiniz? Şoför Remzi'nin sınava yetiştirdiği öğrenci üniversitede bir bölümü kazandığında, başka bir gencin o bölümü kazanamayacağı hiç aklınıza gelmez mi? Sonuçta, hangi bölümü kaç kişinin kazanacağı belli değil mi?

Tıpkı, birkaç öğrenciye burs vererek eğitimde eşitlik sorununun çözülemeyeceği gibi bir konu bu. Veya yoksullara "yardım ederek" yoksulluğun önlenemeyeceği gibi. Bu konularda sorun yaşayan bir insana "Asıl çözümün sağlanacağı güne kadar bekle" denemez elbette. Ne var ki böyle kişisel tavırların yeterli kabul edilmesi ve yüceltilmesi, iyilik yapmayı gerektiren durumları besleyebiliyor.

Düşünebilen insan

Eğitim düzeyleri, görüşleri, yaşları, inançları farklı insanların "güzel", "kötü", "iyi" gibi kavramlar üzerinde büyük ölçüde anlaştığı görülüyor. Kişilerin düşünsel ve estetik gelişmişliğine bağlı olarak, bu kavramlarda önemli algılama farkları ortaya çıksa da, günlük hayatta geçerli tanımlamalarda temel düzeyde bir uzlaşma var. Fakat bu uzlaşı, genellikle çocuk yaşlarda öğrenilmiş temel kabuller düzeyinde kalıyor: Bahçedeki çiçek güzeldir, yalan söylemek kötüdür, bir isteğinizin gerçekleşmesi için hak etmeniz gerekir...

Asıl anlaşmazlık, insandaki kötülük olgusuyla ilgili açıklamalarda ortaya çıkıyor. Zaten konu üzerinde düşünmeye ve yayınlanmış kitapları incelemeye çalıştığınızda, "iyilik" konusundan çok daha fazla, insandaki "kötülük" niteliğinin incelenmiş olduğunu görüyorsunuz. Çünkü "iyi insan" dendiğinde, çok yaygın biçimde, "olması gerektiği gibi bir insan" kastediliyor. İnsanın normal haline, bozulmamış haline "iyi insan" deniyor. "İyi elma" veya "iyi roman" derken de aynı durum geçerli değil mi? Türünün niteliklerini bozulmamış biçimde taşıyan, kusuru pek bulunmayan bir parça.

"İyi insan" nitelikleri konusunda, en azından temel düzeyde, yaygın biçimde insanlar benzer düşündüğüne göre, "kötülük" olgusunun açıklamasını, "insanın düşünceye uygun yaşamaması" kabul edebilir miyiz? Bu soru, hemen başka bir soruyu peşinden getiriyor: İnsan düşünerek mi yaşar?

İnsan için "düşünen hayvan" ifadesini kullanmakla "düşünebilen hayvan" ifadesini kullanmak, oldukça farklı anlamlar ortaya çıkarıyor. Ve bu fark çok önemli olabilir. Çünkü düşünebilme yeteneğinin bulunması, insanın düşünerek yaşadığı anlamına gelmiyor. Sistemli düşünme yeteneği geliştiren ve düşünerek yaşayan üyeleri varsa da yaygın biçimde insan, Marx'ın dediği gibi, düşündüğü gibi yaşamaz, yaşadığı gibi düşünür.

Ross Poole, *Ahlâk ve Modernlik* adlı kitabında doğru düşünebilmenin o kadar da belirleyici olmadığını savunurken "sihirli oda" önermesini hatırlatır: İçine girdiğinde insanın kendi durumu ve konumuyla ilgili hafızası kaybolan ama her türlü bilgisi ve düşünsel yeteneği devam eden bir sihirli oda olsa... Bir grup insan bu odada toplansa, düşünüp

tartışarak insanlık için en uygun toplumsal yapının ne olduğunu belirlese, alınan kararlar sonucunda bir hayat kurulsa nasıl olurdu? Kuşkusuz bu şekilde "düşünerek" kurulan bir hayat, içinde yaşadığımız hayattan çok daha güzel olurdu. Evet, insan düşünebilen bir varlık, ama gerçek anlamda düşünerek yaşadığı söylenemez. Bu durumda, insanın iyilik ve kötülük yönünde bir iradesinden söz edilebilir mi?

Her iyilik yapan, iyi insan mıdır?

Burada soruları biraz ayrıştırmakta fayda var. Bizim Şoför Remzi'nin o öğrenciyi sınava yetiştirmesine "iyilik" diyebilir miyiz? Ve Şoför Remzi'ye "iyi insan" diyebilir miyiz?

Çocuğun isteği doğrultusunda tamamlanan bir süreç olduğu için Remzi'nin o öğrenciye iyilik yaptığını söyleyebiliriz. Oysa birine iyilik yaptığını düşünen herkes, her zaman onun tercihlerini dikkate almıyor. Bir başkasına onun tercihi dışında iyilik yapmak, hatta zorla iyilik yapmak, karşılaşılabilen bir durum.

İnsanın normal haline, bozulmamış haline "iyi insan" deniyor.

En basit ve yaygın örnek: Bir baba çocuğunun sokağa çıkmasına izin vermeyerek veya elindeki telefonu alarak onu ders çalışmaya zorladığında, bunu "çocuğun iyiliği için" yapıyor. Çocuğun üzüleceğini biliyor, ama ilerideki yılları açısından ona faydalı olacağından bunu tercih ediyor. Böyle babalarınki, kolayca yargılanacak bir tutum değil elbette. Ama ne yazık ki hayatın trajik bir yönü de var.

Örneğin, çocuğunu çok seven bir kişi, onun iyi bir geleceği olsun, okulda başarıya ulaşsın diye o kadar üstüne düşüyor ki çocuk kendisiyle hiç ilgilenilmese olacağından daha başarısız oluyor. Veya sevdiği kız tarafından onaylanmayı, onun gözüne girmeyi başka her şeyden çok isteyen genç, bütün tavırlarını, bütün tercihlerini sadece bu amacına odaklanarak gerçekleştiriyor; tam da bu nedenle, kız ona bir türlü ısınamıyor. Ya da orta sınıf kısıtlamalarıyla büyümüş bir genç, başladığı küçük çaplı ticarete o kadar tutkuyla sarılıyor, ailenin makûs talihini düzeltmek için öyle ihtiraslı girişimlerde bulunarak işlerini o kadar büyütüyor ki bir aksilik sonucunda, ailenin kuşaklar boyunca yaşamadığı bir yıkım meydana geliyor. Trajedi, bir şeyi çok istediğiniz için olayların beklentinizin ters yönde gerçekleşmesiyle oluşuyor.

Bu durumda, "Niyeti iyi olanların neden olabileceği kötülükler hoş görülebilir mi?" diye bir soru da karşımıza çıkıyor.

Öldüren koruma

Çoğu zaman iyi niyetli ama tutkulu uğraşlarla varılıyor trajediye. Tıpkı George'un yaşadığı gibi. John Steinbeck'in *Fareler ve İnsanlar* yapıtından bilirsiniz George'u. Arkadaşı Lennie ile 1930'lu yıllarda, Amerika'da çiftliklerde çalışır. Başında bir patron bulunmayacağı günlerin hayalini kurar. Kendine ait küçük bir çiftlikte, bağımsız ve saygın bir insan olarak hayatını sürdürmeyi düşler.

En iyi planları farelerin ve insanların
Sıkça ters gider.
– Robert Burns

Bütün hayallerinde Lennie de vardır. Buna mecburdur George. Lennie kendi başına yaşayamaz. Dev cüsseli ve fizik gücü çok yüksek bu adam, zihinsel olarak gelişmemiştir. Zaten Lennie de ailenin küçüğü gibi bir ruh haliyle, George'un onaylayacağı biçimde yaşamayı düşler. Birlikte alacakları küçük çiftlikte birkaç tavşan beslemeyi hayal eder. Çünkü yumuşak şeyleri okşamayı çok sever. George'a sıkça anlattırır, nasıl bir çiftlik kuracaklarını, günlerini ne güzel geçireceklerini, yumuşacık tavşanlarını istediği zaman nasıl okşayabileceğini... Ama bir gün Lennie, çiftlik sahibinin oğlunun güzel karısının saçlarını okşamaya kalkınca işler karışır. Kadının tepki göstermesi üzerine, ağzını burnunu kapayarak onu susturmaya çalışır. Bir kadının saçlarına izinsiz dokunduğundan George'un haberi olmamalıdır. Kızar George, tavşanları sevmesine izin vermez sonra. Kadının çırpınışları Lennie'nin paniklemesinden başka işe yaramaz ve ölüverir kadın. Lennie, ne yapacağını bilemez. Çiftlikten kaçar.

Çiftlik sahibinin oğlunun çevresinde hemen bir linç grubu toplanır. Hayalleri yıkılan George, arkadaşını linç grubundan önce bulur. Artık onu koruyamayacağı bellidir. Her zamanki gibi hayallerini anlatmaya başlar. Bu hayalleri dinlemeye daldığı sırada, ona belli etmeden Lennie'yi vurur.

(Olağanüstü gibi görünen bu olayların ne kadar hayata dair olduğunu hissedebilmek için böyle bir özetle yetinmemek, hikâyenin tam metnini Steinbeck'in usta anlatımından okumak şart.)

Sonuçta, kendini Lennie'nin hayatından sorumlu tutan George, tam da bu sorumluluk duygusundan dolayı arkadaşını öldürür.

Zorla iyilik olur mu?

Küçük çocuklarla veya zihinsel engellilerle iletişimde konu belki çok karmaşık hale gelmeyebilir. Onlardan kendinizi sorumlu hissettiğiniz için bazı özel durumlarda onların istemediği yönde tercih kullanmayı, bir "hak"tan çok, bir "sorumluluk" gibi görebilirsiniz. Ama sahiden sorumluluk hissediyor, o andaki karar dışında da her zaman duyduğunuz sorumluluğa uygun hareket ediyor olmalısınız.

Peki, yetişkin ve bağımsız bir insan söz konusu olunca, onun tercihine saygı duymadan yardımcı olunabilir mi? Örneğin, *Okuyucu* romanındaki Michael, mahkemede Hanna'ya nasıl bir iyilik yapabilir? Bernhard Schlink'in bu romanında, Hanna, İkinci Dünya Savaşı günlerindeki bir toplama kampında üç yüz Yahudi kadının yanarak ölmesine göz yummaktan yargılanmaktadır. Hâkim, suç kanıtı olan bir metni onun el yazısıyla karşılaştırmayı düşünür. Hanna ise, kendisine verilen kâğıda bir şey yazmaz ve suçu kabul eder. Oysa söz konusu metni Hanna yazmış olamaz. Çünkü okuma yazma bilmemektedir. Fakat hayatının sırrı olan bu gerçeğin ortaya çıkmasındansa, ömür boyu hapse mahkûm olmayı tercih eder.

Günümüz insanının yaygın biçimde üzerinde anlaştığı "iyilik", "güzellik", "doğruluk" gibi kavramlar, önceki koşulların ürünüydü.

Peki, Michael ne yapmalıdır? Hanna'yı duruşmada izlerken gözünde canlanan anılarla, bir anda onun sırrını anlamıştır. Michael, kadının tercihine uygun şekilde mi davranmalıdır? Hâkime gerçeği açıklayarak Hanna'yı o kadar büyük bir cezadan kurtarırsa, iyilik yapmış olur mu? Ona, "Hayır, senin için iyi olan, senin tercihin değil," deme hakkına sahip midir? Bu, sağlıklı bir ilişki kabul edilebilir mi?

Kendi kararlarını vermek konusunda Hanna'nın herhangi bir engeli yok ki. Ona iyilik yapmak adına tercihine aykırı hareket etmek, herhal-

de savunulamaz. Böyle bir durumda ancak eşitler arası bir ilişki sağlıklı kabul edilebilir.

İyilik yapmak - insanlık yapmak

"Bir kişiye iyilik yapmak" kapsamının ötesine geçersek; örnek olayımızda, Şoför Remzi'ye genel olarak "iyi insan" demeye yetecek kadar veri yok elimizde. Aslında onu "iyi insan" kabul etmemiz için bir kişiye iyilik yapması da şart değil. İyi elma, iyi roman değerlendirmelerinde olduğu gibi, insanlık niteliklerini taşıması değil mi ölçütümüz?

Peki, insanlık niteliklerini nasıl belirleyeceğiz? Bunun için aynı dönemde yaşadığımız insanları veya hakkında fikrimiz olan son birkaç kuşağı referans kabul etmek yanıltıcı olacaktır. Birkaç yüz bin yaşındaki bir canlının sadece son binde birlik zamandaki haline bakıp, genel niteliğini nasıl anlayacaksınız?

Havemann, kültürel niteliklerin elenmesi ve gelişmesi konusunda da doğadaki seçilim olgusunun geçerli olduğunu anlatır: Her ağaçtan binlerce, milyonlarca tohum etrafa saçılıyor. Binlerce ağaçtan oluşan bir ormanda, her yıl milyarlarca yaşam olasılığı üretiliyor. Ve bunların çevre koşullarına en uygun olan küçücük bir kısmı tutunuyor toprağa. Böylece filizlenen yaşamlar birbirlerine benzer özellikte oluyor. Diğerlerine benzemeyen ve çok az bulunduğu için farkına varılamayan çeşit çeşit olasılıklar da aslında varlığını sürdürebiliyor. Çevresel koşullar değişince, bu sefer o çeşitlerden biri yaygınlaşmaya, bir süre sonra da genel görünümü oluşturmaya başlıyor. Bu biyolojik gerçeklik, insanlık nitelikleri açısından da geçerli.

Evrimin bir aşamasından sonra –dik durmakla ilişkili, kadınlardaki fiziksel değişimden beri– insan yavrusunun doğması iyice zor bir olay haline geldi. Ancak gelişmeden doğan en güçsüz bebekler ve anneleri yaşayabiliyordu. Öte yandan, o zor koşullarda, grup içinde bencilce davranıldığı durumda, en güçlülerin bile sağ kalma şansı çok azdı. Yaşlıların, engelli üyelerin, gruptaki herkesin gereksinimini hep beraber sağlayan Remzi'nin dedeleri ve nineleri, doğadaki varlıklarını sürdürebildiler. Çünkü onların ortaklaşmacı özellikleri çevreye ve koşullara uygundu.

On bin yıl önceki yakın zamana kadar, yüz binlerce yıl boyunca, birbirini tanıyan küçük gruplar halinde yaşamıştı insanlar. Diğer insan grup-

larıyla çok seyrek karşılaşırlardı. Kuşaklar boyunca, grup içinde birbirlerine sahip çıkmak ve ortaklaşmacı biçimde hareket etmek en "kendiliğinden" ilkeleriydi. Grup dışındaki bütün canlılar, bütün doğa, onlar için birer tehditti.

Daha büyük organizasyonlar içinde, toplum halinde yaşamaya başlayınca, kolektif üretim yetenekleri daha da gelişti. Doğanın en güçsüz canlısı olarak doğan insan türünün en fazla dayanışma ve paylaşma geliştiren çeşidi, uygarlıklar yaratan bir canlı haline geldi.

"İnsan kötülüğü" aslında kültürel bir olgudur. Yani "insan doğası" ile değil, daha çok, içinde yaşanılan koşullarla açıklanabilir.

Günümüz insanının yaygın biçimde üzerinde anlaştığı "iyilik", "güzellik", "doğruluk" gibi kavramlar, önceki koşulların ürünüydü. Özellikle de birbirini tanıyan küçük gruplar halinde yaşanan dönemin. Koşulların köklü biçimde değişmesinden sonra, iyilik kavramının algılanışını değiştirecek kadar zaman geçmedi. Bu nedenle Remzi, günlük hayatta karşılaştığı bir öğrencinin derdini kendine dert ediyor, ama toplumdaki tanımadığı bir öğrencinin varlığını bile hissedemiyor.

Bu arada, elbette bencil, fırsatçı, rekabetçi özellikleri önde bulunan çeşitler de tümüyle kaybolmadı. Uygarlaşmaya geçiş sürecine kadar o özellikler insanda çekinik biçimde varlığını sürdürdü.

Uygarlaşma sürecindeki insan

Alaeddin Şenel, güncel insan özelliklerinin, ilkel topluluktan uygar topluma geçiş sürecini inceleyerek kavranabileceğini anlatır. Bu geçiş sürecinin tamamlanmamış olduğunu görüyoruz.

Birbirini tanımayan kalabalıklar halinde yaşamaya başlayan insanlar kendilerini nasıl aynı grup içinde hissedecekti? Ortak semboller, inançlar, sistemler olmadan bu mümkün müydü? Örneğin, büyücülük gibi bazı uygulamaların gelişip dinlerin ortaya çıkmasını, insanların bir arada yaşama istenciyle de açıklayabiliriz. Ne var ki ortak inanç ve simgelerin ortaya çıkış koşullarındaki masumiyetleri kayboldu.

En önemli gelişme, kuşkusuz, insanın günlük gereksinimini aşan bir üretim yeteneğine ulaşmasıydı. "Artık değer" sayesinde, herkesin çalışmasına gerek kalmıyordu. Çalışmayan bir kesim, kaynakların kullanıl-

ması ve üretimin planlanması gibi konuları yönetebilirdi. "Artık değer"i yönetmek, kaçınılmaz biçimde mülkiyet ve iktidar gibi olgularla birlikte gelişti.

Böylece yöneten-yönetilen veya ezen-ezilen gibi ayrımlar belirginleştikçe, birbirini tanımayan insanların ortaklaşa hayatıyla ilişkili semboller, inançlar ve sistemler birer iktidar aracına dönüştü. İnsanların birbirleri için eşyalar, bilgiler, güzellikler ürettiği gerçeği hissedilemez oldu.

Oluşan yeni ortamda, hem yönetenlere itaat hem de diğer yönetilenlerle rekabet gibi, "artık değer"in çoğaltılmasını sağlayacak insan özellikleri beslendi. Doğrusu, "artık değer"in gittikçe daha az sayıda insanın elinde toplanması ve tekrar tekrar üretim sistemindeki yatırımlar için sermayeye dönüşmesi sonucunda, insanlık tarihinde görülmemiş bir zenginleşme de ortaya çıktı. Ne var ki "büyük insanlık"a hiç de mutluluk getirmeyen bir zenginlikti bu.

Kötü, çünkü yabancılaşmış

Sürekli daha güzel ve daha kolay yaşama uğraşıyla geçen insanlık tarihinin bir anlamda doğayla mücadele tarihi olduğu da açık bir gerçek. Yuval Noah Harari, atom bombası gibi korkunç güçlere ve büyük uygarlıklara ulaşan insanın doğaya karşı biriken başarılarını "evrime müdahale" diye niteliyor.

İnsanların hayvanları ve bitkileri evcilleştirmesi, doğal seçilimin yerine geçmiş durumda. İneklerin, domuzların, enginarların doğal koşullara en uygun olanları değil, insanın en tercih ettiği çeşitleri varlığını sürdürüyor. On binlerce yıl önce hayvan yetiştirmeye başlayan insanlar, elbette öncelikle agresif koçları ve huysuz koyunları kesip yiyor, diğerlerini besliyordu. Önündekini takip ederek yürüyen uysal ve bol süt verenlerin daha uzun yaşamasına, onların geninin sonraki kuşaklara aktarılmasına, dolayısıyla öyle olanların neslinin sürmesine izin vermek...

Karmaşıklaşan üretim ve paylaşım sistemlerinin ortaya çıkardığı yöneten-yönetilen (çalıştıran-çalıştırılan) ayrımının kanıksanması da bir açıdan, insanı evcilleştirme durumu değil mi?

"Evcilleştirilmiş insan" kendi ürettiği "artık değer"in yönetimine katılmamayı yadırgamaz hale geldi. Bu "artık değer" sayesinde karşılanabilecek eğitim, sağlık, temel beslenme, ulaşım gibi ortak giderlerin ne-

den sadece küçük bir kısmının karşılandığını sorgulamak yerine, sağlanan kısmı bazı yöneticilerin lütfu gibi görmeye alıştı. Çünkü insan üretiminin kolektif bir süreçle ortaya çıktığını fark edemez hale geldi. Mal, bilgi, hizmet gibi emeğinin her türlü ürününe yabancılaştı. Hatta kendi yaşam mücadelesine yabancılaştı. Oysa bütün insan niteliklerı, bu mücadele sırasında ortaya çıktı. Çıkıyor. Dolayısıyla insan, doğadaki varlığını sürdürmesini sağlayan temel niteliklerine de yabancılaşmış oldu.

Galiba insanların gerçek nitelikleri, zihinsel bir süzgeçten geçirmeden sergiledikleri davranışlarda ortaya çıkıyor.

İnsanların kötü olduğunu ileri süren birçok kişiye mutlaka rastlıyorsunuzdur. Hatta bazıları, insanın doğadaki en vahşi ve yıkıcı canlı olduğunu anlatmaktan pek hoşlanır. Evet, "kötü" olma hali, galiba sadece insana özgü. Diğer canlılarda görülen şiddetin "spor" gibi, "nefret" veya "eğlence" gibi açıklamaları yok.

Oysa Erich Fromm, insandaki yıkıcılığın, şiddetin biyolojik veya genetik bir mesele olmadığını anlatır. İnsana çok yakın türdeki diğer canlılarda, hatta insan evriminin önceki dönemlerinde bu tür "kötülükten zevk alma" eğilimi bulunmadığına dikkat çeker. Dolayısıyla, "insan kötülüğü" aslında kültürel bir olgudur. Yani "insan doğası" ile değil, daha çok, içinde yaşanılan koşullarla açıklanabilir.

Bu nedenle, yaşadığımız çağda *insan kötülüğün*den söz etmek, ancak kapitalizm eleştirisiyle birlikte anlamlı olabilir. Biyolojik ve kültürel mirasa aykırı biçimde insanların bencilce yaşamasına ve grup içinde bile sadece rekabet anlayışıyla davranmasına neden olan koşulların, kötülükten başka bir sonuç vermesi beklenebilir mi?

Ne var ki insan kötülüğünden ve çevredeki kötü insanlardan, çoğu zaman böyle bir ilişkilendirme yapılmadan söz ediliyor. Bu tutumun bilimsel bir tartışma hevesinden kaynaklandığı söylenemez. İnsan kötülüğünü anlatan sözler bir gerçeği dile getirmez; hayatın gelişimiyle ilgili neden sonuç ilişkisi kuramayanların ve koşullarına mahkûm olmuş insanların görüşünü yansıtır. Hatta bazen de tercihini. Öylelerinin her zaman mazerete ihtiyacı vardır. Hiç de az değildir onlar, bir süredir insanlığın çoğunluğu haline gelmiş olabilirler ve insan niteliklerine aykırı tavırları için başta kendilerini ikna edecek açıklamalar ararlar.

Günaha çağrılar ve taşlar

İnsani niteliklerde bozulmalar yaygınlaştıkça, kötülüğe mazeret üretme alışkanlıklarına daha sık rastlanabiliyor. Aynı şekilde, mazeret kabul edilebilecek durumlar da yaygınlaşıyor. Çünkü yaşam koşulları, modern insanda sürekli tehdit altında bulunma duygusu yaratıyor, yalnız kalma tehlikesi hissettiriyor, gidişata uyum sağlayıp sorgulamadan dönüşmeye çağırıyor. Kazancakis, konfor ve güvenlik uğruna insanın bu çağrıya uymasını "günah" diye niteliyor. Mecbur kalıp taviz vermenin ötesinde bir konu bu. İnsanın kendini kalıcı biçimde dönüştürmesi. Koşulların bu yöndeki etkisini, "günaha çağrı" diye tanımlıyor. Bilindiği gibi, *Günaha Son Çağrı* romanında, "günah" kavramı, dinsel anlamının ötesinde, varoluş meselesi olarak ele alınır.

İyi insan niteliklerini yaşatmak ve geliştirmek yönünde taraf olmak, büyük günlerdeki tavrımız kadar, en az o kadar, "normal günlerde" biriktirilen toplumsal değerlere olan etkimize bağlıdır.

Belki, zamanında kadın-erkek ilişkileri konusunda, çağdaş ve özgürlükçü düşünceleriniz vardı. Ama artık bir genç kız babasısınızdır. Çevrenizdeki insanların konuya bakışından dolayı, düşünceleriniz size yük haline gelmeye başlamıştır. Ayrıca, biraz kısıtlamanın çok sevdiğiniz kızınız için de iyi olacağını düşünüyorsunuzdur.

Belki, işçi haklarını savunan kararlı bir üniversite öğrencisiyken, artık bir fabrikada işçilerin amiri olarak çalışmaktasınızdır. Bu işçilerin hiç de kafanızdakilere benzemediğini düşünmeye başlamışsınızdır. Sınıf bilincinden uzak ve kişisel faydaya göre hareket eden insanlardır bunlar. Düşüncelerinizi böyle değiştirmek, işyerinde rahat etmenizi de sağlamaktadır.

Değerlerinize aykırı yaşamayı kabullenemezsiniz elbette. Dolayısıyla, yeni tercihlerinize uygun biçimde düşünceleriniz değişecektir. Kısıtlayıcı bir baba olmak için gerekçeler bulacaksınız. Emek gibi kutsal bir kavramın anlamını çarpıtmak için geçim derdindeki insanların entelektüel birikimlerinin düşük olmasını bahane edeceksiniz.

Rahat yaşamak ile doğru yaşamak ayrıştıkça, nefsinizden gelen, güvenliği seçmeyi ve kişisel fayda gözetmeyi telkin eden kendi sesiniz, sizi günaha çağıracaktır. Bu çağrıyı kabul etmek için çokça mazeretiniz olacaktır.

Ama günah çağrılarına karşılık vermeyenler çıkar arada. Onların varlığı, mazeretlerinizi ortadan kaldırır. Bazı sanatçıların, düşünürlerin, çevrenizdeki bazı kişilerin tavırları, içinizde kolay kolay susmayan vicdan sesine dönüşür. Oysa duymak istemezsiniz o sesi. Kendinizi ikna ettiğiniz açıklamaları geçersiz hale getiren örneklerin varlığını, varoluşunuza yönelik bir tehdit gibi hissedersiniz. O zaman, damarlarınızda yakıcı bir öfke dolaşır. Yalancıya, bencile, sahtekâra duymadığınız öfkeyi, yozlaştığınızı hissettiren öyle kişilere yöneltirsiniz. Günlerin getirdiğine uyum sağlarken azar azar biriktirdiğiniz günah taşlarını, vicdan sesinin somutlaşmış hali olan kişilere atarsınız.

Özellikle sanat dünyasında ve entelektüeller arasında sıkça bu durum ortaya çıkar. Örneğin, "Böyle bir ortamda iktidara karşı ses çıkarılamaz" görüşüne çeşitli dayanaklar hazırlamış olanlar, aksi yönde örnek olanlardan nefret edebilir.

Büyük yazar Kazancakis, *Günaha Son Çağrı* romanında yüzlerce, binlerce yıllık insan çelişkilerini somutlaştırıyor: İnsanların bir kişiyi taşlamasının nedeni, kendilerinin günahsız olmaları değil, tersine günahkâr olmalarıdır. Kendi günahlarıyla yüzleşme korkularıdır.

Maria Magdalena, çaresizce beklemektedir. Toplumdakilerin "günahkâr" dediği bir hayat yaşadığı için öldürülecektir. Recm uygulamak üzere kalabalık bir grup toplanmıştır. Taşlar hazırdır.

Nasıralı Marangoz Yusuf'un oğlu kalabalığa yaklaşır. Herkes onun Maria'yı kurtarmak amacıyla geldiğini bilir. Ama öylesine kararlı bir kitleyi nasıl durduracaktır?

Yusuf'un oğlu İsa, hiç acele etmeden yerden bir taş alarak insanlara uzatır: "En günahsız olanınız atsın ilk taşı."

Nasıralı Marangoz'un oğlu, günaha son çağrıyla çarmıhtayken karşılaşır. İçinde yükselen ses, böyle zor bir hayat yaşamayabilirdi diye hatırlatır ona. Biraz taviz verseydi bunca acıyı çekmeyebilirdi. Acılarla, susuzlukla, gidip gelen bilinciyle saatlerce, sayfalarca düşünür İsa. Ve iyi ki de öyle yaşamış olduğuna karar verir. Pişmanlık duymaz! Böylece Kazancakis'in İsa'sı olur, yozlaşmamış insan nitelikleri somutlaşır, insanlık onuruna erişir.

"Sihirli oda"da insanın ne düşündüğünün belirleyici olmaması gibi, çelicilerin bulunmadığı koşullarda iyi insan nitelikleri yansıtmak da bir ölçüt kabul edilemez artık. Çağımızda, insanın ilkel topluluk dönemindeki gibi "kendiliğinden iyi" olma durumu kalmadı. "İyi insan" niteliği, ancak insan özelliklerini bozan etkenlere karşı çeşitli türde direnişlerle korunabilir. Üstelik olumlu ve olumsuz yönde örnek oluşturarak yaygınlaşmak gibi olgular her zamankinden daha geçerli. Bu nedenle, iyi veya kötü olmak, kişisel bir konunun ötesinde, hayata müdahale etme meselesi haline gelmiş durumda.

Antoine Leiris, *Nefretimi Alamayacaksınız* adlı kitabında en yıkıcı koşullarda bile insan kalabilmenin müthiş bir örneği olarak karşımıza çıkıyor: 13 Kasım 2015'te Paris'te bir stadyumdaki konserde bomba patlar. Yeni evli Antoine, o sırada evde on yedi aylık oğlu Melvil'e bakmaktadır, çünkü karısı Helen konsere gitmiştir. Helen ölür. Boşu boşuna ölür. Onlarca yıl sonra Fransa'da ilk kez olağanüstü hal ilan edilmesine neden olan o korkunç gecede, aynı anda birden çok yere saldırı gerçekleştirilmiştir. IŞİD teröristlerinin gerekçesi, Fransa devletinin Ortadoğu'da kendileriyle savaşmasıdır. Yüzden fazla kişiyle birlikte Helene, kötü insanlar arasındaki iktidar savaşlarının kurbanı olmuştur.

Böyle bir durumda, Antoine'ın içinin nefretle dolması beklenir, değil mi? Hele kitaptaki ayrıntıları okudukça, dünyadan habersiz küçük Melvil'in yürek yakan, annesizliğe alışma sürecine tanık oldukça, bizim bile içimizden öfke taşar. Aslında çektiği acı ve yaşadığı zorluklar karşısında Antoine'ın tek başına kaldığını söylemek doğru değil. Çevresinde, kolay rastlanamayacak, içten ilişkiler gelişir. Kreşteki diğer çocukların anneleri her gün çorba, hoşaf, ev yapımı yiyecekler getirirler. Bu, Melvil'in iyi beslenmesinden çok, anne şefkatini hissetmesi içindir. Asıl eksikliğin farkındadır diğer anneler. Posta kutusu da Melvil'e gelenlerle dolup taşmaktadır. Çeşitli ülkelerden, şehirlerden, çocukların yaptığı resimler, gönderdikleri selamlar...

Böylesine büyük bir ilgiyi ateşleyen, Antoine'ın sosyal medyada yazdığı sözlerdir. Teröristlere hitap etmiştir o paylaşımında. Kitabın adına da kaynaklık eden metinde, teröristlere bile şöyle der: "... ola-

ğanüstü bir varlığın hayatını çaldınız, hayatımın aşkını, oğlumun annesini aldınız, ama nefretimi alamayacaksınız. Sizden nefret etmeyeceğim."

Bu tavır, hiçbir şekilde kötülükleri affetmek, terörü hoş görmek anlamına gelmiyor. Tersine, kötülüğe karşı bir direniş gerçekleştiriyor Antoine. Oğlunun bir nefret atmosferinde yetişmemesi için uğraşıyor. İleride, "kötü insan"la karşılaşmayı kendi kötülüklerine mazeret kabul edecek insanlar, öyle bir Melvil bulamayacaklar. Antoine kötülüğün, yobazlığın, iktidarların kazanmaması için mücadele ediyor.

Bir ortamdaki yüzlerce olumsuz davranış arasındaki tek bir iyilik bile, bir insanlık mucizesi kabul edilmelidir.

Bu tutumu kreşteki çocukların annelerine, karısıyla birlikte konsere gitmiş olan ve sağ kalan arkadaşına, çevresindeki birçok insana karşı bir sorumluluk da yüklüyor ona. İyi insana bir tür örnek haline gelmiştir. Bir yol gösterici, bir direniş umududur artık. Kahramanlığa mecburdur.

Büyük günler yaşamak

Bilindiği gibi, İngilizcede anlamak (*understand*) sözcüğü durmak (*stand*) ile ilişkili. Birçok dilde böyle. "Anlamak"ın Almancadaki karşılığı olan *verstehen* içinde de *stehen* var, yani durmak. Arapça kökenli "vâkıf" sözcüğü de "durmak" anlamındaki *vakfe* kökünden geliyor.

Böyle olması, herhalde, anlamak için durup düşünmek gerektiği mantığına dayanıyor. Doğrudur, ama durup düşünerek verdikleri kararlara uygun biçimde hareket eden insanları gözlemek, onları tanımak konusunda yanıltıcı olabiliyor. Galiba insanların gerçek nitelikleri, zihinsel bir süzgeçten geçirmeden sergiledikleri davranışlarda ortaya çıkıyor. İnsanların düşünmeden yaptıkları üzerinde durup düşünmek gerekiyor.

Örneğin, bir deprem sırasında evde ayağınızı basacak sağlam yer bulamazsınız ve telaşla dışarı fırlarsınız. Aynı şekilde, bir trafik kazası tehlikesi yaşarken de durup düşünemezsiniz. Ani bir kararla, hatta karar bile vermeden, anlık bir tepki gösterirsiniz. Kendinizi sanki dışarıdan izlersiniz.

İzlediğiniz kişi, arka tarafı savrulan aracı kontrol altında tutmak için usta bir hareketle direksiyonu yumuşakça aynı yöne kırıyordur. İzlediğiniz kişi, depremden sonraki kıtlık günlerinde dağıtılan yardımlardan pay kapmak için uğraşmayıp daha zor durumda olanların arkasında sıraya giriyordur. Ama enkaz altındaki insanların kolundan bilezik çalarken kendinize yakalanmak ne korkunç olurdu veya tenha bir yolda az önce gerçekleşmiş trafik kazasına başınızı çevirip bakmadan oradan hızla uzaklaşmak, ne utanç verici bir davranıştır.

En gerçek haliniz böyle anlarda ortaya çıkıyordur. Yıllar boyunca biriktirmiş olduğunuz özelliklerinizi ve içinizde yaşattığınız değerleri serbest bırakıyorsunuzdur. Çünkü zihninizdeki kontrol mekanizmalarını devreye alacak zamanınız yoktur. Büyük bir aşk yaşarken veya hayatınızda köklü değişiklikler meydana gelirken de öyle. İnsanın temel nitelikleri *büyük günler*de daha net biçimde ortaya çıkıyor.

Aynı durum elbette kitleler için de geçerlidir. Hatta belki "kitleler için daha geçerli" demek gerek. Toplumları ve kültürleri *büyük günler* yaşanırken daha iyi tanırsınız. Kurtuluş Savaşı gibi günlerde, devrim günlerinde, deprem günlerinde... Romanların ve filmlerin böyle dönemlerde geçen hikâyelere yönelmesi de bundan değil midir? Toplum hayatındaki böyle birkaç haftalık veya bazen birkaç yıllık zaman dilimlerinin, kişilerin ömründeki kısacık anlara karşılık geldiğini kabul edebiliriz.

2013 Haziranı'nda ülke genelinde gerçekleşen Gezi Direnişi'nde de gördük; isyan günlerinde bir toplumun önceki yıllar, hatta önceki kuşaklar boyunca biriktirilmiş değerleri ortaya çıkıyor. Yaklaşık yirmi günlük o sürede dayanışma, başkaldırı gibi değerlerin yanı sıra örgütsüzlük, apolitik hareket etme gibi nitelikler de somutlaşmıştı. Her şeye rağmen, on yıllardır medyanın ve eğitim sisteminin beslediği yozluklara karşın, toplumda hangi değerlerin ve nasıl bir bilincin biriktirilmiş olduğunu görmek, daha güzel bir memleket isteyenlere umut vermişti. Veriyor.

Sömürü artınca, bir felaket yaşanınca veya iktidarların hırsızlığı, barbarlığı belirginleşince toplumda iyiye doğru gidiş sağlayan tepkiler oluşacağı yanılgısına asla düşmemeli. (Öyle olsaydı, 1920'li ve 1930'lu buhran yıllarında Almanya toplumu kurtuluş için Hitler'in peşine takılmazdı.) İyi insan niteliklerini yaşatmak ve geliştirmek yönünde taraf olmak, *büyük günler*deki tavrımız kadar, en az o kadar, "normal günlerde" biriktirilen toplumsal değerlere olan etkimize bağlıdır.

Demek ki işyerinde bir arkadaşımıza söylediğimiz sözden komşumuza verdiğimiz selama, üniversitede katıldığımız bir boykottan seçimlerde annemize anlattığımız bir düşünceye kadar hiçbir şey boşa gitmeyecek. Yazdığımız her cümle, attığımız her adım, okuduğumuz her kitap... Artık biliyoruz ki yaşadığımız her gün ve yaptığımız her iş toplumda biriktirilen değerlere etki edecek, dolayısıyla, bir sonraki *büyük günler*e hazırlık olacak.

Hasretimiz sosyalizm

Nefret büyütmek, şiddet eğilimi, kıskançlıkların ortaya çıkması... Hepsi koşullarla açıklanabilir. Havemann'ın ağaçlarından ve ormanından da biliyoruz; koşullar, insanın içindeki çeşitli değerlerden ortama uygun olanlarını geliştiriyor. Kapitalizm koşullarında, insan türünün varlığını sağlayan "iyi insan" niteliklerinin yeşermesi mümkün değil. Tersine, kapitalizm, insanın varlığını sürdürmesine engel olan ve onda çekinik halde bulunan niteliklerin baskın hale gelmesine neden oluyor. Bu "kötü insan" nitelikleriyle, içinde yaşadığımız ekolojik sistemin korunması da mümkün değil.

Yaşamak, bir ağaç gibi tek ve hür
ve bir orman gibi kardeşçesine
bu hasret bizim...

Bu demektir ki kapitalizmin devam etmesi mümkün değil. Ya insan niteliklerini tahrip edeceği için insanlıkla birlikte yok olacaktır kapitalizm ya da insanlık bu mücadeleyi kazanıp onu aşacağı için yıkılıp gidecektir. Bu süreçte, kötü insan tavırlarıyla sıkça karşılaşmak umutsuzluğa neden olmamalı. Elbette korkaklığa, fesatlığa, yalancılığa bolca örnek bulunabilir, ama tersi yönde örneklerin bulunmadığı ileri sürülebilir mi? Antoine Leirisler de yaşıyor bu dünyada. Melviller büyüyor, umudumuz, güzelliğimiz büyüyor!

İlle de politik bir bilinçle veya toplumsal bir sorumlulukla hareket etmese de her bir "iyi insan" tavrı, daha güzel bir dünya kurabileceğimizin kanıtıdır. Bir ortamdaki yüzlerce olumsuz davranış arasındaki tek bir iyilik bile, bir insanlık mucizesi kabul edilmelidir. Her biri-

miz mutlaka böyle bir örneğe rastlamışızdır. Böyle örnekler yaratmışızdır. Bu sayede, koşullarının ürünü olan insanın koşullarını aşabileceğini, kendisini ortaya çıkaran dinamikleri çözümledikçe onların etkisinden bağımsızlaşacağını biliyoruz.

Madem artık iyi insan tavırları "kendiliğinden" gerçekleşemez, öyleyse bunun için bir istenç gerekiyor. Kapitalist toplumda "iyi insan" olmak, aynı zamanda taraf olmaktır, antikapitalist olmaktır. Aksi halde, sadece, "kötülük yaratan koşullardan beslenen ve ara sıra iyilik yapan kişi" olabilirsiniz.

İyilik, kişisel meselemiz değil, toplumsal tarafımızdır. Nâzım'ın hasretidir bu. Davetimizdir.

yok edin insanın insana kulluğunu
bu davet bizim...

İyi insan niteliklerini yaşatmaya ve geliştirmeye, varlığımızı sürdürmek için de mecburuz.

KAYNAKÇA

Brecht, Bertolt, *Halkın Ekmeği*, çev. A. Kadir & A. Bezirci, Say Yayınları, İstanbul, 1985.

Fromm, Erich, *İnsandaki Yıkıcılığın Kökenleri*, çev. Şükrü Alpagut, Payel Yayınları, İstanbul, 1993.

Havemann, Robert, *Yarın*, çev. Filiz Özçelik, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005.

Hikmet, Nazım, *Kuvâyi Milliye*, Adam Yayınları, İstanbul, 1994.

Kazancakis, Nikos, *Günaha Son Çağrı*, çev. Ender Gürol, Can Yayınları, 2003.

Leiris, Antoine, *Nefretimi Alamayacaksınız*, çev. Melisa Leclere Muratyan, Kafka Kitap, İstanbul, 2016.

Marx, Karl, *1844 El Yazmaları*, çev. Murat Belge, Birikim Kitapları, İstanbul, 2000.

Poole, Ross, *Ahlâk ve Modernlik*, çev. Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, 1993.

Schlink, Bernhard, *Okuyucu*, çev. Cemal Ener, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

Steinbeck, John, *Fareler ve İnsanlar*, çev. Belkıs Dişbudak Çorakçı, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2012.

Şenel, Alaeddin, *İlkel Topluluktan Uygar Topluma*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982.

BEKİR AĞIRDIR 1956 yılında Çal-Denizli'de doğdu. 1979 yılında ODTÜ İdari İlimler Fakültesi İşletme Bölümü'nden mezun oldu. 1979-2003 yılları arasında çeşitli sanayi şirketlerinde yöneticilik yaptı. 2003-2005 yıllarında Tarih Vakfı'nda önce koordinatör, sonra genel müdür olarak çalıştı. 2005 yılından bu tarafa KONDA Araştırma ve Danışmanlık Ltd. Şti. genel müdürlüğü ve yönetim kurulu üyeliği görevini sürdürüyor. Demokratik Cumhuriyet Programı kurucu üyesi, TESEV ve Hrant Dink Vakfı yönetim kurulu üyesi, Yanındayız Derneği kurucu üyesi, T24 internet sitesi yazar ve yorumcusu, *Hikâyesini Arayan Gelecek*'in (Doğan Kitap) yazarı.

HAKAN ALTINAY 1968'de İstanbul'da doğdu. Zühtüpaşa İlkokulu, Kadıköy Anadolu Lisesi, İstanbul Atatürk Fen Lisesi, Boğaziçi Üniversitesi, Oslo Üniversitesi, New School for Social Research ve Yale Üniversitesi gibi kurumlarda eğitim gördü. Demirci çıraklığı, aşçı yamaklığı, özel öğretmenlik, turist rehberliği gibi işler yaptı. Son yirmi beş yıldır çeşitli akademik kurumlar, düşünce kuruluşları ve sivil toplum kuruluşlarında çalışıyor. *Global Civics* isimli kitabı 2011'de yayımlandı; Arapça, Çince, İspanyolca ve Rusçaya çevrildi; yüz on ülkede seyredilen aynı isimli bir belgesele vesile oldu. 2014'ten beri Boğaziçi Avrupa Siyaset Okulu'nun direktörlüğünü yapıyor.

NURCAN BAYSAL İnsan hakları savunucusu, gazeteci ve yazardır. Uzun yıllar yoksulluk, kırsal kalkınma ve zorunlu göç üzerine çalıştı. Kürt illerinde birçok sivil toplum kuruluşunda yer aldı. Diyarbakır Siyasal ve Sosyal Araştırmalar Merkezi ve IŞİD Tarafından Zorla Alıkonulan Kadınlarla Dayanış-

ma Platformu'nun kurucularındandır. 2012 yılında Sabancı Vakfı tarafından Türkiye'nin Fark Yaratanlarından biri olarak seçilmiştir. 2010 yılında Dünya Kadın Zirvesi'nin Kırsalda Kadın Yaratıcılığı Ödülü'nü, 2017'de İtalya Kadın Gazeteciler Birliği tarafından verilen Akdeniz'in Cesur Kadın Gazeteciler Ödülü'nü, 2018 yılında Front Line Defenders Risk Altındaki İnsan Hakları Savunucuları Dünya Ödülü'nü, 2020 yılında DW Uluslararası İfade Özgürlüğü Ödülü'nü almıştır. Köşe yazılarının yanı sıra, İletişim Yayınları'ndan çıkan *O Gün* ve *Kürdistan'da Sivil Toplum* (Şeyhmus Diken'le birlikte) ve Dipnot Yayınları'ndan yayımlanan *O Sesler* adlı kitaplarıyla yazarlık faaliyetlerini sürdürmektedir.

TANIL BORA 1963 Ankara doğumlu. İstanbul Erkek Lisesi'ni ve Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni bitirdi. 1984-1988 arasında haftalık haber dergisi *Yeni Gündem*'de gazetecilik yaptı. 1988'den beri İletişim Yayınları'nda araştırma-inceleme dizisi editörüdür. O zamandan beri kitap çevirmenliğiyle de meşguldür. 1993'ten 2014'e kadar üç aylık sosyal bilimler dergisi *Toplum&Bilim* dergisinin yayın yönetmenliğini yaptı. 1989'dan beri düzenli yazdığı aylık sosyalist kültür dergisi *Birikim*'in 2012'de yayın koordinatörlüğünü üstlendi. Ağırlıklı çalışma alanları, Türkiye'de siyasal düşüncelerdir.

MEHMET ALİ ÇALIŞKAN Lisans eğitimini Orta Doğu Teknik Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nde, yüksek lisansını da aynı üniversitenin Sosyoloji Bölümü'nde tamamladı. Sivil toplum araştırmaları yapan YADA Vakfı, itibar araştırmaları yapan ADHOC Ltd. ve seçmen izleme araştırmaları yapan TEAM'in (Toplumsal Etki Araştırmaları Merkezi A.Ş) kurucuları arasında yer aldı. Uluslararası kuruluşlar, özel sektör kuruluşları ve siyasi partiler için araştırma, proje izleme değerlendirme ve etki analizi çalışmalarında yer alıyor, danışmanlık hizmetleri veriyor.

AYLA GÖKEL Çalışma hayatına 1993 yılında Anne Çocuk Eğitim Vakfı'nın kuruluşu ile başladı ve Hüsnü M. Özyeğin Vakfı, Özyeğin Üniversitesi, Eğitim Reformu Girişimi ve Tohum Vakfı başta olmak üzere farklı sivil toplum ve eğitim kurumlarının kuruluşunda ve gelişiminde yer aldı. Halen Özyeğin Sosyal Yatırımları yöneten Göksel, London School of Economics'de Kalkınma Ekonomisi yüksek lisansı, Bath Üniversitesi'nde Ekonomi ve Politika lisans eğitimi aldı, Johns Hopkins Üniversitesi, Harvard Üniversitesi ve London School of Economics'de konuk araştırmacı olarak bulundu. Dünya Ekonomi Forumu tarafından Genç Küresel Lider, Synergos Vakfı tarafından Kıdemli Fellow, WISE Vakfı tarafından Laureate unvanları aldı.

AHMET İNSEL Galatasaray Üniversitesi ve Paris Panthéon-Sorbonne Üniversitesi'nde öğretim üyeliği ve yöneticilik, *Yeni Yüzyıl*, *Radikal* ve *Cumhuriyet* gazetelerinde köşe yazarlığı yaptı. İletişim Yayınları yayın kurulu ve *Birikim* dergisi yayın kolektifi üyesidir.

BURCU KARAKAŞ Gazeteci. Marmara Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nün ardından Boston Üniversitesi'nde gazetecilik ve Ortadoğu üzerine aldığı yüksek lisans eğitimini, "Devlet Söyleminde Kürt Meselesi: Diyarbakır Askeri Cezaevi Üzerine Bir Çalışma" başlıklı teziyle tamamladı. Açık Radyo'da "Şiddetimi Geri Alamam" ve "Cadı Postası", medyascope.tv'de "Hak İhlalleri Karnesi" programlarını hazırlayıp sundu. 2010'da *Milliyet*'te başladığı mesleğini, Deutsche Welle Türkçe Servisi'nde sürdürüyor. *Erkeklik Ofsayta Düşünce: Futbol, Eşcinsellik ve Halil İbrahim Dinçdağ'ın Hikayesi* (Bawer Çakır ile birlikte, İletişim Yayınları), *Manşetleri Gör Aklını Kaçırırsın: 90'lı Yıllarda Gazetecilik* (İmge Yayınları), *Ne Olmuş Güldüysek: Evrim Alataş Kitabı* (Ayizi Kitap) kitaplarının yazarı. 2015 ve 2019 Avrupa Birliği Araştırmacı Gazetecilik Ödülü, İstanbul Tabip Odası Yazılı Basın Haber Ödülü, Musa Anter ve Özgür Basın Şehitleri Jüri Özel Ödülü, Çağdaş Gazeteciler Derneği Röportaj Ödülü sahibi. Logan Nonfiction Fellowship Programı 2019 bursiyeri.

ZAFER KÖSE Roman ve öykü yazarı. Öğrencilik hayatına dokuz yıl yaşadığı Almanya'da başladı. 1992'de Marmara Üniversitesi Teknik Eğitim Fakültesi'nden mezun oldu. Çeşitli dergi ve gazetelerde yazdı. Kitapları Mevsimsiz Yayınları, Siyah Beyaz Kitap, Doğan Kitap ve Edebiyatist yayınevlerinden çıktı.

İOANNA KUÇURADİ 1959 yılında İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü'nden mezun oldu. Mezun olduğu yıl Prof. Dr. Takiyettin Mengüşoğlu'nun asistanı olarak bu bölümde göreve başladı. 1965'te "Schopenhauer ve Nietzsche'de İnsan Problemi" başlıklı tez ile doktora derecesini aldı. 1965-1968 yıllarında Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Felsefe ve Latince dersleri verdi. 1968'de Hacettepe Üniversitesi'ne atanan Kuçuradi, 1969 yılında Felsefe Bölümü'nü kurdu ve emekli olduğu 2003 yılına kadar bölüm başkanlığını yürüttü. 1970'te doçent, 1978'de profesör oldu. Kuçuradi bu üniversitede İnsan Hakları Araştırma ve Uygulama Merkezi'ni kurdu ve bu merkezin bünyesinde İnsan Hakları Yüksek Lisans ve Doktora Programı yürütmeye başladı. 1988-1998 yılları arasında Uluslararası Felsefe Kuruluşları Federasyonu (FISP) genel sekreterliğini, 1998-2003 yılları arasında da başkanlığını yaptı. Halen bu federasyonun onursal başkanıdır. Felsefe ve insan hakları konusunda bir UNESCO kürsüsü sahibi ve Türkiye Felsefe Kurumu başkanı olan İoanna Kuçuradi, halen, Maltepe Üniversitesi'nin İnsan Hakları Araştırma ve Uy-

gulama Merkezi Müdürü ve İnsan Hakları Anabilim Dalı Başkanı olarak görev yapmaktadır.

ZÜLFÜ LİVANELİ 1946 yılında doğdu. Ankara'da Maarif Koleji'nde okudu, Stockholm'de felsefe ve müzik eğitimi gördü. 1972 yılında fikirlerinden dolayı askerî cezaevinde yattı, on bir yıl sürgünde yaşadı. Harvard ve Princeton gibi saygın üniversitelerde konferanslar ve dersler verdi, dünya basınında tanınan bir sanatçı olan Livaneli, edebiyat, müzik ve sinema alanlarında otuzdan fazla ulusal ve uluslararası ödül sahibi. Livaneli, 1999 yılında San Remo'da En İyi Besteci ödülüne layık görüldü. Müzik eserleri Londra, Moskova, Berlin, Atina, İzmir senfoni orkestraları tarafından icra edildi ve Zubin Mehta, Simeon Kogan gibi şeflerce yönetildi. Romanları kırk dilde yayımlandı. Türkiye dışında Çin Halk Cumhuriyeti, İspanya, Kore ve Almanya'da da çok satanlar arasına giren romanlarıyla, Balkan Edebiyat Ödülü'ne, ABD'de Barnes and Noble Büyük Yazar Ödülü'ne, İtalya ve Fransa'da Yılın Kitabı Ödülü'ne, Türkiye'de ise Yunus Nadi Ödülü'ne ve Orhan Kemal Roman Armağanı'na layık görüldü. *Kardeşimin Hikâyesi* 2013'ün en çok okunan romanı oldu. ABD'de Missouri Üniversitesi, romanlarını ders kitabı olarak okuttu. Livaneli, dünya kültür ve barışına yaptığı katkılardan ötürü 1996 yılında Paris'te UNESCO tarafından büyükelçilikle onurlandırıldı ve genel direktör danışmanlığına atandı. 2016 yılında UNESCO elçiliğinden istifa etti. 2002-2006 yılları arasında TBMM'de ve Avrupa Konseyi'nde milletvekilliği görevinde bulundu.

ÖMER MADRA AÜSBF'de on üç yıl akademisyenlik yaptı. 1977 yılında Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Bireysel Başvuru Hakkı konusunda doktorasını tamamladı. Hollanda, İsviçre ve İsveç'te uluslararası hukuk, uluslararası ilişkiler ve insan hakları alanlarında araştırmalar yürüttü. Doktora tezi, aynı adla, 1980 yılında yayımlandı. 1982'de üniversitedeki görevinden ilkesel nedenlerle istifa etti. 1982-1994 yılları arasında gazetecilik, dergi editörlüğü ve yazarlık yaptı. Uluslararası hukuk ve göçmen işçiler konusunda *Migrant Workers and International Law* adlı kitabı yayımlandı (Sevinç Yayınları, 1985). *Romanımla Sana Bir Ses...* (Everest Yayınları) adlı romanı 1991'de yayımlanan (2. baskı 2015) Madra'nın birçok dergi ve gazetede çok çeşitli konularda makale, deneme ve röportajından oluşan bir derleme *Rüzgâra Karşı* (Yapı Kredi Yayınları) adlı kitabında yayımlandı. Madra, ayrıca, 1995/1996 akademik yılından itibaren İstanbul Bilgi Üniversitesi'nde on üç yıl öğretim üyesi olarak görev aldı. Kasım 1995 tarihinde yayın hayatına atılan Açık Radyo'nun kurucu ortakları arasında yer alan Madra, 2020 yılında yirmi beşinci yayın yılını idrak eden bu radyonun yayın yönetmenliğini ve programcılığını halen sürdürüyor. Toplamda dokuz kitabı, bir de çevirisi var.

KEMAL SAYAR Psikiyatri uzmanı ve Marmara Üniversitesi öğretim üyesidir. Kültürel psikiyatri, psikosomatik tıp, intihar davranışı gibi alanlarda ulusal ve uluslararası çalışmaları yayımlanmıştır. Otuz civarında kitabın müellifidir. Açık Radyo, TRT ve NTV'de çeşitli programlar hazırlayıp sunmuştur.

SERDAR TEKİN 1974 Ankara doğumlu. Lisans ve yüksek lisans derecelerini felsefe, doktora derecesini ise siyaset kuramı alanında aldı. Kamuoyunda "Barış Bildirisi" olarak da bilinen "Bu suça ortak olmayacağız!" başlıklı bildiriyi imzaladığı için, öğretim üyesi olarak çalıştığı Ege Üniversitesi Felsefe Bölümü'nden 6 Ocak 2017'de 679 sayılı KHK ile ihraç edildi. *Founding Acts: Constitutional Origins in a Democratic Age* adlı kitabı 2016'da ABD'de University of Pennsylvania Press tarafından, TİHV Akademi bünyesinde hazırladığı, *Üniversitenin Olağanüstü Hâli: Akademik Ortamın Tahribatı Üzerine Bir İnceleme* başlıklı çalışma ise 2019'da Türkiye İnsan Hakları Vakfı tarafından yayımlandı. Halen *Toplum ve Bilim* dergisinin yayın kurulunda yer alıyor ve Türkiye İnsan Hakları Vakfı'nda araştırmacı olarak çalışıyor.

HİDAYET ŞEFKATLİ TUKSAL 1985 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu, 1998 yılında Hadis Ana Bilim Dalı'nda doktora tezini tamamladı. Bu tez 2000 yılında *Kadın Karşıtı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri* (Otto Yayınları) adıyla yayımlandı. Yurtiçinde ve yurtdışında "İslâm ve Kadın" konulu pek çok panel, sempozyum, televizyon programına katıldı, gazete ve dergilere bu alanda röportajlar verdi, ayrıca *Star*, *Taraf* ve *Serbestiyet* gazetelerinde köşe yazarlığı yaptı. 2014-2016 yılları arasında Mardin Artuklu Üniversitesi Antropoloji Bölümü'nde yardımcı doçent olarak çalışan Tuksal, halen Kırıkkale Üniversitesi İslâmi İlimler Fakültesi Din Sosyolojisi Bölümü'nde doktor öğretim üyesi olarak çalışmaktadır.

YANKI YAZGAN 1959 yılında doğdu. Nörogelişimsel bozukluklar alanında özelleşmiş bir çocuk/ergen psikiyatrı. Beyin bilimleri ve psikiyatri alanında "popüler bilim" temelli yazı ve kitabın yanı sıra çok sayıda bilimsel dergi makalesi ve kitap bölümü yazmıştır. www.yankiyazgan.com